

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

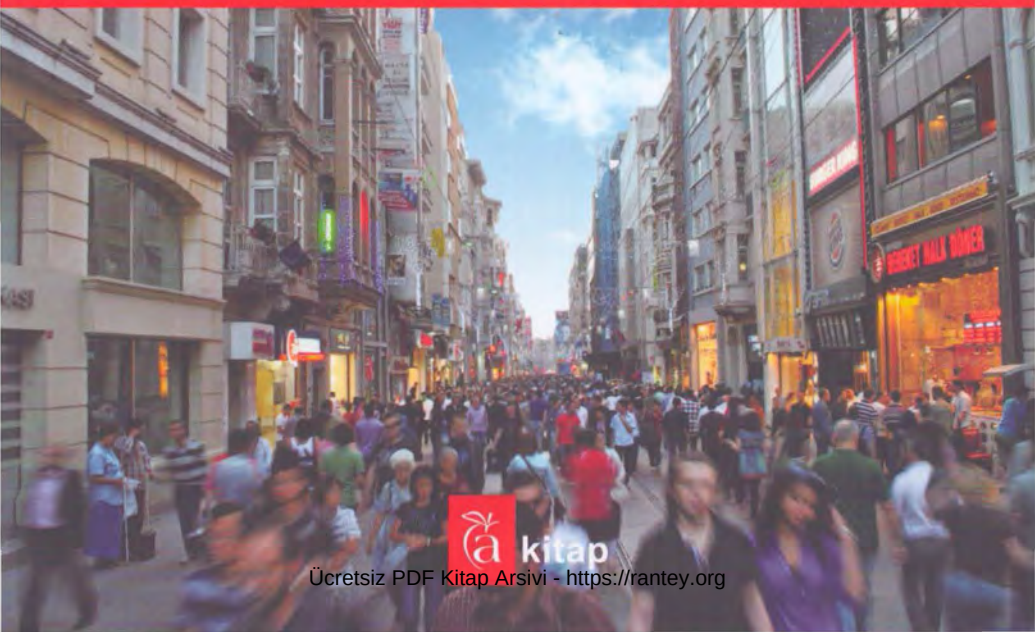
5. BASKI

V E D A T B İ L G İ N

TÜRKİYE'DE DEĞİŞİMİN DİNAMİKLERİ

KÖYLÜLÜKTEN ÇIKIŞ YOLLARI

kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

TÜRKİYE'DE DEĞİŞİMİN DİNAMİKLERİ

Vedat Bilgin, Bayburt'ta doğdu. İlk ve orta tahsilini Bayburt'ta tamamladı. Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdârî Bilimler Fakültesi'nden 1980'de mezun oldu. Doktora çalışmasını İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde tamamladı. Hâlen Gazi Üniversitesi İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Bilgin, kalkınma ve modernleşme sorunları üzerine çalışmaktadır.

Türkiye’de Değişimin Dinamikleri

Köylülükten Çıkış Yolları

Vedat Bilgin

5. Baskı

A Kitap Bir Binyıl Yayınevi Markasıdır!

Yayın Nu: 10

Toplum: 2

© Binyıl Yayınevi, 2012

Tüm Hakları Saklıdır.

ISBN: 978-9944-0743-4-6

Türkiye’de Değişimin Dinamikleri

Vedat Bilgin

Genel Yayın Yönetmeni: Huzeyfe Arslan

Düzelti: Mustafa Arıkan

1. ve 2. Baskı 2007, (Lotus Kitap, 2.000 Adet)

Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş

3. Baskı: Ocak 2010 (1.000 adet)

4. Baskı: Mayıs 2012 (1.000 adet)

5. Baskı: Nisan 2014 (1. 000 adet)

Kapak ve İç Tasarım:

Vertigo

Baskı: Tarcan Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No:15

İskitler/Ankara Tel: (0312) 384 34 35 - 37

İdâre Yeri:

Güzelkent Mahallesi Turaykent Sitesi Nu. 10/18

Eryaman-Ankara Tel-Faks: (0312) 212 34 11

Babam'a, Ahmet öğretmene

İçindekiler

Birinci Basımın Önsözü	XIII
Üçüncü Basımın Önsözü	XV
Giriş: Değişimin Dinamikleri	17
Bir Değişme Dinamiği Olarak Kentler ve Kentleşme Süreci	23
Bir Değişim Dinamiği Olarak Orta Sınıflar ve Orta Sınıflaşma	26
Bir Değişim Dinamiği Olarak Birey	31
Bir Değişim Dinamiği Olarak Siyaset	33
Bir Değişim Dinamiği Olarak Dışa Açıklık	35
Türkiye’de Değişim Süreci ve Değişimin Dinamikleri	38
I. Bölüm Değişimin Anlamı ve Sorunları: Dünyada ve Türkiye’de	61
1- Değişimin Anlamı ve Sorunları	63
1.1. Değişimin Anlamı	63
1.2. Dünya Sisteminde Değişim	66
1.3. Dünya Sistemi Nasıl Kuruldu?	68
1.3.1. Dünya Sisteminin İşleyiş Mekanizması	71
1.3.2. Dünya Sisteminin Yeni Sorunları	74
2- Türkiye’de Bir Değişim Dalgası	78
2.1. Bir Değişim Programı İhtiyacı	82
2.2. Toplumsal Değişim Siyasal Tutuculuk	84
2.3. Geline Netice: Bir Değişim Programı İhtiyacı	87

II. Bölüm Değişim Modeli Olarak Modernleşme ve Türkiye'nin Modernleşme Sorunsalı Üzerine	89
1- Türkiye'de Toplumsal Yapıda Değişme Eğilimleri	91
1.1. Toplumsal Yapı Değişmeleri: Değişim, Kriz ve Uzlaşma	94
1.2. Değişme Göstergeleri Olarak Üç Eğilimin Analizi	104
1.2.1. Dinsel Yapının Dönüşümü: Dinsel Kültür ve Dinin Toplumsal İlişkilerde Yaratığı Yeni Tutumlar	104
1.2.2. Sanayileşme ve Orta Tabakalaşma: Küçük Sanayinin Yükselişi	109
1.2.3. Bürokratik Yapıda Değişim	112
2- 21. Yüzyılda Türk Modernleşmesinde Paradigma Değişimi	120
2.1. Batılılaşma, Modernleşme Sorunu	120
2.2. Türkiye Modernleşmesinin Dayandığı Paradigma: İlerleme, Aydın/Devlet İttifakı ve Modernleşme Misyonu	123
2.2.1. Türk Modernleşmesinin Özellikleri	127
2.2.2. Türk Modernleşmesinin Boyutları	129
2.3. 21. Yüzyılın Başında Türk Modernleşmesinin Önündeki Temel Sorunlar	138
2.4. 21. Yüzyılda Türk Modernleşmesi	140
3- Batı, Batılılaşma ve Türkiye İçin Yeni Bir Çıkış Yolu	146
3.1. Bürokrasi: Zümre'den Sınıf'a	148
3.2. Bir Anlayış Değişikliği	158
3.3. Türkiye İçin Yeni Bir Yol Haritası Mümkün mü? Yeni Bir Çıkış Yolu	160
III. Bölüm Dünya Nasıl Değişiyor?	169
1- Hangi Küreselleşme?	171
1.1. Küreselleşmenin Dinamikleri Nelerdir?	172
1.1.1. İletişim Ağı Küreselleşiyor	172
1.1.2. Sermaye Küreselleşiyor	173

1.1.3. Ulaşım Teknolojileri Küreselleşiyor	173
1.1.4. Üretim Teknolojileri Küreselleşiyor	174
1.2. Küreselleşmenin Aktörleri Kimlerdir?	175
1.3. Küreselleşmenin Gerçekliği	175
1.4. Küreselleşmenin İdeolojik Niteliği	176
2- Küreselleşme, Kültür ve Emperyalizm	178
2.1. Batı Kapitalizminin Karşısındaki Milliyetçilikler	180
2.2. Küreselleşme ve Yeni Dünya	181
2.3. Küreselleşme ve Millî Kültürler	184
3- Sosyal Devlet Nereye Gidiyor?	187
3.1. Sosyal Devlet Sorunu	189
3.2. Sosyal Devletin Düşmanları Kim?	190
3.3. Sosyal Devlet Nereye Gidiyor?	193
3.4. Demokrasi ve Yeni Bir Dünya	197
4- Yeni Bir Tarihin Başlangıcı mı?	200
4.1. Tarihin Sonu mu?	201
4.2. Nereye Doğru?	204
5- Perestroika'nın Sosyal Anatomisi	206
5.1. Sanayileşme Sürecinin Problemleri ve Sosyalizm	207
5.2. Sanayi Toplumu ve Sosyalizm	209
6- Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye	213
IV. Bölüm Türkiye'de Toplum ve Siyaset	223
1- Türkiye'de Anti-demokratik Düşünce Geleneği Üzerine	225
1.1. Toplum, Siyaset ve Demokrasi	225

1.2. Devletçi Gelenek ve Demokrasi	226
1.2.1. Anti-Demokrat Bir Siyasî Elit: Recep Peker	228
1.2.2. Siyasî Elitlerin Sistematiik İdeoloji Arayışı: Kadro Hareketi	232
2- Kaçınıcı Cumhuriyet?	237
2.1. Cumhuriyeti Kuran Güç	237
2.2. Burjuvasız Cumhuriyetler	240
2.3. Cumhuriyetin Demokratikleşmesi	242
3- Türkiye Solunun Toplumsal Özellikleri Üzerine	245
3.1. Solun Toplumsal Kaynağı	245
3.2. Kemalizm ve Sol	249
4- Türkiye'de Sağın Kimliği	254
4.1. Sağ: Müşterisiz Bir Ürün	256
4.2. Türkiye'de Devlet ve Sağ	259
4.3. Darbeler ve Demokrasi	262
4.4. Din ve Sağ	264
4.5. Sağın Politığı	265
4.6. Sağın Ekonomisi	266
4.7. Fikir Hayatımız ve Sağ	267
4.8. Demokrasi ve Sağ	269
4.9. Köylölük ve Sağ	270
V. Bölüm Toplum, Kültür ve Kimlik	275
1- Enformasyon, Toplum ve Kültür	277
1.1. Enformasyon ve Teknoloji	277
1.2. Enformasyon ve Kültür	281
1.3. Bir Kültürün Kendini Geliştirerek Üretememesi: Arabesk	281

2- Tarih ve Toplum, Etnisite ve Millî Kimlik	288
2.1. Tarih ve Toplum	288
2.2. Kùltür, Uygarlık ve Millî Kimlik	291
2.3. Irk, Etnisite, Millî Kimlik	294
Sonuç Yerine	299
— Ek: Tablolar	317
— Kaynaklar	321

Birinci Basımın Önsözü

Bu çalışmada, bugün içinde yaşadığımız değişimi çeşitli boyutlarıyla anlamaya çalıştık. Ele aldığımız konular sâdece bugün dünyanın içerisinde bulunduğu sorunları anlamak bakımından seçilmiş husûsları kapsamamaktadır; bu sorunların ülkemiz ve toplumumuz açısından hangi imkânları ve problemleri de beraberinde getirdiğini görmek açısından önemlidir.

Takdir edileceği gibi bugün dünyanın yoğun olarak yaşadığı ve küreselleşme başlığı altında ifâde edilen sorunların Türkiye'ye yansımaları oldukça çeşitli düzeylerde olmaktadır. Bu düzeylerin çeşitliliği ve karmaşıklığı yaşanan küreselleşme olayının yanı sıra, özellikle Türkiye'nin 1970'li yıllardan itibaren hızlanan iç dinamiklerinin yarattığı olaylarla birlikte ele alındığında farklı bir nitelik kazanmaktadır.

Çalışmamızda zaman zaman birbirinden bağımsızmış gibi görünen bu süreçleri birlikte değerlendirmeye özen gösterdik. Değişimin bütün aşamalarını kapsayacak bir çalışma yapmak ve bunu bir kitap çerçevesine sığdırmak oldukça güç bir iştir. Bu bakımdan değişimin muhtelif boyutlarını ele aldığımız bu çalışmada, bu boyutların her birisini ayrıntılı olarak ele almayı başka çalışmalara bırakarak, dünyanın bugünkü aşamada içinden geçtiği süreçle belli bir tarzda eklemleşmiş bulunan Türkiye'nin değişiminin yapısal karakterini ortaya koymaya çalıştık. Bu tercihimiz Türkiye'nin yaşamakta olduğu büyük yapısal değişimin açıklanması bakımından olduğu kadar, içinde yaşadığımız sorunların tanımlanması ve anlaşılması bakımından da gereklidir.

Bu çalışmanın muhtelif yerlerinde üzerinde durduğumuz Türkiye'nin sorunlarının ancak bir entelektüel zeminde anlaşılmasıyla çözüme yaklaşılabileceği, daha başka bir ifâdeyle çözüm için katkıda bulunabilecek imkânların artacağı şeklindeki düşüncemizi muhâfaza ediyoruz. Bu düşünceyle Türkiye'nin sorunlarının anlaşılmasına yönelik bir çaba sayılabilecek ça-

XIV • Türkiye’de Değişimin Dinamikleri

lışmalarımızın bir kitap hâlinde yayınlanmasının faydalı olacağını düşündük.

Türkiye’nin değişimini açıklamaya yönelik temel çabamızın esâs itibârıyla tarımsal bir toplumun köylülükten çıkış sorunlarını merkeze alması ve bu eksende yaşanan değişimleri kapsamayı yeni hipotezler çerçevesinde yapıldığı takdirde anlamlı olacağını biliyoruz. Bu yönüyle kitap, Türkiye’nin yaşadığı bu yapısal değişmeyi farklı bir bakış açısıyla alışılmışın dışındaki yeni bir yaklaşımla, yeni hipotezlerle tartışmaya açmaktadır. Bu tartışmanın yaşadığımız değişim sürecinin ve sorunlarının anlaşılmasına ne kadar katkı yapacağını burada ifâde etmek güçtür. Fakat şunu söyleyebiliriz ki, değişimin sorununun anlaşılması her şeyden önce yeni fikirlere ve yeni açılımlara ihtiyaç göstermektedir. Bizim çabamızın bu niyetle oluştuğunu açıkça belirtmek durumundayım.

Bu kitabın ortaya çıkmasında çok sayıda insana borçlu olduğumu biliyorum. Bunların içerisinde ilk öğretmenim, babam başta olmak üzere hocalarıma borcumu buradan teşekkürle ödeyemeyeceğimi de biliyorum. Ama somut olarak bu çalışmanın hazırlanmasına katkıda bulunan değerli arkadaşlarıma hiç olmazsa bir teşekkür etmek isterim.

Vedat Bilgin
2007

Üçüncü Basımın Önsözü

Bu kitabın yayımlanmasının üzerinden yaklaşık üç yıl geçti. Değişimin dinamiklerini ortaya koyma amacında olan bir çalışma için bu süre bir bakıma çok önemli, bir bakıma da ihmâl edilebilir bir süredir. Çok önemlidir; çünkü bu kitabın hipotezlerinin temelinde yer alan önermeye göre Türkiye’de değişimi hızlandıran parametreler giderek daha güçlü bir nitelik kazanmaktadırlar. Dolayısıyla üç yıl bile bu dinamiklerin toplumsal yapıda ya da dış dünyayla olan ilişkilerde kazandığı devinim, asla tahminlerimizin sınırlarına sığmayacak özellikler kazanmış olabilir. İhmâl edilebilir; çünkü esâs itibârıyla bu kitapta analiz etmeye çalıştığımız yapısal unsurlar uzun yönelimli bir değişim çizgisini bünyesinde barındırmaktadırlar. Bu bakımdan, yapısal değişim sorunu içinde üç yıl gibi süreler oldukça kısa bir zaman dilimini ifâde ediyor, diye değerlendirilebilir.

‘Türkiye’de Değişimin Dinamikleri’ kitabının bu baskısında büyük ölçüde ana metni herhangi bir değişiklik yapmadan koruduğumuzu göreceksiniz. Yalnız şunun ifâde edilmesi gerekir ki ilk ve ikinci baskıda dikkatimizden kaçan bazı yazım sorunları üzerinde titizlikle durularak metnin hatasız hâle getirilmesi konusunda önemli bir çaba sarf edilmiştir. Bunun dışında birinci ve ikinci baskılarda yer almayan bir alt bölümü bu baskıya ilâve ettiğimizi belirtmek durumundayım. Hatırlanacağı gibi daha önce ana metinde yer alan ‘Türkiye Solunun Toplumsal Özellikleri Üzerine’ başlıklı bölüm haklı olarak ‘Türkiye sağının nerede durduğu’ sorusunu akla getirmekteydi. Bu baskıda bu soruya cevap veren bir yazıyı eklediğimizi söylemek isteriz. Esâsen sağ ve sol tartışmalarının derinlikten yoksun yapıldığı bir düşünce iklimine bir eleştiri yapmak ihtiyacını yoğun bir şekilde hissettiğimiz içindir ki, yukarıdaki soruya bir cevap teşkil edecek bu ilâveyi yapmak zaruriyeti ortaya çıkmıştır.

Elinizde tuttuğunuz kitap yayımlandıktan sonra, gerek akademik çevreden gerekse basın dünyasında bir kitabın

bulabileceği yankıyı fazlasıyla buldu, diye düşünüyorum. Yakın arkadaş çevremde bunu, kitabın temel tezlerine bağlı olarak açıklayanlar olduğu gibi ele aldığım konuların hâlen Türkiye’nin en çok tartışılan konuları olmasına ve bunlara yönelik olarak bu kitapta yeni tezlerin ileri sürülmesine bağlayanlar da oldu. Bazılarının kitapla ilgili düşünceleri daha çok kitabın alt başlığın da toplanıyordu. Bu bağlamda çok sık duyduğum söz şu olmuştur: “Biz bu kitabı ‘Köylülükten Çıkış Yolları’nı öğrenmek için önemli buluyoruz.”

Türkiye’nin değişim sorunları derinleştikçe bunları anlamak, açıklamak için daha çok teoriye daha çok analitik çalışmaya ihtiyaç olacağı açıktır. Bu çalışmanın bu çabalara bir katkı olması benim için yeterli olacaktır.

Üçüncü baskıya önsöz yazarken daha önce ihmâl ettiğim bir şeyi yapmayı çok gerekli ve önemli buluyorum. Beni bu kitabı yazmaya, yayımlamaya; bu tartışmalara katılmaya yönlendiren, teşvik eden, cesaretlendiren insanlara ve nihâyet doğrudan doğruya metni okuyarak çeşitli biçimlerde katkı yapanlara yapmam gereken teşekkürü ifâde etmektir. Bunlar arasında çalışma arkadaşım değerli bilim adamı Doç.Dr. Tefvik Erdem’e, metni okuyarak eleştirilerini esirgemeyen Dr. Ş. İpek Köstekli’ye, metindeki çeşitli düzeltme sorunlarının aşılmasına katkı veren Huzeyfe Süleyman Arslan ve Mustafa Arıkan’a, metnin hazırlanmasına katkıda bulunan Fatma Kartal’a ve Aysun Demir’e emeklerinden dolayı ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Burada bu tartışmaların ortaya çıkmasında sordukları sorularla, eleştirilerle beni zihnen hep bu meselelere içine çeken Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü öğrencilerini unutmak ancak vefasızlık olurdu ki onlara çok şey borçlu olduğumu hatırlayarak teşekkür etmek istiyorum. Bütün bu ifâdeler, kitapta hâlen bulunabilecek hataların sorumluluğunu taşıdığımı asla ortadan kaldırmayacak.

Vedat Bilgin
Aralık, 2009

Giriş

Değişimin Dinamikleri

Toplumsal eylem biçimleri kendi yasalarını izlerler.
Max Weber

Değişimin Dinamikleri

Değişim üzerine konuşanların ve yazarların en fazla vurguladıkları husûs, değişimin asla durmayan ve durdurulamayacak bir süreç olmasıyla ilgilidir. Herakleitos'a mâl edilen “Değişmeyen bir şey varsa o da değişimin kendisidir.” cümlesi, neredeyse basmakalıp bir ifâde hâline gelmiştir. Konuyu ele alanların söylediğine gibi zâten her şey değişiyorsa o zaman değişim diye neyi açıklayacağız? Bu durumda herkesin söylediği ‘değişen her şeyin’ neler olduğunu ortaya koymaktan başka yapacak bir şey kalmamaktadır. Oysa, değişim sorunlarının üzerinde dururken mutlaka îzâh edilmesi gereken şey, nelerin değiştiğiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda nelerin, nasıl değiştiği de çok önemlidir. Çünkü değişimi açıklamak büyük ölçüde bu nasıl sorusunun da cevabını içermek durumundadır. Tabîî daha ileri bir analiz için üzerinde durulması gereken bir başka soru daha vardır: Değişen şeyler neden değişmektedirler?

Kısaca özetlemek gerekirse, ‘neler, neden ve nasıl değişmektedirler’ şeklindeki soruların cevabı, bizi değişimi anlamak için mutlaka ulaşılması, araştırılması gereken noktalara götürecektir.

Nelerin değiştiği husûsu çok kolayca sınırlandırılacak bir konu değildir. Çünkü bu soruyu cevaplandırırken, ‘her şey değişmektedir’ tarzında belirsiz bir cevap şeklinin çok sıkça kullanıldığını zâten bildiğimize göre, ‘nelerin değişmesini açıklamak istiyoruz’ sorusu daha somut, daha elle tutulur bir değişim îzâhını ortaya koymak bakımından gerekli başlangıç noktasını oluşturacaktır. Tabîî burada nelerin değiştiği husûsunu ele alırken öncelikle hatırlanması gereken noktalardan birisi de, değişimin uluslararası sistemden ulusal sistemlere, toplumlar arası etkileşimlerden bir toplum içerisindeki alt sistemlere kadar çok geniş bir alanı kapsamış olduğudur. Bu noktada dünya sistemindeki değişimi ayrıca ele alacağımız

için burada sâdece bir toplumsal sistemdeki değişimleri anlamak bakımından nelerin değiştiği sorusunun cevabını aradığımızı hemen belirtmek durumundayız.

Bir toplumsal sistemde değişimin temel mekanizmalarından bir tanesi hiç şüphe yoktur ki, toplumsal sistemin bilgi düzeyiyle ilgilidir. Her toplum tabiatla ve insan ilişkileriyle ürettiği bilgilerin seviyesine bağlı olarak kendisini değiştirecek imkânlarla sâhip olur. Toplumsal sistemlerin içerisinde üretilecek bu bilginin dışarıya aktarılması veya dışarıda üretilen bilgilerle ilişkiye geçilmesi önemli bir dinamizm kaynağıdır. Bilgi üretimi şüphesiz ki, tesadüfen olabilecek bir şey değildir. Toplumsal sistemler kendilerini ayakta tutacak ilişkileri geliştirdikçe, bu ilişkileri geliştiren, var eden aktörler sayesinde bilgi ve kültür etkileşimini yaratarak kendilerini süreklileştirecek yolları bulurlar. Bilgi burada değişimi, kültür ise sürekliliği işâret etmektedir. O hâlde her sistemin içerisinde değişimin aktörleri olduğu kadar, değişimi istikrâr içinde bir yapıya dönüştürecek aktörler de birlikte bulunmaktadır. Bir anlamda değişim ve istikrâr bir başka ifâde ile değiştiren unsurlarla, yapılaştırmacı unsurlar toplumların hayâtiyetini, canlılığını ifâde eden unsurlardır.

Değişimi incelerken üzerinde durulması gereken diğer bir husûs ise, tabiatla kurulan ilişkinin sürdürüldüğü mekanizmalarla ilgilidir. İnsan tabiatla çıplak, doğrudan bir ilişki kurmaz. Tabiatla kurduğumuz ilişkide, bilgi seviyesine bağlı olarak ortaya çıkan ve gelişen bir varlıktan, bir alt sistem olarak teknoloji den söz etmek gerekir. Bu yönüyle teknoloji insanların tabiatla ve birbirleriyle ilişkilerinin sürdürülmesinin önemli unsurlarından birisidir. En basitinden en karmaşığına kadar bütün toplumsal sistemlerde insanların birbirleriyle ve tabiatla olan ilişkilerini sürdüren beşerî kültürel ve teknolojik alt sistemleri birbirine bağlayan üçüncü bir düzeyden, ideolojilerden, inançlardan bahsetmek gerekmektedir.

Toplumların mekanik yapılar olmadığını, bu bahsettiğimiz üç düzeyin birbiriyle içine girdiğini ve her birinin diğeri tara-

ından etkilenererek dönüştürülen bir süreci ifâde ettiğini, 19. yy. pozitivizminden sonra bütün sosyal bilimler literatüründe yaygın bir şekilde görmek mümkündür. Bu bakımdan değişimi kategorize edip analize çalışırken, birincisi toplumsal-kültürel, ikincisi teknolojik-ekonomik, üçüncüsü ise ideolojik ve inanç eksenlerinde meydana gelen farklılaşmaları, mukayeseli olarak inceleyerek anlama zarûreti bulunmaktadır.

Kısaca burada değişimin dinamiklerini analiz ederken;
Birincisi bilgi düzeyinin gelişmesini,

İkincisi toplumsal-kültürel sistemin bu bilgi düzeyinden etkilenererek yaratacağı farklılaşmaları,

Üçüncüsü teknolojik ve ekonomik sistemin bu iki temel üzerinde meydana gelen yenilikleri insanın tabîatla ilişkilerini yansıtmalarını,

Dördüncüsü ise, insanın yaşadığı hayatı ve dünyayı belli inançlar ve ideolojiler ekseninde kavrayışında meydana gelen farklılaşmaları esâs olarak kabûl ediyoruz.

Bu esâslar üzerinden bir toplumsal sistemde ortaya çıkan morfolojik, kurumsal ya da toplumsal-kültürel farklılaşmaların nasıl gerçekleştiği ise aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

Toplumsal Değişimin Dinamikleri Nelerdir?

Her toplumda, toplumsal morfoloji ancak toplumsal aktörlerin değişimiyle veya kurumsal ilişkilerin kendisini yenilemesiyle birlikte başkalaşma gösterebilir. Bir başka ifâdeyle toplumların şekillerinde, yerleşim tarzlarında ortaya çıkan değişimler daha büyük değişme eğilimlerinin ifâdeleri olarak anlaşılabilir. Bu bakımdan toplumsal morfolojinin değişmesi, toplumsal merkezden yükselen hareketliliğin neticesinde ortaya çıkar. Bu anlamda Türkiye'nin yaşadığı değişmeyi anlamak bakımından da toplumsal sistemlerde meydana gelen değişimleri anlamak gerekir ki, bunun içinde başka ülkelerin tecrübelerini de dikkatle incelemek, mukayeseli çalışmalara mürâaat etmek lüzûmu vardır. Biz toplumsal değişimin dinamiklerini anlamaya çalışırken bunu yapmaya çalıştık.

Bir Değişme Dinamiği Olarak Kentler ve Kentleşme Süreci

Kentleşme ve kent olgusu insanoğlunun en köklü başarılarından birisidir. Kentler olmasaydı bugün sâhip olduğumuz kültür ve medeniyet düzeylerine ulaşmamız mümkün olmayacağı gibi, belki de böylesine köklü değişim analizleri yapmaya da hâcet kalmayacaktı.

Bilindiği üzere ilk büyük değişim, kentle birlikte ortaya çıkan, kentin çocuğu olarak doğan medeniyet dalgalarıyla başlamıştır. Fakat burada üzerinde duracağımız değişim dinamiği olarak kent, tahmin edileceği gibi, medeniyetin yaratıldığı ilk kent olaylarıyla ilgili değildir. 18. yy. da başlayan, 19. yy. da doruğuna ulaşan Batılı ülkelerdeki sanayi devrimiyle çoğu kez eş zamanlı yürüyen kentleşme süreci, bizim değişim dinamiği dediğimiz realiteye karşılık gelmektedir. Biz kentleşme sürecinin, basit bir ifâdeyle ‘insanlar kentlerde yaşamaya başladılar hayatları değişti’ gibi basma kalıp bir cümleden çok ötede bir kapsayıcılığa sâhip olduğunu biliyoruz. Çünkü insanların köylü toplumundan ya da bir başka ifâdeyle, köylülüğün belirleyici olduğu toplumsal ilişkilerden, kentin belirleyici olduğu toplumsal ilişkilere geçmesi, tahmin edemeyeceğimiz kadar geniş bir alanda etkisini göstermiş, insanın birey olarak varlığından, toplumsal ve kültürel olarak kimliğine kadar, bütün boyutlarıyla kendisini hissettirecek baş döndürücü yenilikler yaratmıştır.

Burada ilk olarak Batı’da ortaya çıkan bu değişimi ayrıntılı olarak incelemeyeceğiz; fakat bu değişimin nasıl bir parametre olduğunu ifâde etmek bakımından şu noktaları da vurgulamadan geçmek mümkün olmayacaktır. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan kentleşme süreci bazen sanayi devrimini besleyen ve hatta ondan önde giden, bazen de ondan etkilenen, ondan beslenen bir süreç olarak yaşanmıştır. Kent ve sa-

nayi arasında üretim ve pazar ilişkileri merkezî bir konuma sâhiptir. Bu bakımdan kentlerin genişlemesi; toplumsal sistemi kökünden değiştirecek olan, pazarın genişlemesi yoluyla üretim sistemini ve ekonomiyi yenileme gücünü ifâde etmektedir.

Kentin egemen olmaya başlaması, geleneksel sistemde kent içinde yaşayan insanların, toplumsal sistem içerisinde konumlarının yükselmesine imkân vermiştir. Fakat şu nokta unutulmamalıdır ki, kentin yerlisi olan bu insanlar geleneksel sistemdeki konumlarını değiştirip yeni statülere yükselirken, eski kültürlerini de yeni bir tarzda üretmek durumundadırlar. Batı toplumlarında burjuvazinin yükselmesi aydınlanma ve benzeri yeni fikir hareketlerinin ortaya çıkışı, bu sürecin en bilinen örnekleri olarak hatırlanmalıdır.

Kentlerin egemen hâle gelmesi toplumsal örgütlenme biçimi olarak geleneksel kültürlerin ve cemaat yapılarının çözülerek bireyin ön plâna çıktığı yeni bir süreci ifâde eder. Birey, kent devriminin çocuğudur. Böylece insan geleneksel toplum içerisinde gömülü ve bağımlı olduğu toplumsallıklardan özgürleşerek, yeni toplumsallıklar inşâ edecek özgür birey hâline gelecektir. Bu sürecin en önemli motivasyonu bireyin kendi başarısı, kendine duyduğu güven ve sâhip olduğu gelecek tasarımını besleyen inanç ve anlayışlardır.

Kent devriminin üzerinde yükseldiği diğer çok önemli bir kavram ise, siyaset kurumuyla ilgilidir. Bilindiği gibi bu sürecin en ileri aşaması geleneksel sistemdeki kapalı yapıların çözülmesi, siyasetin birbirine bağımlı, birbirinin simetriği kapalı otoriteler arasında sürdürülen bir egemenlik sistemi olmaktan çıkıp, kentler arası ilişkilerden, ülke çapında kurulan yeni bir siyasî forma, ulus-devlet veya millî devlet yapısına dönüşmesiyle ilgilidir.

O hâlde kent dinamiği; üretim sisteminden, yani ekonomik ve teknolojik alandan siyasî sisteme kadar birçok alanda değişimleri yaratan bir güç olarak karşımızda durmaktadır. Kentler arasındaki ilişkilerin kurulması bir ülkenin kent merkezli

24 • Türkiye’de Değişimin Dinamikleri

yeni bir toplumsal sistem kurması anlamına gelir ki, bu âdetâ bütün boyutlarıyla toplumu yenileyen bir imkân olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir Değişim Dinamiği Olarak Orta Sınıflar ve Orta Sınıflaşma

Orta sınıflaşma meselesi zannedildiği gibi çok eski bir konu değildir. Şüphesiz ki, bütün toplumlarda eski zamanlardan beri orta hâlli insanların yaşamasından şu veya bu düzeyde söz edilebilir. Mesela ortaçağın tarım toplumlarında da; bu toplumların özel bir biçimi olarak feodalitede de, feodal olmayan tarımsal bürokratik yapılarda da en üsttekilerin ve en alttakilerin arasında bir orta hâlliler zümresi hep olagelmıştır. Hatta hatırlanacağı gibi daha eski bir tarihte Aristoteles toplumsal ve siyasî istikrâr meselesine bahis ayırırken, meseleyi doğrudan doğruya orta hâllilere bağlamıştır. Aristoteles'in bu uzak görüşlülüğünü saygıyla hatırlarken şunu mutlaka ifâde etmek durumundayız ki, bizim bugün bahsettiğimiz orta sınıflaşmayla, Aristoteles'in veya daha sonraki çağlarda yaşayan düşünürlerin söz konusu ettikleri orta hâlliler veya orta hâlli zümreler, aynı olguya tekabül etmemektedirler. Kısaca ifâde etmek gerekirse, orta sınıflaşma modern topluma âit bir olgudur. Bu olgu, ancak sanayi devrimini hazırlayan süreçlerin, geleneksel toplum içerisindeki toplumsal dokuyu, o doku içerisindeki orta tabakayı olduğu kadar, alt ve üst tabakaların da yapısını değiştiren sınıf yapılarının oluşmasına sebep olan büyük bir toplumsal devrimin sonucudur.¹

Şunu açıkça ifâde etmek gerekir ki, sosyal bilimlerin kullandığı bir kavram olarak sınıf, modern zamanlar öncesinde ortaya çıkan farklılaşmaların ya da bir başka ifâdeyle eşitsizliklerin yarattığı sosyal statü farklılıklarına tekabül eden zümre, kast, köle gibi toplumsal farklılaşma biçimlerinden radikal bir biçimde ayrılan yeni bir tabakalaşma düzenine işâret etmektedir. Bu sebeptir ki, sınıf yapıları modern toplumun ve modern toplumu yaratan kapitalist ilişkilerin üzerinde yükselmektedir. Bu sebeple bizim özel bir serçeveye kullandığımız

‘orta sınıflaşma’ kavramı, modern öncesi zamanların ortaçağ’dan antikideye kadar uzanan toplumsal formasyonlarının tamamen dışındaki bir ilişki biçimini ifâde etmektedir.

Orta sınıflaşmanın dinamik özelliklerini ele aldığımız vakit bunun neden herhangi bir “orta hâlliler” tabakasına karşılık gelmediğini, neden yeni ve önemli bir parametre olduğunu daha iyi görebiliriz:

Birincisi, orta sınıflaşma insanların kendi başarı ve emeklerinin sonucunda, toplumsal statülerinin belirlendiği bir ilişki biçimini ifâde etmektedir. Burada üzerinde durulması gereken birkaç husûs vardır. Bu husûslar içerisinde öncelikle birey ve onun başarıları; bireyin kendi statüsünü yaratma imkânı dolayısıyla içinde doğduğu toplumsal şartları değiştirme gücü önemli bir motivasyondur. Diğer bir husûs bireysel başarının ödüllendirilmesi ve onun devlet ve toplumdaki egemen olan statülere karşı kendi girişimciliği yoluyla elde ettiği maddî kazanç ve toplumsal statülerle ördüğü güven psikolojisinin, sâdece ekonomik ve toplumsal alanda sınırlı kalmayıp, önüne siyasete katılma ve siyaseten bir değişim aktörü hâline gelme imkânı koymasındır.

İkincisi, orta sınıflaşma her şeyden önce devletin gücüne karşı sivil alandan yükselen sivil toplumun talep ettiği özgürlüklerle, siyasî gücü sınırlayıcı, dolayısıyla toplumsal merkezden yükselen bir siyasî katılım dalgasını ifâde etmektedir. Geleneksel toplumun egemen ilişkileri devlet veya aristokratik değerlere bağlı zümreler tarafından belirlenmektedir. Modern toplumda orta sınıfların güçlenmesi, hem devletin bu belirleyiciliğini sorgulamakta yani bir meşrûiyet meselesini gündeme getirmektedir, hem de aristokratik değerlerin ya da kiliseye dayalı dinî otoritenin belirleyiciliğine karşı toplumsal alanın temsil edilmesine imkân vermektedir.

Üçüncüsü, orta sınıflaşmanın bir değişim gücü olarak ifâde ettiği en önemli etkilere birisi de, ideolojik ve entelektüel alandaki yaratıcılığdır. Geleneksel toplumun otoriter zihniyet yapısı kapitalistleşme sürecinde, devlet ve kapitalist sınıflar arasındaki yakınlaşmanın sonucunda oluşan, bazı toplumlar-

da ve bazı tarihlerde ciddî bir özgürlük sorununa yol açan totalitarizm eğilimleri, orta sınıflara dayanan fikrî ve ideolojik çoğulculukla geriletebilmiştir. Orta sınıflar, örnek bir toplumsal hayat tarzını üreten bir yapı yerine, çoğulcu bir karaktere ve birey merkezli bir ilişki biçimine dayandığı için, onların ideolojik eğilimleri farklılaşmayı meşrûiyet temeli olarak kabûl eden bir zihniyet dünyası yaratmıştır. Bu hem farklı fikir hareketlerinin, hem farklı ideolojilerin, hem de farklı siyasî projelerin orta sınıflar temelinde biçimlendirilerek ifâde edilmesine imkân vermektedir. Bu bakımdan farklı fikirlerin bir aradalığının yarattığı dinamizm, toplumsal hayatta hem hoşgörünün ve uzlaşmanın bir sorun çözme yöntemi olarak kullanılmasına imkân vermiş, hem de çatışma yerine diyalog yoluyla yeni yaklaşımları ve yeni çözüm yollarını aramayı her zaman açık hâle getirmiştir.

Görüldüğü gibi orta sınıflaşmanın güçlenmesi, geleneksel toplumun çözülmeye başladığı aşamadan itibaren giderek adım adım güçlü bir toplumsal dalganın ekonomiden, toplumsal kültürel alana, oradan siyasete yayılan yeni bir değişim gücünü ortaya koymaktadır. Orta sınıflar toplumsal statüleri itibârîyle özgür bireylerden oluşan, yaratıcılıkları, girişimcilikleri itibârîyle eski toplumun muhayyilesini parçalayarak yeni bir toplumsal muhayyile yaratma gücünü ifâde eden büyük bir değişimin misyonerleri gibidir. Bu bakımdan orta sınıflaşma, devlet, kilise ve aristokratik değerlere dayalı Batı toplumsal yapısında eski denge sistemini kuran ve sürdüren unsurlara karşı yeni bir toplumsal ilişki ve yeni bir toplumsal düzenin temsilcileri olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu yüzden orta sınıflar, sâdece orta hâlli insanlar değil, modern toplumu biçimlendiren, onun toplumsal koordinatlarını oluşturan ve toplumsal sistemi yeniden kuran aktörler olarak görülmelidir.

Kapitalistleşme sürecinin, orta sınıflar karşısında yeni bir egemen sınıfı, 19. yüzyıldan sonra, özellikle 20. yüzyılda biçimlendirerek ürettiğini biliyoruz. Bu süreçte orta sınıflaşmanın misyonu ve dinamizmi daha da önem kazanmaktadır. Çünkü yeni toplumsal muhayyilenin belirlenmesinde orta sınıflaşma sürecinin rolü oldukça büyük ve belirleyici özelliklere sahiptir. Tekelci konuma

ulaşmış kapitalist unsurların, toplumdaki çoğulculuğu bastırarak ekonomik gücüne karşı, orta sınıflar daha geniş bir ittifak ve ilişkiler ağı yaratarak, çoğulculuğu derinleştirerek modern demokrasilerin güçlü temellere sâhip olmasını mümkün kılmışlardır.

20. yy’dan günümüze modern toplumların orta sınıflaşma olgusu bu yönüyle birkaç işlevi yerine getirmektedir denebilir:

- Güçlü orta sınıflar sayesinde, toplumsal özgürlüklerin olduğu kadar, siyasî özgürlüklerin de gelişerek yaşaması mümkün olmuştur.

- Orta sınıflaşma süreci sâdece bireysel girişimlerle sınırlı kalmayıp, sanayi toplumları ileri endüstriyel toplumlar hâline dönüştükçe kendi bilgisi ve emek kalitesiyle bağımsız iş yapan teknokrat ve profesyonel çalışanların da katılımıyla daha da genişlemiştir. Böylece devlet ve kapitalist sınıflar dışında geniş bir orta sınıf kadrosu oluşurken, bunların ekonomik ve sosyal haklarını koruyacak yeni bir toplumsal sözleşme gereği ortaya çıkmıştır.

- Başta işçi sınıfı olmak üzere, çalışan toplumsal grupların orta sınıflaşma sürecinde elde ettikleri sosyal haklar, toplumun çoğulcu karakterini örgütlenme düzeyine taşıyarak, üçüncü sektör diye de ifâde edilen geniş bir ekonomik ve toplumsal kesimin oluşmasına imkân vermiştir.

Anlaşılabacağı gibi, orta sınıflaşma meselesi sâdece küçük ve orta girişimcilerin meselesi olmaktan öteye, bütün toplumsal sistemi etkileyen, modern toplumun ekonomik ve toplumsal ilişkiler biçiminden, siyasî sistemine kadar çok yönlü etkileri bulunan bir husûstur.

Bu çerçevede orta sınıflaşma, değişim üretmekte ve değişimin yeniliklerinin ortaya çıkmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu zeminde yenilik yaratma fikrinin yanı sıra, yenilik yaratacak aktörlerin de bulunması, orta sınıfların kendilerini yeniden üretmek imkânı yaratarak, değişimi sürdür-

rek bulabileceklerini de ortaya koymaktadır. Bir anlamda orta sınıflar, yenilik ve değişim üzerinde varlık kazanmaktadırlar. Orta sınıflar yenilik yaratarak daha üst statüler ve ekonomik ve toplumsal güçler elde eden üyelerini ‘üst sınıflara’ transfer ederken, aynı zamanda ‘alt sınıflardan’ da bu değişim yoluyla sürekli olarak beslenmektedirler. Bu değişime ayak uyduramayan üyelerin zaman içerisinde ‘aşağıya düşme’ ihtimâlinin de açık olduğunu belirtmek gerekir.

Bir Değişim Dinamiği Olarak Birey

Yukarıda da muhtelif vesilelerle vurguladığımız gibi, modern toplumun temel aktörü bireydir. Bireyin eski toplumsal sistemin içerisinde karşılaştığı en önemli ilişki biçimi, cemaatler yoluyla toplumsal hayata katılmadır. Cemaatvâri yaşam, bireyin ortaya çıkmasını, var oluşunu etkisizleştiren, onu bastıran ilişkiler ağını ifâde etmektedir.

Geleneksel ilişkiler düzeninin parçalanmasına yol açan toplumsal süreçler, bireyi bir taraftan yalnızlaştıran, bir taraftan da kendisini bulmaya yönelten etkiler yaratmıştır. Bu yalnızlaşma meselesi üzerine olumlu ve olumsuz boyutlarıyla toplumsal psikoloji teorisinde önemli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden birisi Eric From’un bahsettiği ‘özgürlük korkusu’ ve ‘şiddete yönelen insan’ tipidir.² Burada bu sorunların üzerinde etraflıca durmadan şunu hatırlatmak istiyoruz. Eski toplumsal bağları çözülen bireyin, yeni toplumsal bağlar kurmasında, ben merkezli egosunu toplumsallaştıracak yeni ilişkilerin, iki önemli boyutundan söz edilebilir. Bunlardan birincisi, orta sınıflar yoluyla elde ettiği başarıların özgüvenini geliştirmesi ve bu özgüven duygusunu besleyen yeni mânevî kaynakların toplumsal olarak üretilmesidir. İkincisi ise, Max Weber’in bahsettiği çerçevede, protestanlığın sekülerleşme sürecini besleyen bir unsur olduğu kadar, birey merkezli bir mânevî inanç dünyası yaratarak, bireysel gelişmeye katkıda bulunduğunu hatırlayabiliriz.³

Birey merkezli yeni toplumsal ilişkiler sistemi orta sınıflar vasıtasıyla sivil topluma, sivil toplum ise demokratik süreçlerin ve örgütlenme düzeylerinin gelişmesiyle birlikte siyasete katılan bir ilişkiler düzeni yaratacaktır. Buradaki birey, toplumsal sorumlulukları ve toplumsal duyarlılığı olmayan ‘bencil’ bir birey değil, toplumsallığını bu yeni çerçevelerde üreten ve değişimin aktörü olarak tarih sahnesinde yeni bir rol alan insandır.

Bir Değişim Dinamiği Olarak Siyaset

Siyaset kurumunun, uygarlıkla birlikte toplumsal sistem içerisinde giderek gelişen bir mekanizma olarak diğer toplumsal kurumların üzerinde tesir sahası oluşturduğu sıkça belirtilmektedir. Özellikle devletin güçlenmesiyle birlikte siyaset kurumunun hem nitelik, hem de nicelik bakımından toplumsal kurumlar arasında ağırlığının arttığı bilinen bir husûstur.

Toplumsal sistemin yapılaştığı süreçlerde, siyaset kurumunun dengeleyici ve muhâfazakâr bir konuma kaydığı da bilinmektedir. Siyaset kurumunun özellikle siyasî ideolojilerin talepleri doğrultusunda yenilik yaratıcı değişimlere öncülük ettiği tarihî aşamalarda, birçok bakımdan siyaseti toplumsal değişimin merkezine taşıyacak örnekler yarattığı görülmektedir. Bu bakımdan hem modern çağlarda, hem modern çağdan çıkış sürecinde siyaset kurumunun ve siyasî aktörlerin toplumsal değişim süreçlerinde başat bir konumda yer aldığı, çok sayıda tarihî olaydan söz edilebilir. Siyasetin tutuculaştığı, siyaset kurumunun değişime ayak dirediği durumlarda, eğer değişim diğer kurumlardan geliyor ise çoğu kere siyasetin yapısının değişmesine yol açacak ve daha çok da siyasî devrim diye nitelendirdiğimiz büyük değişimlerin başlangıcına teka-bül edecektir. Bu bakımdan siyaset kurumunun esâs değişimi kurumsallaştırdığı sürecin, demokratikleşmeyle birlikte ortaya çıktığını ifâde edebiliriz. Bir anlamda demokrasi, bütün toplumsal kurum ya da aktörlerden gelen değişim taleplerinin açıkça siyaset hâline getirildiği, çoğulculuk içinde etkileşerek değişimi sürekli üreten bir süreçtir diyebiliriz.

Tarihî olarak belirlemek gerekirse, öncelikle üzerinde durulması gereken örnek olarak, 20. yüzyıl boyunca Batılı demokratik ülkelerin gerçekleştirdikleri, bitmek tükenmek bilmeyen, insanlığı 21. yüzyıla taşıyan baş döndürücü ekonomik, toplumsal ve teknolojik gelişmeler hatırlamak yeterlidir. www.ozgurhaber.org

Siyaset sürecinde demokrasinin ortaya çıkışıyla birlikte, çok önemli bir değişim ivmesi kazandıran araçlardan birisi ideolojidir. Demokratikleşmenin çoğulculuğa imkân vermesiyle birlikte otoriter yada totaliter anlayışlara dayalı yaklaşımlar ideolojik çoğulculuğa dönüşmekte, bu ise farklı ideolojiler, farklı fikirler arasında etkileşimi güçlendirerek yeni sentezlerin ve yeni fikirlerin doğmasına imkân vermektedir. Çoğulcu düşünme anlayışının gelişmesi, yeni bir zihniyet yapısının oluşması ‘tek doğruculuktan’ uzaklaşan aklın özgürleşmesi, bir yönüyle ideolojilerin yarattığı yeni ufuklarla, çoğulcu bir ortamda yaşayan insanların yaratıcılığını da harekete geçirmektedir. Nasıl ki, tek bir ideolojinin egemenliği, insanın zihnine kalıp vuruyorsa, çoğulculuk da insanın zihninin yeni fikirlere doğru açılımını motive etmektedir. Bu bakımdan ideolojilerin toplumsal değişim için perspektif oluşturma işlevini yaratan önemli bir dinamizm kaynağı olduğu, farklı tarihî dönemlerle örneklendirilebilecek bir olgudur.

Bir Değişim Dinamiği Olarak Dışa Açıklık

Yeryüzünde bütün toplumların tarihinde belli bir düzeyde dış münâsebet bulunmaktadır. Medeniyetlerin yükselişinden sonra, toplumlar arasındaki münâsebetler daha çok, uzun çağlar boyunca savaş ve mücâdeleler çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu mücâdelelerin ve büyük savaşların yıkıcı olduğu kadar farklı toplumları tanımak, onların sâhip olduklarından faydalanmak ve onlarla bir şekilde ilişki kurmak anlamına geldiği de söylenebilir. Fakat savaşın yıkıcı etkileri bu tür mücâdele eksenli ilişkilerin toplumların dış münâsebetlerden sağladıklarını oldukça sınırlandıracak etkiler yarattığı da açıktır.

Savaş dışında geleneksel toplumların dış münâsebet kurdukları önemli bir ilişki biçimi ticâret yoluyla geliştirilmiştir. Şüphesiz ki ticâret sâdece ekonomik bir ilişki biçimi değildir. Eski zamanların tüccarları, toplumlar arasındaki kültür iletişimini kuran, âdetâ bugün medyanın işlevlerini gerçekleştiren toplumlararası iletişim ajanları rolünü oynamışlardır. Bugün elimizde bulunan Marko Polo Seyahatnamesi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi v.b. birçok seyahatname ve muhtelif tüccarların hatıraları, aslında bu gezgin ‘yazarların’, ticâret kervanları veya ticâret yollarıyla başka kültürlerle temasta bulunan insanların başka dünyaları kendi toplumlarına nasıl aktardıklarının ilginç örnekleri olduğu gibi, başka dünyaları keşfetmenin o zamanlardaki âdetâ anahtarlarını göstermektedirler.

Endüstri devriminden sonra dış ilişkilerin anlamında köklü bir değişim olmuştur. Artık seyyahlar, ticâret yollarıyla sınırlı bir münâsebet yerine endüstrinin yarattığı ulaştırma teknolojisinin sürekli hâle getirdiği kitlesel seyahatler, öğrenci değişimleri, eğitim amaçlı başka dünyalara açılmak ve daha da önemlisi ekonomik ve teknolojik olarak başka ülkelerle kurulan ilişkiler, köklü bir değişimin habercisi olmuştur.

Günümüzde artık dışa açıklık bütün ifâde ettiklerimizin çerçevesini aşan çok geniş yeni bir ilişkiler düzenini ifâde etmektedir. Bugün bilgilerin dolaşımı, insanların dolaşımı, sermayenin dolaşımı, emeğin dolaşımı, ürünlerin yani mal ve hizmetlerin dolaşımı gibi çok sayıda vasıtayla toplumlar başka dünyalara açık hâle geldikçe, sâdece onlardan bir şey almıyorlar, onlara da bir şeyler katma imkânı buluyorlar.

Günümüzde dışa açıklığın tartışıldığı en geniş zeminin globalleşme çerçevesinde yürütüldüğü hatırlanırsa, artık yaşadığımız dünyada toplumsal gelişmenin önemli faktörlerinden birisinin de dışarıyla olan ilişkileri başarıyla yönetmekten geçtiğini söyleyebiliriz.

Globalleşme tartışmalarında, üzerinde oldukça çok durulan finansal globalleşme, uluslararası finans kapitalin, bir egemenlik biçimi oluşturma faaliyetlerinin özellikle dünya kapitalizminin ‘merkezî’ ülkeleriyle, bu alanın dışında kalan ülkeler arasında ciddi sorunlar yarattığı görülmektedir. Egemen globalleşme söyleminin bir ‘ideolojik’ sorun olduğunu hatırlarsak, sâdece ‘finans kapital’ deki globalleşme eğilimlerinin beklentilerine eleştirel bakan bir globalleşme analizinin bile ne kadar faydalı olacağını daha kolay görebiliriz.

Bugün bu sürecin içinde ortaya çıkan sorunlar yanında, potansiyelinde birçok imkânın da bulunduğunu anlamak, ancak olguyu kavramaktan geçmektedir. Globalleşme içinde “ekonomik ve teknolojik” süreçlerde yaşanan değişme eğilimleri, ancak sorunları aşmak için süreci çok boyutlu kavramak gereğine işâret etmektedir.

Bu bakımdan dış dünyayla ilişkilerini, kendisini geliştirecek bir strateji olarak benimsemiş toplumların olduğu kadar, bu ilişkileri yönetmeyi başaramadıkları için dış dünyanın etkisine maruz kalanların da karşı karşıya bulunduğu en önemli problem, değişim sorunları olmaktadır. Bir başka ifâdeyle, Türkiye’nin en büyük sıkıntısı, yaşadığımız dünyada içe kapanarak bir çıkış yolu bulmanın imkânsız hâle gelmesidir. Fakat bu süreci kavramadan olayların içerisinde yer almak sorunları derinleştirmekten başka sonuç veremeyecektir.

Türkiye’de Değişim Süreci ve Değişimin Dinamikleri

Türkiye’nin köylü bir toplumdan, modern bir toplum olma-ya giden değişimi ilginç aşamalardan geçerek devam etmektedir. Köylülüğü sâdece tarımsal ilişkilerin belirleyici olduğu bir süreç olarak tanımlamıyorum. Tarımsal ilişkilerin belirleyici olduğu, ileri tarımsal örgütlenme biçimlerine dayalı geleneksel toplumlarda, kent dokularının ne kadar önemli olduğunu ve özellikle dünya ticâret yollarıyla hayâtiyet bulan Osmanlı merkezîyetçi tarım imparatorluğunun bu gelişmiş kent hayatını yüzlerce yıl nasıl sürdürdüğünü biliyoruz. Burada köylülüğü, tarımsal imparatorluk çağının bittiği bir dönemde, kentlerin içine kapandığı ticâretin ve artizan üretiminin tasfiye olduğu, Sabri Ülgener’in deyimiyle bir anlamda ‘Ortaçağlaşma’ diye ifâde edilen bir süreç olarak ele alıyoruz. Kısaca köylülüğü tarım ve köyün tarım dışı faâliyetlerinin de belirleyici olduğu, sanayi çağındaki geri toplumsal yapıları ve ilişkileri anlatmak için kullanıyoruz.

Bu sürecin özellikle 17. yüzyılda başladığı; ama özellikle Batı’da, sanayi devriminin olduğu 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılda yapısal bir nitelik kazandığını söyleyebiliriz. Bir anlamda 19. yüzyılda Batı’da sanayi devrimi patlak verirken Türkiye ileri bir tarımsal imparatorluk yapısından, köylülüğün egemen olduğu geri bir toplumsal yapıya evriliyordu.

Türkiye’de köylülüğün toplumsal yapısını analiz ettiğimizde karşımıza çıkan toplumsal ilişkileri şu şekilde tasnif edebiliriz:

Birincisi, bürokratik imparatorluk geleneğinden gelen egemen statüler kendi konumlarını sürdürecektir siyasî ve ekonomik araçları denetleme işlevlerini devam ettirme eğilimindedirler.

Tarihî zemini kaybolmuş bu egemenlik yapısının geri bir toplumsal zeminde sürdürülmesi ciddî sorunlara yol açmaktadır.

Asker ve sivil bürokratik elitin, köylü toplumun egemen zümresi olarak karşısında herhangi bir siyasî ya da ekonomik güce dayanan bir gruba hayat hakkı tanımayacak derecede iktidarını tekelleştirmesi, bu farklılaşmamış toplumsal zeminin sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunun anlamı gayet açıktır. Askerî ve sivil bürokratik elit 19. yüzyıldan itibaren rakipsiz bir toplumsal konuma doğru yükselmektedir.

İkincisi, imparatorluk klâsik sisteminin çökmesiyle birlikte köylünün içerisinde ortaya çıkan farklılaşmalar, tarımsal verimliliği ve tarımsal üretimi modern şartlarda kapitalist üretim sürecine dönüştürecek iç dinamiğe sâhip değildir. Bu bakımdan köylünün egemen olduğu tarımsal yapının iç dinamikleri bu yapıyı dönüştürecek nitelikten uzak, ancak bu yapıyı derinleştirerek sürdürebilecek düzeydedir.

Üçüncüsü, köylüleşme süreci kent hayatını etkisizleştirdiği, kentin geleneksel yapıdaki dinamikleri de çözülmeğe uğramış, imparatorluğun klâsik dönemi içerisindeki kent burjuvazisi 19. yüzyıldan itibaren ciddî bir farklılaşmaya uğramıştır. Bu farklılaşma iki boyutta gelişmektedir. Bunlardan ilki, İstanbul, İzmir gibi şehirlerde ticâret sermayesi yoluyla oluşan ve büyük bir çoğunluğu İngiltere, Fransa gibi dönemin güçlü ülkelerinin himayesine girmiş veya onlarla ilişkiler bağlamında gelişen kompradorizme kayan burjuvazi. Diğer ise, geleneksel üretim güçlerini kaybettikleri ve dünya ticâret yollarının yarattığı talebin etkisinden uzaklaştığı için ve özellikle de sanayileşen Batı’nın ihraç ettiği ürünler karşısında ayakta duramayan, yerli üretici zümrelerden oluşan burjuvazinin kapitalistleşme yerine ‘esnaflaşması’ sürecidir.

İmparatorluğun köylüleşmesi, Osmanlı’nın sonunu hazırlayan toplumsal ve ekonomik gelişmeleri ifâde etmektedir.

Cumhuriyet döneminin böyle bir toplumsal yapıyı mîrâs aldığını hepimiz biliyoruz. Bir başka ifâdeyle cumhuriyetin önünde duran sorunlar köylüleşme sürecidir.

- Köylü toplumsal yapıyı tasfiye etmek, tarımda modern işletmecilik yöntemlerini kullanarak hem tarımsal teknolojiyi yenilemek ve modernleştirmek hem de pazar için üretim yapan kapitalist ilişkilerin gelişmesini sağlamak.

- Türkiye'nin geri toplumsal yapısını değiştirebilmek için, sanayi merkezli bir toplumsal değişim projesi başlatmak ve ülkemizin kaçırdığı sanayi çağını cumhuriyet döneminde millî hedef hâline getirmek.

- Mesleksiz, toplumsal farklılaşmaya uğramamış eğitim sürecinden geçmemiş geniş kitleleri, ortak bir ulusal kültür etrafında “tebaa’dan yurttaş” hâline dönüştürmek.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin toplumsal manzarasını değiştirecek bu genel hedefleri kim gerçekleştirecektir, nasıl gerçekleştirecektir? Belki de temel sorun bununla ilgilidir. Bu toplumsal değişim stratejisinin aktörleri kimdir ve kullanacakları yöntem nedir?

Açıktır ki, Türkiye’de yukarıda işaret ettiğimiz genel hedefleri gerçekleştirecek aktör, imparatorluğun mîrâsı olan siyasî kültürden gelen elitlerdir. Kullanacakları yöntem de, yine o geleneğin ellerine kullanabilme imkânı verdiği yöntem, yani siyaset imkânı, bir başka ifâdesiyle devlet gücüdür. Burada sorun şu hâle gelmektedir: Köylü bir toplumun dönüşümünü gerçekleştirmek o toplumun egemen toplumsal konumunda bulunan aktörlerin başarabilecekleri bir şey midir? Ya da kullanacakları yöntem böyle bir sonucu yaratmaya uygun bir yöntem midir? Belki de, Cumhuriyet dönemindeki temel sorunların ana eksenin bu iki soru etrafında düğümlendiği ve çoğu kere görmezden gelindiği için meselelerin tartışılması bir çıkmaza girmektedir.

Burada tarihî gelişme süreciyle ilgili sorunları, şimdilik bir kenara bırakarak şu noktayı vurgulamak istiyoruz. Bireyleşme, orta sınıflaşma, kentleşme ve dışa açılma gibi dinamikleri harekete geçirmeden, bir başka ifâdeyle toplum merkezli dinamikler yerine siyasî ve geleneksel egemen unsurların başlattığı değişim dinamikleri ile modern bir toplum yaratmak ne

kadar mümkündür? Nitekim Türkiye’nin 1950’e kadar yaşadığı siyasetten topluma doğru yayılan değişim ivmesiyle esâs etkisini, 1970’lerden sonra gösteren toplumsal farklılaşmalara dayalı dinamiklerin değişim hızı veya yarattığı yenilikler arasında hem nicelik hem de nitelik farkı bulunmaktadır. Burada hatırlatılması gereken husûs, toplumsal merkezli değişim unsurlarının harekete geçirilmesini sağlayan etkilerin, siyaset ve geleneksel elitler tarafından uyarıldığı konusudur. Ancak toplumsal hareketlilik, değişme ivmesi siyasî merkezden, toplumsal merkeze kaydıkça hızlanacaktır.

1927 yılında Türkiye’de kentlerde yaşayanların oranı % 16.4’tür. 1950 yılında bu oran % 18.5’e çıkmıştır. Buradaki kentin, nüfûsu 10.000 üzerindeki yerleşim yerlerini kapsadığını hatırlarsak, aslında bu kent denilen yerlerin büyük ölçüde kentsel fonksiyonların hâkim olmadığı, dolayısıyla nüfûs kriterine göre ‘idâre’ yönünden kent olarak tanımlanmış yerler olduğunu düşünürsek bu % 18.5’lik oranın bile abartılı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bunu bir an için ihmâl ederek düşündüğümüzde bile 1950’de Türkiye’nin % 81.5’inin köylerde yaşayan bir toplum olduğu çok önemli bir göstergedir. Bu bakımdan, böyle bir yapıda toplumsal merkezin harekete geçmesi oldukça güçtür ve sorunludur. Bu sorunu çözmek için birçok şeye ihtiyaç bulunmaktadır. 1950’li yıllarda başlayan değişim, bu birçok şeyin bir araya geldiğini göstermesi bakımından ilginçtir.

Türkiye 1950’lerde çok partili hayata geçerken sâdece siyasî hayatında bir değişiklik yapmıyor, aynı zamanda uluslararası ilişkilerinden ekonomisine kadar çok boyutlu bir değişim sürecine doğru ilerliyordu.

Türkiye’de Siyaset Dinamiği

Türkiye’nin siyasî kültürüne paralel bir şekilde değişimin siyasetten yükseldiğini, 1950’li yılların Türkiye’sinde de bu geleneğin bir anlamda devam ettiğini söyleyebiliriz. Fakat burada köklü bir kopma da söz konusudur. Değişim siyasette başlamıştır ama toplumsal taleplerde örtüşmüştür. Bilindiği

gibi tarihimizin en büyük değişmelerinden birisi Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçmesidir. Biz bunu demokrasinin 'D'si olarak ifâde ediyoruz. Farklı siyasî anlayışların serbestçe partileşip yarışmadığı bir toplumda demokrasinin D'sinden bile bahsedilemez.

İşte Türkiye 1950'lerde bunu hayata geçirmeye başlamıştır. Bunun içindir ki, değişim ilk defa sokakta yaşayan, devletin içinden gelmeyen, 'gelenekçi elitlerin' etkisine açılmıştır. Bu alanda ortaya çıkan değişim, hızlı bir şekilde toplumun başka alanlarını da etkilemeye başlayacaktır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, içinde yaşanan konjonktürün de etkisiyle Türkiye'nin uluslararası sistemle yeni ilişkiler içerisine girmesidir. Başta Birleşmiş Milletler, ABD ve NATO olmak üzere Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmakta olan yeni dünya kavramı içerisinde yer alırken, aynı zamanda dünyada yaşananlara da bir anlamda kapısını aralamak durumunda kalmıştır.

Türkiye'de siyasette başlayan değişimin, demokratikleşme süreci olarak ifâde edilen kapsayıcı bir değişim programına dönüşmesi oldukça sancılıdır. Demokrasiyi, köylü bir toplumda ayakları üzerinde taşıyacak toplumsal tabanın mevcûd olmaması veya henüz demokrasiyi içselleştirecek, bir siyasî proje olarak sâhiplenecek sınıfların bulunmaması ciddi bir sorundur. İçine kapalı tarım ekonomisinin, iki yüzyıldır yaşanan köylüleşme sürecinin ezikliği içerisindeki insanlar, 1950'de ortaya çıkan gelişmeyle birlikte, insan olmanın, devlet karşısında hukuka sâhip bir 'zatiyet olmanın' farkına varmışlardır ama, bu durum demokrasinin kökleşmesi için yeterli olmayacaktır. Hele hele on yıl sonra sürecin bir askerî darbeye kesintiye uğramasını ise önleyemeyecektir.

Burada Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle özdeşleşen, siyaset dinamiğinin yarattığı etkileri şu şekilde belirleyebiliriz:

Birincisi, Türkiye'de devletin içinden gelmeyen siyasi kadroların oluşmasıdır. Mesrûp bir soy olduğu ve toplum bu kad-

rolar vasıtasıyla yönetilmesi gerektiği fikri sorunlu da olsa benimsenmeye başlanmıştır.

İkincisi, bu süreçte Türkiye’nin yaşadığı ekonomik gelişmeler, özellikle dünyadaki konjonktürün sunduğu imkânlarla bütünleşerek gelişme fırsatı bulan, ticâret ve küçük de olsa sanayici girişimciliğin yeni bir ‘kapitalist kültüre’ dönüşümünü hazırlayacak niteliktedir.

Üçüncüsü, devlet girişimciliği yanı sıra ortaya çıkan bu özel girişimciliğin başta İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirler olmak üzere büyük şehir merkezlerinde bir çekim alanı oluşturduğu, bunun da dönemin tarıma giren dış yardım ve kredileriyle Çukurova gibi bazı tarımsal bölgelerde geleneksel köylülüğün çözülmesiyle ortaya çıkan hareketlilikle bütünleşerek, köylülüğü şehre doğru değişime itmesidir.

Dördüncüsü, bu değişimler, Türkiye’deki bürokratik gelenğin 1930’lu ve 40’lı yıllarda yarattığı ideolojik çerçeveyi büyük ölçüde sarstığı gibi, bu ideolojik misyonu taşıyan bürokratik unsurlarda ciddi bir reaksiyona sebebiyet vermiştir. Bu ideolojik tepkinin, değişimden rahatsız olan bu unsurlarda yeni ideolojik arayışlara ve reaksiyoner çıkışlara açık anti-demokratik bir zihniyet yapısı yarattığı tespît edilebilir.

Siyaset sürecinin, Türkiye’deki değişime çok geniş bir kadroyu kattığını söyleyebiliriz. Tarımda başlayan değişim içinde geleneksel köylülükten farklılaşan, kapitalist çiftçiliğe doğru gelişen gruplarda olduğu gibi, köylülüğün geleneksel kalıplarının kırılmasıyla açığa çıkan işgücünde de önemli bir toplumsal hareketlilik kaynağı olarak, Türkiye’nin son elli yılında kendisini daha da hissettireceğini biliyoruz. Kentte yaşanan dönüşüm ise ticâret ve sanayi etrafında oluşan grupların ‘kapitalistleşmesi’ diyebileceğimiz yeni bir olgudur.

Türkiye’de Kentleşme Dinamiği

Toplumsal değişimlerin ilk etkileri çok önemlidir. Türkiye’nin cumhuriyetle başlayan birçok yenilik girişiminin köylülüğü değiştirecek motivasyonları uzun bir süre içerisinde yarattığı söylenbilir. Burada 1950’den itibaren ortaya çıkan

yeniliklerin, siyaset eksenli değişmelerle bütünleşerek daha büyük bir ivme yarattığı vurgulanmalıdır. Fakat bu değişmelerin giderek birikimli bir hâlde ilerlediğini kavramadan Türkiye'yi anlamak mümkün değildir. Bunu bir kartopuna benzetebiliriz.

Türkiye'nin 1920'lerden 1950'ye kadar kentleşme oranını değiştirme gücü yaklaşık % 3 civarında kalırken, 1950'den 1960'a uzanan sâdece 10 yıllık bir süre içerisinde kentleşme oranını % 18.5'ten % 25.1'e çıkarması yani % 6,6 oranda artırması, değişimin nasıl birikerek ilerlediğini göstermesi bakımından basit bir gösterge olarak algılansa bile çok önemlidir. Çünkü bu değişimin, bir defa başladıktan sonra geriye döndürülmesi mümkün olmayacağı gibi, etkisinin veya çapının hızla genişlemesi bakımından da üzerinde durulması gereken bir konu olduğu açıktır. Verilerden izleyeceğimiz gibi, idârî bölünmelere göre değil de, nüfusu 10 bin ve üzeri olan yerleşme yerlerine göre tasnif edilmiş bir tablodan hareket edersek, 1960'daki kent nüfusunun 1970'lerin başında nerede ise ikiye katlandığını görürüz.⁴

Kentleşme dinamiğinin Türkiye'de ortaya çıktığı yıllar 1950 sonrasını işâret etmektedir. Fakat ihmâl edilmemesi gereken husûs şudur; esâs kent yapısını dönüştüren, kente gelen insanları kentli insanlar hâline dönüştüren süreç, 1970'li yıllardan sonra daha hızlanacak, bu ise kentleşme sürecini daha da etkili hâle getirecektir.

Kentleşme dinamiğinin Türkiye'de yarattığı etkileri görmek bakımından verilere baktığımızda, 1970 yılında kentlerde yaşayan 11.845.423 kişinin 2000 yılında 41 milyona çıktığını, artık Türkiye'nin % 61,4'ünün nüfusu 10 binin üzerindeki yerleşim birimlerinde yaşadığını görürüz. Bu çok önemli bir olaydır. Çünkü nüfusun % 61,4'ü artık pazara bağımlı hâle gelmiştir. Hayatını pazar ilişkileri içerisinde sürdürmek durumdadır. Pazar ya da piyasa ilişkileri içerisinde yer almak, Türkiye'de köylülüğün kabuğunu kırmasını ifâde etmektedir.

Piyasa ilişkileri içerisinde yer almak ise, ya ürettiği ürünü bu piyasaya satarak ya da üreticisi olmayarak elindeki sermaye-

yi mal ve hizmet üretmek üzere piyasa ilişkileri içerisinde kullanmayı, ya sâhip olduğu bilgiyi, hüneri olan mesleğini üretim sürecine sunmayı ya da emeğini üretim sürecinde kullanmayı gerektirmektedir ki, bütün bunlar Türkiye’nin modernleşme sürecinin kentleşme dinamiğiyle bağlantılı derin katlarını göstermektedir.

Üretim yapısının değişmesi, yani büyük şehirler başta olmak üzere, Türkiye’nin birçok bölgesinde devlet işletmelerini oluşturan ve KİT diye bilinen büyük işletmeler, onların etrafında gelişen, ama 1970’lerden sonra montajdan imâlât sanayine birçok alanda küçük, orta ve büyük girişimlerin olduğu kuruluşlar bir sanayi dalgasına dönüşmüştür. Türkiye’de sanayileşme sürecinin sivil toplumdan beslenmeye başlaması, yani özel girişimciliğin vücut bulması bir anlamda devletten farklılaşan bir toplumsal elitin tarih sahnesinde yer alması anlamına gelmektedir. Bu yeni elitler, Türkiye’de kapitalist ilişkiler üzerinde gelişen yeni bir toplumsal sınıfın aktörleridir. Köylülüğün değişmesi, kentte ortaya çıkan yenilikler kadar, belki de ondan daha önemli miktarda, tarımda değişikliklerin yaşanmasına bağlıdır. Tarımı pazara bağlayan süreç, tarımda kullanılan teknolojiler, tarımı daha çok piyasaya duyarlı hâle getirdikçe, pazar için üretim yapmak, parasal ilişkiler içerisinde yer almak, tarımda kapitalist dönüşümün hızlanması için önemli adımları oluşturmaktadır. Bu, bir anlamda tarımsal üretim yapısının dönüşmesini ifâde ettiği gibi, bir anlamda da kentleşme sürecini besleyen bir hareket yaratmaktadır.

Kentleşme dinamiğinin, ekonomik bakımdan yarattığı en önemli sonuçlardan birisi şüphesiz pazarın büyüklüğüdür. Türkiye’yi ‘içine kapalı köylülüğün’ egemen olduğu bir toplumsal yapıdan çıkaran süreç, büyük bir iç pazar yaratmıştır. Bu ulusal pazarın oluşması bir yönüyle millî bir ekonominin teşekkül etmesini motive ettiği gibi, bir yönüyle de bu pazara hitap eden kapitalist girişimcilerin oluşmasını sağlamıştır. Bunu kentleşme sürecinin ileri aşamalarında daha iyi görebiliriz.

Küçük bir kasabada veya küçük bir şehirde üretim yapan bir esnafın nasıl girişimci olduğunu, nasıl bir sanayici olduğunu izlemek açısından kentleşme dinamiğinin rolünü kavramak durumundayız. En basitinden 5000 nüfuslu bir kasabada üretim yapan bir fırıncı, kasabası 10 bin, 20 bin ve daha büyük bir nüfusa sâhip oldukça kendisini yenileme, üretim hacmini geliştirme, üretim teknolojisini değiştirme, çalışan sayısını artırma ve kalifiye eleman çalıştırma gibi birçok atılımı yapmak zorunda kalacaktır. Pazarın büyümesi sâdece şehirlerin nüfusunun büyümesi değildir, bunun ulaştırma sisteminde meydana gelen gelişmelerle birlikte bir ulusal pazar hâlinde büyüdüğünü düşünürsek ve basit örneğimizden devam edersek fırıncının artık paketleme yaparak, bir ambalaj teknolojisine başvurarak, ürettiklerini çeşitlendirerek, bu büyüyen pazara hitap etmek durumunda kalacağını veya böyle bir fırsat bulacağını söyleyebiliriz. İşte Türkiye'nin kentsel dinamiği, Türkiye'nin üretim yapısından, meslek yapısına, yerleşim coğrafyasından, toplumsal tabakalaşmasına kadar her şeyi yeniden biçimlendirmektedir.

İşâret ettiğimiz husûsun görülmesi açısından Türkiye'nin nasıl büyük bir potansiyel taşıdığını ve kentleşme dinamiğinin nasıl yayılmacı bir etki kaynağı olduğunu ifâde eden önemli bir gösterge olarak nüfusu 100 binin üzerindeki kent yapılarına bakabiliriz.

Türkiye'de 100 bin nüfus üzerinde kentlerin sayısı 2000 yılında 56'ya çıkmıştır. Kentli nüfusun 100 bin üzerinde büyüklüğe sâhip kentlerde yaşama oranı 1960 yılında % 45.34'dür. Bu oran 2000 yılında % 70.5'e çıkmıştır. Bu oranın 29,395,188 sayıya tekabül ettiğini düşünürsek, Türkiye'de bugün yaklaşık 30 milyon civarında, nüfusu 100 binin üzerindeki şehirlerde yaşayan insanın, bir ulusal pazarın entegre olması için nasıl bir imkân yarattığını kavrayabiliriz. Artık Türkiye'de üretim yapan herkes 30 milyon gibi orta büyüklükte bir ülke nüfusuna karşılık gelen bir pazar için üretim yapmaktadır. Nüfusu daha az olan daha küçük şehirlerin de bu büyük pazara entegre olduğunu düşündüğümüzde, Türkiye artık köylülüğün sâdece kabuğunu çatlatmış demek bile yetersiz kalacaktır.⁵

Türkiye büyük bir pazarı oluşturmayı başarmıştır. Bu pazar etrafında gelişen yeni ilişkiler Türkiye’nin esâs modernleşme gücünü temsil etmektedir. Çünkü bu ilişkiler vurgulamaya çalıştığımız gibi Türkiye’de sınıflaşmadan, meslekleşmeye, bireyleşmeden siyasî haklarını kullanmak isteyen yurttaşlara kadar, çok farklı alanlarda yeni bir toplumsal aktörler grubunu tarih sahnesine taşımaya başlamıştır.

Türkiye’de Orta Sınıflaşma Dinamiği

Türkiye’nin geleneksel köylülüğünü kıran esâs faktörlerden birisi sınıflaşma olgusudur. Köylü bir toplumun sınıfları olmaz. Sınıf dinamiğine sâhip olmayan toplumlar ise kendilerini değiştirmekte güçlük çekerler. Türkiye’nin 1950’lerden sonra devletin siyasî kadroları içerisine eklemişmiş toplumsal tabakalarının bir sınıfa dönüşme süreci, 1950’lerden sonra canlanmaya başlamış, fakat 1970’lerde hayâtiyet bulmuştur diyebiliriz. Çünkü 1970’li yıllar Türkiye’de sınıf ilişkilerini oluşturacak, üretecek, kapitalist ilişkilerin geliştiği ‘parlak’ yıllardır. Türkiye 1970’li yıllardan itibaren, yabancı sermayeyle içli dışlı olan ve başlangıçtan itibaren devlet koruması altında, devlet desteği içerisinde gelişen, bugün büyük sermaye diye nitelendirebileceğimiz kapitalistlerin yanında, küçük ve orta girişimcilerin gelişmeye başladığı bir döneme girmiştir. 1970’li yıllar sonrasında ortaya çıkan küçük ve orta ölçekli girişimciliğin canlanması, ithal ikameci politikalarla olduğu kadar, yukarıda işâret ettiğimiz pazarın oluşmasıyla da bağlantılıdır. Fakat esâs küçük girişimciliğin, orta girişime dönme sürecinin hızlandığı, orta girişimcilerin daha yukarıya doğru yapı değiştirdiği dönem, 1980 sonrasıdır.

Özal ekonomisinin Türkiye’nin büyük sermayesini uluslararası kapitalizmle eklemleştirdiği süreç olarak anıldığını, ‘ithal ikamesi’ politikalarından, ‘dışa açık büyüme’ yaklaşımına aynı dönemde geçildiğini söyleyebiliriz. Bir taraftan ‘büyük sermaye’ uluslararası kapitalizmle muhtelif işbirliği veya bütünleşme yolları denerken, ithal ikamesi çerçevesinde sâhip olduğu pazarı, uluslararası sermayeyle paylaşırken, diğer taraftan da içerideki küçük ölçekli rekabet ortamının oluşmasıyla karşı

karşıya kalmıştır. Bu 'dışa açık büyüme' modelinin ekonomik sorunları ayrı bir tartışmanın konusudur. Fakat burada üzerinde durulması gereken husûs küçük ve orta girişimciliğin bu pazar ilişkileri içerisinde yakaladığı imkânlar ve Türkiye'de bir orta sınıflaşmaya hayat verecek ticâretten endüstriye, müteahhitlikten dış ticârete kadar uzanan, çeşitlenen bir ekonomik faâliyet alanıdır. Bu ekonomik sahada sâdece bir çeşitlilik değil, giderek bir derinlik ve hacim oluşmaya başlamıştır. Orta sınıflaşma bu sektörel yapılar üzerinde güç kazanmaktadır.

Birkaç yüzyıl süren köylülüğün egemen olduğu, sâhip olduğu ilkel teknolojilerle üretim yapan Anadolu insanı, ilk defa çağdaş teknolojilerle üretim yapma fırsatı bulmuştur. Artık Anadolu sâdece toprakla uğraşan insanların değil, teknolojiyle, makineyle, endüstriyle uğraşmaya başlayan insanların yaşadığı yerdir. Sâdece Türkiye için değil, dünyayı dikkate alarak üretim yapmaktadır. Türkiye ilk defa sanayinin etkisini, üretim gücünü topraklarında İstanbul'dan Gaziantep'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada hissettiği gibi, aynı zamanda yine ilk defa bir orta sınıflaşma dalgasıyla karşılaşmaktadır. Bu dalga bütün toplumsal hayatı kuşatmaktadır.

Orta sınıflaşma deyince bizim ülkemizde genellikle anlaşılan şeyin orta hâlliler olduğunu vurgulamıştım; oysa her toplumun orta hâllileri olduğu gibi, Türkiye'nin de her zaman orta hâllileri vardır. Orta sınıflaşma yukarıda bahsettiğimiz anlamda yeni bir olguya karşılık gelmektedir. Bu orta sınıflaşma üretim faâliyetini kendi gücüyle, kendi tasarrufuyla sürdüren insanların oluşturduğu geniş bir sektörü ve faâliyet alanını kuşattığı gibi, aynı zamanda meslekleriyle, bilgileriyle, emekleriyle, girişimleriyle kendi bağımsız çalışma imkânına sâhip olan geniş bir kadroyu da kapsamaktadır. Türkiye'deki orta sınıflaşma sürecinin küçük ve orta ölçekli endüstriler etrafında gelişen, köylü toplumunu dönüştüren ciddi bir dinamik olması, onun yenilik yaratan özelliğini öne çıkardığı gibi, özgüveni olan, kendi geleceğini kendisi inşâ eden; devlete ve topluma karşı, bireysel kimliğini ve hukukunu geliştiren bir bireyi yarattığına da aittir. Bizim de bu durumda olduğumuzdur.

Türkiye’nin orta sınıflaşması, köylülüğün egemen unsurları olan ‘bürokratik devletçi’ kadrolardan, özgür, kendi geleceğini ve kendi kimliğini geliştirme sorumluluğuna sâhip bireylerden oluşan yapıya doğru değişmesi orta sınıfların hayâtîyet bulması bakımından fevkalâde önemli bir gelişmedir. Orta sınıflaşma olmadan bireysel özgürlükler ancak kâğıt üzerinde kalırlar. Bu bakımdan bugün orta sınıflaşma aynı zamanda Türkiye’de demokratikleşmenin toplumsal zeminini oluşturmaktadır diyebiliriz.

Türkiye’de orta sınıflaşmanın toplumsal sistem açısından en hızlı dönüşüme uğradığı süreç 1980’lerin sonundan itibaren konjonktürün sunduğu motivasyonun etkisiyle gelişen, KOBİ diye isimlendirilen küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyüme gücünden beslenmektedir. Türk ekonomisinin 1980’lere kadar takip edilen ithal ikamesi modeliyle, iç pazar esâsında gelişen büyük ve orta sanayisinin 80’lerden sonraki dışa açık büyüme modeli içerisinde uğradığı dönüşüm, birkaç bakımdan önemlidir.

Bunlardan ilki, büyük sanayi, uluslararası sermaye ve finans çevrelerine açılırken bu sürecin giderek yabancı sermaye kontrolüne gireceği bir tekelleşme eğilimini güçlendirdiği görülmüştür. İkincisi, orta sanayinin büyük ölçüde nihâî mallar ve ara malları üreten işletmeler şeklinde farklılaşması ara malları üreten sanayinin hem ulusal pazar ölçeğinde, hem de dışa açık modelin etkisiyle önemli bir gelişme gösterdiği gözlenmektedir. Üçüncüsü ise, büyük ve orta ölçekli endüstrilere ara malı üreten ve tüketim mallarındaki pazarın büyüklüğü dolayısıyla yaşanan çeşitlenmeye cevap veren küçük ölçekli endüstrilerin hızlı bir gelişme göstermesi, hem nitelik hem de nicelik bakımından ekonomideki ağırlığının hissedilmeye başlanmasıdır. Bu dönemin genel özelliklerini göstermesi bakımından, imâlât sanayi verileri oldukça önemlidir. 1980 yılında imâlât sanayinde 499.806 ücretli çalışırken 2000 yılında bu sayı 1 milyonun oldukça üzerine çıkmıştır. Küçük endüstrilerin, iç piyasanın genişlemesi kentleşme sürecine paralel bir şekilde gelişme avantajını kullanarak önemli bir çeşitlilik göstermeleri yanı sıra, teknolojiye de büyük atılım yaptıklarını, imâlât

sanayindeki bu dönüşüme paralel bir şekilde tüketim malları endüstrisinde devasa bir gelişme sağladıklarını söyleyebiliriz.

Türkiye'nin sanayileşme sürecinin uluslararası sermayeye entegre olmuş büyük sermaye, kamu sermayesi merkezli büyük işletmeler ve çok çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren ve sayıları hızla artan orta ve küçük işletmeler şeklinde farklılaşması günümüzde devam etmektedir. Bu sürecin makro ekonomik politikalarla iyi yönetildiği takdirde küçük ve orta ölçekli endüstrilerin uluslararası sermayenin kontrolüne girmeden onlarla belli rasyonel ekonomik ilişkiler kurarak rekabet edebilir bir yapıya dönüşeceği söylenebilir. Bu anlamda, bu dönemin yeni bir 'kapitalist kimlik' oluşturacağı bir sürece doğru evrileceğini tahmin edebiliriz.

Hemen şunu tespît etmeliyiz ki Türkiye, devletçi ekonomik politikalarla oluşturmak istediği millî burjuvaziyi, 'ithal ikamesi modeli' içerisinde üretip üretmediğini ancak, ithal ikamesi modelinden vazgeçip dışa açık büyümeye yöneldiği vakit fark etmiştir. Bu yapının büyük ölçüde 'millî burjuva' işlevini üstlenecek, Türkiye'yi kapitalist dönüşümün içerisinde, sanayileşmeye taşıyarak bir sonuca götürmemesinin, 'millî burjuva' oluşumunun daha sonraya bırakılması anlamına geldiği söylenebilir.

Bugün yaşanan olay, küçük ve orta ölçekli endüstrilerde ileri teknolojilere açık, dünyanın üretim ve teknolojik dilinden haberdar olan yeni bir girişimcinin, ithal ikamesi modeli içerisinde büyük ölçüde başarısızlığa uğrayan millî burjuvazinin oluşumuyla ilgilidir. Bir bakıma Türkiye dün başaramadığını bugün başarmak üzeredir. Fakat burada ihmâl edilmemesi gereken husûs, gerek kamu sektörünün, gerekse büyük sermayenin küçük ve orta ölçekli endüstrilerin ortaya çıkmasını hazırlayan, hem insan gücü bakımından hem de üretim ve ekonomik tecrübe bakımından yarattığı etkilere. Bunlar küçümsenecek husûslar olmamakla birlikte, orta sınıflara dayanan Türkiye kapitalizminin bu birikimi daha da ileriye taşıdığı açıktır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerle ilgili veriler, Türkiye’nin sanayileşme sürecinin bugün ulaştığı seviyeyi, Türkiye’nin orta sınıflaşma dinamiğinin gücünü gösteren tablolar olarak okunabilir. Muhtelif sektörlerin üretim sürecindeki konumlarına bakarak da bunu görmek mümkündür. 1980 yılında tarımın gayri safi millî hasıladaki % 24.2’lik payı, 2000 yılında % 13.1’e, 2004 yılında % 11.6’ya gerilemiştir. Söz konusu bu dönemde tarımdaki yaklaşık % 50’lik gerileme, aslında Türkiye’nin sanayi ve hizmetler sektöründeki büyümenin yansımasıdır. Zîrâ tahmin edileceği gibi bugünkü gayri safi millî hasıladaki % 11.6’lık tarımsal pay, hem nitelik hem de nicelik olarak 1980’deki % 24’lük paydan daha fazla büyüklüğe karşılık gelmektedir. Yani tarımın gayri safi millî hâsıladaki oranı küçülmekle birlikte, tarımda da önemli bir gelişme söz konusu olmuştur.⁶

Türkiye’nin yaşadığı bu dönüşümün orta sınıflaşma süreci açısından anlamını tespît etmek istersek belirlenmesi gereken noktaları şöyle sıralayabiliriz:

- Türkiye nüfusunun yapısı, büyük bir çoğunluğunun mesleksiz köylü yığınlarından, meslekli eğitilmiş, formasyon kazanmış, kaliteli emeğe doğru dönüşmekte bu hızla ilerlemektedir.

- Türkiye’nin köylü toplumsal yapısının uzantısı olan, içine kapalı cemaat ve kan bağı ilişkilerine dayalı toplumsal özelliklerinin yerini, bir anlamda sınıflaşma süreciyle yeniden biçimlenen açık toplumsal ilişkiler düzeni almaktadır.

- Özellikle Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki dinî ve etnik örgütlenme biçimleri, içerisinde ‘feodalleşme’ eğilimini barındıran unsurlar, pazarın genişlemesi ve kentleşme sürecinin dinamikleriyle ciddi bir sarsıntı geçirmektedirler. Bu durum başlangıçta reaksiyonel tavırların ortaya çıkmasına yol açsa da zaman içerisinde orta sınıflaşmanın etkisiyle yapısal olarak yeni bir entegrasyon dalgasını yaratmaktadır. Bugün Türkiye’nin Güneydoğu bölgesinde yaşanan çatışma kültürü, etnik ayrımcılık hareketi ve benzeri reaksiyonların modernleşme sürecinin yukarıda bahsettiğimiz kentleşme ve

orta sınıflaşma dinamiği karşısında fazla direnç gösterebileceği söylenemez.

- Türkiye toplumunun değişme dinamikleri ilk defa bugün geçmişten daha kuvvetli bir şekilde, Türkiye'nin geleneksel eklemli yapılarını çözerek bir toplumsal entegrasyon modeli olarak ulus ya da millet kimliğini inşa edecek bir milletleşme sürecini motive etmektedir. Burada etnik kimliklere vurgu yapan, ırkçı çağrışımlarla dolu geri anlayışların ya da içine kapalı başka türlü cemaat yapılarının dönüşmesinin sancılarını, muhtelif reaksiyonel hareketler hâlinde belli bir müddet devam etmesini de anlamak gerekir. Zîrâ toplumsal ilişkiler değiştiği hâlde, toplumsal zihniyetlerin bu değişimi kavrayamaması ve bu değişime karşı tutucu bir tavır almaları daha çok psikolojik bir olay olarak nitelendirilebilir.

Orta sınıflaşma dinamiğini, Türkiye'deki gelir dağılımı araştırmalarından izlemek istediğimiz zaman, bunun bir şartla mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Bu şart Türkiye'deki üretimin yapısını dikkate almak gereğiyle ilgilidir. Burada ifâde etmek istediğimiz husûs şudur; Türkiye'de gelir dağılımının yıllar itibârîyle toplumun muhtelif tabakaları arasında nasıl paylaşıldığını gösteren tablolara baktığımız zaman burada orta sınıflaşmayı çıkaracak ipuçları çok belirgin olmayabilir. Fakat, GSMH'nin sektörler arasındaki dağılımına baktığımızda, daha doğru bir ifâdeyle gelir dağılımı verilerinin sektörel yapıların değişimiyle birlikte ele aldığımızda, orta sınıflaşma dinamiğinin gücünü daha iyi fark edebiliriz.

Yukarıda üzerinde durduğumuz noktalar, yani tarım sektörünün 1980'de GSMH'daki % 24.2'lik payının, 2004 yılında % 11.6'ya gerilemesi ve bunun yanında sanayinin aynı tarihler arasında yaklaşık GSMH'daki % 20'lik payının, yaklaşık % 30'a yükselmesi oldukça önemlidir.

Bu verileri destekleyen bir başka gösterge ise, imâlât sanayindeki işyeri ve ücretli sayılarıdır. 1980 yılında imâlât sanayinde işyeri sayısı yaklaşık 8.000 civarında iken, 1990'da yine yaklaşık 8.500'e, 2000 yılında ise 11.000 civarına yükselmiştir. İşyeri sayısındaki bu artışın teknolojik yenilikler ve işyeri

hacmiyle birlikte ele alındığında daha ileri bir gelişmeye teka-bül edeceğini tahmin edebiliriz. Zîrâ 1980 yılında bu 8.000 ci-varındaki işyerinde çalışan ücretli sayısı yaklaşık 500 bin kişi iken, 2000 yılında imâlât sanayinde çalışan ücretli sayısının 1 Milyon’u aştığını tekrar hatırlatırsak, Türk sanayisinin yaşadığı değişimin orta sınıflaşmaya yaptığı katkı düzeyini daha iyi tahayyül edebiliriz.⁷

Bütün bu söylenenler Türkiye’de orta sınıflaşmanın dayandığı temellerin hızla genişlediğini göstermesi bakımından oldukça önemli verilerdir. Bu anlamda gelir dağılımı araştırmalarında millî gelirin % 20’lik âile grupları tarafından paylaşılmasında çok ciddî bir değişim olmasa da millî gelirdeki artışın, orta sınıflaşmayı beslediği söylenebilir.

Türkiye’deki orta sınıflaşmanın dayandığı en önemli süreçlerden birisi Türk sanayileşmesinde kobi diye isimlendirilen küçük ve orta ölçekli endüstrilerin kapsayıcılığı ve dinamizminin yükselmesiyle ilgilidir. Türkiye’de kobilerin büyük bir çoğunluğunun öz kaynaklarla iş yapan işletmeler olduklarını düşündüğümüzde, bu anlamda ülkenin, kendi birikimiyle yani kendi tasarruf oranlarıyla önemli bir ekonomik aktiviteye katıldığını söyleyebiliriz.

Türkiye’deki işletmelerin ezici bir çoğunluğunun kobi diye isimlendirilen kategoride yer aldığı bilinmektedir. Toplam yatırımlar içerisinde kobi yatırımlarının % 26.5 düzeyine ulaştığı ve yine bu kuruluşların toplam istihdamın % 61’ini oluşturduğunu ve üretilen katma değer yaklaşık % 40’ının kobiler tarafından yaratıldığı görülmektedir. Toplumsal yapıda yaşanan değişimin ne kadar geniş bir alandan beslendiğini ve ekonominin kamu sektörü dışında büyük bir ivme yaratan yaygın bir sivil inisiyatife sâhip olduğunu söyleyebiliriz.⁸

Türkiye’de Değişimin Dış Dinamikleri

Toplumların tarih boyunca birbirlerinden etkilenmedikleri dönemlerden bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Ancak çok sınırlı coğrafyalarda veya bölgelerde, bazı toplumların bütünüyle kendi içine kapanık yaşadığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan

dış dinamizm denilen olgu, bütün toplumların değişim faktörlerinden birisi olarak kabûl edilebilir. Fakat 1990'lı yıllardan sonra ortaya çıkan konjonktür, bugün dış dinamizmi herhangi bir değişim faktöründen çok farklı bir noktaya taşımıştır. Yeryüzünde, fikirlerin, insanların, malların, sermayenin, enformasyonun âdetâ sürekli hareket hâlinde olduğu bir dönemden geçiyoruz. Bu yüzden her birisi ayrı bir değişim kaynağı olan bu unsurların, yeryüzündeki hareketliliği, 'dış dinamik' kavramına farklı bir mâhiyet kazandırmıştır. Biz burada Türkiye'de yaşanan değişimin dış dinamiklerini tespît etmek açısından birkaç noktaya işâret etmek istiyoruz.

Bunlardan ilki, Türkiye'nin dış dünya algısıdır. Bütün toplumların içinde bulundukları ilişkileri veya içine girmek istedikleri ilişkiler ağını, ancak belli algı çerçeveleriyle îzâh etmek mümkündür. Türkiye 1990'lardan itibaren artık soğuk savaş öncesi kalıplaşmış olan dünya algısını, 'toplumdan devlete doğru' yükselen bir dalgayla değiştirmeye başlamıştır. Artık içine kapanan, soğuk savaş kavrayışıyla güvenlik meselesinin her şeyin belirleyicisi olduğu bir uluslararası siyaset anlayışı yerine, dünyayla ilişki kurarak ekonomik ve teknolojik değişimleri takip ederek, dünyanın sâhip olduğu enformasyondan istifâde ederek bir uluslararası ilişkiler aktörü hâline gelmenin, Türkiye için daha rasyonel bir seçim olduğu yorumu, dış dünya algısının yeni özelliği hâline gelmeye başlamıştır. Bu değişim uluslararası ilişkileri anlayarak onun yönetilebilir bir şey olduğunu görmek bakımından çok önemlidir.

İkincisi, Türkiye'de dış dinamiğin kurumsal ilişkiler yoluyla sürdürülmesi sürecinde, ABD ve Avrupa eksenli ilişki biçimlerinin belirleyiciliğidir. Türkiye'nin toplumsal yapısında değişimin etkilerini yönlendiren bir faktör olarak dış dinamiğin, ABD ve Avrupa eksenli işleyişinin olumlu ve zenginleştirici etkileri kadar, olumsuz unsurları da bünyesinde taşıdığını düşünüyoruz. Bu husûsta Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin, daha sonra da üzerinde durulacağı gibi, ülkenin hâkim elitler ideolojisi çerçevesinde sürdürülen batılılaşma paradigmasının bir parçası olarak algılanmasının, AB ile ilişkilerin yönetilmesin-

de başarısızlıkları taşıyan hastalıklı bir biçim ürettiğini düşünüyoruz. ABD ile sürdürülen ilişki biçiminin ise, daha çok askerî ve bürokratik kadroların algı düzeyinde “soğuk savaş bağımlılığı psikolojisi” diyebileceğimiz bir anlayış yarattığını, bunun da Türkiye’nin değişimi yönetmesi konusunda zaafırlar oluşturduğunu vurgulamak istiyoruz.

Üçüncüsü, dış dinamiklerin yukarıda vurguladığımız zaafırlarla beraber olumlu ve zenginleştirici etkisinin daha fazla görüleceği alanın ekonomiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’de her ne kadar olumsuzluğun göstergeleri olarak ele alınsalar da Türk ekonomisinin dünya ekonomisiyle ne kadar iç içeleştiğini göstermesi bakımından bütün olumsuzluklarına rağmen, dış borçlardaki artış, değişimin önemli bir göstergesi olarak ele alınabilir. 1980’lerin başında Türkiye’nin dış borcu yaklaşık 18 milyar \$ civarındadır. 1990 yılında bu rakamın 50 milyar \$, 2000 yılında 118 milyar \$, 2002 yılında 130 milyar \$, 2006 sonunda ise 205 milyar \$ civarına ulaştığı bilinmektedir. Bütün bu rakamlar Türkiye’nin bu süreçte başarılı yönetilmediği şeklinde okunabileceği gibi, bir başka yönüyle de bu borçların çevrilmesi düşünüldüğünde de ülke ekonomisinin kötü yönetilmesine rağmen ne kadar büyük bir potansiyeli taşıdığının göstergesi olarak da okunabilir.

Türkiye’nin dış ticâret göstergeleri de bu konuda benzer bir ipucunu ortaya koyacak mâhiyettir. 1980 yılında ithalat ve ihrâcât rakamlarına baktığımız zaman ihrâcâtımızın 3 milyar \$ civarında iken, ithalatımızın 8 milyar \$ düzeyinde olduğu görülmektedir. 2000 yılında ihrâcâtımız 27.774 milyar \$ iken, ithalatımız 54.502 milyar \$’a çıkmıştır. 2005 yılında ihrâcâtımız 73.390 milyar \$ iken, ithalatımız 116.537 milyar \$’dır. Bu rakamlar ihrâcâtın ithalat kadar başarılı artmadığını gösterdiği gibi, Türk ekonomisinde ithalata bağımlılığın giderek yükseldiğini ve bunun ciddî bir dış ticâret açığına yol açtığını gösterdiği kadar, Türk ekonomisinin dünya ekonomisiyle artık büyük ölçüde entegre olan bir yapıya kaydığını da göstermektedir.

Burada esâs anlamlı olan nokta 1980 yılında dış ticâret hacminin 10.815 milyar \$ seviyesinden, 2005 yılı sonu itibârıyla yaklaşık 190 milyar \$ seviyesine ulaşmış olmasıdır. Kısaca vurgulamak istersek Türkiye 200 milyar \$ bir dış ticâret hacmiyle, bölgesinde dinamik bir ekonomiye sâhiptir. Bu dinamizmin mevcûd kadrolar tarafından kötü yönetilmesinin yarattığı sorunlar ayrı bir bahistir, fakat bu kötü yönetime rağmen Türk ekonomisi kendi potansiyelini harekete geçirdikçe, Türkiye'deki sivil unsurların ekonomi üzerindeki belirleyiciliği, siyasî süreçteki demokratikleşmeyle paralelleştikçe, şüphesiz bu dış dinamikler Türkiye'yi daha ileri bir noktaya taşıyacaktır.

Dördüncüsü, Türkiye'deki dış dinamiklerin önemli bir kaynağı, ülkemizin tarihî ve kültürel olarak çok güçlü bağları bulunan Türk ve İslâm coğrafyasında yer alan ülkelerle ilişkilerinden geçmektedir. Bugün bu coğrafyada savaş ve şiddet ortamının ötesinde derinden işleyen bir başka gelişmeye işâret etmek istiyoruz. İran'dan Pakistan'a, Suudi Arabistan'dan Körfez ülkelerine kadar bu bölgelerde yer alan ülkeler, artık geleneksel şeyhlerin ve kralların alıştıkları yöntemlerle idâre edemeyecekleri ülkeler hâline gelmektedir. Bu coğrafyada yaşanan değişimin birkaç kaynağını burada işâret etmek istersek, bunlardan ilki, bu toplumların bölgenin insan gücü ve insan kaynakları açısından zenginleştiği ve artık dünyanın çeşitli üniversitelerinde ileri düzeyde eğitim almış kadrolara sâhip olmasıyla ilgilidir. Ticâret ve turizmde başlayan gelişmeyle bir orta sınıflaşma süreci bu ülkelerde de yaşanmaktadır. Yine bu ülkeler; sâhip oldukları petrol gelirlerini ülkelerini, şehirlerini modern teknolojilerle donatmasına, alt ve üst yapıların kurulmasına harcayacak, artık sâdece petrol geliri olan ülkeler diye anılmak yerine, finans ve turizm merkezleri hâlinde anılacak bir değişimi başarma yolunda ciddî adımlar atmaktadırlar. Pakistan'dan İran'a kadar bu coğrafyada yaşanan ekonomik gelişmelerin yanı sıra birçok alandan, nükleer teknolojiye kadar yeniliklerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Kuveyt, Dubai gibi ülkelerde, Batılı ileri ülkelerin standartları düzeyinde üniversite ve eğitim kurumlarının oluşturulduğunu, bu ülke-

lerin turizm veya finans merkezi olmasının yanı sıra bilim ve eğitim alanında da bir değişim hazırlığı içinde bulunduklarını söyleyebiliriz. Coğrafyamızda yaşanan çok yönlü değişimleri birlikte ele aldığımız zaman Türkiye’nin bu bölgedeki yerini daha iyi kavrayabiliriz.

Türkiye’nin, özellikle Türk Dünyası ülkeleriyle bugün yetersiz olsa da başlamış olan ilişkilerinin devlet ya da resmî düzeyden çok, sivil sektörler esâsında büyük bir işbirliği imkânı sağlayacağı söylenebilir. Türkiye’nin Türk Dünyası ve İslâm coğrafyasıyla sâhip olduğu potansiyeli bütünleştirecek yeni bir değişim stratejisini yürüttüğü takdirde, içinde yaşadığımız dış dinamikleri daha etkin hâle getireceği ve yeni bir ivme yaratacağı söylenebilir. Tahmin edilebileceği gibi, milletlerarasındaki ilişkiler, uluslararası siyaset ve uluslararası dengeler bakımından birçok sınırlayıcı faktöre bağlı olarak gelişmektedir. Bu bakımdan Türkiye’nin de resmî dış politikasının yukarıda üzerinde durduğumuz, ABD ve AB eksenli politikalar tarafından belli bir yönde biçimlendirilmek istenmesi ayrı bir olaydır. Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal dinamiklerinin sâhip olduğu birikimi, bu coğrafyada yer alan ülkelerle daha ileri bir noktaya taşınması ise, başka bir süreci ifâde etmektedir.

Bu gün karşı karşıya bulunduğumuz noktada, dış dinamikleri ülkedeki yaşanan toplumsal değişimle birlikte yönetecek bir siyaset anlayışına ve bir siyasî akla ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız yeni dünya algısının, bu çerçevede bakıldığı zaman, mevcûd yerleşik anlayışların yerine geçmesinin daha işlevsel olacağını söyleyebiliriz.

Beşincisi, dış dinamiklerin giderek çok daha etkin hâle gelmesini sağlayan çok önemli bir süreç olarak küreselleşmeden daha sonra da söz edeceğiz. Fakat burada şunu belirgin hâle getirmek istiyoruz ki, Türkiye küresel sürecin bünyesinde taşıdığı imkânlar kadar, onun kaçınılmaz bir parçası olan sorunlarla da baş etmeyi göze almak durumundadır. Kısaca, Türkiye küreselleşme sürecinin hızlandığı bir dönemde büyük bir değişimi yaşamaktadır. Türkiye’nin bu değişimi yönetecek

enerjiye ve potansiyele sâhip olduğunu düşünüyoruz.

Bu kitapta ele aldığımız meseleler ve tartıştığımız hipotezler şunu açıkça ortaya koymaktadır: Türkiye içerde toplumsal olarak büyük değişim yaşamaktadır. Bu değişim süreci, Türkiye'nin gücünü ifâde etmektedir. Bu değişimi yönetmek, toplumumuzun sâhip olduğu birikim ve medeniyet bilinciyle bütünleşen bir siyaset etme biçimine dönüştüğünde, içerdeki dinamiklerle dış dinamiklerin yaratacağı etkileşim, Türkiye'nin sorunlarını çözmesi için ortaya olağanüstü bir güç kaynağı yaratacaktır.

Notlar

1- Tom Bottomore, **Classes In Modern Society**, Routledge, London, 1992, s. 14-15, 42-46.

2- Erich Fromm, **Hürriyetten Kaçış**, (çev.) Ayda Yörükan, Tur Yay., Ankara, 1972, s. 145-155.

3- Max Weber, **The Protestant Ethic and the Sprit of Capitalism**, Routledge, London, 2002, s.90.

4- Bkz. **Ek Tablo - 6**.

5- Bkz. **Ek Tablo - 3**.

6- Bkz. **Ek Tablo - 4**.

7- Orta sınıflaşma ve mesleki farklılaşmaya ilişkin önemli bir çalışma için bkz. Ş. İpek Köstekli, **İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi**, İSO Yay., İstanbul, 2006, s. 82-93.

8- Ş. İpek Köstekli, **a.g.e.**, s. 109-114. Ayrıca bkz. **Ek Tablo - 8**.

BÖLÜM

Değişimin Anlamı ve Sorunları:
Dünyada ve Türkiye’de

Değişimin Anlamı ve Sorunları

1.1. Değişimin Anlamı

Değişim üzerine tartışanların sıkça üzerinde yoğunlaştığı bir husûs vardır: Değişimin anlamı nedir? Şüphesiz bu soru, değişimin felsefî anlamını içerdiği kadar, somut bir yönüne de işâret etmektedir. Burada felsefî bir tartışmayı dışarıda bırakacağımız için, esâs itibârîyle değişimin mâhiyetini ortaya koymaya çalışacağız. Bu çerçevede “toplumlar nereden nereye, neden ve nasıl değişiyorlar” sorularını cevaplandırmamız gerekmektedir.

Toplumların nereden nereye doğru değiştiği, sâdece sosyolojinin, ekonominin ya da siyaset biliminin konusu olsaydı, belki daha kolay analiz yapmak mümkün olabilirdi. Fakat bu, her şeyden önce tarihin konusu ve tarihin çok şey söylediği bir alan olduğu için, mesele daha çetrefil hâle gelmektedir. Tarih, bu konuda bize sonsuz sayıda malzemeden ve değişimden bahsetmektedir. Bu aşamada yapılması gereken, tarihî verileri dikkate alarak, sosyal bilimlerin analitik araçlarıyla sorunu ortaya koymaktır.

Analitik araçlardan söz ederken öncelikle kavramlardan, kavramlarla ifâde etmeye çalıştığımız belli toplumsal formasyonlardan hareket etmek durumundayız. Hareket noktamız tarihî formasyonların nereden başladığıyla ilgilidir. Kuşkusuz, meseleyi ne kadar sınırlandırırsak sınırlandıralım, söz konusu sınırlar kapsamında dâhi yer alan birçok olay iç içe geçmiş olarak karşımızda bulunacağı için, her bir somut gerçekliğin soyut analizinde karşılaşılan sorunlardan kaçmak mümkün olmayacaktır.

Tarihî, antropolojik, arkeolojik verilerden hareket ederek değişimin başladığı yerin, basit göçebe avcı topluluklar olduğu

söylenebilir. Bugün çağdaşımız olan yazısız toplumlara baktığımızda ve bunlarla ilgili olarak ortaya konulan çok sayıda veriyi incelediğimizde göreceğimiz gibi, değişim çizgisi göçebelikten başlayıp yerleşik hayata ulaşmış; daha sonra da medeniyetle zenginleşmiştir. Bu basit tasnif bile, birçok soruyu ve sorunu beraberinde getirmektedir. Çünkü bütün toplumlar aynı evreleri, aynı sebeplerle, aynı sorunlarla yaşamamaktadırlar. Bu bakımdan her birisinin değişim aşamalarında yeni sorunlarla karşılaşılabilmekte, karşılaşılan bu sorunlara verilen cevapların farklılığından dolayı da değişim yeni boyutlar kazanmaktadır; bunun tabii sonucu ise standart bir değişim kalıbı elde etmenin imkânsız hâle gelmesidir.

Medeniyete ulaşıldıktan sonra, değişim sorunlarının daha da çeşitleneceğini ve bunun yeni sorunlar yaratacağını tahmin etmek güç değildir. Şurası açıktır ki, medeniyeti ortaya koyabilmiş kültürler, bunu başaramamış olan kültürlerden farklılaşacağı gibi, medeniyetler arasında da ciddî ve derin farklılaşmalar ortaya çıkmış olabilir. Sözelimi ortaçağ medeniyetleri içinden bugünkü Batı medeniyetini oluşturan merkezlerin gelişim çizgileriyle Çin, Hint ve Türk-İslâm gibi medeniyet dâirelerinde meydana gelen gelişim çizgileri arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Batı’nın medeniyet aşamasında ortaya çıkardığı en önemli eserlerden birisi olan Roma ile müslüman Türklerin son büyük imparatorluğu birçok yönleriyle birbirlerine benzeyebilirler; ama toplumsal formasyon esâs alındığında zıt kutuplarda yer almaktadırlar. Kısaca toplumsal formasyonları ortaya koyarken, ‘ilkelden-moderne’ tasnifi yetersiz kalacağı gibi, bu tasnif aynı zamanda belli tarihî ve toplumsal gelişme çizgisinin dışında kalan medeniyetlerin anlaşılması için de ciddî bir önyargıyı ifâde etmektedir. Ayrıca ‘feodaliteden-kapitalizme’ geçişi bir değişim kalıbı olarak görmek de önemli bir yanılgıdır. Feodal olmayan bir dizi örnekten söz edilebileceği gibi, feodaliteyi yaşamadan gelenekten, tribaliteden kapitalizme geçen çağdaş örneklerden de söz etmek mümkündür.

Toplumsal formasyonların gelişme çizgilerini analiz ederken üzerinde mutâbakat sağlanabilecek husûs, kapitalizmin ve sanayi devriminin aynı meselenin iki yüzünü temsil ediyor olmasıdır. Daha doğru bir ifâdeyle, kapitalistler sanayi devrimini gerçekleştirdiler denilebilir. Sanayi toplumu kavramı, bu yeni ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçiminin daha önceki formasyonlardan ayrılan teknik boyutuna vurgu yapmaktadır.

Günümüzde tartışılan ise, sanayi devrimiyle başlayarak sanayi toplumu hâline gelen ‘yeni medeniyetin’, bugün yeni bir toplumsal formasyona doğru ilerlediği meselesi; yani, ‘sanayi sonrası topluma’ ulaşılması konusu ile ilgilidir. Bugün tartışmalarda sıkça söz edilen kapitalist ötesi toplum ya da sanayi sonrası toplum kavramları, sanayi toplumlarında yaşanan değişimleri bir araya getirerek, yeni bir formasyonla karşı karşıya olduğumuzu gösterme çabasından kaynaklanmaktadır. Fakat ortaya hangi örnekler konulursa konulsun ‘kapitalizmin ötesine’ geçildiğini gösterecek henüz ciddi bir nedenden bahsetmek mümkün değildir. Özellikle 20. yüzyılın sonundan itibaren yükselen yeni değişim çizgisi, sanayi toplumlarını bütünüyle değiştirmektedir. Fakat bu değişimin aktörleri arasında kapitalistlerin hâlâ başrol oyuncular arasında yer aldığı ortadadır. Meseleye ideolojik değil de, sosyolojik kavramlarla yaklaştığımızda, sanayi toplumlarında yaşanan kapitalizmle, bugünkü aşamada ‘ileri sanayi toplumları’ formasyonunda yaşayan kapitalizmlerin farklı nitelikler taşıdığının altını çizmeliyiz.

Toplumsal formasyonların değişimi ile ilgili tartışmayı, somut toplumsal gerçeklik plânında analiz etmeden açıklamaya çalışmak oldukça eksik bir çaba olacaktır. Bu bakımdan, söz konusu değişim çizgisini göz önünde bulundurarak, dünya sistemindeki değişimi ve Türkiye’nin toplumsal yapı değişimlerini de kısaca ele almaya çalışacağız.

1.2. Dünya Sisteminde Değişim

1980’li yıllara gelindiğinde birisi çıkıp ‘bundan sonra her şey değişecek, koca bir yüzyılın oluşturduğu bütün kurumlar büyük bir değişime uğrayacak, uluslararası sistemden toplumsal yapı-

lara, üretim sistemlerinden ideolojilere, toplumsal sınıflardan siyasî ittifaklara kadar şu anda yeryüzünde bulunan hiçbir şey, önümüzdeki 20 yıl içerisinde yerinde kalmayacak’ deseydi, bu ifâdelere kim inanırdı? Gerçekten de 1980’li yıllarda başlayan ve yaklaşık 20 yılda bütün dünyayı altüst eden büyük bir değişim yaşıyoruz. Bu açıdan bir düşünürün ‘20. yüzyıl erken bitti, yeni bir yüzyıl başladı’ anlamındaki tespîtime katılmamak elde değil. 20. yüzyılın kurucu olduğu birçok şey, bugün ya ortadan kalktı ya da büyük ölçüde başkalaşmış olarak ayakta duruyor.

Değişimin kaynağı nedir? Neden bu kadar çok şey birlikte veya arka arkaya değişime uğramak zorunda kaldı? Bütün bu değişimin ortaya çıkardığı sonuç nedir? Tüm bu soruları anlamlı bir şekilde îzâh etmek için, önce değişim dalgasını ve bu değişim dalgasını oluşturan ‘gerilimleri ve sorunları’ anlamak gerekmektedir.

Bilindiği gibi 19. yüzyılda 20. yüzyılı hazırlayan gelişmelerin temelleri atılmıştı. 19. yüzyılı sanayi çağının başladığı, bir başka ifâde ile sanayi devrimlerinin yaşandığı yüzyıl olarak nitelendirmek mümkün iken, 20. yüzyılı, artık bu devrim süreçlerinin tamamlandığı ‘sanayi toplumlarının’ olduğu, kurumlaştığı bir yüzyıl olarak tanımlamak çoğu kere yapılan bir şeydir. Sanayi toplumunun en önde gelen teorisyenlerinden Raymond Aron, 1970’li yıllarda sanayi toplumu üzerine geliştirdiği tezlerinde sanayileşen dünyadaki bütün toplum yapılarının giderek birbirine benzeyeceğini, ideolojik gerekçelerle buna karşı durulamayacağını söylüyordu. Tarih, Aron’u haklı çıkardı. Toplumlar sanayileştikçe, sanayi toplumu olma yolunda ilerledikçe, ideolojik ve politik gerekçelerle kendisini farklı kılmaya çalışan Sovyet Bloku bu durum karşısında direnemedi ya da direnmeye çalışırken çelişkilerinin artmasına ve sona doğru hızla ilerlemesine engel olamadı.

Sovyetler Birliği’nin karşılaştığı sorunlar büyük ölçüde ekonomik ve sosyal yapılarda, sanayileşmenin dönüştürücü gücü ve dinamizmiyle oluşmuştu. Fakat bu dinamizm ve dönüştürücü güç, politik ve ideolojik yapılarla aynı düzeyde ve aynı motivasyonla sürdürülemezince, çelişkiler giderek derinleşerek

kaçınılmaz sona doğru gidişi hızlandırmıştır. Burada Sovyetler Birliği’nin bütünüyle böyle bir problem çerçevesinde anlaşılmasının yetersiz kalacağını söyleyebiliriz. Fakat siyasî rejimlerin ve ideolojik yapıların tutuculuğunun, toplumsal yapı değişmelerinin ortaya çıkardığı sorunları aşmakta önemli bir engel teşkil edeceği veya ettiği konusunda mutâbık kalabileceğimiz birçok kişi bulunabilir. Esâs tartışmak istediğimiz sorun Sovyetler Birliği’nin çöküşü olmadığından, dünyadaki büyük değişimin unsurlarından birisi olarak Sovyetler Birliği’nden bahsettiğimizi hatırlayarak, küresel ölçekte yaşanan değişme dalgasını nasıl açıklayabiliriz? Tartışmak istediğimiz önermeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 20. yüzyılın sonunda meydana gelen değişmeler, büyük ölçüde sanayi toplumlarının teknolojik ve ekonomik yapılarında meydana gelen değişme eğilimlerinin sonucudur.

- Bu büyük değişimin içerisinde 19. ve 20. yüzyılda yükselerek gelişen kapitalist sistemin kendisini yenileme arayışı, bir başka ifâdeyle değişim süreci yer almaktadır.

- 19. yüzyılda güçlenen kapitalizm, 20. yüzyılda kurumsallaşırken kendisini dünya ölçeğinde hızla yeniden üretecek bir dünya sistemine dönüşmüş bulunuyordu.

- Kapitalizm dünya sistemi hâline geldiği için, kapitalist sistemin aktörleri olan ve dünya sisteminin patronajını yürüten kadrolar, 20. yüzyılın sonunda meydana gelen değişimle birlikte, dünya sisteminde yeni bir değişim dalgasının da içinde yer aldılar.

- Kapitalist dünya sisteminde meydana gelen bu değişim, kapitalist olmayan, yarı kapitalist veya kapitalizm dışı dünya bölgelerini de içine alarak, birlikte bir değişim dalgası yarattı.

- Bütün bunların sonucu olarak dünyadaki değişim artık sâdece teknolojinin, ekonominin ve siyasî anlayışların değişimi olmaktan çıkıp hızla yeni bir dünya sistemi yaratmaya yönelmişti.

- Dünya sistemi, değişimin iki kutupluluğun bittiği bir süreci başlatmasından sonra, tek kutuplu veya çok kutuplu yeni

bir uluslararası sistemin kurulması ihtimâline göre de, muhtelif şekillerde yeni ilişkiler yaratacaktır.

1.3. Dünya Sistemi Nasıl Kuruldu?

19. yüzyıl büyük imparatorlukların son yüzyılı olmuştur. Belki de bütün ortaçağın tartışmasız en büyük imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu’nun gerçek anlamda yıkılışının bu yüzyılda şekillenmesi bizi daha çok ilgilendirdiği için, bu döneme yoğunlaştığımızı düşünenler olabilir. Sâdece bizim açımızdan değil, bütün imparatorluklar açısından 19. yüzyılın ‘en uzun yüzyıl’ olduğu açıktır.

Bu yüzyılda yaşanan gelişmeyi drama dönüştüren nokta şudur: Batılı ülkeler kendi ortaçağlarından sanayi devrimiyle çıkıp, sanayinin ekonomik ve politik gücünü, daha önce muhtelif yönlerden karşılarında zor duruma düştükleri, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere birçok ülkeye egemen güç olarak yayma fırsatı elde etmişlerdir.

İmparatorlukların yıkılıp, yerine sömürge düzenine dayalı imparatorlukların kurulduğu yeni dönem, Batı’nın gücünün başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere bütün yerküreye yayıldığı bir dönemdir. Bunun çok acı ve kanlı örneklerini, hâlâ devam eden ve bütün beşeriyeti rahatsız eden sonuçlarından biliyoruz.

Sanayi toplumları çağı ise, nispî olarak refahın ve insanların daha barışçı ilişkilerin gelişeceğine olan ümitlerinin arttığı bir dönemdir. 20. yüzyılın en büyük çılgınlığı olan ve Batı’nın salgın hastalıklarından birisi olarak görülebilecek faşizm-nazizmin tahripkârlığı, barış kavramını ikinci savaştan sonra bütünüyle siyasî olmaktan öteye insanî bir talep hâline getirmiştir. Doğrusu refah toplumu, uygulamalarıyla bu beklentiyi uyardığı ve bunu büyük ölçüde karşılayacak yaklaşımları savaş sonrasında gündeme getirdiği bir dönemdir.

Dünya kapitalizmi, kapitalizmin ana ülkelerinde demokrasinin ve demokratik değerlerin yükselmesiyle birlikte, başta işçi sınıfı olmak üzere, orta sınıflardan bulduğu destek ile yük-

selmiştir. Aşağı sınıfların orta sınıflara doğru hareket ettiği toplumsal yapılarda polarizasyonun ortadan kalktığı, modern orta tabakalar denilen, yeni ekonomik ve teknolojik fonksiyonlar etrafında örgütlenmiş sınıfların fonksiyonel olarak ağırlık kazandığı toplumsal yapılar, bu iyimserliği üreten dinamizmler olarak tarih sahnesinde yer aldı.

Bu yapının mekanizmasında şöyle bir çelişki vardır: Sanayi toplumlarında yüksek oranda teknoloji yoğun üretim sistemlerine entegre olmuş ve gün geçtikçe sanayi üretimiyle sosyal servisler arasında genişleyen, sosyal hizmetler lehine artan bir gelişme söz konusudur. Endüstriyel üretim teknolojileri bu değişmeyi sürdürecektir sonuçlar yarattıkça, üretimde fiilî olarak çalışan, kol gücüne dayalı işlerin sayısı azalmakta, bunun yerine bilgi ve teknoloji yoğun üretim süreçleriyle hizmet sektörünün gelişimi almaktadır.

Bu sürecin devam etmesi refahın daha yaygın hâle gelmesi ve refah dağılımının daha hissedilebilir bir biçimde yaşanması şeklinde olmuştur. Bu sürecin bünyesinde bulundurduğu çelişkiler ise, kapitalist örgüt yapılarının giderek tekelleşmesi, özellikle uluslararası ilişkilerde buldukları fırsatlarla içerdeki refah devletine ve demokratikleşme sürecine karşı olağanüstü güç kazanmalarındır. Bunun sonucu olarak ortaya iki ihtimâl çıkmıştır; birincisi, bu kazanılan gücün refaha tesirinin olumsuz bir noktaya çekilmediği müddetçe içeride bu açıdan ciddi bir sorunla karşılaşılmayacaktır; yani, uluslararası ilişkilerden elde edilen imkân ve fırsatlar içerideki konsensüsü tehdit edecek bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. Bu ciddi bir konudur. İkincisi ise, uluslararası ilişkilerde olağanüstü gelişme fırsatı bulan, dünyayı bir sistem hâline getiren kapitalizmin, demokratik değerlerle çelişkiye girmesi ve bunun belli bir tarzda çatışmaya dönüşmesi ihtimâlidir.

Kapitalist sistemin yukarıda işâret ettiğimiz potansiyel iki çelişkiyle karşılaşmadan bu yapıyı dönüştürmesi, kapitalizmin yeni uluslararası ilişkiler kurmasını sağlayacak teknolojik ve ekonomik örgütlenmeyi dünya sistemine taşıyacak gücü

bulmasından geçmektedir. Bir anlamda sanayi teknolojilerinin sonu ve ‘bilgi-sermaye yoğun teknolojilerin’ uluslararası sisteme taşınması, bu dinamizmin en önemli göstergelerinden birisi olarak ele alınabilir. Kısaca ifâde etmek gerekirse, kapitalizm, refah toplumu ve demokratikleşme süreciyle kurduğu ilişkiyi, yeni teknolojilerin sunduğu potansiyelleri uluslararası sisteme aktararak, içeride yeniden yapılaştıracak, tamamen kendisini yenileyebilecek bir güç hâline dönüştürmüştür. Bilgi-sermaye yoğun teknolojilerin, sanayi-refah toplumunun kurumsal yapısını değiştirici etkisi, istihdamın daralması, istihdam üretme gücünün azalması, sosyal hizmet taleplerinin artması bağlamında ciddi bir sorun olarak algılanmaktadır.

Bugün Batı toplumlarında yaygın bir şekilde hissedilen işsizlik endişesi, büyük ölçüde bu yapı değişiminin yarattığı bir endişedir. Bunun reel olarak ne kadar işsizliğe tekabül ettiğini bugünden söylemek için bazı verilerin bulunduğunu biliyoruz. Fakat bilgi-sermaye yoğun teknolojilerin üretim süreçlerinde uygulanmasıyla ortaya çıkan büyümenin yarattığı refah gücünün bu rakamlarının, uzun vadede istihdam anlayışını ve çalışma kavramına dâir geliştirilen algı biçimlerini değiştirecek, istihdam politikaları üzerinde köklü bir yapısal değişime yol açabileceği ihtimâlini göz önünde tutabiliriz. Burada sosyal politika anlayışının köklü bir değişime mâruz kalacağını, esâsen bunu ifâde eden oldukça fazla sayıda göstergenin şimdiden ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Meseleyi şu şekilde ortaya koymak mümkündür: Dünya sisteminde kapitalizmin ulaştığı yeni seviye, içerideki dengeleri yeniden kuracak güçte olduğunu göstererek politik ve ideolojik düzenleme pratiğini becerdiği müddetçe, yukarıda bahsedilen çelişkiler, içeride kapitalizmin iktidarının yeniden üretilmesini engellemeyecektir.

Kısaca Batı kapitalizminin hassasiyetlerinin iki noktada yoğunlaştığını ifâde etmek mümkündür. Bunlardan ilki, sanayi-refah devletinin sosyal fayda üreten kurumsal yapısındaki değişmelerle birlikte, refahı toplumsallaştırma gücünün azalması veya artmaya devam etmesi. İkincisi ise, bireysel hak

ve özgürlükler etrafında oluşan demokratik mekanizmaların fonksiyonel olarak işlemesi ve demokratik değerlere bağlılığı üretecek mevcûd siyasî düzenin istikrârının korunmasıdır.

Batı kapitalizmi, dünya sistemi olarak yerküre üzerinde kurduğu ilişkiler vasıtasıyla elde ettiği güçle, içeride bu iki hassasiyet alanında oluşan beklentileri karşıladığı müddetçe söz konusu çelişkileri aşma gücünü de üretmiş olacaktır.

1.3.1. Dünya Sisteminin İşleyiş Mekanizması

Dünya sisteminin karşı karşıya bulunduğu sorunların mekân olarak iki düzeyinden söz edilebilir: Birincisi, sistemin kurucu kadroları olarak bahsettiğimiz Batılı ulus devletler ve onların uluslararası ve ulusal düzeyde örgütlenmiş kurumsal yapılarının yer aldığı mekânlardır. İkincisi ise, Batı dışı toplumların yaşadığı ülkeler ve onların kurumsal yapılarıdır.

Batı dışı toplumların kurumsal yapılarının sanayi devrimi sonrası Batı’nın etki alanına açıldığı dikkate alındığında, burada sâdece dışarıda kalan coğrafyanın Sovyet Bölgesi olduğu görülür. Batı sisteminin 1980’li yıllardan itibaren yaşadığı değişme, Sovyet coğrafyasının krizi ile birlikte bütünüyle eski ilişkileri yeniden dönüşüme uğratacak bir şekilde değişime uğraması ile ilgilidir.

Dünya kapitalist sisteminin 1980 sonrası yaşadığı süreç bir genişleme dalgasını yansıtmaktadır. Bu genişleme dalgası sâdece Sovyetler Birliği’nden geriye kalan coğrafya ve ülkelerin sisteme entegre edilmesini değil, bütünüyle sistemin yenilenmesini sağlayan bir dinamizm hâlinde ortaya çıkmıştır. Bu dinamizmi yaratan kaynakları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 20. yüzyılın eskiyen sanayi teknolojileri, yerini hızla sanayi sonrası teknolojilere bırakmıştır ve bu teknolojilerin önceki teknolojilerden ayrıldığı birçok nokta bulunmakla beraber belki de en bâriz özelliği, değişim hızının yüksek olmasıdır.

- Uluslararası sistem iki kutuplu dünya düzeninin sunduğu imkânlarla sınırlıdır. Bu sınırları genişletmek endüstri son-

rası teknolojilerin ekonomik politığının genişlemesi anlamına gelecektir.

- Sistemde yaşanacak belirsizlikler, içeriden olduğu kadar dışarıdan da uyarılarak sistemi bütünüyle değiştirecek büyük dalgalanmalar yaratabilecek niteliktedir.

- Batı kapitalizminin iki kutuplu dünyada sağladığı birikim imkânları, onun daha da genişlemesini ve yayılmasını etkileyecek düzeylere çıkmıştır. Bu durumun teknolojiadaki değişimle birleştiği düşünülürse ne kadar büyük bir potansiyel güç oluşturacağını tahmin etmek daha da kolay hâle gelebilir.

Yukarıda işâret edilen noktalar çerçevesinde bakıldığı zaman, iki kutuplu dünyanın ‘dünya sisteminin’ önüne koyduğu engellerin, Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte ne büyük imkânlarla dönüştüğünü düşünebiliriz. Batı kapitalizmi Doğu Bloku’nun yıkılmasıyla birlikte sâdece ideolojik-politik bir üstünlük elde etmemiş, aynı zamanda teknolojik ve ekonomik yapılarda ve birikim sisteminin geldiği tıkanma noktasında geniş bir çıkış sahası bulmuştur.

İki kutuplu dünyanın çözülmesinin yarattığı ve Batı’nın ideolojik ve politik üstünlüğünü hatırlatan en önemli kavramlardan birisi, Fukuyama’nın gündeme getirdiği ‘tarihin sonu’ kavramıdır. Batı kapitalizmi, Doğu Bloku’nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra böyle bir zafer sarhoşluğunun hangi olaylara gebe olacağını başlangıçta tam olarak kestirebilir miydi? Bundan şüpheli de olsak, en azından artık Batı Bloku içerisindeki hegemonik mücâdelenin, bütünüyle dünya sisteminde değişimle birlikte yürüyeceğini tahmin etmiştir diyebiliriz.

Bugün artık tartışmaların odağında ‘tarihin sonu’ yoktur. Gündemi dolduran en önemli mesele, küreselleşme ve küreselleşme sürecinin tek kutuplu hegemonik ilişkilerinin, dünya sisteminde bir imparatorluk yaratıp yaratmadığı tartışmasıdır. Burada belki hemen söylememiz gereken şey şudur; iki kutupluluktan yeni duruma geçişin etkisiyle dünya sisteminde

kırılma noktalarından ilki olarak, uluslararası sistemin bütün parametreleri değişmeye başlamıştır.

Sistemin ‘20. yüzyılın barış anlayışını’ dışlayarak, savaş da dâhil yeni yöntemleri benimsemesi, sorunun boyutlarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bir anlamda tek kutuplu sistem, temelinde yeni bir dünya sisteminin kurulması için, kapitalizmin, karşılaştığı uluslararası engelleri aşmak noktasında, savaş da dâhil her yola mürâcaât ederek tahripkâr bir şekilde uygulanacağını ortaya koymaktadır. Bu aşamada Batılı toplumlar açısından yoğunlaşılan iki hassasiyet alanında -‘sosyal refah artışı’ ve ‘demokratik değerler’ konusunda- ciddî bir toplumsal vicdan muhasebesinin ardından, “içeride üçüncü bir hassasiyet alanı oluşturabileceğini tahmin etmek iyimserlik midir?” sorusu akla gelebilir. Batılı toplumlar, demokratik değerlerin ahlâkî bir uzantısı olarak dünyanın başka coğrafyalarında meydana gelen savaş ve onun yol açtığı bütün beşeriyetin tahrip edilmesi anlamına gelen kanlı olaylar karşısında nasıl bir politika geliştirecek? Bu soru hâlâ ağırlığını ve yerini koruyor.

Batı sistemi kendisini post-Sovyet dönemde yeniden kurgularken, sâdece yeni teknolojilerin avantajlarını dünya ölçeğinde bir üretim sistemine aktarmakla ve yoğun sermaye birikimiyle dünya ekonomisini yeniden daha entegre hâle getirecek bir yapı kurmakla yetinmemiştir. Belki de şu aşamada bunları daha etkin kılacak, işleyişini kolaylaştıracak ve dünya sisteminin tek kutuplu ve bütünüyle kapitalistleştirilmiş bir tarzda işleyişini sağlayacak bir müdâhale anlayışını yerkürede aktif hâle getirmektedir, denilebilir.

1.3.2. Dünya Sisteminin Yeni Sorunları

Batı kapitalizmi tekelleştikçe, tekeller uluslararası aktörler hâline geldikçe, sistemin bütün yerküreyi kuşatması, eklemelenmiş unsurları daha entegre bir yapıya kavuşturması hız kazanmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin dünya sisteminin aktörleri olarak ön plâna çıkmasının zaman zaman şu tür tartışmaları gündeme

taşıdığını hatırlayabiliriz: ‘Artık küresel bir süreç yaşanıyor ve burada ulus devletler mevcûdiyetlerinin gerekçelerini, fonksiyonlarını büyük ölçüde yitirmiş olmaktadır. O hâlde ulus devletlerin modası geçmiştir.’ Bu tartışmaların büyük ölçüde dünya sisteminin yeniden kurulduğu aşamada ulus-devlet yapıları engeliyle karşılaşan unsurların taleplerini yansıtan bir nitelik taşıdığını dikkate almasak bile, yeni dünya sisteminin kurucu aktörleri arasında, tekelci kapitalizmin ulus devletlerinin baş rolü oynadığını görmezden gelmek meseleyi bütünüyle anlamamak demektir. Doğru bir ifâdeyle, dünya sisteminin yeniden kurulduğu, kendisini yenilediği bu aşamada ortaya çıkan mesele şudur: Dünya sisteminin merkezinde yer alan ülkeler kendi ulus devletleri bağlamında dünya sistemini düzenlerken, bu sistemde yer alan ve sayıları yüzlerle ifâde edilen ulus devletleri ya etkisiz hâle getirmek istemekte ya da onları federatif veya daha zayıf, daha kontrol edilebilir yapılara dönüştürmek istemektedirler.

Sanayi devrimi sonrası dünya sisteminin, ulus devletlere dayalı uluslararası düzeni esâs alarak, onun mevcûdiyetini meşru kabûl ederek örgütlenmesi karşısında, dünya sistemindeki değişimin uluslararası ilişkilerde, ulus devlet yapılarını zayıflatma ya da tasfiye etmeye yönelik bir yaklaşımı benimsemesi birkaç sürecin üst üste çakışmasıyla ilişkili olabilir: Bu süreçlerden birisi iki kutupluluktan tek kutupluluğa veya çok kutupluluğa geçme dinamiklerinin bir arada yaşanması, ikincisi, dünya sisteminin kapitalizmi genişletecek şekilde yeniden kurulduğu bir sürecin bu döneme tekabül etmesidir. Üçüncüsü ise, Batı dışı toplumlardaki modernleşme aşamasının mevcûl ulus devlet yapılarıyla birlikte ortaya çıkışının yarattığı uluslararası sorunların aynı döneme rastgelmesidir.

Bu aşamada dünya sistemi, tek kutupluluk ve çok kutupluluk gerilimiyle bağlantılı olarak biçimlenecektir. Bu biçimlenmede Wallerstein bağlamında dünya sistemi, yani Batı kapitalizminin kendisini bütün yerküreyi kuşatacak şekilde genişleterek yeniden üretmesi, tek kutuplu bir uluslararası sistem kurulsa da kurulmasa da gerçekleşme eğilimini taşı-

maktadır. Bu bakımdan bu sistemin modernleşme sürecinde mesâfe kat etmiş Batı dışı toplumları da sistemin aktif birer aktörü hâline getirmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu durum tek kutupluluğun ulus devletlere yönelik politikalarıyla ciddî bir çelişkiyi işâret etmektedir. O zaman dünya sisteminin yeniden kurulması veya kendini yenilemesinin tek alternatifinin tek kutuplu bir uluslararası ilişkiler sisteminden geçmediğinden söz edebiliriz. Bu ikincisinin, yani tek kutupluluk arayışının, uluslararası ilişkilerde savaşın tahrip edici özelliğini ortaya çıkardıkça, onun yıkıcılığını hissettirdikçe, sürdürülemez bir politika olduğunun anlaşılması beklenebilir.

Bugün dünya sisteminde yaşanan büyük değişimin aktörlerinin iki kategoride ele alınması mümkündür. Birinci kategori, sistemin merkez kurucu kadrosunu oluşturan tekelci kapitalist formasyondaki ulus devletler, onların uluslararası finans kuruluşları ve çok uluslu şirketlerden; ikinci kategoride yer alanlar ise, sistemin merkezine entegre olmuş ya da eklemleşmiş konumda bulunan Batı dışı toplumlardan oluşmaktadır.

Batı dışı toplumların çok geniş bir kadrosundan söz etmek mümkündür. Bunların içerisinde hızla sanayileşen, bir başka söyleyişle sanayi devrimi sürecini yaşayan ülkeler olduğu kadar, Japonya, Asya Kaplanları gibi sanayileşmiş ülkelerin yanı sıra, yarı sanayileşmiş veya henüz tarım toplumu görünümünden kurtulamamış birçok ülkeden söz edilebilir. Dünya sisteminde değişimi yaratan dinamizmin, birikim süreçleri ve teknolojik gelişme dalgalarıyla, bilginin artmasından ve bilgi yoğun üretim sistemlerinin yayılma hızından kaynaklandığı bilinmektedir.

Bu sistemin kurulmasında ciddî sorunlar bulunmakla beraber, merkezî ülkelerin ürettiği dinamizmle, Batı dışı toplumların değişme dalgaları arasındaki paralellikler dünya sisteminin değişim gücünü ifâde edecektir. Batı dışı toplumların dinamizmini oluşturan modernleşme süreçlerini devam ettirecek fırsatları yeni sistemde bulma imkânlarının var olması, sistemin krize düşmeden devam etmesini veya istikrâr içerisinde yaşamasını mümkün kılacaktır.

Dünya kapitalizminin kendisini yenileme sürecinin yer-kürede sarsıcı etkiler bıraktığı ortadadır. Bu etkilerin başında bölgesel istikrârsızlıklar, Orta Doğu’da yaşanan olaylar, Irak’ın işgâl edilmesi, terörizm, gibi istikrârsızlık örnekleri gelmektedir. Oysa sistem kendini yenilerken, kapitalizmin uluslararası ilişkilerde bulduğu fırsatları dönüştürürken, bütün yerküreyi istikrârsızlığa değil, istikrâra kavuşturduğu ölçüde başarılı olacaktır. Yeni bir sistemin kurulması, 21. yüzyılın başındaki en önemli sorunun yeni teknolojiler, yeni üretim sistemleri ile birlikte, istikrârı da barış içerisinde entegre etmekten geçecektir.

Dünya kapitalizminin kendisini yenilerken bugün karşı karşıya bulunduğu sorunlar insanlığın geleceğini tehdit eden eğilimleri ortaya koymaktadır. Bu eğilimleri aşarak sistemin kendisini üretecek yeni uluslararası politikaları ortaya koyması, bir anlamda dünya sistemindeki değişimin gücünü gösterecektir. Ancak, bulduğumuz yerden baktığımızda çok ciddi problemler olduğu görülmektedir.

Kendi medeniyet dâiremizden bakıldığında, Türk ve İslâm coğrafyasında yaşanan olaylar, dünya sisteminin yenilendiği bir süreçte hem büyük sorunların ortaya çıktığına, hem de yeni imkânlar olduğuna işâret etmektedir. Bu coğrafyanın dünya kapitalizmiyle kurduğu ilişkiler bağlamında gelişen ‘yerli modernizm unsurları’, sürecin ortaya çıkardığı sorunları aşacak politikalara katkıda bulundukça, Türkiye’yi ve yer aldığı coğrafyayı yeni bir geleceğe taşıyacak performansı ürettikçe, sistemin değişmesinin ortaya çıkardığı sorunların aşılmasında da önemli katkılar sağlayacaktır. Yaşadığımız coğrafya açısından değişiminin imkânlarını kullanacak, bir başka ifâdeyle bu değişimin imkânlarını fırsata dönüştürecek aktörler, bugün için dünden daha çok inisiyatif alacak ve değişimi başlatacak noktada bulunmaktadırlar. Bir anlamda değişimin bilincinde olmak, tarihin anlamını kavramaktır. Bu coğrafya, değişimin bilincinde oldukça, kendi tarihinin inşâsına katkıda bulunacak imkânları da bulacak insanların bol olduğu bir coğrafyadır.

2

Türkiye’de Bir Değişim Dalgası

‘Sosyal bilimcilere göre bir değişim var mıdır?’, ‘Toplumda bir değişim yaşanıyor mu?’ gibi sorular sormak çok anlamlı değildir. Çünkü toplumsal varlığın ancak değişerek kendisini devam ettirdiği, yani değişmeden mümkün olamayacağı açık bir gerçektir. Anlamlı soru ‘değişim var mıdır?’ yerine, ‘değişimin niteliği nedir?’ şeklinde olmalıdır.

Toplumla uğraşanların, toplumsal değişme sorunlarıyla ilgilenenlerin birinci tespiti, değişimin gündelik hayatın bir parçası olduğu, yani, toplumsal varlığın kendisini sürdürebilmek için her an, her durumda yaşadığı gündelik ya da rutin değişmelerin varlığıdır. Burada sorun değişimin mâhiyeti kapsamında, toplumsal yapı değişmeleriyle ilgilidir. Kısaca ifâde etmek gerekirse, toplumlar birinci rutin ve sıradan değişmeleri her gün, her an, mümkün olan zaman dilimlerinde yaşarken, yapı değişmelerini ancak adı da üzerinde olduğu gibi belli dönemlerde, belli yapıları değiştirmek üzere yaşarlar. Değişim sorunları üzerinde duranların ele aldıkları ve tartıştıkları konular, bu yapısal değişim dönemleriyle ilgilidir.

Bu bakımdan “Türkiye değişiyor mu?” veya “Türk toplumu değişiyor mu?” sorusuna verilecek cevap öncelikle Türkiye’nin zâten yaşadığı rutin, gündelik ve hayatın birçok yönünde doğumdan ölümlere, nüfus yapısından toplumsal hareketliliklere, sosyalleşme sürecinden toplumsal çatışmalara kadar, her birinin belli yapıda ortaya koyduğu değişmelerle sınırlı kalmamalıdır. Ancak o takdirde yaşanan yapısal değişmeyle ilgili bir analize ya da tartışmaya katılmış olabiliriz. Tartışmamız gereken husûsu sınırlandırarak, Türkiye’nin hangi yapısal değişmeleri yaşadığını ve bu yapısal değişmelerin ortaya çıkardığı sorunlara nasıl yaklaştığını ele alarak, ‘yeni olanı’ ortaya koyabiliriz.

Bu çerçevede Türkiye’nin yaşadığı ekonomik krizleri, bu yapısal değişimlerin bir parçası olarak görmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Açıkça ifade etmek gerekirse, Türkiye’nin yaşadığı toplumun derinlemesine katlarından yükselen değişim, yaklaşık bin yıllık Anadolu’daki Türk toplumunun, tarımsal medeniyet merkezinde meydana gelen değişimdir. Bir toplumsal varlığın, bir medeniyetin merkezi denildiği zaman kastedilen, toplumsal kuruluşun inşâsını gerçekleştiren süreçleri biçimlendiren temel kurumsal mekanizmalar, ideolojik ve dinî değerlerdir.

Türk toplum yapısı, bu topraklarda oluşmuş büyük tarımsal toplum medeniyetinin merkezini 1970’li yıllardan bu tarafa hızla değiştirmeye çalışmaktadır. Tarım merkezli bir toplumsal yapının endüstriyel olana göre değişim yaşaması, endüstri medeniyeti hâline dönüşme çabası, toplumsal yapının bütün derinlemesine katlarını dönüştüren etkiler yaratmaktadır. Bu anlamda Türkiye’nin yaşadığı değişimin boyutlarını üç ana başlık altında toplayabiliriz:

- Türk toplumsal yapısı yüzlerce yıllık tarımsal medeniyetin ekonomik faâliyet tarzından, 1970’li yıllardan itibaren etkileri hissedilmeye başlanan endüstriyel toplum ve endüstriyel medeniyetin değerlerine doğru hızlı bir değişim yaşamaya başlamıştır.

- Toplumsal yapının ekonomik faâliyetlerindeki değişimin gerisinde, değerler sisteminde ve o değerleri iktisattan, siyasete çeşitli kurumlarda uygulayan, onların taşıyıcısı olan, onları davranışlarının anlam boyutunun meşrû kaynağı hâline getiren toplumsal aktörlerin tutumlarındaki, zihniyet dünyalarındaki, meselelere karşı vaziyet alışlarındaki değişim yatmaktadır.

- Değişmenin üçüncü boyutu, toplumsal örgütlenme biçimleri ve kurumsal yapılarla ilgilidir. Her yapısal değişme, nihâyetinde toplumun belli bir yapıdaki örgütlerini, kurumsal varlıklarını değiştirerek açığa çıkar. Sözelimi, ekonomik ve teknolojik alandaki değişimler siyaseti, buradaki değişimler

ekonomiyi, yine örgütlenme biçimindeki değişimler toplumsal hareketleri, siyaset kurumundaki değişimler toplumsal hareketleri ve ideolojileri vb. şekilde değiştirecek etkiler yarattılar.

Sorumuza dönersek, Türkiye’de yaşanan ekonomik, toplumsal krizlerin, bu yapısal değişmelerin neden bir parçası olduğunu şimdi daha iyi görebiliriz. Türkiye’nin 1970’li yıllarda başladığı sanayi yolunda ilerleme ve sanayi toplumu hâline gelme hedefi, 1980’li yıllardan sonra bu hedefi ideoloji hâline getiren taşıyıcı bir toplumsal elit üreterek, bunlar içerisinde Türk kapitalizmi diye ifâde edilebilecek yeni toplumsal elitleri ön plâna çıkarmıştır. Türk toplum yapısında kapitalist elitlerin hegemonik konuma yükseldiği 1980’li yıllar, bir yapı değişiminin göstergesi olduğu kadar, yapı değişmesinin yeni bir ivme kazanmasına neden olan olayların yaşandığı yıllar olarak da değerlendirilebilir. Bu şekliyle düşünüldüğünde, 1980 sonrası ortaya çıkan Özal’lı yıllar, aslında Türk kapitalizminin, dünya kapitalizmiyle eklemleşerek yapısal değişime bir dış boyut kazandırma husûsunda atılan adımlar olarak görülebilir.

Günümüz kapitalizminin, giderek açık bir dünya sistemini ayakta tutmaya çalıştığı görülmektedir. Özellikle sanayi devrimlerini 19. ya da 20. yy. başında yaşamış olan tekelci kapitalizm hâlinde örgütlenmiş olan Batılı ülkelerin bu davranışı anlaşılabilir bir şeydir.

Dünya sistemini açık hâle getirerek, ekonomik ve teknolojik alanda sağladıkları üstünlükleri, yerkürede kullanmak istemeleri, tekelci kapitalizmin güçlü ülkeleri açısından arzulanılabılır bir durumdur. Tam bu aşamada, Türkiye’nin 1980’li yıllarda dışarıya açılması ve bu dışarıya açılmayı ‘kendi sanayileşme stratejisine’ veya ‘siyasî bilincine’ sâhip yerli kapitalizmin gerçekleştirememiş olması, ciddî bir sorundur.

1990’lı yılların sonunda Türkiye kapitalizminin sanayileşme politikalarını sürdürebilme imkânından mahrûm olması, bir başka ifâdeyle kendisini yeniden üretebilir bir kapitalizmi yaratacak niteliği kazanmış olmaması, ciddî bir sorun olarak ortaya çıkacaktır. 2000’li yıllara büyük krizlerle giren

Türkiye’nin esâs sorunu, daha önceki krizlerde de fark edilmeyip sürdürölmek istenilen ekonomik politikalaradır. Bu politikaların temel problemi, Türkiye’nin değişimi yönetebilecek teori, yöntem ve elbette ki pratik beceriye sâhip olmamasıdır.

Türk toplumu yaşadığı yapısal değişim sorunlarının altından kalkacak bir performansı sergileyememektedir. Bunun nedenlerini, bir başka ifâdeyle, yukarıdaki açıklamalarımız çerçevesinde Türkiye’nin değişim sorunlarının düğümlendiğı noktaları, şöyle özetleyebiliriz:

- Türkiye’de yapısal değişimi yürüten siyasî ve ekonomik kadrolar, ülkenin kaynakları ve imkânlarıyla kendi potansiyellerine denk bir uluslararası açılım gösterme başarısı ortaya koymadıkları müddetçe bu sorunlar kaçınılmazdır.

- Türkiye kendi değişim stratejisine sâhip olmadığı için, küresel kapitalizmin -ki, bunlar dünya çapında örgütlenmiş tekelci kapitalistlerdir- stratejik önceliklerinin etki alanına girerek, Türkiye’nin toplumsal ve siyasî yapısını kırılğan ve kendi yapısal değişimini sürdürme yeteneğinden yoksun hâle getirmektedirler.

- Bütün bu sorunlarına rağmen değişimin yapısal nitelik kazanmış olması, tekelci kapitalizmin eklemleşmiş yerli unsurlarının yanı sıra, değişimin uyardığı kökleri daha yerli, daha kendini sürdürülebilir nitelik taşıyan toplumsal güçleri harekete geçirmiştir.

Bugün Türkiye’de yapısal değişimin temel sorunu, yukarıda işâret ettiğimiz mevcûd yapının kendisini sürdüremez oluşunu, dolayısıyla parametrelerini değiştirerek kendisini üretebilecek şartlara doğru hızla ilerlemesi gerekliliğini göstermektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, yapısal değişim başladı, devam ediyor, fakat sorunlar o kadar derinleşti ki, bu değişim çizgisinin devam etmesi imkânsız hâle gelmiştir. Yani asıl değişim, yapıyı radikal bir şekilde değiştirerek, sürdürülebilir bir değişim politikasını üretecek dalga, şimdi yükselmektedir.

Toplumların değişimi üzerindeki tartışmaların, değişimin bir parçası olarak devam edeceğini düşünüyoruz. Çünkü değişme sâdece ekonomilerde, teknolojilerde, kurumlarda ortaya çıkan bir yenilik değil, esâs itibârıyla düşüncelerde, anlayışlarda ve yaklaşımlarda meydana gelen yeniliklerin sonucu olarak yükselmektedir.

Konuyu vurgulamak açısından belki söylenmesi gereken birkaç husûstan birisi, değişimin insan - toplumsal sistem - ve uluslararası sistem gibi boyutlarının olduğu meselesidir. Burada mikro ölçekten başlayıp, makro çerçevelere ulaşan değişim dalgalarının; aynı zamanda makro çerçevelerden, mikro çerçevelere doğru yayıldığını, karşılıklılık esâsında oluştuğunu söylememiz gerekir.

Bu bakımdan bir öncelik ve sonralık sorunu değil, bir süreklilik sorunundan söz edilebilir. Bu açıdan değişim sürekliyse, değişim içinde yenilik yaratmayan toplumların, insanların ve sistemlerin sorunu, ayakta kalma sorunu olacaktır. Bu sebeple biz değişim sorununun çok boyutlu, çok değişkenli ve çok dalgalı, her durumda yeniden analiz edilmesi gereken bir süreç olduğunu düşünüyoruz.

2.1. Bir Değişim Programı İhtiyacı

Toplumsal gelişme sürecinde toplum, devletten önce varlık kazanmış olduğu hâlde medeniyet aşamasında devletin, gelişen toplumsal/siyasî ilişkilerinden görece olarak farklılaşması önemli bir değişime işâret eder. Bu değişimin en belirleyici sonucu toplumsal ilişkiler ekseninde klan, âile, kabile vb. birimler arasındaki ilişkilerin yeni bir düzeyde, onlarla belli bir tarzda eklemlenerek, onları yeniden biçimlendiren hiyerarşik siyasî organizmanın, toplumsal unsurlara baskın bir yapı hâline dönüşmesidir. Bu süreç farklı tarihî/kültürel iklimlerde, onların tarihî maceralarında farklı biçimlerde teşekkül etmiştir. Burada amacımız, devletin erken sayılacak bir dönemde, medeniyet aşamasında oluşumundan sonra, devlet/toplum ayrımının büyük ölçüde ortadan kalktığı yanlışlığının, siyasî düşünce geleneğinde Batı’da ve Doğu’da sıkça rastlanmasına vurgu yapmaktır. Doğu’da bu yanlışın ilk farkedilmesi on par-

lak şekliyle yaklaşık 600 yıl önce İbn-i Hâldun’la olmuş olsa da, Hâldun’un tespîtleri âdetâ yok sayılmış ve devlet/toplum özdeşliği siyasî düşüncede Doğu’da da yaygın kanı olarak devam edegelmiştir.

Batı’da bu farkediş daha geç olmasına rağmen, aydınlanma ve özellikle 19. yüzyıldan itibâren, Batı siyasî düşüncesi bunun zengin analizleriyle doludur ve bu durum devlet toplum ilişkisinin gelişimi açısından oldukça önemli bir faktör hâline gelmiştir.

Devlet toplum farklılaşmasının siyasî düşüncenin odağı hâline gelmesinin en önemli neticesi, ‘demokrasi’ kavramının modern toplumda anlam kazanması ve demokratikleşme mücâdelesinin yükselmesidir. Bu farklılaşmanın temelinde, sâdece devlet ve toplumun görelî olarak farklı niteliklere sâhip olması değil, aynı zamanda görelî karşıtlıkları içerdiği fikri vardır. Kısacası Batı toplumlarındaki demokratikleşme olgusunun oluş nedenleri arasında önemli bir faktör olan Batı siyasî düşüncesinin bu yönü dikkatten uzak tutulduğunda, olgunun anlaşılması oldukça eksik kalacaktır.

Bu tespitten sonra şu sorunun tartışılması daha anlamlı olacaktır: Türkiye neden yeterince demokratikleşemiyor? Cumhuriyetin kuruluşunun üzerinden bunca yıl geçtikten sonra ‘demokratikleşme süreci’ hâlâ neden çok sorunludur?

Bu soruya verilecek çok sayıda cevap olduğunu bilerek, özellikle yukarıda altını çizdiğimiz husûsa dayalı bir cevap üzerinde durmak istiyoruz. Devlet-toplum farklılaşmasının ve toplumun devlete önceliğinin, kamusal bir siyasî bilinç hâline dönüşmeden önce, entelektüel olarak tasarlanması ve onun entelektüel düzeyde siyasî problematik hâline gelmesi ihtiyacı vardır ve bu konuda Cumhuriyet dönemi en az bir önceki dönem kadar, Osmanlı dönemi kadar şanssızdır.

Cumhuriyet dönemi entelektüel elitleri aynı zamanda siyasî elitlerdir ve hem organik, hem de zihnî dünya olarak siyasî mekanizmadan kopmamışlardır. O dünyanın bir parçası olarak, yeniden inşâsında rol almışlardır. Bu dönemin muhalif

aydınlarının devlet eksenli siyasî algıdan çoğunlukla uzaklaşmaları -Prens Sabahattin Bey’in tesirinin cılız bir siyasî yankısı bulunduğu hatırlanmalıdır - , hem devlet eksenli düşüncenin baskınlığını, hem de kapalı toplum projesiyle ‘zihnî olarak’ özdeşleşmiş elitlerin verimsizliğini ve mevcûd yapıyı pekiştiren bir işleve sâhip olduklarını gösterir.

Bu ifâdelerin işâret etmek istediği iki husûs vardır. Birincisi devlet/toplum özdeşliğini esâs alan entelektüel ortam, siyasî düşüncede farklılaşmayı üretmez. Bu farklılaşmanın gelişmesi, siyasî muhalefeti, aynı parametrelerde farklı bir grubun simetrik hareketi hâline getirir ki, bu demokratikleşmenin itici ‘düşünsel güçten’ mahrûmiyeti demektir.

İkincisi, kaçınılmaz olarak bu yapının sürdürücüsü siyaset, elitlere bağlı, onlardan farklılaşmamış, onların organik bir parçası, siyasî ‘vesâyetin sözcüsü aydın zümrenin’ istikrârlı, kalıcı varlığıdır.

Türkiye neden yeterince demokratikleşemiyor veya demokratikleşme sürecinin önündeki engeller nelerdir, sorusuna döndüğümüz zaman, Batı toplumlarında demokratikleşme sürecinin çok önemli motivasyonlarından birisi olan, entelektüel düzeyde var olan dönüştürücü unsurların önemini ve bunlardan mahrum olmanın, ne düzeyde ciddî bir engel teşkil ettiğini anlamak kolay olabilir.

2.2. Toplumsal Değişim Siyasî Tutuculuk

Kökleri yüzyıllara ulaşan, kapıkulu devşirme geleneğinin siyasî tortularının Paretoğil anlamda siyasî muhayyileyi doldurduğu ‘tarımsal toplumsal yapıların’ egemen olduğu bir dünyada, büyük sorunlarla karşılaşmayacağı tahmin edilebilir. Büyük sorunlarla karşılaşmayacaktır çünkü, toplumsal talepler köylülüğün dinginliği ve hantal organizasyonu içerisinde geri bir istikrâr görünümü sergilemektedir. Bu durum esnasında istikrârı bozacak veya etkileyecek dışardan gelen tesirler olduğunda, o zaman bu ‘istikrârın’ korunması güç olacaktır.

Türkiye 1950’ye doğru giderken siyasî manzara, değişme dinamizmi zayıf olan geri bir köylü toplumunun üzerine kurulu

memurlar hegemonyasını yansıtmaktadır. Hâlbuki 1940’ların ortasında İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna gelinmiştir. Köylü yığınlarının üzerine dayalı ‘bürokratik tek parti’li siyasî yapılar, eğer Batı’yla ilişkilerini sürdürmek zorunda iseler, artık bunun eskisi gibi devam etmesinin imkânsız olduğunu farketmek zorunda kalacaklardır.

Türkiye’nin demokratikleşme konusunda attığı ilk adımın, yani demokrasinin ‘d’si anlamına gelen çok partili/seçimli siyasî hayatın başlamasının o günkü dünya konjonktüründe ortaya çıkan olaylarla bağlantısı dikkate alındığında, neden hâlâ ‘demokratikleşemediğimizi’ yani demokratikleşmenin toplumsal kaynağındaki problemin ne olduğunu daha iyi görebilir; neden seçimle gelen ilk başbakanın idam edildiğini anlamak için yeni sorular sorabiliriz.

Yeni sorular sormak lâzım; yeni soru sormadan eski sorulara takılıp kalarak yeni fikirlere ulaşmak oldukça zordur. Türkiye’nin ilk seçilmiş başbakanın, Anadolu’daki bin yıllık tarihimizin ilk seçilmiş başbakanını idam edişin arkasında, toplum/devlet ilişkilerinin çarpıklığı, toplumsal farklılaşma ve çoğulcu dinamizmin yaratacağı zengin politik, ekonomik, teknolojik yapıların eksikliği ve entelektüel düzeyde dönüşüm yaratacak etkilerden mahrum bulunulması yatmaktadır. Bu mahrumiyet, devletten beslenen ve devletle özdeşleşerek toplumsal alanı kontrol edip, bütün farklılaşma motivasyonlarını silerek baskı mekanizmasına dönüştüren siyasî elitlerin, örgütsüz, değişim üretemeyen, pazarı, iletişimi, piyasası olmayan toplumsal ilişkilerle, toprakta kaybolan enerjisiyle yaşayan ‘köylü toplumun’ üzerine kurulan bu egemenlik yapısını yaratmıştır. Bunun değişmesi oldukça zordur, fakat mümkündür.

1950’li yıllarda süren, dış konjonktürün getirdiği siyasî değişme, açıklamaya çalıştığımız toplumsal, entelektüel kaynak ve dayanaklardan yoksun olsa da görece bir siyasî farklılaşmanın, bir anlamda demokrasinin ‘d’si diye adlandırdığımız olayın bile ne kadar etkili olduğunu göstermiştir. Türkiye’nin bu yolda başardıkları belki büyüklük ölçüleriyle çok fazla bir keyfiyet ifâde etmeyebilir, fakat çok önemli bir nitelik değişimi anlamı-

na gelmektedir. Türkiye, toplumun devletten farklı bir varoluşa sâhip olduğunu, devletle arasında bir siyasî mesâfe bulunduğunu öğrenmiştir. Bütün sorun burada, bu nokta üzerinde odaklanmaktadır. Bu değişim, toplumda siyasî bir obje olmak yerine, toplumsal bir özne olarak siyasî ilişkilere yönelme talebi yaratmıştır.

Bu değişim talebi ilk bakışta güçsüz görünse de, Türkiye’nin 1970’li yıllarda yaşadığı köylü toplum yapısının kırılmasıyla ortaya çıkan büyük toplumsal alt-üst oluşun çatırtıları arasında, güçlü bir dalga olmaya yönelmektedir. Öyle ki, köylü toplumun değişme taleplerinin sözcülüğünü yapan Demirel’in AP’si karşısında, 1970’li yılların başında yaşanan askerî müdâhale, CHP’yi bu değişme taleplerini dikkate alan Ecevit’le değişme arayışına sokmuştur.

Toplumda değişme arayışlarına rağmen, Türk siyasî düşüncesinin yukarıda altını çizmeye çalıştığımız, entelektüel geriliği ‘siyaset-devlet’ özdeşliği eksenini üzerine dayalı zihnî yapılarının dönüşmesini üretememiştir. Bunun en önemli neticesi, Türk siyasî hayatının düşünce zenginliğine kavuşamaması ve siyasî düşüncenin, değişmeyi hızlandıran, besleyen veya motive eden dinamik bir güç hâline gelememiş olmasıdır.

Bu gelişmeler köylük yapıyı kırarken, artık nüfusunun yarıya yakını şehirlerde yaşamaya başlayan, değişen Türkiye’de bile, güçlerini geleneksel konumlarından alan ‘tarihî egemenlik yapılarının’ devamını engelleyemez.

27 Mayıs darbesiyle başlayan askerî müdâhaleler, bu bağlamda bu egemenlik alanının, hukukî-siyasî ideolojik araçlarla güçlendirilmesine, toplumsal yapıdaki değişime karşı, siyasî tutuculuğun, statükonun korunmasına dönüşmüştür.

Peki toplumsal yapı ‘değişimleri’ bu tutucu yapıları zihnî düzeyde, siyasî ve ideolojik düzeylerde hiç etkilememiş midir?

2.3. Geline Netice: Bir Değişim Programı İhtiyacı

Bunca yıl sonra Cumhuriyet’in önünde duran ihtiyaçlar listesinin başında, hâlâ öncelikli olarak bir ‘demokratikleşme programı’ bulunmaktadır. 1920’de, o günün olumsuz şartla-

rı altında, örgütlenme düzeyi düşük, farklılaşmamış bir köylü toplum yapısında bile, millî irâdenin yaratıcılığı çok önemli bir göstergedir. Bu bakımdan değişim programının esâsında aynı ‘ruhta’, yani milletin egemenliğini inşâ edecek, değişim ihtiyacına cevap vermek olmalıdır. Bugün bu ihtiyaç, sorun çözme yeteneğini kaybetmiş hantal bürokratik bir organizmanın, toplumsal modernleşme süreciyle, gelişmenin önünü tıkayan, toplumla mesâfesi açılan yapının tutucu siyasî unsurlardan arınmasını sağlayacak, köklü bir değişim programı olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasî yapıların toplumsala öncelikli olduğu, siyasî söylemin toplumsal alanı belirlediği köylü toplum yapısından uzaklaştığımız bir dönemde yaşıyoruz. Türkiye’nin toplumsal yapısında çözüm üretecek, sivil alana gelişme fırsatı veremediğimizde, her kriz, yeni krizlere yol açar, her müdâhale yeni müdâhaleleri çağırır. Bunun neticesi, dünyadaki değişimin dışında kalan, yapısal sorunlarını çözemeyen bunalımlı bir ülke olmaktır. Bu varsayım açıktır ki, toplumsal değişme talepleriyle, siyasî yönlendirme-müdâhale girişimlerinin birbirine denk güçler taşıması hâlinde veya ikinci unsurların baskın olmasıyla gerçekleşecektir. Aksi takdirde yani toplumsal alan değişme dinamizmini, güç dengesini kendi lehine çevirdiği ölçüde, sorunların altından kalkmak mümkün olabilir.

Daha geniş bir zaman ölçeği içerisinde ele aldığımızda, Türkiye’deki toplumsal değişme hızının, statükoyu da geniş ölçüde değiştirecek etkiler yarattığını tespit edebiliriz. Bu takdirde Türkiye’deki siyasî bunalımın, daha çok sayıda siyasî/merkezin, değişme talepleri ve ‘demokratikleşme’ süreciyle statükoyu etkileyecek niteliklere ulaşmasının tedirginliğini yansıtan bir yönü vardır.

Öyle görülüyor ki Türkiye’de köy-kent, endüstri sektörü-hizmet sektörü dengeleri, nüfusun toplumsal kompozisyonundaki değişmeler köylülüğü tasfiye edip yeni dengeler kurana kadar sarsıntılar devam edecekler. Bu sarsıntıların büyük bunalımlara dönüşmemesi ise siyasî sistemin demokratik taleplere karşı duyarlı olacak değişimiyle mümkün olacaktır.

BÖLÜM

Değişim Modeli Olarak
Modernleşme ve Türkiye'nin
Modernleşme Sorunsalı

1

Türkiye’de Toplumsal Yapıda Değişme Eğilimleri

Türkiye’nin toplumsal ve ekonomik bakımdan 1950’lerde içine girdiği süreç, yüzlerce yılda oluşan geleneksel tarım toplumundan, modern topluma doğru bir değişimi yansıtıyordu. Bu değişim sürecinin muhtelif aşamalardan geçerek ilerlediği ve her bir aşamanın kendine has sorunları beraberinde getirdiği bilinmektedir.

1970’li yıllarda Türkiye, toplumsal yapısında köylülüğün hâkim konumunu kaybetmeye başladığı, buna karşılık sanayileşme sürecinin kendine has problemlerinden, şehirleşmenin belirleyici olduğu yeni bir döneme girmiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye kabuğunu değiştirmeye başlamıştır. Ancak egemen siyasî kadrolar bu toplumsal değişimi taşıyamamıştır. 1980’lerde de toplum ile siyaset kurumu ve resmî siyasî seçkinler arasındaki uyumsuzluk devam etmiş ve giderek kaotik bir hâl almıştır. 1990’ların sonlarına doğru toplumla siyaset arasındaki uyumsuzluklar yeniden derinleşmiş, toplumsal değişimi taşıyacak bir siyasî dönüşüme olan ihtiyaç iyice belirginlik kazanmıştır.

Türkiye’deki mevcûd toplumsal farklılaşma ve siyasî krizin atıfta bulunduğu ‘değişme’ neye tekabül etmektedir?

Değişimin ifade ettiği en önemli husûs, toplum merkezli olması, siyasî alanın dışından kaynaklanmasıdır. Türk tarihi hâkim toplumsal form olarak ‘köy merkezli’dir. 1950’lerden başlayarak giderek hızlanan değişim süreci, köylülerin sâdece toprakla kurduğu ilişkileri değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal organizasyondan kültürel alana kadar toplumsal yapının bütün katmanlarını etkilemiştir.

Şehir yapılarında meydana gelen farklılaşma bu değişimin en temsil edici yönü olmuştur. 1970’li yıllarda Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük şehirlerde gecekondualarda oturan insanların sayısı, şehrin diğer bölgelerinde oturanların sayısını aşmıştır. Büyükşehirler ‘şehirleşme’ sorunuyla birlikte hem morfolojik, hem de toplumsal ve ekonomik bakımdan yeni bir toplumsal yapıya doğru evrilmeye başlamışlardır. 1970’li yıllar aynı zamanda siyasî ve kültürel bakımdan da çalkantılı yıllardır.

Bir parantez açarak diyebiliriz ki, her toplumsal yapı bir denge durumunu ifâde eder. Yapının değiştiği, büyük yapısal değişmelerin meydana geldiği dönemler, dengenin bozulduğu yıllardır. Bu alışılmış dengelerin bozulmasıyla, toplumsal yapıda yeni dengeler oluşana kadar yeni olaylara, hiç beklenmedik gelişmelere mâruz kalınması muhtemeldir. Türkiye’nin 1970’li yılların başından itibaren içine girdiği toplumsal-siyasî gelişmelerin, ülkede siyasî istikrârsızlık yaratmasının arka plânında bu türden sosyolojik süreçler vardır.

Türkiye, özellikle 1970’li yıllarda yoğunlaşan toplumsal değişim sorunlarını siyaseten karşılayacak politikalar üretememiştir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, hâkim ‘resmî elitin’ söz konusu toplumsal dönüşümü kavrayacak zihnî donanımdan mahrum olmasıdır. Diğer sebep ise, söz konusu hâkim resmî elitin, toplumsal değişimi kendi egemen konumlarını tehdit edecek bir süreç olarak algılaması ve hatta değişim sorunlarını kendi geleneksel iktidar yapılarını sürdürebilmek için istismar etmesidir. Bir başka ifâdeyle, 1930’ların hâkim iktidar eliti, 1950’lerden başlayan ve 1970’lerden sonra ivme kazanan toplumsal değişim sürecini ve o sürecin aktörlerini mahkûm etmek yolunu tutmuştur. Siyasî kültür ve davranışları ‘tek parti-tek şef’ anlayışıyla yoğrulmuş egemen siyasî kadroların, toplumsal değişim taleplerini toplumsal bir diyaloga dönüştürmek yerine, militarist çözümlere, darbelere tevessül etmeleri, bu açıdan yorumlanabilir. Özetlemek gerekirse, Türkiye’de esâs mesele, birincisi, toplumla siyaset kurumu arasındaki uyumsuzluk, ikincisi ise, toplumsal değişme eğilimlerinin ortaya çıkardığı yenilik ve refah artışı taleplerine cevap veremeyen ekonomik politikalarda toplanmaktadır.

Türkiye'nin kronikleşen siyasî krizlerinde aydın zümrenin de payı vardır. Türk aydınları tarihî olarak egemen 'bürokratik elite' bütünleşip, devletin savunulmasını ideolojik bir misyon olarak benimsemişlerdir. Dolayısıyla resmî görevleri, Türkiye'deki hâkim ideolojik çizginin üretilmesi olan aydınlar, toplumsal gelişmenin gerisinde kalmışlar, doğal olarak toplumun değişen ihtiyaçlarına cevap verecek entelektüel yenilemeyi gerçekleştirememişlerdir. Söz konusu aydınların konumu, politik-ideolojik kutuplaşmayı besleyerek, mevcûd siyasî istikrârsızlığa katkıda bulunmakta ve hatta şiddeti meşrû gören siyasî ve ideolojik kültürün oluşmasında temel bir rol oynamaktadır.

Bütün bu istikrârsızlık unsurlarının Türk toplum ve siyaset hayatında birbirini besleyen üç çarpıcı neticesi olmuştur: Bunlardan en çarpıcısı ve büyük sarsıntı yaratmış olanı Türkiye'nin yaşadığı üç askerî darbedir. Türkiye'nin toplumsal dokusu, demokratik kurum ve gelenekleri bu üç darbeden dramatik bir şekilde zarar görmüştür. Üstelik hâkim statükocu zihniyet, bu darbelerle birlikte militarist bir zemine kaymıştır. Türk aydınları ise bu zemini meşrûlaştıracak bir siyasî kültürün oluşmasında önemli bir görev üstlenmişlerdir.

İkinci büyük mesele, Türkiye'nin sanayileşmesini kalkınmasını tamamlayamamış olmasıdır. Türkiye'nin yaşadığı gelişmenin yarattığı sorunlar politik alanda istikrârsızlığa dönüştükçe, Türkiye politik ideolojik kargaşayla önünü göremez hâle gelmiş, sanayileşme ve kalkınma mücadelesi kesintiye uğramış ve ülke ekonomik bakımdan çağın hâkim ekonomik ilişkilerinin gerisinde kalmıştır.

Üçüncü olarak ise, Türkiye'nin her türlü istikrâra kavuşmasının temel şartı olan 'demokratikleşme sürecinin' sürekli olarak kesintiye uğraması, askıya alınması ve demokratik mekanizmanın kurum ve ilişkiler düzeyinde gelişmemesidir.

Türkiye'nin bu sorunları aşacak toplumsal dinamiklere sâhip olduğunu ve günümüzde yaşanan toplumsal değişme eğilimlerinin de bunun göstergesi olduğunu düşünüyoruz. Bu çerçevede öncelikle Türkiye'nin yaşadığı yapı değişmelerinin

yarattığı krizi analiz edip, yaşanan bu köklü değişim süreci eğilimlerini ele almaya ve bu eğilimlerin nasıl bir imkân taşıdığını ortaya koymaya çalışacağız.

İlk olarak toplumsal yapı değişmelerinin meydana getirdiği toplumsal yapıların çözülmesinden meydana gelen bunalımların üzerinde duracağız. İkinci olarak bu bunalımları aşacak dinamiklerin bizâtihi toplumsal değişmelerle nasıl oluştuğunu göstermeye çalışacağız. Son olarak, toplumsal değişme eğilimlerinin taşıdığı yeni imkânların neler olduğunu tartışacağız.

1.1. Toplumsal Yapı Değişmeleri: Değişim, Kriz ve Uzlaşma

Her toplum değişir. Toplumun sabit özelliği, değişmesidir. Yalnız burada toplumsal değişmeden kastedilenin, toplumların her an yaşadığı gündelik-rutin değişmeler olmadığı, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş gibi yapısal değişmeler olduğu hatırlanmalıdır.

Toplumun değişme yoluyla kendisini sürdürdüğü, varlığını devam ettirdiğini söylemek ne kadar doğruysa, toplumsal sorunların önemli bir kısmının bu değişmelerden kaynaklandığını söylemek de o kadar önemli ve doğrudur.

Çünkü değişim, toplumsal unsurlar arasındaki ilişkileri tâyin eden, o ilişkilere anlam veren temel toplumsal dokuyu etkilemekte ve sonuçta bu değişmeler toplumsal sorunların oluşmasına yol açmaktadır. Yapısal değişmelerin yaşandığı dönemlerde de, her toplumda çeşitli sorunların ortaya çıkmasının mümkün, olağan ve normal bir şey olduğunu, sorunsuz bir toplumun yeryüzünde bulunamayacağını ifâde etmek gerekir. Esâs meselenin, sorunsuz bir toplum olmak değil, sorun çözme kabiliyetine sâhip istikrârli bir toplumsal yapıya sâhip olmak olduğunu düşünürsek; teorik bazda değişme, kriz ve uzlaşma sorunlarına açıklık getirilmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplum denilen tarihî antitenin muhtelif boyutları ve elemanları vardır. Bunları genel olarak adlandıırırsak, toplum dediğimiz zaman bir insan grubunu ve bu insan grubunun kimliğini, yaşama tarzını veya davranış çerçevesini belirleyen kültürü kastederiz. Ayrıca toplum kavramını kullanmakla, bu

insan grubunun maddî hayat tarzının ifâdesi olan ekonomiyi; iktidar ilişkilerini ve devletle olan münâsebetlerini belirleyen siyasî süreçleri ve bütün bu unsurların bir sosyal kurumlar ve teşkilat yapısıyla birlikte işleyişini sağlayan mekanizmaları; sosyal statüler, roller sistemi gibi muhtelif boyutlara sâhip bir varlık alanından bahsediyoruz demektir.¹

Daha ayrıntılı bir açıklama ile toplum denilen varlık; kültürel, siyasî, ekonomik ve sosyal bir organizasyon hâlindeki insanların davranışlarını düzenleyen bir sistemdir. Toplumsal yapı, toplumun söz konusu unsurlar arasındaki ilişki biçimidir. Yani kültürel kurumlar, siyasî ilişki formları vb. kendi aralarında bir düzenlilik içerisinde işlemektedirler. Bunların arasında birbirini karşılıklı besleyen ve belirleyen bir ilişki biçimi veya mekanizması oluşmuştur. Bu mekanizma içerisinde, mikro düzeyde değişimler yani yapıya süreklilik kazandıran küçük ölçekli değişimler de söz konusudur. Bu değişimler, hem toplumun sürekli yenilenmesi karşısında o toplum üyelerinin kalıcı olarak varlıklarını sürdürmesini sağlayan şartları, hem de toplumsal pratikle, öğrenilen tecrübenin yarattığı birikimle toplumun kendisini tedricen yenilemesi anlamına gelir.

Toplumsal tarih, bizlere toplumun bu tedricî değişimlerinin dışında, büyük sarsıntılarla gerçekleşen yapısal değişimlerin yaşandığı zengin örnekler sunmaktadır. Yapısal değişimlerden kastedilen kültürle ekonomi arasında, sosyal organizasyonla kültür arasında veya kültürel kurumlarla siyaset arasındaki ilişkilerin farklılaşmaları ya da bu kurumların herhangi birinde başlayan değişimin, yapıyı teşkil eden diğer unsurlar arasındaki dengeyi bozulmasıyla ortaya çıkan değişimlerdir.

Her bir toplumsal unsurun (meselâ kültürel değerler, inançlar ve normatif öğeler vb.) içinde ortaya çıkan değişim, giderek diğer toplumsal unsurlara yayılabilir ve onların bütünle kurduğu ilişkilerde değişim yaratabilir.

Toplumlar, yapısal değişimleri yaşadıkları zaman, toplumsal bütünü oluşturan unsurlar arasındaki mevcûd ilişkiler düzeni bozulmaya ve yeniden kurulmaya başlar. Tarihi olarak bu dönemler toplumsal krizlere açık dönemlerdir. Bu dönem-

lerde, toplumsal sorunlar nitelik ve nicelik olarak artar. Yeni durumu kurumsallaştıracak, yeni bir toplumsal yapı tesis edilemez ise, yeni sorunları eski tarzda çözme imkânı da ortadan kalkmış olduğundan sorunlar çoğalır.

Yeni durumda sorun çözme yöntem ve teknikleri yeteri derecede belirlenmediği için, toplumda sorunlar arttıkça, genişleyip derinleştikçe, çözüm üretme seviyesi giderek geriler. Bu durum, yapısal değişme dönemlerinin kriz yaratan temel çerçevesinin teorik îzâhını ortaya koymaktadır. Toplumsal yapı unsurları arasındaki ilişki formları bozulur ve yeniden kuramazsa; yâhut hızlı yapısal değişimler yüzünden yeni denge-lerin oluşması çok zaman alırsa, toplumsal yapı elemanlarının birbirini besleyiciliği, karşılıklı ilişkileri zayıflar ve toplum işleyişinde yeni problemler hâsıl olur. Bu problemlerin bir kısmı toplumun mutad işlemlere cevap vermemesinden, bir kısmı ise değişmenin yarattığı yeni olaylardan kaynaklanır. Toplumsal farklılaşmalar ve değişmelerden kaynaklanan yeni sorunların çözilemeyip, ihtilâf ve çatışmaya dönüşmesi, krizin belirtileri olarak görülebilir. Bu teorik-soyut analiz, şüphesiz tarihî ve sosyal ilişkiler düzeyinde somut bir şekilde ele alınabilir.²

Sözelimi, kültürel yapıda başlayan değişim, kültürün unsurları arasındaki entegrasyonu zayıflatmış, toplumun sosyalizasyon gücü azalır. Toplumda kültürel parçalanma, farklı amaçlara yönelmiş meşrûiyet dışı davranışlar ve kutuplaşmalar artabilir. Bu kültürel bölünmüşlük ve sapma, ekonomik modernleşmeye yönelmiş birey ve grupları etkileyerek rüşvet, haksız kazanç ve sûistimâller gibi anomik davranışları yaygın hâle getirebilir.

Söz konusu kültürel anominin siyaseti de etkilemesi kaçınılmaz olur. Kamusal-siyasal alanın devletle özdeşleştiği Türkiye gibi ülkelerde siyaset, hâkim iktidar blokunun her türlü hukuk dışı tasarruflarını rasyonelleştirme çabasının aracı olarak algılanabilir. Krizin siyaseti de kuşatması, totaliter, otoriter arayışları güçlendirir.

Yapısal değişimin yarattığı sarsıntıya karşı, çözüm üretme kapasitesinin etkisiz kaldığı toplumlarda sorunlar çözü-

lemediği gibi artar ve üstelik toplum çözüm üretilebileceğine olan inancını da kaybetmeye başlar. İşte bu nokta sorunların krize dönüştüğü, bunalım yarattığı kritik noktaya tekabül eder.

Vurgulamak gerekirse, toplumsal yapı değişimleri, her bakımdan toplumsal krizlere yol açan, toplumun sorun çözme yeteneğini ortadan kaldırma eğiliminin güçlendiği dönemlerdir. Bu dönemleri sorunsuz yaşamak ve atlatmak mümkün değildir. Fakat bu dönemleri büyük krizlere ve bunalımlara sürüklenmeden, toplumun değişim içinde kendisini yenileyerek aşması da mümkündür.

Krizler, bir taraftan toplumsal yapıyı sarsan istikrârsızlık kaynakları olarak görülebilir, diğer taraftan değişim döneminin sorunlarına çözüm üretici yaklaşımlar fırsat yaratan, 'istikrâr' yaratıcı ve ayrıca toplumun yeniden kendi içinde dengeler inşâ etme çabası olarak kabûl edilebilir.

Değişme dönemlerinin artan sorunları, somut tarihî ve toplumsal aktörler düzeyinde çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Değişmenin toplumsal, kültürel değerler üzerindeki etkisi, toplumun, yeni üyelerinin sosyalleştirilmesinde etkisiz kalmasına yol açacağı gibi, daha da önemlisi yapısal değişmelerin ortaya çıkardığı yeni toplumsal aktörler, yeni roller, yeni tabaka ve toplumsal hareketler üzerindeki bütünleştirici gücünü de etkisiz hâle getirebilir.

Bu süreç özellikle 'batılı' olmayan toplumlarda, 'batılılaşma' adı altında yabancı kültürlerle, transfer edilecek 'nesneler' gibi bakılması şeklindeki bir aydın yanılsaması ve kültürel yabancılaşmayı hızlandıracak bir ortam yaratır. Toplumsal sistem düzeyindeki kültürel farklılıkların 'biraradalığını' sağlayan bağlar zayıflayarak, krizi, kültürel-toplumsal alana yayan ve besleyen bir dizi bunalımın ortaya çıkması kolaylaşır.

Bütün bu bunalım siyasete; bütün olarak siyaset kurumunun çözüm üretme yeteneğinin kaybolması ve siyasî güce dayalı bir yağma mekanizmasının belirginlik kazanması biçiminde yansır.

Toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar arasındaki ilişki ve etkileşimin zayıfladığı ve toplumsal istemin dağılma ve çözülme eğilimine girdiği dönemlerde siyasette bazı eğilimler güç kazanmaya başlar. Özellikle demokratik geleneği zayıf toplumlarda, son kertede siyaset kurumunun topluma yabancılaşması olarak sonuçlanan ve somutlaşan siyasetin, meşrûiyet kaynağının toplum dışında aranması olgusu belirginlik kazanır.

Siyasî yapıları modernleşemediğinden özellikle kalkınma-modernleşme sürecini tamamlayamamış geleneksel tarım toplumundan çıkış çabası içerisinde olan toplumlarda, devletle toplum arasındaki ilişkiler kopuktur.³

Bu süreçte siyasî yapıdaki konumlarını tarihî rollerinden elde eden ‘siyasî elitler’ hakimiyetlerini genişletirler. Bunu yaparken meşrûiyet kaynağı olarak ‘devlet’i esâs alıp ‘toplumu’ siyaset dışına itme ve ‘siyaseten yok sayma’ eğilimine girerler. Siyasî elitler ve siyasî bürokrasinin kendisini yegâne güç olarak gördüğü, toplumu talepleri olan ve bizâtihi siyasetin meşrû üretim alanı olarak kabûl etmeyen bu yaklaşım, demokratikleşmenin önünde ciddî bir engel oluşturur.

Tarımsal toplumdan modern topluma doğru değişme sürecinde ortaya çıkan bu iki eğilim, bürokratik ‘siyasî elitler’ için bir ideolojik söylem üretir. Ülkeden ülkeye, toplumdan topluma bazı farklılıklar taşısâ da, bu ideolojik söylemin demokratikleşmeyi engellemeye yönelik belli başlı argümanları şu şekilde özetlenebilir:

- Toplum ve devlet ilişkileri tek yönlü olarak kurulması gereken ilişkilerdir. Devletin öngörülleri toplum için yegâne rehber olarak benimsenmelidir.

- Toplum tek başına bir değer ifâde etmez ve değer üretemez. Hatta toplum, ilerlemenin karşısındadır. İlerlemenin ne olduğuna, toplum değil devlet karar verir. Çünkü bütün değerleri devlet üretir.

- Devlet organizasyonu toplum tarafından değil, bir azınlık ‘zümre’ tarafından kurulur ve sürdürülür. Bu kurucu irâdeyi

temsil edenler, bunun bilincine varanlar, siyasî akıl sâhipleri olan 'siyasî elitler'dir.

- Toplum ve ülke için neyin iyi ve neyin kötü olduğuna ancak devlet bilincine sâhip olan, siyasî akıl sâhipleri, yani siyasî elitler karar verebilir. Çünkü ancak aydınlanmış 'siyasî akıl' sâhipleridir ki, bu 'aydınlanmış çağın' nereye doğru ilerlediğini kavrar ve topluma benimsemesi gereken bir ilerleme projesi sunabilirler.

- Devletin yani 'siyasî elitler'in toplumsal mühendislik, yani toplumu belli bir tarzda değiştirme projeleri karşısında, ne toplumsal gruplar olarak ne de bireyler olarak kimsenin, bunlara direnme, karşı çıkma ve alternatif üretme hakkı vardır. Çünkü toplum bir değer kaynağı olmadığı gibi, bireylerin de ilerleme konusunda hiçbir düşüncesi veya hakkı olamaz.

Yukarıda basitleştirerek belirtmeye çalıştığımız bütün bu özellikler, modernleşme sürecinde olan fakat henüz modernleşmeyi inşa edememiş, özellikle siyasî konumu, ideolojik ve fonksiyonel yapısıyla modern öncesi temellere dayalı siyasî elitlerin, anti-demokratik hakimiyet yapılarının rasyonelizasyon araçları olarak görülebilir. Üstelik bu gerekçeleri savunan 'siyasî elitler' kendi konumlarını haklılaştırmak için, modernleşme taraftarı, ilerleme yanlısı, hatta 'demokrasinin' kendileri tarafından savunulduğunu bile ifâde eden sloganları tekrarlamaktan geri kalmazlar. Onların anti-demokratik, çoğu kere otoriter, baskıcı tavırlarını ortaya koyan tutumları, siyasette halkın konumu, devlet karşısında sivil toplumun ve bireyin yeri gibi konularla ilgili tartışmalarda kendisini sergilemektedir.⁴

Modernleşme sürecindeki toplumlarda, ekonomik, kültürel, toplumsal organizasyon düzeyinde ortaya çıkan değişimler, bu yapısal unsurlar arasında yeni dengeler kurulana kadar sarsıcı etkiler üretmeye devam edecektir. Buna mukabil toplumun kendisine yeniden yapısal bir bütünlük kazandıracak mekanizmalar, ancak toplumsal yapının unsurları arasında, onlarla irtibatlı olarak işleyen mekanizmalar şeklinde karşımıza çıkarlar. Bir başka ifâdeyle, toplumda yaşanan büyük

değişmelere uyum sağlayıcı mekanizmaların işlemeye başlamasıyla, sorunlar yıkıcı boyutlara ulaşmadan, belli bir denge noktasında çözümlenebilir.

Genel olarak toplumsal değişme sorunlarının aşılmasını kolaylaştıracak mekanizmalar, aynı zamanda değişen toplumlarda ortaya çıkan toplumsal farklılaşmaların yarattığı kutuplaşma eğilimlerini azaltan bir ortak payda olarak, istikrâr sağlayıcı mekanizmalardır. İstikrâr, değişmenin durdurulması pahasına, değişmelere karşı çıkılarak sağlanılacak bir durum değildir. İstikrârı bu şekilde anlamak, bizâtihi değişme, özellikle yapısal değişmeler engel tanımayacağı, durdurulamayacağı için sorunu daha da içinden çıkılmaz hâle getirmekle eş anlamlıdır. Bu durum, değişmenin yeni dengeler üretme fonksiyonlarının da zayıflamasına ve bunalımın yaygınlaşarak toplumsal yapının bütün katlarına ulaşacak boyutlara çıkmasına sebep olabilir.

İstikrâr arayışı, ancak şu çerçevede mümkün ve rasyonel bir çâre olabilir:

- Toplumsal değişmelerin ortaya çıkardığı toplumsal farklılaşmalar, çoğulculuğu besleyen kaynaklardır.
- Toplumsal çoğulculuk, siyasî, ekonomik ve kültürel düzeyde toplumun yeniden üretimine ve katılımına katkı yaparak sosyal fayda üretebilir.
- İstikrâr, toplumsal aktörlerin kendilerini gerçekleştirmelerine imkân sağlar. İstikrâr, totaliter ideolojilerle değil ancak kısmî, rasyonel, görelî ve çoğulcu, veri kabûl eden düşünce, ideoloji ve yaklaşımlarla mümkündür.

Bu unsurların hepsinin bileşkesi ya da kaynakları iki alanda toplanabilir:

Birincisi, bütün toplumsal unsurların, toplumsal ve siyasî aktörlerin mevcûdiyeti, onların tarihî ve kültürel birikimine dayalıdır. Bu anlamda değişen toplumlarda toplumu yeniden üretecek, ‘toplumun kimliği’ni belirleyecek alan, ona yeryüzündeki anlam koordinatlarını tâyin edecek olan mânevî, tarihî, kültürel alandır.

Bu tarihî-kültürel birikimin yani millî kimliği oluşturan ortak paydaların, modernleşme sürecinde toplumun kendi varlığını devam ettiren bir kaynak olduğu kadar, bu süreçte yaşanan yapısal değişim krizlerinin aşılmasında bir entegrasyon ve toplumsal bütünü inşâ edici motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Çünkü toplumsal, kültürel ve mânevî mîrâs, toplumun ve bireylerin referans çerçevesi olacak ilkeleri sürekli üretme eğilimindedir. Bu eğilimin yok olması, toplumun veya kültürün, ölü birer kültür veya medeniyete dönüşmesi demektir.

Millî kimliği oluşturan tarih bilincinin ve kültürün mânevî öğelerinin, toplumsal değişme dönemlerinde, yeni yapıya geçiş sürecinde önemli işlevleri vardır. Bu işlevler kısaca şöyle tanımlanabilir:

- Değişen toplumsal unsurların, kendi kimlik renklerini koruyarak yeniden yapılaşması için unsurlararası ilişkilerin devamlılığını sağlayarak, toplumsal bunalıma karşı entegre edici bir rol oynar.

- Toplumsal yapı unsurları arasındaki değişmenin, sosyal ilişkileri sarsıcı, toplumsal çerçeveleri çözücü etkisine karşı birey ve grupların toplumsal ilişkiler sisteminde referans çerçevesi olmak ve kimlik bunalımına karşı sosyalizasyon rolü oynamak.

- Toplumun modernleşme ve kalkınma gibi büyük değişim süreçlerinde başarılı iletişimi sağlayacak motivasyonlar üretmek.

Kısaca ifâde etmek gerekirse, değişim dönemlerinde millî kültür, bireyden âileye, toplumsal gruplardan toplumsal kurumlara kadar uzanan çeşitli toplumsal aktör ve unsurların, değişimin getirdiği belirsizliklere karşı, ortak bir birikimden, geleceğe yönelme bilincini alarak toplumsal unsurlara kolektif bir âidiyet kazandırır.⁵

Millî kültürün toplumsal ilişkileri, yeni toplumsal yapıların kuruluşu esnasında yeniden yorumlayarak, toplumsal yenilenmenin çözülme, yozlaşma ve bunalıma dönüşmesini engelleyen, bir

anlamda millî kimliğin yeniden üretilmesini sağlayan ideolojik bir işlevi gerçekleştirdiği ifade edilebilir.

Teorik olarak yerli kültürün, hem değişim programlarını başarıya götüren besleyici güç ve motivasyon kaynağı olarak kalkınma-modernleşmeyi teşvik eden psikolojisi ve heyecanı, hem de değişimin yarattığı sorunlara muhtelif düzeyde birleştirici, yabancı kültürlerin yayılma ve istilâsına karşı kültürü inşâ edici ortak payda sağlaması önemlidir. Demek ki, toplumun büyük değişim dönemlerinde yaşadığı olayların, krize dönüşmesini engelleyecek alanlardan birisi olan toplumsal kurumların üretebileceği entegrasyon imkânının en önemli öğelerinden birisi, itici gücü ideolojik düzeyde de yerli kültürden gelmektedir.

Uzlaşma zemininin ikinci alanı ise siyaset kurumudur. Fakat siyasetin çatışma ve bunalım üretme eğilimine karşı, uzlaşma üretmesi ancak devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin biçimine bağlı olarak ortaya çıkabilir. Eğer siyaset kurumu, açık toplumsal talepleri siyasetin meşrû girdileri olarak algılayıp, prosesin akışını bireyden topluma, oradan devlete doğru yürütecek şekilde düzenleyebiliyorsa, katılma ve temsile açık bir niteliğe sâhipse, yani demokratikleşmiş ise siyaset kurumu değişimin sarsıcı bir şekilde yaşandığı dönemlerde dâhi çözüm üretici işlevlere sâhip olabilir.

Siyaset kurumunun, toplumsal talepleri karşılamak, ekonomik ve sosyal sorunların üstesinden gelmek, çözüm üretmek gibi hayatî bir görevi vardır.

Siyaset en basit toplumlarda bile, siyasî mekanizmalarla toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunur. Fakat modern toplumlarda siyaset kurumu, ancak demokratik bir nitelik kazanarak toplumun her türlü problemi için çözüm üreten ve bizâtihi toplumsal katılımı işleyen bir yapı hâline gelmiştir. Buradan da açıkça ortaya çıkmaktadır ki, siyaset kurumunun sosyal yapı değişimleri döneminde sorun çözmesine daha çok ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ise siyasetin demokratikleşme seviyesi ile ilgilidir.

Siyasetin, değişme dönemlerinde 'demokratik olmayan devlet yapıları'nda sorun çözmek bir yana, bizâtihi kendisi de sorun hâline gelmektedir. Bu durumda sorunların birikmesi siyasî, ekonomik, kültürel ve topyekûn toplumsal krizlere dönüşme eğilimi güç kazanmaktadır.

Toplumsal yapı değişmelerinin ortaya çıkardığı bunalımlar, toplumdaki kurumsal yapının yeniden oluşması, yeni denge-lerin kurulması ile birlikte çözülmeye başlayabilir. Bir başka ifâdeyle, bunalımlar yeni toplumsal denge mekanizmalarıyla aşıl原因arak, toplum yeni yapısında normal seyrine devam etme fırsatı bulur.

Toplumsal değişmenin yapısal değişmeler şeklinde kendisini gösterdiği dönemde önce farklılaşma, çatışma, kriz gibi aşamalardan geçerek entegrasyona ulaşması, toplumsal yapı değişmesi sürecinin tamamlanmasına işâret ettiği gibi, aynı zamanda yeni bir yapının kurulmasının da gerçekleştiğini gösterir.

Türkiye'nin yaşadığı hızlı yapı değişmelerinin henüz tamamlanmadığı, devam ettiği düşünülürse, çatışma ve krizlerin yanı sıra yeni yapı unsurlarının da inşâ edildiğini ifâde edebiliriz. Bir anlamda çatışma ve bunalımlar, yeni yapı unsurlarının ortaya çıkışıyla -ki bu onların eski yapıyla kurduğu yeni ilişkilerin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir- bu sürecin uzlaşmaya kadar uzayacağını tahmin etmek mümkündür.

Toplumsal ilişkilerin büyük değişim aşamasından sonra yeniden yapılaşacağı süreçleri, üç değişim dalgasını veya değişimin üç boyutunu inceledikten sonra daha iyi görebileceğimizi ifâde etmek istiyoruz. (Bkz. Ek Tablo 1)

1.2. Değişme Göstergeleri Olarak Üç Eğilimin Analizi

1.2.1. Dinî Yapının Dönüşümü: Dinî Kültür ve Dinin Toplumsal İlişkilerde Yarattığı Yeni Tutumlar

Türkiye'de İslâm dini, yaklaşık bin yıllık bir geleneğe sahiptir. Türklerin, İslâmiyet'i Arap ve Fars kaynaklarından aldığı bilinen bir gerçektir. Buna rağmen, Türklerin hem İslâm öncesi inançlarının, hem de diğer toplumsal kurumla-

rının etkisi ile Arap ve Fars toplumlarından farklı bir şekilde İslâmiyet’i benimsedikleri, çeşitli çalışmalarda ortaya konmuş bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde dinin, imparatorluğun kültürel ihtiyaçlarını karşılayacak davranış kodlarını düzenleyen bir kaynak olmanın yanı sıra, hukuktan ahlâka kadar çeşitli toplumsal kurumların biçimlenmesinde de etkisi olan bir kaynak olduğu husûsunda da bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı, Osmanlı İmparatorluğu geleneğın ve geleneğe dayalı hukuk sistemlerinin çok ağırlıklı yer tuttuğu bir toplumsal sisteme sâhip olmasına rağmen, bir dinî devlet olarak da yorumlanmıştır. Klâsik Osmanlı toplumsal tarihi ile ilgilenen İnalcık, bu konuyu özellikle belirtir.⁶

Cumhuriyet Türkiye’si, bir çok yönüyle Osmanlı toplumsal geleneğinden reformlar yoluyla kendisini farklılaştırmaya çalışan bir toplumdur. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de bir teokratik zümre olmamasına rağmen, laiklik ilkesinin uygulanması nerede ise bir teokratik yönetimin varlığına karşı, onu tasfiye etmeye yönelik nitelikler taşıyacak şekilde tasarlanmış ve uygulanmıştır.

Laiklik uygulamalarının, laikliğin kavramsal yapısı ile çelişen çeşitli boyutlarının olduğu ifâde edilse de, bu uygulamaların sonucunda dinî kurumların kamusal alanda etkisiz hâle getirildiği görülmektedir. Türkiye’de tartışılan sorun, dinî inançların ve çeşitli dinî unsurların, devlet hayatından tasfiye edilmesinden veya kamusal alanda etkisiz hâle getirilmesinden çok, sivil toplumdaki kalıcı ve giderek başka yapılar hâlinde ortaya çıkan etkilerine karşı duyulan kuşkuyla ilgilidir.

Özellikle resmî ideoloji çerçevesinde dine bakış tarzından ve dinî hayatla ilgili düzenlemelerin devlet tarafından yapılması gerektiği fikrinden hareket ederek, bazı uygulamalara yönelen ‘laikleştirici politikalar’ sivil toplum düzeyinde, uzun tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalarda yapmamız gereken bazı tespîtleri şöyle sıralayabiliriz:

- Dinî örgütlenmenin sivil topluma bırakılıp, bırakılmayacağı sorunu.

- Dinî inançların kamusal hayattaki etkilerine, devletin müdâhale edip etmeyeceği sorunu.
- Çeşitli dinî grupların, tarikat, cemaat vb. yapıların varlığının laikliğe karşı olduğu şeklindeki tartışmalar.
- Dinî eğitimin nitelik ve nicelik olarak gelişmesinin laikliği tehdit edeceği husûsundaki tartışmalar.
- Çeşitli eğitim kurumlarında dinî bilgiler verilmesinin ve verilecekse hangi düzeyde olmasının, 'laiklik bakımından' yol açacağı sorunların tartışması.
- İnsanların giyim ve kuşamlarının dinî çağrışımları veya kaynakları konusunda ortaya çıkan tereddütler ve bunlarla ilgili özellikle üniversitelerde başörtülü kız öğrencilerin varlığının, laik siyasî düzeni tehdit etmesi endişesi.⁷

Bu tespîtlerin her birisi Türkiye'nin modernleşme sürecinde devletle sivil toplum arasında din kaynaklı çeşitli ihtilâflara veya en azından tereddütler yaşanmasına ve tartışmalara sebep olan konuları göstermektedir.

Toplumsal yapı değişmelerinin dinî hayatla ilişkileri çeşitli şekillerde kurulabilir. Türkiye pratiğinden baktığımız zaman, bunun çeşitli boyutları olduğunu görürüz. Bunlardan ilki, toplumsal değişme sürecinde dinî hayatın giderek bireyselleşen, insanların özel inanç alanlarına âit bir değişme eğilimi göstermesidir. Bu, dinî hayatın insanların bireysel hayatını düzenleyen bir anlam dünyası olarak algılanması, dinin politik bir proje olmaktan uzaklaşması, daha doğrusu politik bir toplum projesini taşımayacak şekilde algılanmasını da içermektedir.

İkinci husûs, dinî hayatın modernleşme süreci karşısında, hızlı bir şekilde yeniden sivil alanda örgütlenmeye başlamasıdır. Türkiye'de bu örgütlenme tarzını ifâde eden bir kavram olarak literatürdeki cemaat kavramından kalkılarak, bir çok yönüyle farklılık göstermesine rağmen 'cemaat' kullanılmaktadır. Buradaki cemaat, çoğu kere vakıflar etrafında örgütlenmiş veya dinî yorumlar yapan bir otorite etrafında dayanışma grubu şeklinde ortaya çıkan ilişkileri ifâde etmektedir. Demek

ki, modernleşme sürecinde ortaya çıkan ikinci dinî ilişki boyutu, bu ‘yeni cemaatleşmeler’le ilgilidir.

Değişen toplum yapılarında, insanların alıştığı kurumların çözülmesi, toplumsal ilişkileri organize edecek yeni yapılara duyulan ihtiyaç, bireylerde değişen toplumun içerisinde ‘yalnızlaşma korkusu’ yaratarak, onların geleneksel olarak zâten kullandıkları dinî kavramlar etrafında yeniden cemaatleşme şeklinde örgütlenmesini motive eden bir kaynak hâline gelmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, bu ‘yeni-den cemaatleşme’ diye ifâde ettiğimiz sürecin, aynı zamanda bir ekonomik ilişkiler düzeni yaratması ile ilgilidir. Türkiye’nin 1980’lerden⁸ sonra hızlanan değişmelerle oluşturmaya başladığı, modernleşen toplum kimliği dinî grupları da etkilemiştir. Bu durum, modernleşme yönünde toplumun geleneksel kesimlerini değişime katacak bir motivasyon yaratmıştır. Burada söz konusu cemaat yapıları ile ilişkileri bilinen, çeşitli ekonomik faâliyetleri ve örgütlenmeleri örnek olarak gösterebiliriz.

Alman sosyologu Weber’in ‘Protestan Etiğinin’ etkisini hatırlatan bir olayı, bir anlamda Türkiye’nin modernleşme sürecinde dinin toplumsal etkilerinde ortaya çıkan gelişmelerle irtibatlandırabiliriz. Yeniden cemaatleşen topluluklar arasında yaşanan çok güçlü dayanışma ilişkileri, onların kolayca şirketleşmelerine, sermaye birikimine ve çeşitli ekonomik girişimlerde bulunmalarına imkân vermektedir. Bu büyük iktisâdî organizasyonları incelerken iki noktayı tespît edebiliriz: Birinci nokta, bu büyük ekonomik girişimleri gerçekleştirenler arasında neredeyse hiçbir güçlü sermayedarın bulunmamasıdır. Yani birikim, küçük sermayelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise, girişimi gerçekleştiren müteşebbisler, yine bu cemaat önderleri içerisinde çıkan kimseler olmaktadır. Kısaca şunu görmekteyiz ki, Türkiye’de yaşanan toplumsal değişmeler, dinin veya dinî hayatın etkilerini modern ekonomik ilişkiler içerisine çekmekte; geleneksel yapıda dinî inançları etrafında kümelenmiş grupları, ekonomik hayata katacak modern kurumları oluşturacak tarzda işlemektedir.

Bu aşamada 1960'lı yılların başında Avrupa'ya göç eden işçilerin, 1980'lerden sonra bu tarzda ortaya çıkan çeşitli cemaat yapılarıyla ve onlarla ilişkili şirketlerle Türkiye'de yatırım yapmaya yöneldiklerini hatırlamak gerekir. Bunların bir kısmının, bu işçilerin birikimlerini istismara yönelik faaliyetler olduğunu bilsek de temel akım olarak benzerî bir sürecin Avrupa'da yaşayan Türkler arasında da işlediğini söyleyebiliriz.

Toplumsal değişme sürecini ve dinî hayatın değişme etkilerini çeşitli davranışlarda tespît etmek mümkündür. Bunlar aşağıdaki noktalarda yoğunlaşmıştır:

- İktisadî hayatın pazar ekonomisine uygun bir şekilde örgütlenmesi, geleneksel hayat tarzında tarikat ve benzerî yapılar içerisinde yaşayan unsurların, değişme sürecinde yeni ilişkilere dönüşecek örgüt yapılarını kurmaları ve bu yapıların onları pazar ilişkilerine taşıyacak şekilde düzenleyici etkilerde bulunması.

- Özellikle modernleşme ile birlikte hızla gelişen eğitim imkânları, yeni meslekler edinme, yani eğitim sistemine katılma konusunda geleneksel dinî grupların büyük bir katılma arzusunu ortaya koymaları, böylece dinî gruplarla alâkası veya bağları devam eden modern meslekli insanların ortaya çıkışı.

- Dinî gruplar arasında yaşanan dayanışma sayesinde yeni sermaye birikimi imkânlarının oluşması. Kalkınma-modernleşme ekseninde ele alındığında, toplumun büyük ölçüde düşük ve orta gelir grupları arasından gelen muhâfazakâr insanların böyle bir dayanışma zemininden, modern ekonomiye katılmalarını sağlayacak girişimci ruhun ortaya çıkması, geleneksel toplumsal yapıların modernleşme sürecine katılımını hızlandıracak etkiler yaratacaktır.

- Değişen toplum yapısı, toplumun var olan geleneksel bağlarını zayıflatıp eski yapıları çözdüğü için, dinî hayat etrafında örgütlenen veya bu örgütlerle ilişkiye giren muhâfazakâr geniş kitleler, din merkezli yeni bir dayanışma zemini oluşturmakta ve dinin etkilediği yeni dayanışma ilişkilerini geliştirmektedir.

Bunun, modernleşmeye geçiş sürecinde, toplum değişimleri- nin yarattığı krizlere karşı, bir çeşit ‘tampon kurumlar’ oluş- turduğu söylenebilir.

- Toplumsal yapı değişimleri aşamasında, dinî grupların modern hayata yukarıda ifâde etmeye çalıştığımız çeşitli şe- killerde katılımının, toplumun bütününde yeniden din merkez- li bir toplum projesine değil, fakat dinî değerlere karşı olumlu bir tavrın gelişmesine yol açtığı görülmektedir.

1.2.2. Sanayileşme ve Orta Tabakalaşma: Küçük Sanayinin Yükselişi

Türkiye’nin 1950’lerde başlayan kırsal yapısının dönüşü- mü süreci, 1950’li yıllara kadar sürdürülen devletçi ekonomik politikaların niteliğini de ortaya koyacak mâhiyettedir. Yüz- yılın başından 1950’ye kadar süren sanayileşme politikaları, kırsal yapıda bir değişim yaratacak seviyeye çıkamamıştır. 1950’lerde başlayan uygulamalar etkisini kentleşme hızında, kentleşme oranında ve şehir mekânlarında ortaya çıkan yeni yaşam alanlarında kendisini icrâ etmiştir. 1970’li yıllara gelin- diğinde artık Türkiye sanayileşme sürecinde önemli bir aş- maya gelmiştir. Türkiye’nin kentleşme oranı hızla yükselmiş, şehirleşme hızı artarak devam etmiş ve kent hayatında ken- disini işçi sınıfı diye ifâde eden yeni bir toplumsal tabakayla karşılaşmıştır. 1970’li yıllar, işçi ve sendika hareketlerinin de Türkiye tarihinde ilk defa önemli hâle geldiği yıllardır.⁹

Türkiye’de takip edilen sanayileşme politikalarının genel- likle üç dönemde ele alındığı görülmektedir: Bunlardan birin- cisi, 1950’li yıllara kadar süren devletçilik uygulamasıdır ki, bu politikalar devletin organize ettiği bir takım kamu mülkiye- tindeki girişimlerin etrafında oluşmaktadır. Bu politikalarla, kamu girişimciliğinin yanında, Türkiye’nin toplumsal tarihin- de bir tecrübesi olmayan ‘yeni bir sınıf’ olarak kapitalist giri- şimciliğin kurulması amaçlanmıştır.

1950’li yıllardan itibâren takip edilen sanayileşme politika- ları, sanayileşmede ikinci dönemi temsil etmektedir. Burada öncelik, oluşturulmaya çalışılan kapitalist girişimcilere veril-

miş fakat, onları ortaya çıkaracak ve geliştirecek devlet girişimciliği artarak sürdürülmüştür. 1970'li yıllar boyunca devam eden bu politikalar, 1980'lerin ortasına kadar etkili olmuştur.

Türk sanayileşmesinde üçüncü dönem ise, 1980'lerin ortasından başlayarak günümüze kadar devam eden politikaları kapsamaktadır. Bu politikalar söz konusu iki dönem içerisinde oluşan kapitalist girişimciliğin, artık tekel aşamasına ulaşan yapısı tarafından belirlenmektedir.

1970'li yıllarda kamu kaynaklarını ve fonlarını kullanarak Türk ekonomisinin kendi çapında ortaya çıkardığı tekelci yapı, sayıları iki elin parmaklarını geçmeyecek miktarda olan âileler tarafından sürdürülmektedir. Bu yapının 1980'lerden itibaren Türkiye'yi yeni bir sermaye birikimi modeline, dolayısı ile yeni bir politika değişimine sürüklediğini görürüz. Bu ekonomik politikaların temelinde enflasyonist büyüme yaklaşımı vardır. Bunun birkaç önemli sonucu olmuştur. Bunlardan birincisi, enflasyonun gelir dağılımı zâten bozuk olan toplumu daha fazla kutuplaştıracak gelir eşitsizliklerine yol açması; ikincisi, dış borçlanma oranının yükselmesine rağmen sanayileşme hızındaki artışın sınırlı olmasıdır. Üçüncüsü ise, ekonomide tekelleşmenin hızlanmasıdır.

1980'li yıllarda ekonomik politikalarda ortaya çıkan bu tekelci yapı karşısında, özellikle Türkiye'nin orta büyüklükteki şehirlerinde, önemli bir ekonomik hareketlilik söz konusu olmuştur. Bu hareketliliğin Türkiye'deki tekelci yapıya rağmen ortaya çıkabilmesi çeşitli sebeplere bağlı olarak açıklanabilir. Bunda, Türkiye'nin 1980'li yıllardan sonra dışa açılmış olmasının önemli bir rolü vardır. Diğer bir rol ise, endüstriyel üretim teknolojilerindeki değişim hızının yükselmesidir. Bu durum, Türkiye gibi sanayileşen ülkelerin yeni teknolojileri takip etme imkânını arttırmıştır. Bu sebeplerden dolayı tekelci yapıya rağmen Türkiye'nin orta derecede şehirleşmiş bazı bölgelerinde küçük girişimcilik, küçük ve orta ölçekli sanayiler etrafında önemli bir varlık göstermiştir. Bunda tekelci sanayinin kamu kaynaklarını ve fonlarını kullanması, yüksek kârlarla çalışması ve hantallığı karşısında, küçük endüstrinin öz kaynaklara

dayalı, dolayısıyla toplumsal tasarrufları harekete geçiren niteliği ve dinamik yapısı etkili olmuştur.

Türkiye’nin tekelci kapitalist girişimcilerinin, devletle olan ilişkileri, Türkiye’nin demokratikleşme yönünde ortaya çıkan talepleri karşısında ciddî bir engel teşkil etmiştir. Türkiye’nin tekelci kapitalizmi, devletçi elitlerin desteğiyle geliştiği için, onların takip edegeldiği batılılaşma politikalarını ve kendi halkına âit olan ‘yerli kültürü tasfiye edici’ tutumları da büyük ölçüde benimseyegelmiştir. Bu bakımdan Türkiye’de halkın ekonomiye ve siyasete katılması yönündeki talepleri rahatsız edici olarak gören müdâhaleci yaklaşımlar, Türkiye’de demokratikleşmenin önündeki en büyük engellerdir ve bu unsurlarca desteklenmektedir.

Türkiye’de yaşanan üç askerî darbe, bir anlamda Türkiye’nin politik elitleri ile ekonomik elitlerini oluşturan tek elci kapitalistlerinin ittifakı ile gerçekleşen müdâhalelerdir. Bu bakımdan Türkiye’deki küçük sanayinin kurulması ve küçük girişimciliğin ekonomik rolünün genişlemesi, başta tek elci kapitalistler olmak üzere, siyasî elitler nazarında hoş karşılanmasa da, ekonomik gelişmenin yarattığı bir sonuç olduğu için, her hâlükârda katlanılması gereken bir sonuç olarak da görülmüştür. Burada ekonomik politikaların kontrolünü elinde tutan politik ve ekonomik elitlerin, küçük ve orta ölçekli endüstrilerin üzerinde de tek elci yapı ve devletçi ekonomik politikalarla denetim kurduklarını tahmin edebiliriz.

Yukarıda dinî yapının dönüşümünü analiz ederken ifâde etmeye çalıştığımız gibi, küçük ve orta ölçekli endüstrilerin gelişmesinin önemli bir boyutunu dinî yaklaşımlarda meydana gelen değişimler oluşturmıştır. Özellikle modernleşme sürecinde dinî grupların aralarındaki dayanışmayı, ekonomik girişimlerde kullanmaya başlamaları, toplumsal dayanışmadan hareket ederek geliştirdikleri ortaklıkların başarılı olması önemli bir dinamizm kaynağı olmuştur.

Tekelci yapıya rağmen, küçük ve orta ölçekli endüstrilerin gelişmesi, bir anlamda ekonomide tek elci unsurlarla küçük ve

orta ölçekli unsurlar arasında tamamlayıcılık yönünde duyulan ihtiyaçla açıklanabilir.

Türkiye'nin toplumsal yapısında bu eğilim dinamik bir şekilde devam etmektedir. Özellikle modern üretim teknolojilerinin transferini büyük kuruluşlara göre daha hızlı bir şekilde takip eden küçük endüstriler, bugün toplumsal yapı değişmelerinin en önemli motivasyonlarından birisi durumundadır. Devam eden bu değişme dalgasının muhtelif sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz:

Türkiye'nin orta büyüklükteki kentlerinde küçük ve orta ölçekli sanayilerin gelişmesiyle başlayan değişim, Türkiye'nin köylük yapısını tasfiye edecek bir güç kaynağıdır.

Türkiye nüfusu artık Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerden çok, bu yeni sanayileşen şehirlerin etrafında yeni bir hareketlilik göstermeye başlamıştır.

Küçük üretimin gerçekleştirdiği yeni ürün çeşitlenmesi Türkiye'de farklı gelir gruplarına mensûp tüketicilere, yeni tüketim imkânları sunmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli endüstrilerin kullandığı toplumsal tasarruflar Türkiye'nin üretim yapısını değiştirdiği gibi, toplumsal yapısında da yeni bir orta tabakalaşma imkânı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu değişmeler tekелci kapitalistler ve devletçi elitler arasındaki 'egemen blok' diye ifâde edilebilecek ittifaka karşı, bir orta tabakalaşma ve demokratikleşme hareketinin de dayanacağı zemin niteliğini taşımaktadır.

1.2.3. Bürokratik Yapıda Değişim

Türkiye'nin toplumsal yapısında, imparatorluğun kuruluş aşamasından bugüne önemli bir konum elde etmiş olan bürokrasinin yapısında, bütün zorluklarına rağmen bazı değişmeler söz konusudur.

Bilindiği gibi, bürokratik imparatorluklar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir yeri vardır. Osmanlı İmpara-

torluğu merkezkaç unsurları tasfiye etmek durumundaydı. İmparatorluk ortaçağ şartlarına göre ileri derecede ticâret ve kentsel üretimin yapıldığı bir coğrafyada kurulduğu için, bu ekonomik hayatı örgütlemek üzere çok erken bir dönemde özerk bir bürokratik zümreye sâhip olmuştur. Ortaçağ şartlarında dünya ticâret yollarının sağladığı avantajları kullanan, bu yolla ekonomik ve toplumsal dinamizmi elinde tutan ve bunu fetihlerle üç kıtaya taşıyan Osmanlı İmparatorluğu’nun faâliyetlerinde, bürokrasinin önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Osmanlı toplum yapısının bürokratik merkeziyetçilikle kazandığı dinamizm ve bunun tarımsal toplum şartlarında yarattığı denge; batıda endüstri devriminin gerçekleşmesi, dünya ticâret yollarının değişmesi ve dış ticâretin Akdeniz’den okyanuslara kayması gibi tarihî sebeplerle bozulunca, dinamizme dayalı denge de bozulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun, dayandığı dinamikleri kaybetmeye başlamasıyla birlikte, bürokrasi önce tutucu bir rol üstlenmiş, her türlü değişime karşı eski statükoyu muhâfaza etmek istemiştir. Değişme talepleri doğrudan doğruya sultandan, yani imparatorluğun merkezinden gelmeye başlayınca da bürokrasi mecbûren değişimci rolünü üstlenmiştir. Bürokratik elit bu rolü o kadar benimsemiştir ki, giderek buradan, yani reformların yarattığı yeniliklerden kendi konumunu güçlendirecek düzenlemeleri gerçekleştirme fırsatı bulmuştur.¹⁰

Türk toplumsal tarihinde yeni düzen kurmak üzere gerçekleştirilen reformların ilki ve neticeleri bakımından en kalıcısı olan ‘Tanzimat’, klâsik dönemde ‘kul bürokrat’ olan Osmanlı bürokrasisini güçlendirecek bir düzenleme olmuştur. Tanzimat uygulamasıyla birlikte bürokratlar, ‘kul’ statüsünden çıkarak özgür insanlar hâline gelmişlerdir. Özgür hâle gelmiş olan bürokratlar artık devlet içerisinde örgütlenmiş, bir başka ifâdeyle devleti kendileri için bir araç hâline getirecek konuma yükselmişlerdir. Bu yapı, imparatorluktan Cumhuriyet’e geçerken büyük ölçüde gücünü korumuştur. Cumhuriyet döneminde başta askerî bürokrasi olmak üzere, devletin bütün kurumları bürokratların önceliklerine göre yeniden düzenlen-

miştir. Bir anlamda imparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş, bürokrasinin bir projesidir denilebilir.

Tanzimat'tan bu tarafa 'batılılaşma' adı altında batı taklitçiliği şeklinde ortaya çıkan yaklaşım, Kurtuluş Savaşı'ndan ve Cumhuriyet'in kurulması aşamasından sonra yeniden canlanmaya başlamış, özellikle İstanbul bürokrasisinin Ankara'ya taşınması ile birlikte bu anlayış daha da belirgin hâle gelmiştir. Bir yönüyle kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesinin kadroları tasfiye edildikçe, batıcı bürokrasi, Cumhuriyet'in 1950'ye kadarki döneminde de egemen 'siyasî elitleri'ni oluşturmuştur.¹¹

Bürokrasinin bu tarihî ve siyasî kimliği, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürel olarak demokrasiye geçmesiyle birlikte sarsılmaya başlamış, bürokratik elitler buna karşı muhtelif tepkiler ortaya koymuşlardır. Türk toplumunun, kendi toplumsal ve kültürel değerlerine dayalı bir hayatı istemesi; ekonomide devlet müdahaleciliğine karşı piyasa mekanizmasının canlanmasına yönelik arzusu; daha geniş bir ifâdeyle bürokrasinin devlet merkezli toplumsal hayat projesine karşı, sivil taleplere dayalı yeni bir toplum projesi, bürokrasinin sert tepkisiyle karşılaşmıştır.¹²

1950'de gerçekleşen demokratik değişim rüzgârı, 1960'da yapılan bir askerî darbeye kesintiye uğramıştır. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi bir anlamda bürokrasinin, Tanzimat'tan bu tarafa sürdürdüğü egemenliği kimseyle paylaşmama arzusunun bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. 1970'li yıllarda gelişmeye başlayan sanayileşme ve kentleşmenin yarattığı değişimlerin ortaya çıkardığı yeni toplumsal hareketler ve bunların talepleri, 1971'de yeniden askerî bir müdahaleyi ortaya çıkarmıştır. Bu ikinci müdahale Türkiye'nin en hızlı değiştiği dönemde meydana gelmiştir. Askerî ve sivil bürokrasi değişimi kontrol edecek, denetim altına alacak imkânları kaybetmenin tedirginliğiyle yaşamaktadır.¹³

Bu müdahaleler Türkiye'nin genç demokrasisinin gelişmesini engellediği gibi, Türkiye'nin siyasî yapısını da çözüm üretme gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Demokrasinin sağ-

layacağı zenginliklerden mahrum olan devlet yapısı, 1970’li yıllardan sonra da devam eden büyük değişimlerin yarattığı sorunları çözecek politikaları üretememiştir.¹⁴ Sorun çözme bir tarafa, bürokratik elitlerin tutucu bir biçimde eski anlayış ve yaklaşımları sürdürmek istemesi toplumla devlet arasındaki gerilimleri artırmıştır. Toplumda meydana gelen yeni hareketleri düzenleyici mekanizmalar oluşmadığı için, toplumsal hareketler giderek şiddete yönelmiş, siyaset bir kaosa bürünmüştür. Yukarıda yaptığımız değişme ve kriz ilişkisi de bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Siyasî elitler 1980’de üçüncü bir müdâhale yaparak zâten az gelişmiş olan demokratik kurumları iyice işlemez hâle getirmişlerdir.

Bu noktada şu husûsları tespît edip şu sonuçlara ulaşabiliriz:

- Türkiye’de bürokratik yapı, hâkim konumunu sürdürecektir. Şartları oluşturmaya çalıştıkça, Türkiye’nin demokratikleşmesinin önünde bir engel hâline gelmektedir.

- Demokrasi ve demokratik kurumlar gelişmedikçe, işlerlik kazanamadıkça, devletin toplumsal sorunlar karşısında çözüm üretme gücü zayıflamaktadır.

- Bürokratik elit, sorun çözme gücünü kaybeden devleti kendi ideolojik söylemini ayakta tutacak bir araç hâline getirmek istedikçe, devletin kendisi bizâtihi sorun hâline gelmekte; toplumun meşrû taleplerine karşı müdâhaleci bir tavır takınmaktadır. Bu da toplumla devlet arasında gerilimlere ve çatışmalara yol açmaktadır.

Bütün bu özellikler, ‘bürokratik elitin’ siyaset üzerindeki egemen konumunu sürdürmek için, Türkiye’yi bir bunalıma sürüklediğini göstermektedir.

Türkiye’nin bugün karşı karşıya olduğu sorun, siyasetin bu bunalım üreten yapısının değişmesiyle ilgilidir. Bürokratik yapı, bugün Türkiye’nin yaşadığı bütün değişimleri yok sayacak, etkisiz hâle getirecek gücünü kaybetmiştir. Dolayısıyla bürokrasinin önündeki görev, kendisinin siyasî bir misyonu olduğuna, siyasî bir proje taşıyıcısı olduğuna dâir ideolojik tu-

tumunu değiştirmesinden geçmektedir. Realiteye baktığımız zaman böyle bir tutum yerine, bürokratik unsurlarda şu davranışları tespît edebiliriz:

Bu davranışlardan birincisi, bürokratik elit tekelci kapitalizmle işbirliği yaparak gücünü artırıp, Türkiye'deki hâkim konumunu devam ettirmek istemektedir. Bu durum tekelci kapitalistlerin devleti kontrol eden bürokrasiyi kullanarak kamu kaynak ve fonlarını daha fazla istismar etmelerine imkân vermektedir. Bu işbirliği tekelci kapitalizmin ve bürokratik elitin tarihî batılılaşma projesiyle de haklılaştırılmak istenmektedir.

İkinci bir durum ise, Türkiye'nin bürokratik yapısının toplumsal yapıdaki değişmelere uygun bir şekilde kendisini yenilemesiyle mümkün olabilir. Bunun ilk şartının bürokrasinin siyasî misyon ve proje üretme işini sivil topluma bırakmasından geçtiğini söyleyebiliriz. Burada hemen şunu tespît etmemiz gerekir ki, Türkiye'nin yaşadığı ekonomik ve toplumsal değişmeler, bürokrasinin içerisinde modern bir kesimin ortaya çıkmasına fırsat verecek zeminleri yaratmış bulunmaktadır. Eski bürokratik anlayışı sürdüren grubu 'siyasî bürokrasi' veya 'siyasî elitler' olarak adlandırdığımıza göre, bu yeni bürokratik unsurları ifâde etmek üzere 'teknik bürokrasi' kavramını kullanabiliriz. Bu durumda, Türkiye'deki bürokratik sorun, teknik bürokrasinin politik bürokratları tasfiye edecek şekilde gelişmesiyle aşılabacaktır denebilir. Günümüz için, bürokratik unsurlar arasında bu gerilimin yaşandığı söylenebilir.

Bürokrasinin bu değişimi ne kadar gerçekleştireceği, tahmin edileceği gibi diğer toplumsal değişme faktörlerine bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Eğer Türkiye'nin orta sınıflaşması, dinî hayatın sekülerizasyonu, demokratikleşme sürecini güçlendirecek bir şekilde gelişmeye devam ederse, bütün Ortadoğu toplumları içerisinde Türkiye bugün sâhip olduğu farklı konumu daha ileri bir aşamaya götürerek, modern bir toplumun yapısına uygun dönüşümleri gerçekleştirmiş olur.

Bu değişimi gerçekleştirecek aktörler, sivil toplumda ortaya çıkan yeni hareketlerden hızla yayılan küçük ve orta öl-

çekli endüstrilerde çoğalan yeni girişimcilere; eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel toplumun içerisinde, modern mesleklere taşınan yeni aydınlara kadar uzanmaktadır.

Türkiye’nin tarımsal toplum yapısından, endüstriyel toplum yapısına geçiş sürecinin yaklaşık bir yüzyılı aşacak şekilde uzaması, karşı karşıya bulunduğu sorunların niceliğini ve niteliğini kaçınılmaz olarak etkilemiştir.

1927 yılında 13 milyon civarında olan toplam Türkiye nüfusunun, 2000’li yılların başında yaklaşık 70 milyona ulaştığını düşündüğümüzde, aynı zamanda yine 2000 yılının başında kentleşme hızının yaklaşık % 3,5 olduğunu dikkate aldığımızda, toplumsal değişimin genel ifâdesi sayılabilecek büyük bir nüfus hareketliliğinin ve kentsel fonksiyonlara bağlı olarak toplumsal hareketliliğin devam ettiğini görürüz.

Türkiye’nin toplumsal değişme eğilimlerinin yarattığı sonuçları şu üç noktada toplayabiliriz:

- Türkiye’nin toplumsal yapısı değiştikçe tarımsal toplumun egemenlik ilişkilerinin ürettiği yapıların da değişmesi kaçınılmazdır. Türkiye’nin tarımsal toplum döneminden gelen en önemli egemen unsur olan ve ‘siyasî bürokrasi’ diye ifâde ettiğimiz zümre, bu değişmelerin yarattığı bütün yenilikler karşısında eski konumunu sürdürecektir. Türkiye’nin sanayileşme sürecinde ortaya çıkan kapitalist sınıfların içinde tekelleşen konuma gelen ‘büyük sermaye’ gruplarıyla bürokrasi arasında, 1980’lerden sonra güçlü bir ideolojik-politik ittifak oluşmuştur. Bu ittifak Türkiye’nin yaşadığı toplumsal değişmeler karşısında önemli bir engeldir. Zira bu ittifakın, yapısal değişmelerin sonucunda değişime uğramak zorunda kalacağı açıktır.

- Burada ‘siyasî bürokrasi’ ve ‘tekelleşen kapitalistler’ arasındaki ittifakı değişime zorlayan iki önemli faktörden bahsedebiliriz. Birincisi, Türkiye’nin orta büyüklükteki kentlerinde meydana gelen yeni kalkınma ve sanayileşme hareketinin temsilcileridir. Bu zümreler, üretim teknolojilerinde meydana gelen değişimlerin sağladığı fırsatlarla ekonomide yeni bir

dinamizm kaynağı olarak gelişmektedirler. Diğer önemli bir faktör ise, Türkiye'nin toplumsal yapısında yaşanan çoğulculuğun demokratikleşme yönünde bir değişim talebi yaratmasıdır.

- Türkiye'nin toplumsal değişme sürecinde yaşadığı önemli bir başka olay da, Türkiye'nin geleneksel toplum yapısında, nüfus ve taşıdığı politik ağırlık bakımından her zaman etkili bir güce sâhip olan muhâfazakâr-geleneksel kesimlerin yaşadığı değişimdir. Bu kesimler batılılaşma politikaları karşısında tedirginliklerini 1950'li yıllara kadar muhtelif şekillerde ortaya koymuşlardır. Bu davranışın en belirgin özelliği, batılılaşma karşısında kendi kültürel değerlerini ön plâna çıkararak, geleneklerine bağlı hayat tarzlarını sürdürme şeklinde olmuştur. 1950'lerden sonra sık sık kesintiye uğrasa da Türkiye'deki demokrasi uygulamaları bu muhâfazakâr gruplarda önemli bir davranış değişikliğine yol açmıştır. Bu tutumun en belirgin vasfı, demokratik değerleri benimsemek, yeniliklere açık olmak ve gündelik davranışları düzenleyen değer sistemini geleneksel inançlara bağlamak şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu gruplar özellikle 1980'li yıllardan sonra daha çok dinî prensipler etrafında çeşitli cemaatleşme ve örgütleşme şekilleri geliştirmiş ve böylece bu çevrelerde ciddî bir ekonomik girişimcilik davranışı ortaya çıkmıştır. Bugün bu yapıların en önemli işlevinin, dinî inançları, muhâfazakâr değerleri ön plâna çıkaran grupları sekülerize ettiğini görmekteyiz. Buradan ortaya çıkabilecek en önemli sonuç, Türkiye'nin devlet eliyle inşâ etmeye çalıştığı laiklik anlayışı karşısında, toplum merkezli bir sekülerizasyon olayının yaşanmasıdır. Bu dinamizm Türkiye'nin demokratikleşme sürecine olumlu açılımlar sağlayacak niteliktedir.

- Toplumsal yapı değişmelerinin Türkiye'yi, çağdaşımız diğer Ortadoğu toplumlarından farklı kılan neticeler yarattığı görülmektedir. Bunların başında bugün Türkiye'de ekonomik ve toplumsal hayata yön verebilecek bir orta sınıfın teşekkül etmiş olması gelir. Buradaki orta sınıf, küçük ve orta ölçekli sanayicilerden, esnaftan ve modern mesleklerden oluşan ge-

niş bir kesimi ifâde etmektedir. Bu arada Türkiye’nin 1970’li yıllardan itibâren sosyal ve sendikal haklar bakımından önemli bir toplumsal ve politik güç hâline gelmiş işçi sınıfına sâhip olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Bu orta tabakalaşma sürecinin, Türkiye’nin modernleşmesini sürdürecekt en önemli toplumsal dinamizm kaynağı olduğunu özellikle ifâde etmek istiyoruz. Türkiye geleneksel egemenlik ilişkilerini kontrol eden ideolojik ve politik yapıyı, yani siyasî bürokrasiyi ve onun müttefiki hâline gelmiş olan ‘tekelci kapitalizmi’ değiştirecek motivasyonlar da bu orta tabakalardan yükselmektedir. O hâlde diyebiliriz ki, Türkiye bugün demokratikleşmesini sürdürecekt toplumsal temelleri güçlenen bir değişim sürecindedir. Eski ideolojik, politik alışkanlıkları devam ettirmenin bir sınırının olduğu da böylece ortaya çıkmış bulunmaktadır.

2

21. Yüzyılda Türk Modernleşmesinde Paradigma Değişimi

2.1. Batılılaşma, Modernleşme Sorunu

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp, bütün 19. yüzyılda Avrupa'da bir devrime dönüşen sanayinin yükselişi, şüphesiz insanların tarihinde bir çok yönüyle büyük sarsıntıların meydana gelmesine yol açmıştır. Dünya, endüstri devriminin yarattığı büyük depremle hem bu devrimi meydana getirip yaşayan ülkelerde, hem de bu ülkelerin dışında kalan çok geniş bir coğrafyada, daha önce tahmin edilmesi imkânsız yenilikler, yeni ilişkiler ve olaylarla karşılaşmıştır. Endüstriyel devrimin batı toplumlarında yol açtığı gelişmeleri bir tarafa bırakarak batı dışı toplumlarda meydana getirdiği etkilere bakarsak, eski dünyanın endüstri öncesi uygarlıklarının nasıl dağılıp parçalandığını görebiliriz.

Endüstri devrimi ile ortaya çıkan sanayileşmiş ülkeler-sanayi devrimi dışında kalmış ülkeler farklılaşması, yalnızca ekonomik ve teknolojik bir farklılaşma değildir. Bu farklılaşma, tarımsal uygarlıklar döneminin büyük imparatorluklarından, Asya'nın bozkır toplumlarına, hatta Afrika'nın avcı toplayıcı toplumlarına kadar yerkürede yaşayan bütün toplumlara sirayet ederek, yeni bir durum yaratmıştır.

Özellikle Çin, Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi, tarıma dayalı büyük medeniyetler kurmuş toplumlar, endüstri devriminin yükselişi ile birlikte, onun gücü karşısında büyük sarsıntılar geçirmişlerdir. Afrika ve Asya'nın önemli coğrafyalarında endüstri devrimi ile birlikte Batı'nın etkisi hızla hissedilmeye başlanmıştır.

Bu anlamda, Batı'nın yükselişi ile birlikte Batı dışı toplum-

ların, hem mutlak, hem görelî olarak gerileme sürecine girdiği bir dönem başlamıştır.

Bu gerileyişlerin, Batı dışı toplumlar açısından ortaya çıkardığı önemli etkilerden söz edebiliriz. Bunların başında; Batı’nın yükselişinin temelinde endüstrileşme olduğu için, endüstrinin hammadde ve pazar ihtiyacını karşılamak Batı dışına yöneldikçe Batı dışı toplumların ekonomilerinin bundan sarsıcı bir şekilde etkilenmesi gelmektedir. Yerli sanayi ve üretim, bu yükselen yeni yapı karşısında gerileyip onun kontrolüne girmekten kurtulamamıştır.

Batı’nın etkisi ekonomik ticârî alanla sınırlı kalmamış, özellikle gemicilik, silah ve askerî teknolojilerde meydana gelen değişme, Batı dışı toplumlarda askerî ve siyasî nüfuz yayılması olarak kendisini hissettirmeye başlamıştır.

Bu iki önemli etkinin Batı dışı toplumlarda yarattığı netice şu iki noktada açıklanabilir:

- Batı’nın yükselişi karşısında yaşanan sarsıntıyla telaşa düşen yönetim yapılarından gelen iki etki, Batı’nın genişlemesini veya kendi çöküşlerini durduracak yollar aranması şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu arayışlardan en belirginini, Batı’nın görünen yüzünü, yani askerî/siyasî kurumlarını taklit ederek ve benzer yapılarla, giderek geleneksel yapılarını ikame edecek yeni kurumlar oluşturmak şeklinde olmuştur.

Genellikle mevcûd konumlarını muhâfaza etmek isteyen geleneksel iktidar güçlerinin başlattığı bu Batı’ya benzer kurum oluşturma çabası, geleneksel iktidar güçlerine muhalif unsurlar tarafından da zamanla sâhiplenilerek, iktidar değişiminin meşrû ideolojik aracı olarak değerlendirilmiştir. Bir anlamda geleneksel iktidar grubunun Batı karşısında siyasî varlığını korumak için Batılı usûllerle askerî/siyasî alanda başlattığı yenilikler, muhaliflerin -mevcûd durumun değişmesi ile birlikte- gücünü artıran bir olay olmuştur. Böylece geleneksel yapıda muhalefet, farklı hanedan veya prenslerin iktidarı ele geçirme temelinden çıkarak, eski yapının tasfiyesi şeklinde yeni bir hedefe yönelmiştir.

• Batı'nın yükselişi karşısında ortaya çıkan ikinci tavır, birinci grubun geliştirdiği tavrın aksine Batı'nın tüm etkilerine karşı bir anlayış, yani bir tür kendi içine kapanma şeklinde vücut bulmuştur.

Birinci gruptakiler genel olarak batılılaşma hareketlerini oluşturmaktadır. Batılılaşma hareketleri Batı dışı toplumların Batı karşısında, içine düşmüş oldukları durumdan çıkış olarak başvurdukları, çok çeşitli siyasî/fikir ve uygulamanın genel isimlendirilmesi olarak görülebilirse de bunun çok farklı örneklerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlar arasında Batı'yı bütün siyasî/kültürel ve ekonomik özellikleri ile taklit etmeye çalışanlarla; sâdece askerî ve ekonomik teknolojilerini alarak, Batı gibi olmayı amaçlayanlar olduğu gibi; bütünüyle yerli değerleri tasfiye ederek, Batı'yla özdeşleşmek isteyenler de bulunmaktadır.

Bu örneklerin farklılığı büyük ölçüde Batı dışı toplumların tarihî/kültürel niteliklerinden kaynaklandığı gibi, Batı ile kurdukları ilişkilere ve bu ilişki biçimlerine de bağlıdır.

Bilindiği gibi sömürgecilik yoluyla Batı'yla daha erken bir zamanda ilişki kurmuş toplumlarda batılılaştırma, sömürge yönetimleri marifetiyle ve bu çerçevede yetiştirilmiş, aldıkları eğitim sonucu yerli kimliklerinden uzaklaşmış sömürge aydınları tarafından yürütülmüştür. Sömürge türü batılılaştırma ile, Batı karşısında ayakta kalma yolu olarak, Batı'yı taklit ederek güçlenme arzusunu ifâde eden arayışlar arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Bütün bu farklılıklara rağmen aralarındaki ortak payda, Batı'yı 'model' alarak kendileri için bir gelişme politikası oluşturmak istemeleridir. Batılılaşma sürecinin, Batı dışı toplumlardaki en gözle görülür etkilerinden birisi de batılılaşma, modernleşme, hatta medeniyet tartışmalarını başlatmış olmasıdır. Batılılaşma sürecinde bulunan toplumlarda, aydınlar arasında yaygın olan zihniyet durumu, modernleşme/batılılaşma arasındaki farklılaşmayı kavrayacak bir düzeyde değildir. Bu sebeple modernleşme anlayışı, Batı'nın bilinen örneklerinin kabaca taklit edilmesinden ibâret kalır.

Özellikle yerli kimliğinden kaçacak ölçüde eziklik duyan, kültürü ithal edebilecek bir nesne olarak gören ‘kültür şoku-na’ uğramış bu tür aydınlar arasındaki yaygın kanâat, tek bir medeniyet olduğu, onun da Batı medeniyetinden ibâret bulunduğu anlayışıdır. Bu, bildiğimiz oryantalist iddiâlarından başka bir şey değildir. Bu anlayışın ağırlık kazandığı ortamda medeniyet, modernleşme, batılılaşma hep aynı şeyi, Batı’yı ifâde ettiğinden ve bu kavramların entelektüel derinliğe ulaşmamış olmasından dolayı, bu tür aydın zümrelerin, söz konusu kavramların analitik değerlendirmesine katkıda bulunması oldukça zor görünmektedir.

Türkiye’de modernleşme sürecinde karşılaştığımız sorunları ele alırken, temel bir kırılma noktasına geldiğini savunuyoruz. Bu nokta, modernleşme modelinin dayandığı paradigmanın değişmesini zorunlu hâle getiren bir aşamadır.

2.2. Türkiye Modernleşmesinin Dayandığı Paradigma: İlerleme, Aydın/Devlet İttifâkı ve Modernleşme Misyonu

Türkiye modernleşmesinin, çok köklü ‘batılılaşma geleneğinden’ farklılaşmasının tarihi oldukça yenidir. Türk düşünce hayatında modernleşmeyi batılılaşmadan ayıran düşünürlerin başında Mümtaz Turhan ve Erol Güngör’ün geldiği düşünülürse, bu sürecin 1950 yılından sonra ortaya çıktığı görülebilir.

Batı’da modernleşmeyi hazırlayan süreçlerin, sosyal bilimlerin kavramsal çerçevesi ile ele alındığında, rasyonelleşme, idârî yapıda bürokratikleşme, üretimde işbölümü ve endüstrileşme ve inanç alanında sekülerizasyon gibi husûsları kapsadığını görürüz. Modernleşmeyi böyle alınca mesele, Batı’yı taklit etme zorunluluğundan uzaklaşıp, yeni bir tarihî/toplumsal formasyonun oluşturulabilmesi noktasına gelmektedir. Böyle bir tarihî kategoriye yönelecek politikalar, bir anlamda modernleşme politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk modernleşmesinin, Batı karşısında büyük bir imparatorluk kaybetmiş veya kaybetmekte olan aydın/yönetici zümrenin yaşadığı büyük şokla gelen ‘batılılaşma’ etkisinden kurtulması, çok zor ilerleyen bir süreç olmuştur. İmparatorluğun Batı karşısında gerilemesi ile başlayan ve 19. yüzyılın sonuna

gelindiğinde bir çöküşe dönüşen olayların arka arkaya gelmesi, aydın/yönetici zümreler üzerinde tam bir psikolojik yıkım etkisi yaratmıştır.

Bu kesimlerin tutumlarını analiz ettiğimizde üç farklı tavırla karşılaşmaktayız:

- Batı'nın yükselişi karşısında çâreyi, Batı'nın siyasî kurumlarını benimsemeyi esâs alan, Batı toplumlarını güçlü kıldığı varsayılan unsurların Türk toplumu için de ihdâs edilmesi gerektiğine inanarak, bunu Türkiye'ye uygulamak isteyenler birinci grubu oluşturmaktadırlar.

En tipik örneğini Tanzimatçıların oluşturduğu bu grup, psikolojik olarak Batı'nın üstünlüğünü kabûl eden, mağûubiyetin Batı'ya benzeyerek aşılabileceği ümidini taşıyan bir özelliğe sâhiptir.

- İkinci grup, tam anlamıyla kültür şoku yaşayan gruptur. Bunlar artık Batı'nın üstünlüğünün mutlak bir üstünlük olduğunu, bu üstünlüğün Batı'nın genetik özelliklerine kadar uzanan temelleri olduğunu düşünen; dolayısıyla bu özelliğin dâhi alınmasını savunan bir anlayışın temsilcileridir. Bilinç çarpılmasına uğramış bir psikolojiyi ifâde eden bu anlayışın en tipik örneği Abdullah Cevdet olmakla beraber, daha yaygın örneklerine rastlamak zor değildir. Batı'nın üstünlüğünü, onun kimliğini oluşturan değerlerde; Batı dışı toplumların geri kalmışlığını ise o toplumların kimliklerine bağlayarak açıklayan bu yaklaşım, aslında genetik özellikleri referans vererek, kökten batılılaşmayı savunan bilinç kayması durumunun örnekleri arasında sayılabilir.

- Sonuncu grubu ise, Batı'nın üstünlüğü karşısında kendi tarihî ve toplumsal kimliğinden vazgeçmeden bir çıkış yolu arayışları oluşturmaktadır ki, bunların bulacağı çıkış yolunun, bütün Batı dışı toplumlar için sanayi devriminden bu tarafa çok boyutlu bir arayışı ifâde ettiği ortadadır. Japonya başta olmak üzere, dünyanın çeşitli coğrafyalarında bu arayışın ortaya koyduğu çözüm yollarının varlığı, bu grubun arayışının gerekçeleri olarak tartışılmaktadır.

Panik psikolojisine sâhip olduğuna dikkat çektiğimiz unsurların yaşadıkları şokun, rasyonel çözüm yollarını bulma noktasında, bilimsel düşünce ve yöntemlerden hızla uzaklaştıracak etkiler yarattığını söyleyebiliriz. Bunların içine düştükleri psikolojik durumun yanı sıra, toplum ve kültür hakkındaki yanlış bilgilerinden kaynaklanan çıkmazları vardır. Başka bir ifâdeyle bu durumu şöyle tespît edebiliriz;

- Toplumların ve kültürlerin tarihî formasyonlar olduğu, yani birbirlerine karşı çeşitli alanlarda farklı dönemlerde üstün veya geri durumda olabileceklerini fark edemezler.

- Toplumların ve kültürlerin kendi ürettiği yapıları tasfiye ederek, başka toplumlardan bunların yerine unsur ikame etmenin neredeyse imkânsız olduğunu, yani kültürün bir ikame vasıtası olamayacağını göremezler.

- Her toplumun kendi tarihî birikimini hesaba katmadan, başka kültürlerden transfer edilebilecek olanları yaşatması düşünülemez. Yani transfer edilen unsurlar, ancak kendi tarihî mîrâsıyla eklemleşerek yaşayabilmektedir.

Batılılaşmacı aydınların ve siyasî elitlerin toplum ve kültür hakkındaki kanâatlerinin daha çok 19. yüzyıl pozitivizminin etkisinde olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerektir. Türkiye’de imparatorluğun Batı karşısında gerileyişinin gerçek sebeplerinin neler olduğu üzerinde değerlendirme yapmaya, aydınların ve siyasî elitlerin nitelikleri, bu bakımdan uygun değildir. Ne psikolojileri, ne de bilgi birikimleri bunun için yeterli görünmektedir. Bu sebeple onlar ideolojik önceliklerine göre Batı’yı anlamaya çalışmışlardır. Bu ideolojik öncelikten kastettiğimiz şey şudur: Türkiye’nin tarihî/toplumsal geleneğinde, merkezkaç unsurlarının bastırılmasıyla oluşan siyasetin egemenliğine dayalı bir tarım imparatorluğu mîrâsı vardır. Bu siyasî kültür unsurlarının bazı kodları hâlâ canlıdır.

Anadolu coğrafyasına, Akdeniz ticâretinin getirdiği zorunluluklar, Bizans ve Selçuklu tecrübelerinin öğrettikleri, Osmanlılar’ın merkezkaç unsurları, Türkî aristokrasinin potansiyel unsurları olan kabile yapılarını, erken sayılabilecek

dönemde tasfiye etmeğe yöneltmiştir. Osmanlılar böyle bir tasfiye ile birlikte 'bürokratik merkeziyetçi' bir imparatorluk yapısını kurarken, hükümdar ve tebaa arasında etkili bir zümre olarak bürokrasinin gelişmesine ve güçlenmesine önem vermişlerdir.

İmparatorlukta bilimle, entelektüel hayatla ve sanatla uğraşanlarının neredeyse tamamının devlet kurumlarıyla içli dışlı olduğu düşünülürse, bu yapıda aydınların da devletle ilişkilerinin mâhiyeti tasavvur edilebilir. Bu zümrenin, imparatorluğun Batı karşısında üstünlüğünü kaybettiği dönemde, doğrudan sultanların eliyle başlattıkları batıcı reformların büyük destekçisi olduğu üzerinde durulmuştur. Hatırlanacağı gibi, bu süreçle bürokratların, 'kul' olan statüleri, ilk büyük batıcı reform girişimi olan 'Tanzimat'la birlikte' özgür bürokratlığa dönüştürüldükten sonra, giderek statüleri yükselmiştir. Bürokratlar bundan sonra batılılaşma politikalarına bizzat yön vermeye başlamışlardır. Bu anlamda bürokratlar, sultanın kendi eliyle başlattığı batılılaşma siyaseti ile güçlenerek, sultanın yetkilerini kullanabilecek bir konuma yükselmişlerdir.

Altını çizmek istediğimiz bu husûs, batılılaşma politikalarının ilk önemli toplumsal neticelerinden birisidir. Bürokrat veya daha geniş kadrosuyla siyasî elitlerin hâkim konuma yükselmesiyle birlikte imparatorluk geleneği içerisinde oluşmuş olan 'kutsal devlet', 'edilgen toplum' farklılaşması giderek ideolojik düzeyde bir 'ilerleme' misyonu içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Buradaki ilerleme anlayışı, toplumu ileri götürmek için, devletin topluma her tür müdâhale yetkisine hâiz olduğu şeklindeki bir düşünceyi kapsamaktadır.

Toplum ve devlet arasında ara mekanizmalar, güçlü sınıflar oluşmadığı için, burada toplum, müdâhale edilebilecek bir yığın olarak görülür. Müdâhaleyi yapacak olanlar ise bellidir; ilerlemeyi bilen, bu fikre inanan siyasî elitler. Böylece tarihimizin ilk toplumsal batılılaşma projesi uygulanmaya başlamıştır.

İmparatorluk döneminde başlayan Batı'ya benzeyerek, Batı'yı üstün kılan özelliklere sâhip olma düşüncesi ve batılı-

laşma politikaları, imparatorluğu içine düştüğü geri kalmışlıktan kurtarmaya yetmemiştir. Hatta belki de çöküşü hızlandıran sebepleri yaratmıştır.

Burada imparatorluğun geri kalmışlık nedenleri üzerinde durmayacağız. Fakat batılılaşma politikalarının, Batı’nın yükselmesini hazırlayan tarihî/toplumsal, özellikle ekonomik ve teknolojik gelişmeleri kavramaktan çok uzak olmasının, imparatorluğun çöküşe gitmesinde önemli bir yeri olduğunu vurgulamalıyız.

İmparatorluk yıkıldıktan sonra millî bir mücadeleyle kurulan yeni devlet biçiminin, yani Cumhuriyet’in en önemli özelliği, imparatorluğun asker/sivil bürokratlarının öncülüğünde kurulmuş olmasıdır. Bu askerî/sivil bürokrasi içerisinde imparatorluk aydınlarının da Cumhuriyet’e katılması, bir eksiği ile imparatorluğun siyasî kadrosunun ‘Cumhuriyet’ tarafından benimsendiğini göstermektedir. Cumhuriyet dönemi, birçok bakımdan Tanzimat sonrası ‘batılılaşma hareketlerinden’ farklılık gösterse de bu yönüyle de o dönemden gelen etkilere açık olmuştur.

2.2.1. Türk Modernleşmesinin Özellikleri

Batılılaşma hareketlerinin, modernleşmeye dönüşmesi, yani Batı’nın taklit edilmesi ve Batılı kurumların ihdâs edilmesi yerine, modern Batı toplumunu hazırlayan süreçlerin ortaya çıkması, ilk olarak kendisini ‘ulus/devlet’ yapısının oluşumunda göstermiştir.

İmparatorluktan, ulus/devlete geçiş, birçok yönüyle Türk toplumsal hayatının Batı’yla farklılığını ifâde eden gelişmelerin sonucunda olmuştur.

Bilindiği gibi Batı toplumlarında burjuvazi, 17. yüzyıldan itibaren bir zümrenin, sanayi devrimiyle bir sınıfa dönüşümünü kapsayan değişmelerle birlikte yükselmiştir. Bu aşamada siyasî yapıda da önemli yenilikler baş göstermiştir. Bu siyasî değişmeler en geniş anlamıyla ulus/devlet yapılarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Türk modernleşmesinin birinci özelliğini, imparatorluk yapısında Batı burjuvası gibi gelişen, sınıfa dönüşen bir zümre bulunmadığı için, ilk modern kurum olan ulus/devletin kurulması Batı'dan farklı bir biçimde gerçekleşmiştir.

Batı'da modernleşmeyi temsil eden, sürükleyen bir sınıf varken, Türkiye'de bunu, eski siyasî yapının içinden güçlenerek gelen siyasî elitler temsil etmektedirler. Bu durum hem siyasî, hem de toplumsal ve ekonomik bakımdan oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur.

Bu sonuçlardan birincisi, Türk modernleşmesinin devlet ve toplumun farklılaşmasını geliştirecek dinamiklere sâhip olmayışıdır. Dolayısıyla toplumun devlet karşısında özgürleşmesini sağlayacak sınıflar teşekkül etmemiş, belli bir müddet sonra özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlayan sınıflar, devlet ve toplum farklılaşmasını ideolojik olarak üretecek performansı ortaya koyamamışlardır.

İkincisi, siyasî elitlerin öncülüğünde gelişen modernleşme yönündeki değişmelerin her an batılılaşmaya kayacak bir çelişkiyi bağrında taşıyor olmasıdır. Daha doğrusu batılılaşma etkisinden çıkamayışlarıdır.

Ulus/devleti kuran, bu bağlamda modernleşme misyonu üstlenmiş olan siyasî elitlerin önemli bir kısmının, Tanzimatçı-batılılaşmacı gelenekten kopması mümkün olmamıştır. Bir başka ifâde ile Kurtuluş Savaşı'nı vermiş bir kadroyu hazırlamış olsa da, siyasî elitler içerisinde ilk şoku atlatamamış, buldukları her fırsatta Batı'ya teslimiyetçiliği ifâde eden bir bilineç kayması durumu yaşayan bir grup hep var olmuştur. Bunların bir kısmının millî bağımsızlık mücâdelesine karşı oldukları da bilinmektedir.

Burada modernleşmeci eğilimde olanlar, Batı'yı hazırlayan süreçleri ulus/devlet, sanayileşme, ulusal ekonominin kurulması gibi parametreler etrafında gören bir bakış açısına sâhipken, batılılaşma eğiliminde olanların Batılı kültürel değerleri transfer etme gibi Batı'ya entegre olmak için kestirme arayışlar içinde oldukları söylenebilir.

Bu grup içinde ‘genetik batılılaşma projesi’ gibi kökten batılılaşma arayışlarını sürdüren bir başka grubun önceliği, kültüre verdikleri görünmektedir. ‘Anadoluculuk’ diye de adlandırılan bu akım, tarihî ve kültürel olarak Anadolu’da yaşayan Türklerin, eski Anadolu medeniyetlerinin mîrâsçısı olduğu, dolayısıyla Osmanlı yani Asyalılık ve müslümanlığın etkisiyle oluşmuş kültürel kimlikten arınarak, Batı’ya yönelmesi gerektiği tezini savunmuştur. Bu tezin kültürel/antropolojik bir değer taşımadığı ortadadır. İnsanları, kendilerinin üretmediği farklı bir tarihin, sâdece yersel bitişiklik ilişkisi diyebileceğimiz, aynı coğrafyada bulunmaktan öteye bir ortaklığı olmayan, başka bir tarihin bilincine taşıyarak, yeni bir kimlik oluşturma fikri, genetik yapısının değiştirilmesi gibi kaba bir pozitivist projedir. Bu tür batılılaşma projelerinin sosyolojik olarak çok önemli bir olguya işâret ettiğini ifâde etmek gerekir.

Bu olgu şudur; batılılaşmacı siyasî elitler, kendilerini toplumun âdetâ sâhibi olarak görmektedirler. Onlar için toplum bir özne değil, tarihlerine kadar her şeyini değiştirebileceklerine inandıkları bir nesnedir.

2.2.2. Türk Modernleşmesinin Boyutları

Türk modernleşmesinin özünde bir çelişkiyi taşıdığını yukarıda ifâde etmiştik. Bu çelişki, modernleşmeyi temsil eden zümrenin kendi içinde homojen olmaması ve modernleşme dinamiklerinin gelişmediği toplumsal yapıda, modernleşme ivmesinin toplumda değil siyasî alanda ortaya çıkması ile ilgilidir.

Türk modernleşmesi bir anlamda siyasî alanda başlayan, siyasî bir zümrenin taşıyıcılığını yaptığı bir oluşumdur. Bu sürecin en önemli çelişkisi, siyasî modernleşmenin ilk adımı sayılabilecek ulus/devlet yapısının kurucu öncülüğünü yapan siyasî zümrenin, ikinci önemli adımı atmada tutucu bir tavır takınması ile ilgilidir.

Demokratikleşme siyasî yapının modernleşmesinin en önemli aşamasını oluşturmuş olmasına rağmen, siyasî elitler bu konuda direnç göstermiş ve antidemokratik bir karşı duruş sergilemişlerdir.

Türk modernleşmesinin temeli bu çelişkiler üzerinde yükselelmektedir. Gerçekten de Türkiye'de siyasî alanda başlayan köklü değişim, yani ulus/devlet gerçekleştirdikten sonra, bu zümre içinde ağırlık, ulus/devletin demokratikleşmesine karşı olanlara kaymıştır.

Bu süreçte en önemli etken şu olmuştur: Batılılaşmacı gelenek içerisinde yetişmiş, Batı karşısında bütünüyle çöküş psikolojisi içerisinde bulunan bu unsurlar, demokratikleşme süreci ile tarihî hâkim konumlarını kaybetme endişesiyle birlikte bir yandan demokratikleşme karşıtı bir tavır geliştirirken, öte yandan halkın toplumsal ve kültürel değerlerine karşı bir mücadele aracı olarak yeniden 'batılılaşma politikalarına' yönelmişlerdir.

Siyasî olarak Türkiye'nin modernleşme projesinin ilk adımı olan ulus/devlet aşamasını tamamlayabilecek ikinci adımın atılamayışı, modern öncesi bir dönemde gelişmiş olan imparatorluk bürokrasisinin mîrâsı olan bazı özelliklerle ilgilidir.

Burada Osmanlı toplumunda önemli bir işleve sâhip olan bürokratların, Tanzimat'tan sonra kazandığı 'kul'luk dışı yeni statüyü, kendileri için bir siyasî zümre hâline getiren gelişme önemlidir. Böylece kendi zümre çıkarlarının bilincine varan bu kesimin, kendisini tehdit edici gelişmelere karşı duyarlı olması beklenen bir olaydır.

1920'lerde ortaya çıkan ulus/devlet yapısının Kurtuluş Savaşı aşamasında gerçekleşmiş olmasına rağmen, demokratikleşme konusunda İkinci Dünya Savaşı sonrasını beklemesi, bu yönüyle de değerlendirilmeye lâyıktır.

Ulus/devlet sürecinde Türkiye'nin önünde üç önemli sorun vardır: Bunlardan birincisi imparatorluk kültürü içerisinde bir sentez yaratarak 'ulusal kültür' oluşturmak, ikincisi, ulusal bir ekonomiyi sanayileşme temelinde inşâ etmek, üçüncüsü ise, halkın katılımını sağlayacak kurumsal gelişmeleri gerçekleştirmek, yani demokratikleşme sürecinin önünü açmaktır.

Bürokrasinin, demokratikleşme sürecine karşı tavır alması, büyük ölçüde 'ulusal kültürün' yaratılmasını etkileyen tesirler

ortaya koymuştur. Halkın siyasî katılımına, yani demokratikleşme sürecine tavır alan siyasî elitler içerisinde, özellikle Kurtuluş Savaşı’ndan sonra ulus/devlet olma yönünde Mustafa Kemal Paşa’nın başlattığı hareket karşısında tavır alan güçler de, bürokrasinin içerisinden gelmişlerdir. Daha doğrusu imparatorluk döneminde var olan bir çelişki, ulus/devletin kuruluş aşamasından sonra açığa çıkmış ve Cumhuriyet’in demokratikleşme yönündeki girişimleri engelleyici olmuştur.

İmparatorluğun bürokratik yapısında var olduğunu söylediğimiz çelişki, imparatorluğun yaşadığı köklü sorunlarla ve değişmelerle ilgilidir.

İmparatorluğun Batı karşısındaki zorlukları Batı’ya benzer kurumlar ihdâs ederek çözme arayışının yarattığı anlayış, giderek esâstan bir batılılaşma ideolojisine dönüşmüştür. İmparatorluk bu yönde her adım atışta sona doğru gidiş veya çöküş hızlanmış, bunun karşısında bu süreçte ulus/devlet kurma yönünde ‘milliyetçi bir anlayış’ gelişme göstermiştir. Bu anlayışın bağımsızlık savaşı sürecinde güçlenerek ulus/devlete ulaşan bir netice vermesi bilinen bir tarihî olaydır. İşte çelişkinin ortaya çıktığı nokta bundan sonradır.

Ulus/devletin kuruluş aşamasından sonra bürokrasinin içinden bazı unsurların kendi zümre çıkarlarını ön plâna alan bir yaklaşımı benimsemesi, ulusal kültür yaratma ve demokratikleşme konusunda karşı bir tavrın içinde olmasına yol açmıştır. Her ikisi de tarihî şahsiyetler olan Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa burada bu iki farklı yaklaşımın tarihî temsilcileri olarak değerlendirilebilir. Mustafa Kemal Paşa, devletin kurucusu ve milliyetçilik politikalarının ilk uygulayıcısı, İsmet Paşa ise, bürokratik tutuculuğun, kendisi için bir iktidar alanı oluşturma eğiliminin temsilcisidir.

Ulus/devleti demokratikleşmeye götürecek politikaları kendi egemenlik ve iktidar alanında bir tehdit olarak algılayan bürokratik unsurların, imparatorluk yapısı içerisinde oluşan kültür birikiminden ulusal kültür politikası üretmesi, yani halkın değerlerini esâs alan bir yaklaşımı benimsemesi mümkün

olmamıştır. Bürokratik tutuculuk demokratikleşme sürecine karşı kapanırken, siyasete katmak istemediği halkın tarihî birikimine karşı, ondan bir ulusal kültür oluşturma sürecinin de önünü tıkamıştır.

Türk tarihi, Türk dili ve ulusal Türk mimârîsi gibi çeşitli alanlarda başlayan millî kültür akımının karşısına, eski Anadolu'nun Grek/Latin kültürüne dayalı, kültürel bir batılılaşma yaratılmaya çalışılmıştır. Bu girişimi, bürokrasinin kendi egemenliğine meşrûiyet kazandıracak bir kültür oluşturma çabası ve Tanzimat batıcılığının bu yönde evrimi olarak görebiliriz.

Kısaca ifâde etmek gerekirse, bürokrasinin iç çelişkileri, ulus/devleti kuran milliyetçi politikalar ve bürokrasinin tarihî iktidarının korunmasını isteyen politikalarda; demokrasi ve millî kültür karşıtı bir tavır olarak karşı karşıya gelmiştir. Bu durum, aynı zamanda modernleşme ve batılılaşma arasında somut bir farklılaşma noktasını da işâret etmektedir.

Türk modernleşmesinin diğer bir boyutu ise, esâs itibârıyla imparatorluk döneminde temel sorun olarak ortaya çıkan ekonomik modernleşme ile ilgilidir. Buna rağmen ekonomik modernleşme meselesi fark edilememiş, yeterince ele alınamamıştır. İmparatorluğun modernleşme sorununun toplumsal ve ekonomik niteliği, ancak 19. yüzyılın sonunda üç düşünür tarafından ciddî bir şekilde ele alınmıştır. Bu üç düşünür Prens Sabahattin Bey, Ziya Gökalp Bey ve Said Halim Paşa'dır.

Ulus/devlet sürecinde ekonomik modernleşme, bir anlamda gerilikten kurtulma mücâdelesini olarak ele alınmıştır. Bunun ilk olarak Cumhuriyet'in iktisat politikalarını, kalkınma anlayışını tartışmak amacıyla 1923'te toplanan İktisat Kongresi'nde ele alındığı görünmektedir. 1920'ler Türkiye'si, sanayisi olmayan, köylülerin ağır bastığı, geri bir tarımsal teknolojiye bağlı bir iktisadî görünüme sâhiptir. Cumhuriyet, temel yapı hizmetlerini sağlayarak temel sanayileri kurmak için harekete geçer.

Cumhuriyet’in kurulduğu yapıda, yetişmiş bir girişimci zümre olmadığı gibi, sermaye birikiminin kaynaklarından da söz edilemez. Kısaca kapitalist bir gelişmenin önemli sayılabilecek bir belirtisinin bulunmadığı bir yapı söz konusudur. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren imparatorluğun merkeziyetçi/devletçi geleneğinin iktisat politikalarında belirleyici etkisini gözlemlemek mümkündür. Devletçilik, ekonomide kalkınma politikası olarak görüldüğü gibi, giderek ideolojik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Burada 1917’de meydana gelen Sovyet devriminin devletçi politikalarla başlattığı sanayileşme çabalarının, özellikle Sanayi Plânları üzerinden Türkiye için de ekonomide devletçi yaklaşımın yerleşmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Cumhuriyet döneminde takip edilen iktisat politikalarının başlıca özellikleri aşağıda sıralanmaktadır:

- Alt yapıda demiryolu başta olmak üzere temel girişimlerin devlet eliyle yapılması.
- Bankacılık alanında devlet kontrolünde özel girişimi teşvik edecek yapının oluşturulması.
- Madenciliğin devlet işletmeciliği öncülüğünde teşkilatlandırılması.
- Tekel idâresinin kurularak içki ve tütüne dayalı sanayinin devlet eliyle gerçekleştirilmesi.
- Geniş bir tüketim alanına sâhip dokumacılık-tekstil endüstrisinin ve gıda sektörünün içinde geniş bir yer tutan şeker sanayinin, doğrudan devlet şirketleriyle kurulması.

Bütün bu alanlarda ortaya çıkan devlet yatırımları ve genel ekonomik politikalar, devletçiliğe dayanmaktadır. Devletçi ekonomik politikalar Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren dönemler itibârıyla önceliklerine göre bazı farklılaşmalar gösterse de esâs olarak ekonomik bakımdan aynı prensiplere dayanmaktadırlar.

Bu prensiplerin birincisi, ulusal pazarın oluşturulması, ikincisi, ulusal pazarın entegrasyonunu sağlayacak alt yapı

ve ulaştırma ağının geliştirilmesi, üçüncüsü kitlesel tüketim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla belli başlı tüketim sanayilerinin kurulması ve bu ihtiyaçların karşılanmasını kamu görevi olarak gören bir anlayışın gelişmesidir. Dördüncüsü, devletçiliğin, çeşitli politikalar vasıtasıyla bir özel girişimci grubun yetiştirilmesi amacıyla, ticâret sermayesiyle başlayan özel teşebbüsün gelişmesi için saha açmasıdır. Beşinci ve nihaî amaç ise, kamu ve özel kesimde sermaye birikiminin sağlanması ve kalkınmadır.

Cumhuriyet döneminde modernleşmenin ekonomik boyutunun evrimleşmesi, temel bir paradigmayı dile getirmektedir. 1923 İktisat Kongresi'nde ortaya çıkan ve Kadro'cu tezlerle kendisini ifâde eden bu yaklaşıma göre Türk devrimi 'sınıfsız, imtiyâzsız bir millet'i esâs almıştır. Türk devrimi herhangi bir sınıfın devrimi değil, bütün milleti temsil eden siyasî bir oluşumdur. Çünkü ne gelişmiş burjuvazisi ve kapitalist sınıfları, ne de proletaryası vardır.

İmparatorluk bünyesinde siyasî devrim yaratacak bir burjuvaziden söz edilememesinin bir gerçek olması, ulus/devletin kapitalist gelişme sürecinde ulusal pazar ve millî sanayi entegrasyonu ile oluşmadığının tarihî bir olgu olması, devletçi ekonomik politikaların kapitalist ilişkileri yaratmasına engel değildir. Bir başka ifâdeyle, ekonomik modernleşme sürecinde ortaya çıkan kamu işletmeciliğine dayalı ulusal ekonominin inşâsı, aynı zamanda kapitalist gelişmeyi ifâde etmektedir.

Devletçi ekonomi, bir taraftan devlet kapitalizminin öğeleri olan işletmeleri yaratırken, diğer taraftan gelişen ticâret sermayesini, sınıî ve malî alanda destekleyerek, özel sermayenin güçlenmesine uygun bir zemin yaratmaya çalışmıştır. Devletçi politikalar bu yönüyle kapitalizmin gelişmesini hazırlayan politiklardır.

Bu politikaların uzun süreli ve ısrarlı bir şekilde takip edilmiş olmasının çok mühim bir neticesi şu olmuştur; devletçi politikalarla teşvik edilen, kaynak sağlanan, korunan Türkiye kapitalizmi giderek devletle birlikte var olma ilişkisini geliştirmiştir. Böylece, kamudan sağlanan fırsat rantlarıyla büyüme

alışkanlığı, dışa kapalı, rekabet etkisinden uzak bir girişimci kapitalist tipinin oluşmasına yol açmıştır.

Devletçiliğin gölgesinde oluşan büyük sermayenin en büyük çelişkisi, piyasa ilişkilerinin gelişmesinden duyduğu rahatsızlıktır.

Türkiye 1950’den sonra çok partili rejime geçtiği hâlde, özellikle siyasî yapının demokratikleşmeye karşı dirençli olması, sık-sık askerî darbelere mâruz kalması, devletçiliği yeniden üreten ideolojik tortular, Türk kapitalizminin rekabet ve piyasa kurumlarından uzak durmasını hazırlayan sebepler arasında sayılabilir. Burada özellikle vurgulamak istediğimiz husûs, devletçi kapitalizmin ürettiği ‘özel sermaye’, önce devlet tarafından belirlenen şartlarda yönetilen bir konumdayken, 1970’li yıllardan başlayarak ‘büyük sermaye’ formasyonu kazandıkça, devletle karşılıklı bütünleşme gösteren politikalar üretmeye başlamıştır. Bu yönüyle de 12 Mart 1971 Müdâhalesi ve 12 Eylül 1980 Darbesi, Türkiye kapitalizminde devletçiliğin konsolidasyonu etkisi yaratmıştır.

Türkiye’de özellikle büyük sermayenin TÜSİAD gibi örgütsel oluşuma giderek, bu yapının sürdürülmesi konusunda taleplerini açıkça ortaya koyduğu bilinmektedir.

Bu süreçte Türkiye’nin toplumsal yapısında modernleşme etkisiyle ortaya çıkan, değişme eğilimlerini hazırlayan yeni dinamikler gelişmektedir. Türkiye toplumu hızlı bir şekilde köylerin boşaldığı, başta İstanbul olmak üzere büyük kentler etrafında ilki 1950’lerde başlayan yeni bir kentleşme dalgası yaşamaya başlamıştır. 1980’lerde hızlanarak yükselen bu ikinci dalganın toplumsal neticeleri şunlardır:

- Türkiye’nin eski toplumsal yapısı hızla çözülmekte, toplumsal yapı pazar ilişkileri etrafında yeniden biçimlenmektedir.
- Kentlerde yeni bir tüketici tipi ve tüketim kültürü oluşmaktadır.
- Küçük ve orta ölçekli sermaye sâhipleri için kent mekân-

larında, hem yeni pazar gelişmekte hem de yeni bir işgücü istihdam fırsatı oluşmaktadır.

- Nüfûsu küçük olan kentlerden büyüklere doğru sâdece bir işgücü değil, küçük ve orta büyüklükte sermaye göçü olmaktadır. Küçük sermayenin büyüme eğilimine, kentleşme yeni imkânlar sunmaktadır.

1980'lerde toplumsal yapıda ortaya çıkan bu dinamikler, büyük sermayenin devletçi-korumacı ve kamusal rantlara/fırsatlara dayalı iktisat politikalarında değişimi zorlayacak toplumsal talepler yaratmıştır. Bu toplumsal taleplerin başında ekonomik düzlemde küçük girişimcinin önündeki devletçi-tekelci düzenlemelerin kaldırılması ve rekabet ortamının sağlanması gelmektedir. Bu taleplerin köklü bir değişimle karşılanması yeni bir büyüme stratejisini gerektirmektedir. Ekonomi dışı alanlarda, özellikle devlet yapısında demokratikleşme talepleri artmaktadır, İdeolojik alanda ise devletçiliğe karşı çoğulculuğu sağlayacak özgürlük alanının genişletilmesi gibi köklü yenilikler arandığı görülmektedir.

Türkiye'nin modernleşme süreci içerisinde 1950'li yıllar, siyasî alanda devletçi-tekelciliğe karşı siyasî çoğulculaşmayı savunan Menderes dönemi olarak yaşanırken, 1980'li yıllar sermaye yapısında ortaya çıkan farklılaşmaların, devletçi ekonomik yapıda, piyasa çerçevesinde çoğulculuşma dönemi veya arayışı olarak yaşanmıştır.

Piyasa dinamiklerinin gelişmesi oldukça güç bir süreç olarak ilerlemektedir. Büyük sermaye gruplarının devletle etkileşiminin oluşturduğu büyük politik-ideolojik uzlaşma zemini, bunun önündeki başlıca engellerden birisi hâline gelmiştir. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde Türkiye'de tekel yapısının, Gümrük Birliği şartlarında, yabancı sermaye ile zâten ileri bir düzeyde ilişki içerisinde bulunan büyük sermaye gruplarının beklentilerini karşılayacak düzeyde bir mutabakata yöneldiği görülmektedir.

1980'lerden 2000'li yıllara uzanan 20 yıllık dönemde büyük sıçrama gösteren küçük ve orta ölçekli sermaye grupları başta

Kayseri, Çorum, Denizli, Konya, Manisa ve Gaziantep olmak üzere birçok Anadolu kentinde devletçi-kapitalist yapılaşmanın sonucu olan tekelci sermaye karşısında, küçümsenemeyecek bir performans göstermiştir.

Türkiye’de kapitalist gelişmenin sonucunda ilginç bir tablo ortaya çıkmıştır. Bir tarafta devletçi ideoloji ile entegre olmuş ‘büyük sermaye’, ekonomide tekelci bir yapıda gelişmeyi talep etmekte ve bunu devam ettirebilmek için Gümrük Birliği sürecinde, yabancı sermaye ile entegre olarak, yabancı sermayenin kontrolünde ‘ulusal sanayi kurma misyonundan’ uzaklaşmaktadır. Diğer tarafta ise, küçük ve orta ölçekli sanayilere dayanan, Türkiye’nin gerçek istihdam ve üretim gücünü oluşturan geniş bir örgütlenmeye sâhip ve Türkiye’deki yapı değişimini taşıyacak dinamizmi gösteren, modern teknolojilerle bütünleşecek karaktere sâhip daha dinamik bir yapı gelişmektedir.

Retorik olarak ulusal sanayi kurma hedefi ile vücût bulan ‘devletçi kapitalizm’, netice itibârî ile içerdeki tekel rantını yabancı sermaye ile paylaşarak ayakta duran, bir ‘temsilci’ ve ‘mümessil’ ortak statüsüne kaymaktadır.

Bu gelişmelerin, siyasî ve kültürel yansımaları ise daha derin izler bırakacak durumdadır. Bu izlerin belki de en önemlisi örgütsüz bir toplumda, toplumsal mücâdele araçlarından yoksun bir hâlde, medya kuruluşlarının sermayenin güdümünde yarattığı dezenformasyon, kültürel yozlaşma; ve demokratikleşme sürecini engelleyecek, sermaye talepleri doğrultusunda işleyen bir siyaset etme süreci ile birlikte eşitsizliklerin ve yoksulluğun yaygınlaşmasıdır.

2.3. 21. Yüzyılın Başında Türk Modernleşmesinin Önündeki Temel Sorunlar

Tüm bu analizlerimizin en önemli bulgularını beş noktada şöyle özetleyebiliriz:

- Türk modernleşmesi batıcılık geleneğinin içinden yetişmiş, batıcı-elitlerle, modernleşmeci elitlerin bir ittifakı ile başlamıştır. Tanzimat’la başlayan, batılılaşmacı elitlerin egemenliğinde yürüyen değişimler, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra

önce modernleşmeci, sonra batılılaşmacı elitlerin etkisi altında devam etmiştir. Dolayısıyla Türk modernleşmesi devletten topluma doğru ilerleyen bir elitist hareket olarak gelişmiştir.

- 1950'lerden sonra hızlanan toplumsal yapı değişimleri, modernleşmeye, siyasî ve toplumsal katılım sağlayan dinamikler yaratmıştır. Özellikle ekonomik alanda ivme kazanan modernleşme politikaları toplumsal yapıyı, birincisi köylü toplumdan modern kent topluma dönüştürmekte; ikincisi devletçi-ekonomik yapıdan, rekabetçi piyasa ekonomisine dönüştürmekte; üçüncüsü ise siyasî yapıda ideolojik ve politik devletçiliği, çoğulculuğa dönüştürmede yetersiz kaldıkça sorunlar artmaktadır.

- Türkiye'de oluşan ekonomik yapının 'devletçi-kapitalizm' diye adlandırılabilir bir nitelik kazandığını ifade etmeye çalıştık. Bu yapıda ortaya çıkan büyük sermaye ile devlet arasındaki mutabakat, toplumsal değişme eğilimlerine cevap verecek, toplumsal talepleri karşılayacak özelliklerden uzak görünmektedir. Bu durum ise bir toplumsal kriz nedeni niteliğindedir.

- Türkiye'nin benimsediği modernleşme modeli, yeni yüzyılın başında modernleşme işlevini yerine getirmekte krize düşmüştür.

- Devletten topluma doğru işleyen 'toplumsal mühendisliğe' ve 'pozitivist ilerlemecilik' anlayışına dayalı bu model, Türkiye'nin gelişmesini, önünü görmesini engelleyen bir ideolojik tutum yaratmıştır.

Türkiye'nin 20. yüzyıldaki modernleşme projesi, 21. yüzyılın başında toplumsal değişme eğilimlerinin gerisinde kalmıştır ve günümüzde bu projenin dayandığı paradigmanın değişmesi, bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu değişimi zorunlu kılan üç önemli nokta bulunmaktadır.

- Türkiye kat ettiği söylenen yola rağmen, hâlâ sanayi devrimini tamamlayamamış, yarı köylü toplum manzarasına sâhiptir.

- Türkiye’nin siyasî yapısında egemen ilişkiler, toplumsal taleplere göre siyaset üretmeyi kabûl etmeyen bir anlayışı yansıtmaktadır ve siyasî yapının demokratikleşmesinin önünde ciddi bir engel durumundadır.

- Bugün Türkiye’de modernleşmeyi başaramayan unsurlar, toplumsal yapı değişmelerinin yarattığı yeni talepler karşısında, siyaset olarak anti-demokratik mekanizmalar kullanırken, kültürel olarak batıcı bir anlayışla, yerli kültürü tasfiye edici bir yapıyı benimsemişlerdir.

Bu gerçekler Türkiye’deki modernleşme yaklaşımının sâdece fonksiyonunu değil, meşrûyetini de kaybetmeye başladığını, bir paradigma değişimine girme zarureti ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

2.4. 21. Yüzyılda Türk Modernleşmesi

21. yüzyıla modernleşme sorununu çözememiş, sanayileşmesini tamamlayamamış, tarımı endüstrileştiremediği için şehirlerde endüstriyel ilişkileri kuramamış, meslekî örgütlenmeyi başaramamış bir toplumsal yapıya sâhip olarak giren Türkiye’nin önünde hangi imkânlar bulunmaktadır? Bunları ortaya çıkaran dinamikler nelerdir?

Türkiye yeni binyılın başında toplumsal ve ekonomik bakımdan, yeni bir toplumsal değişim dalgasının yükselişini ifâde eden olaylar yaşamaktadır.

- Bu toplumsal dalganın altında yatan en önemli faktörlerden birisi, geleneksel özellikleri hızla değişen toplumsal yapının, modernleşme sürecinden güç alan yeni bir yerli kültür ve aydın hareketi yaratmasıdır. Batılılaşma geleneği içerisinden gelen hâkim batıcı elitlerin politik/ideolojik üstünlüğünün etkisiyle, eğitim sürecinde dönüştürülerek batıcı elitler grubuna adam devşirme mekanizması olarak işleyen yapı, artık kendisini üretemez hâle gelmiştir. 2000’li yıllarda Türkiye’nin yaşadığı modernleşme seviyesi, bir anlamda batılılaşma ve modernleşmeyi farklılaştıracak etkileri ortaya koymuştur.

Yerli kültürlerin modernleşme sürecinde yeniden ihyâsı ve modernleşmenin sağladığı imkânlarla millî kültürlerin yeni

sentezlere açılımı, batıcı siyasî ve ekonomik elitlerin egemen konumlarını sarsıcı demokratik bir dinamizm yaratmıştır.

Modernleşmeci fakat, yerli kültüre tasfiye edilecek bir unsur olarak bakmayan yeni elitler ortaya çıkmıştır. Geleneksel kökenden gelen âilelerin çocuklarının, modern eğitim imkânlarıyla buluşmasıyla fırsat bulan bu unsurlar, bir anlamda toplumun organik aydınlarını ve yeni elitlerini oluşturmaktadırlar.

- Diğer önemli bir gelişme, küçük sermaye gruplarının oluşumu ve küçük-orta ölçekli işletmelerin hızla büyümesidir.

Modern teknolojinin sunduğu imkânlarla, küçük âile işletmelerinden, küçük-orta ölçekli işletmelere geçiş yapan bu girişimci grup, bir taraftan iç talebe yönelik üretim yaparken, diğer taraftan başta Türk dünyası olmak üzere dış pazarlarda kendisine mahreç bulmaya çalışmaktadır. Burada üzerinde önemle durulması gereken husûs, Türk modernleşmesinin 20. yüzyılın son çeyreğinde küçük sermayeli, küçük ve orta işletme sâhiplerine dayanan yaygın ve gelişen yeni ekonomik aktörler yaratmış olmasıdır.

- Bugün için fonksiyonlarını kaybettiğini ve tıklandığını söylediğimiz modernleşme modelinin yarattığı çok önemli bir yenilik ise, Türkiye'de meslekleşme ve uzmanlaşmaya dayalı farklılaşmış bir işgücünün oluşması ve toplumsal farklılaşmanın sâdece ekonomik eşitsizlikler boyutunda değil, toplumsal statüler düzeyinde de fonksiyonel olarak ortaya çıkması husûsudur. Özellikle eğitim düzeyinin ve imkânların artması, bu eğilimi besleyen kaynaklardan birisidir.

Toplumsal farklılaşmaların artması, fikrî ve siyasî akımlarda da farklılaşmalara ve gelişmelere yol açmıştır. Bu durum düşünce özgürlüğü talebinin yükselmesine, netice itibâriyle demokratikleşmeye zemin hazırlayan bir olaydır;

Türkiye nüfûsu uzun yıllar boyunca hızlı artış göstermiş 2000'li yılların başına gelindiğinde artış oranında önemli bir azalış görünse de yaklaşık 70 milyonu aşmış büyük bir nüfûstur. Bu kalabalık nüfûsun ekonomik olarak önünde en

önemli mesele, ekonomik büyüme, istihdam ve gelir dağılımıdır. 70 milyon gibi büyük bir nüfusun, son 20 yılda takip edilen enflasyonist büyüme modelinden en çok etkilendiği husûsun işsizlik ve yoksulluk olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Tüm bu tespîtlер Türk modernleşmesinin nerede tıkanıdığı husûsunda bazı ipuçları verdiği gibi, Türkiye’deki modernleşme modelinin dayandığı paradigmanın değişmesi gereğini açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Türkiye’nin modernleşme yaklaşımının dayandığı tarihî aktörlerin; siyasî elitler, devlet güdümünde gelişmiş devletçi kapitalistler ve bu iki unsura eklenmiş olan aydınlardan oluştuğunu ifâde etmiştik.

Bu modernleşme anlayışının dayandığı paradigma, devlet öncülüğünde modernleşmeci aktörler tarafından toplumsal, kültürel ve ekonomik alanda gerçekleştirilecek değişim politikalarının Türkiye’yi ileriye doğru götüreceği, modern bir toplum yaratacağı inancı ile ilgilidir. Bugün gelinen noktada tekелci kapitalizmin ekonomik modernleşmeyi başaramayışı, yani Türkiye’nin bütün ‘egemen’ ve ‘imtiyâzlı’ konumuna rağmen, sanayi toplumuna dönüşecek performansı ortaya koyamayışı, artık bu modernleşme anlayışının dayandığı paradigmanın parçalandığını göstermektedir.

İkinci önemli nokta, Türkiye kapitalizminin sâdece sanayi devrimini başaramamakla kalmayıp, demokratikleşme yönünde gerekli politikaları üretememesi, sâhiplenememesi, hatta karşı tavır alması, bu modernleşme modelinin dayandığı paradigmanın işlevsiz kalmasını sağlayan diğer bir sebeptir.

Üçüncü önemli nokta, Türk modernleşme modelinde ciddi bir değişme ihtiyacı, modeli sürdüren aktörlerin arasında ideolojik-politik ayrışmada ortaya çıkmaktadır.

Devletçi-kapitalist unsurların ittifakında yer alanların, devlet içerisinde örgütlenmiş siyasî elitler ve tekелci büyük sermaye olduğunu düşünürsek, bu iki grup arasında ciddi bir ayrışma yaşandığını görebiliriz. Bu ayrışma eski modelin dayandığı zemininin gerilimli bir süreçten geçtiğine işâret etmektedir.

Global süreçte Türkiye'de devletçi elitlerin önemli bir kısmının millî devlet yapısını koruma eğilimine yönelirken, tekelci kapitalistlerin, global sermayenin etki alanına girip, ulus/devlet karşıtı bir tavır takınmaları, en azından siyasî elitlerin önemli bir kanadı ile tekelci kapitalistlerin ittifakının bozulduğunu ortaya koyan bir gelişmedir.

Dördüncü bir husûs ise, modern teknolojinin bir özelliği ile ilgilidir. Sanayi çağının teknolojisi 20. yüzyılın son çeyreğine kadar sabit yatırım düzeyi yüksek, değişme aralığı geniş olan teknoloji görünümündeydi. Oysa yaklaşık son 20 yılda çok önemli değişmeler oldu ve özellikle elektronik endüstrisi ve bilgi teknolojilerin üretime uygulanmasıyla ölçek küçüldü ve teknoloji transferi hızla yükselmeye başladı. Bu gelişme düzeyi, modernleşen ülkeler açısından ciddî bir imkân niteliğindedir.

Yeni teknolojik gelişmeler, devletçi kapitalist yapıda, modernleşmenin ekonomik aktörlerinin yapısında, değişmeyi zorlayan ciddî bir dinamizm ortaya koymuştur.

Türkiye modernleşmesinin yukarıda belirtilenler ışığında bir paradigma değişimi sorunu ile karşı karşıya bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu paradigma değişimi hakkında netleşmiş bir fikre ulaşmak için, 19. yüzyılda oluşan pozitivist paradigmanın sâhip olduğu karakteristik husûsiyetleri tespît etmek gerekmektedir:

- Toplum müdâhale edilecek olan mekanik bir alandır. Biz bu alanda yapacağımız müdâhalelerle toplumsal değişmeyi istediğimiz şekilde yönlendirebiliriz.

- Toplumsal değişmenin yönünün daima ileriye doğru olduğu bilindiğine göre, topluma yapılabilecek müdâhalelerin de ancak ileriye doğru ve hızlandırıcı bir etki yapması kaçınılmazdır.

- Toplumun maddî öğeleri, her zaman soyut ve mânevî ilkelerinin üstünde bir belirleyiciliğe sâhiptir. Topluma yapılacak müdâhalelerin karşısında, kültürel alandan gelecek

tepkileri önleyecek politikalar, toplumsal değişmeye yönelik müdâhalelerle kültürü de ikame edecek değişimleri kapsayacaktır.

- Bütün bu değişimleri ve müdâhaleleri yönlendirecek temel kurum, devlet ve devletin içerisinde siyasî aklı (pozitivist aklı) temsil eden siyasî elitlerin, bütün toplumsal ve kültürel alana karşı bir üstünlüğü vardır ve kaçınılmaz olarak toplumun iyiliği için onların yapacağı projeler ve bu doğrultudaki müdâhaleler ortak iyiye ulaşmayı sağlayacaktır.

- Toplumsal yapı değişimlerinin yaratacağı sorunlar ve bu sorunların içerisinde, yapılan müdâhalelere karşı oluşacak toplumsal muhalefeti temsil eden toplumsal grupların, sınıfların veya tabakaların kısaca toplumsal muhalefetin hiçbir unsurunun meşrûiyeti olamaz.

Yukarıda ana çizgilerini belirlemeye çalıştığımız Türk modernleşmesinin dayandığı paradigmanın, gerçekte bir modernleşme projesinin değil, 19. yüzyıl batıcılığının (ki bunda oryantalizmin etkisi apaçık ortadadır) bir yansıması olan, modernleşme yerine, modernleştiricilik misyonu ile hareket eden, Batılı beyaz adamın dünyayı kuşatma ideolojisinin etkileri açıktır. Günümüz sosyal bilimlerinin ulaştığı seviyede ve Türk toplumundaki yapısal değişimlerin artık bu tür projelerin içerisine sığmayacak kadar geliştiği, kendi modernleşme dinamiklerini üretecek bir aşamaya geldiği noktada, bu tür paradigmlar geçersizdir.

Türkiye’nin bu paradigma değişimi sorununu aşmasıyla, Türk modernleşmesi yeni bir ivme kazanacak, yapısal sorunlarını aşarak, Türk toplumunun 21. yüzyılda ortaya çıkan yeni süreçlerle entegre olması veya o süreçlerden beslenerek kendisini zenginleştirmesinin yolunu açması mümkün olacaktır.

Bu değişim modelinin dayandığı yeni paradigma, devletten topluma doğru işleyen, yani siyasî elitlere ve devletçi kapitalistlere verilen modernleştirici misyon yerine, toplumun kendi tarihî ve kültürel dinamiklerinden kaynaklanan; bireyden top-

luma, piyasadan rekabetçi girişime yönelen yeni bir yaklaşım olacaktır.

Türkiye'nin 200 yıllık batılılaşma-modernleşme eksenindeki çatışması, bir anlamda yerli dinamiklerin 'batılılaşmacı-pozitivist' paradigmanın değişmesine yol açarak, Türkiye'nin özgürleşmesini sağlayacaktır. Türkiye'deki topluma rağmen güç ve nüfuz kazanmış iktidar odakları yerine, fonksiyonel olarak toplumsal ve kültürel üretime katkıda bulunan yeni toplumsal tabakaların önünü açacaktır. Bu süreç doğrusal ve mekanik bir değişme modelini reddettiği, çetin, girift ve sorunlu çoğulcu bir değişmeyi başardığı ölçüde toplumun sorun çözme kabiliyetini artıracaktır.

Türkiye'nin tarihî birikiminin ve son iki yüzyıldır yaşadıklarından çıkardığı derslerin, böyle bir değişimi gerçekleştirecek olgunluğa ulaştığına inanıyoruz.

3

Batı, Batılılaşma ve Türkiye İçin
Yeni Bir Çıkış Yolu

Türkiye bürokrasisi, bir dünya imparatorluğunun tarihî mîrâsını tüketiyor. Bunu birçok yönüyle düşünmek mümkün: Bir defa tarihî bürokratik imparatorluk geleneği bizâtihi bürokrasiyi ‘devleti’ araç olarak kullanan bir zümre hâline getirmekle kalmadı, devleti toplum karşısında en etkili baskı aracına dönüştürdü. Bunun yanında, bürokrasi, devletle bütünleştikçe, bütün toplumsal alanları tahrip ederek yeniden düzenleme iddiâsını taşıyan bir ideolojiye sâhip bir zümre hâline geldi. Bu ideoloji sayesinde, neredeyse toplumsal olan her şeyin meşrûiyetini yok sayan bir dünya görüşüne sâhip oldu.

İmparatorluk yapısının tarihî şartları içerisinde gelişen bürokrasinin, 19. yüzyıldan itibaren geçirdiği evrim, bir toplumun devlet içerisinde yükselen bir zümre tarafından nasıl baskı altına alındığının, toplumsal özgürlüklerin nasıl bastırıldığının, değişme imkânlarının nasıl yönlendirildiğinin veya engellendiğinin de örneklerini vermektedir.

Burada Türk bürokrasisinin tarihî şartlar içerisinde ortaya çıkan gelişmelerin bir parçası olarak, Türk siyasî hayatında üstlendiği ‘batılılaşma’ ideolojisinin bazı sorunlarını ve AB ilişkileri bağlamında oynadığı rolü tartışmak için aşağıdaki önermeleri ele alabiliriz:

- Türk toplumunda modernleşme dinamiği ile batılılaşma dinamikleri arasındaki çatışmalar henüz sonuçlanmamış bulunmaktadır.

- ‘Modernleşmeci’ toplumsal güçler, ‘batılılaşmacı’ toplumsal aktörler karşısında siyasî olarak etkisiz kaldıkça, ‘batılılaşma’ eksenini ön plâna çıkarmaktadır.

- Bürokrasinin tarihî olarak 'sınıfa' dönüşemeyen bir 'zümre' olduğu ve modernleşme süreci içerisinde kaçınılmaz olarak farklılaşmalara uğradığı bilinmektedir. Siyasî bürokrasi batıcılık üzerinden 'kompradorizme' kayarken, fonksiyonel unsurlar 'popülizme' ve 'modernizme' açık hâle gelmektedir.

- AB süreci, Türkiye'nin toplumsal dinamizmi tarafından yönetildikçe, kontrol edildikçe bürokrasinin batılılaşma ideolojisi ve AB'nin batılılaşma beklentileri ekseninde oluşan proje, değişime uğramak zorunda kalacaktır.

- Toplum ve tarihsellik, hep farklılaşmalar içerisinde olur. Bu ise kaçınılmaz olarak çoğulcu bir sentez yaratır. Bu sebeple bürokratik ideolojinin 'tekel'ci yapısı kaçınılmaz olarak tasfiye olacaktır.

19. yüzyıl, Batı dışı toplumlar açısından çok sarsıntılı ve yıkıcı geçmiştir. Özellikle Batı dışı kültürlerin en büyük siyasî temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın başında yaşadığı büyük şoku, bu noktada hatırlamak gerekmektedir. Sanayi devriminin 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla yayılarak, 19. yüzyıl Avrupa'sını yükselen bir güç hâlinde, dünya politikasında belirleyici bir konuma taşıması, kaçınılmaz olarak ilk önce Osmanlı İmparatorluğu'nda yıkıcı tesirlerini göstermiştir.

Bu tesirlerden ilkinin, aydınlar ve devlet yönetiminde bulunan bürokratik kadrolar üzerinde bir dünya görüşü değişimi başlattığı görülmektedir. Kendisine güvenen, dünyaya kendi egemenlik ilişkileri çerçevesinde oluşturduğu dünya görüşüyle bakan bir büyük imparatorluğun karşılaştığı şokla, önce bu dünya görüşünün sarsılmış olması beklenen bir şeydir. Zamanla güven duygusunun kaybolması ve giderek bir psikolojik çöküntüye dönüşmesi ise, kaçınılmaz olarak bir 'şok hâlini' alacaktır.

İkinci önemli olay ise, aydınlarının ve yöneticilerinin kendi dünya görüşünden uzaklaşma eğilimine girdiği süreçte, imparatorluğun giderek ekonomik ve askerî bakımdan Batı'nın etkisine kapılmış olmasıdır. İlginç, fakat tesadüf değildir ki,

‘1838 İngiliz Ticâret Anlaşması’yla, ‘1839’da Tanzimat Fermanı’ birbirini takip etmiştir.

Esâs itibârıyla maksadımız, imparatorluk bünyesinde devletin egemen konumunda bulunan ‘aydın-bürokratik’ ‘zümrelerin giderek, bir imparatorluğun tasfiye sürecinde, ‘zümre’den ‘sınıfa’ geçiş arayışlarının yarattığı ‘bürokratik ideolojinin’ sağlam konumuna dayanarak kendisini üretecek şartları her dönemde ortaya çıkaracak ilişkiler içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Burada ‘kendisini üretecek şartların’, başından itibâren Batı’nın etkisi veya desteği sayesinde geliştiğini kesinlikle gözden uzak tutmamak gerekir.

Yukarıdaki ifâdelerden de anlaşılacağı gibi, Türkiye’nin AB sürecini daha farklı bir bağlamda irdelemek istiyoruz. Öncelikle, tarihî olarak bürokratik kimliğin ve ideolojinin oluşumu üzerinde Batı’nın rolünü ele alacağız. Ardından, Cumhuriyet Türkiye’sinde bürokrasinin toplumsal ittifaklar kurma girişimi ve bu toplumsal ittifakları yönetme iddiâsının modernleşme sürecinde karşılaştığı sorunları değerlendirip nihâyetinde ise, AB projesinin tarihî, bürokratik, ideolojik eksenlerde anlamını çözümlemeye çalışacağız.

3.1. Bürokrasi: Zümre’den Sınıf’a

Türkiye’de bürokrasinin ‘egemenlik kurma’ tarihi neredeyse batılılaşmanın tarihi ile özdeştir. Türk bürokrasisinin büyük tarımsal imparatorluklar geleneği içerisinde önemli bir yeri olan Osmanlı İmparatorluğu’nun yapısı içerisinde şekillendiğini, bir çok sosyal bilimci tartışagelmıştır. Yeni olarak ileri sürmek istediğimiz husûsu şöyle formüle edebiliriz: Bütün tarihî bürokratik tarım toplumlarında güçlü bir bürokrasiden söz etmek mümkündür; fakat Osmanlı bürokrasisi aynı zamanda dünya ekonomisi bağlamında, bir imparatorluğun geniş ve güçlü ağırları üzerinde örgütlendiği için, diğerlerinden çarpıcı bir biçimde farklılaşmaktadır. Bunun en önemli göstergesi, imparatorluk bürokrasisinin, üzerindeki siyasî irâdeyi tasfiye edecek bir projeye sâhip çıkararak, bu projenin başarılı olması durumunda neredeyse ‘zümre’den ‘sınıf’a’ geçme talebini ortaya koymuş olmasıdır.

Burada ileri sürmek istediğimiz fikrin dayandığı önemli gerekçeler vardır: Bunlardan ilki, Osmanlı bürokrasisinin kendisini yaratan devlet biçimini değiştirerek yerine, kendisini belli ölçülerde otonom, hareket serbestisine sâhip bir zümre hâline getiren bir yapı kurmasıdır. Tanzimat Fermanı ile birlikte uygulamaya konulan siyasî reformlar, Osmanlı bürokrasisinin 'kul bürokratlıktan' 'özgür bürokratlığa' geçişini mümkün kılmakla kalmamış, siyasî irâdeyi yani sultanın yetkilerini ele geçirmenin tarihî fırsatlarını da yaratmıştır. İkinci önemli bir gerekçe, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde dünya ekonomisi bağlamında tarımsal imparatorluğun yapısıyla, sınırlı fonksiyonları olan tüccar zümrelerin devlet vesayetinden kurtulup, bir 'üçüncü zümre'den 'sınıf'a dönüşme dinamiğini ortaya koyamamasıdır. Bu durum, bürokrasinin gücünü ve imkânlarını artırmıştır. Böylece devlet, denetimindeki ticâret yapısını, kendisini serbestleştirecek, otonomi kazandıracak ilişkilerde kullanmaya yönelmiştir. Üçüncü gerekçe ise, bağımsız özerk bir aydın zümrenin oluşmaması ile ilgilidir. Daha çok bürokratik unsurlarla bütünleşmiş Osmanlı-aydın elitinin, bürokrasiden farklılaşacak başarıyı ortaya koyamaması, yeni fikirler, yeni entelektüel bir iklim yaratacak üretkenliği meydana getirememesi, yeni toplumsal ya da siyasî projelerden uzak olması da bürokratik hedeflerle aydınların kolayca bütünleşmesini sağlamıştır.

O hâlde şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı bürokrasisi kendi toplumsal ilişkileri içerisinde yükselen bir sivil topluma ve ekonomik taleple sınırlandırılmayacak bir hareket serbestisine sâhiptir. Sultanın otoritesini etkisiz kılmak ve bunu rahatça yönetmek için ihtiyaç duyduğu şey dışarının desteğidir. Bu noktada, bu değişimlerin en önemli kaynaklarından birisinin 'batılılaşma' ideolojisi olduğunu hatırlatmalıyız.

Batılılaşma sorunu, 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan, 19. yüzyılda bütün Avrupa'yı saran, sanayileşme dalgasının dışında kalan ve Batılı olmayan bütün toplumların karşılaştığı bir sorundur.

Oryantalizmin Batılı olmayan toplumların ‘ilkelliği’ veya ‘medenîleştirilmeleri’ gereği üzerinde estirdiği rüzgâr, sorunun Batı açısından nasıl görüldüğünün ifâdesi olarak kabûl edilebilir.¹⁵ Buradan bakınca mesele, Batılılar açısından ‘bütün dünyanın batılılaştırılması’ meselesidir. Batı dışı toplumların ‘medeniyete’ bile ulaşamadığını ileri süren oryantalist iddiâlarla birlikte, Batılı devletler misyonerce duygularla işe koyulmuşlardır: Batılı olmayan toplumları ‘medeniyetle’ tanıştırmak temel görevdir. Bu sorun sâdece bir ‘medeniyet taşıma’ projesi olarak tanımlanmak istenirse, şüphesiz eksik kalacaktır. Esâs iş, ‘Batı kapitalizminin’ Batı dışı toplumlara yayılmasını sağlamaktır.

Bilindiği kadarıyla Batılı ülkelerin Batı dışı coğrafyalara uzanması meselesi, sanayi çağından önceki yüzyıllara uzanmaktadır. Bu klâsik sömürgecilikle 19. yüzyıl batılılaştırma politikaları arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, kendi toplumsal ve siyasî modellerinin Batı dışı toplumlara ‘örnek’ olarak sunulması ve onlara benimsettirmesidir. Bu durumda kendi modellerini kurup yaygınlaştırdıkça, bir başka ifâdeyle Batılı olmayanları ‘batılılaştırdıkça’, kendisine bağımlılaştırma süreci hız kazanacaktır. Bu bağımlılık, büyük ölçüde kapitalist ilişkilerin ekonomik ve toplumsal işleyiş mekanizmalarının sonucudur. Çünkü kapitalizm, eşitsiz ilişkiler üzerinde gelişir ve bu ilişkiler zamanla derinleşerek bağımlılık ilişkilerini daha kuvvetlendirecek periferi yapılarına dönüşür.

Batı açısından sorun ‘batılılaştırma’ iken; Batı’yla ilişkiye giren, Batı’yı bir model olarak benimseyerek ülkelerini bu modele göre düzenlemeyi ve değiştirmeyi amaç hâline getirenler açısından batılılaşma sorununa dönüşür.¹⁶

Bu çerçevede, Türkiye’deki modernleşme sorunu, batılılaşma sorunundan farklı bir alana işâret etmektedir. Modernleşme meselesinin çok boyutlu dinamikleri açısından konuyu ele aldığımızda, batılılaşmanın Türkiye’de ortaya çıkışı ile, modernleşme ekseninde gelişen olaylar, zaman içerisinde

farklılaşmış ve birbirinden farklı eğilimlerin tarih sahnesine çıkmasına yol açılmıştır diyebiliriz.

Modernleşme dinamızının neden baskın hâle gelmediğini ya da modernleşmeyi geciktirici etkileri ayrıca ele almak gerekebilir. Öncelikle üzerinde durduğumuz husûs, batılılaşma dinamiklerinin yarattığı etkilerin toplumsal değişmeyi uzun bir süre kuşatacak ve yönlendirecek güçte olmaları ile ilgilidir. Batılılaşma dinamikleri olarak Batı Avrupa'nın sanayi devrimi ile birlikte kazandığı üstünlüklerin, Batı dışı toplumlara çeşitli biçimlerde yansımaları ile ilgili pratiklerdir. İkinci mesele ise, batılılaşma sürecini toplum ve devlet ilişkileri alanında kendi toplumsal konumlarını güçlendirecek bir zümre hareketine dönüştüren bürokrasinin varlığı ile ilgilidir. Burada her ne kadar Osmanlı bürokrasisinin batılılaşma misyonu ile elde ettiklerini, bir başka ifâdeyle kazanımlarını sürdürmenin bedelini bir imparatorluğu tasfiye etmeye götürdüğünü unutmadan, Cumhuriyet döneminde de bürokrasinin Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da adım adım yeniden güçlenme eğilimine girdiğini gözden uzak tutmamak gerekir. Bu noktada, bürokrasinin nasıl bir 'ideolojik güçten' 'politik güç' ürettiğini izâh etmek değil, bu dönüşüm sürecinde 'batılılaşma ideolojisinin' etkisini ortaya koymak istiyoruz.

Bir toplumsal zümre olarak bürokrasinin, politik güç sâhibi olması veya diğer toplumsal tabakalar arasında politik gücü eşitsiz biçimde kullanabilecek konuma yükselmesi ve kendisine imtiyâz yaratması, 'batılılaşma' ideolojisi sayesinde mümkün olmuştur. Tarihi olarak bürokrasinin, 'sınıfa' dönüşme sorunuyla karşı karşıya olduğunu ve bunu başarmasının da mümkün olmadığını biliyoruz. Modernleşme sürecinin başlangıcında olan toplumlarda bürokrasinin 'sınıfı' ikame edecek işlevlere sâhip olmasıyla, 'sınıf'ların oluşumu karşısında erozyona uğraması, bilinen değişim sorunlarına yol açacaktır.

Türkiye batılılaşmasında toplumsal sorunların ortaya çıkışı ve görünürlüğü, bürokrasinin çözüm üretebileceği çerçevenin daralmasıyla daha da yaygın hâle gelmiştir. Daha açık bir ifâdeyle, bürokrasi kendisini meşrûlaştıracak ideolojiden güç

aldıkça, iktidarını sürdürebilir. Fakat iktidarını devamlı hâle getirebilmek için, asgarî düzeyde toplumsal sorunları ve beklentileri karşılamak durumundadır. Esâsen batılılaşmacı ideolojinin de ileri sürdüğü, Batı toplumları gibi olma veya Batı’ya benzeme ideali, kaçınılmaz olarak toplumda devlet gücüyle başlatılan çeşitli sosyal ve ekonomik reformları yürürlüğe koyacaktır. Bu reformların modernleşme sürecini gerçekleştirecek güçte olmasa da, bu yönde bir ivme yarattığı açıktır.

Geleneksel orta tabakalardan gelen ivmeyle başlamayan bir modernleşme çabasının, bürokrasinin batıcılığı ile oluşması veya batıcı reformlarla ortaya çıkması ne kadar mümkündür? Türk modernleşmesi büyük ölçüde bu sorunun etrafında dönen çelişkileri içerisinde barındırmaktadır. Bizim ileri sürdüğümüz önerme, Türkiye’de 1950’lerde dış konjonktürün yarattığı çok partili demokratikleşme sürecine rağmen, batılılaşma dinamizminin hâlâ baskın olduğu fikri ile ilgilidir. Bir başka ifâde ile, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra, bürokrasinin zaman içinde güçlenmesi ve tek parti yönetiminin kurulması ile, devleti batılılaşmanın temel bir aracı hâline dönüştürmesi, batılılaşma dinamizmini 1970’li yıllara kadar modernleşmenin üstünde bir belirleyici güç hâline getirmiştir. O hâlde Türkiye’de modernleştirici güçler dediğimiz geleneksel orta tabakalardan yükselen ticâret ve endüstriyel girişimciliğin ortaya çıkması ve kuvvet kazanması, geleneksel esnaf, zanaatkâr ve küçük üreticiliğin taleplerinin politik bir güç hâline gelmesi, tarımın pazara açılma sürecinde kırsal üreticiliğin meydana gelmesi ve özellikle sanayi işçilerinin tarih sahnesinde yer almasıyla birlikte oluşan kadro, bürokrasiyi dengeleyecek hâle geldikçe, bunların toplumsal yapı değişmelerinin üzerindeki belirleyiciliğini kısmen etkisizleştirerek kendisini yansıtmaya fırsatı bulacaktır. O hâlde Türk modernleşmesinde sorun, batılılaşma ideolojisini taşıyan unsurların toplumsal olarak gücünün dengelenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahmin edilebileceği gibi, hiçbir toplumsal ilişki bu düzeyde yalın bir şekilde gelişmez. Batılılaşma dinamiğinin etkisi ile ortaya çıkan ekonomik-politik iktidar ve onun dev-

letle bütünleşmiş araçları, aslında modernleşmeci toplumsal yapılar üzerinde de çeşitli etkiler yaratabilmektedir.¹⁷

Bu kapsamda önemli bir durumu irdelemek istiyoruz. Bürokrasinin belirleyiciliğinin yükseldiği dönemde oluşan, dolaşımı ile batılılaşma ideolojisinin zihnî çerçevesi ile biçimlenmiş Türk sanayi kapitalizmi, kendi oluşum şartları içerisindeki durumla o kadar özdeşleşmiştir ki, politik toplumun bir aktörü gibi davranma alışkanlığı ile batılılaşma siyasetinin temel kadrolarından birisi hâline gelmiştir.

Bu süreçte sanayi kapitalizminin modernleşmeci işlevleri yani, Türk toplumunu ekonomik ve toplumsal olarak endüstriyel bir topluma dönüştürmek için ortaya koydukları pratiklerle, bürokratik batılılaşma ideolojisi ekseninde statükoya verdikleri destek, kendi içerisinde çelişkili olsa da mevcûd politik toplumun statükosunu güçlendirici etkiler yaratmıştır. Bir anlamda Türkiye'nin batılılaşma sürecinde karşılaştığı yol ayrımı, ancak modernleşmeci güçlerin, bürokratik devletçi ideolojiyi dönüştürebilecek bir performansı ortaya koymalarını da gerektirmektedir ki, yukarıda üzerinde durduğumuz bürokrasinin dengelenmesi sorunu, bu çerçevenin bir parçası olarak görülebilir.

Birinci önermede ele aldığımız batılılaşmacı ve modernleşmeci güçler arasındaki ilişkiler, Türkiye'de yeni bir dönüm noktasına gelmiştir. Türkiye'nin batılılaşma ideolojisini taşıyan batıcı güçleri, AB'yi batılılaşma dinamiklerinin bir parçası olarak görüp, onun etkisi ile Türk modernleşmesini, hâlâ bir batılılaşma projesi hâlinde tutmak istemektedirler. Bunun anlamı açıktır, modernleşmeci unsurlar batıcı kadroyu tasfiye edecek dönüşümleri gerçekleştiremedikleri için, hâlâ o kadronun hazırladığı batılılaşma projelerinin en kapsamlısının içerisinde sıkışıp kalmış bulunmaktadır.

AB'nin 1950'lerden itibaren batıcı ideolojinin içerisinde önemli bir yeri olduğu bilinen bir gerçektir. Ankara Anlaşması'ndan bu yana bürokrasinin Türkiye'ye nihâî batılılaşma projesi olarak dayattığı AB'yi, bütünüyle Batı'ya en-

tegre olmuş bir Türkiye yaratma ideali açısından en uygun çözüm yolu olarak gördüğünü, muhtelif vesilelerle defalarca ve sayfalarca dile getirildiğini hatırlayabiliriz. AET’den başlayarak AB’ye kadar bu uluslararası kuruluşla her aşamada ve her görüşmede, Türkiye’nin batıcı unsurlarının nasıl bir bayram sarhoşluğu ile hareket ettikleri, zaman zaman kara mizâha varacak gülünçlükleri ile ortadadır. Fakat burada sorun AB projesi ile ilgili değildir, problemi doğru tanımlamamız gerekmektedir. Sorun AB’yi Türkiye’ye taşımaya çalışan, Türkiye’yi AB’ye bağlamaya çalışan unsurların oluşturdukları stratejiler, benimsedikleri yöntemler, kararlar ve politikalarla ilgilidir. Bir başka ifâdeyle sorun, AB’nin, bürokrasinin bir projesi olarak ortaya çıkışı ile ilgilidir.

Gelinen noktada, Türkiye’nin siyasî kadroları, siyasî proje üretmedikleri, -AB de dâhil- herhangi bir uluslararası mesele veya kuruluşla ilişki bakımından ortaya yeni bir strateji, politika ve yöntem koyamadıkları için bürokrasinin projesine mahkûm olmak durumunda kalmaktadırlar. Bürokrasinin ‘batılılaşma projesi’, ideolojik gücüyle Türkiye’nin siyasetçilerinin üzerinde belirleyici olmaktadır. Böylece devlet karşısında iktidar kullanamayan, iktidar üretemeyen -ki iktidar üretmek siyasî proje yapmaktır- bir siyasetçi grubu Türkiye’nin önünde durmaktadır. Belki sâdece önünde dursa idi, sorun bu kadar büyümeyecekti. Türkiye’nin modernleşmecî güçlerinin de önünü kapatmaktadır.

Dikkat edilirse hangi parti ve hangi görüş iktidara gelirse gelsin, iktidarının üçüncü ayından itibaren başta dış politika olmak üzere, bütün alanlarda giderek birbirlerine benzemektedirler. Daha önce karşı çıktıklarını benimsemekte, eleştirdiklerini savunmakta, söylediklerinin aksini söylemeyi olumlu bir iş yapmış anlamında ‘değiştim’ diyerek, muhtelif gerekçelerle açıklamaya çalışmaktadırlar. İşte bu nokta, Türkiye’de siyasetin ‘etkisizliğini’ ve daha gerçekçi bir ifâdeyle ‘tükenmişliğini’ ifâde etmektedir. Projesiz, ‘siysetsiz’ iktidara taşınan siyasetçiler, bürokrasinin oluşturduğu, artık geleneksel hâle gelmiş projeleri savunarak, iktidar dönemlerini geçiştir-

meye çalışmaktadırlar. Bu durum, Türkiye'de aslında siyasî istikrârsızlığın da en önemli sebeplerinden birisini oluşturmaktadır. Toplum birbirine benzeyen siyasetçileri gördükçe, siyaset kurumundan ümidini kesmekte, siyasete ilgisiz hâle gelmektedir.

Peki neden böyle olmaktadır? Belki de bu sorunun cevabı, Türk modernleşmesinin yeniden ele alınmasını gerektirecek kadar geniş ve kapsamlı olmak zorundadır. Ancak konuyu sınırlandırarak, Türkiye'de siyaset sürecini etkisiz hâle getiren bazı faktörler üzerinde durmak istiyoruz. Siyaset sürecinde toplum ve devlet arasındaki ilişkileri, geleneksel batıcı siyasî elitlerin biçimlendirdiği parametrelerin dışına taşıyamayan gelişmeler, büyük ölçüde birincisi devlet ve batılılaşma ideolojisi ekseninde ortaya çıkan sentezden beslenmektedir. İkincisi ise, devletin belli bir tarzda biçimlendirdiği ekonomik ve toplumsal ilişkilerin içinden yükselen kapitalist sınıfların yapılarından gelen etkilerle ilgilidir. Üzerinde durduğumuz meselelerin siyasî tarafı, Türkiye'de modernleşmeci unsurların siyasette demokratikleşme mücadelesini, anti demokratik tepkilerin üzerinde bir dinamizmle, devam ettirmekte gösterdikleri başarısızlıklarla ya da performans düşüklükleri ile ilgilidir.

Türkiye'de siyasî süreç çok partili hayata geçtiğimiz 1950'den bu tarafa dört defa önemli ölçüde kesintiye ya da sarsıntıya uğratıldığı için, anti demokratik unsurlar bir anlamda kendilerini konsolide etme imkânı bularak, siyasî aktörleri demokratikleşme sürecinde, siyaset üretme yeteneğinden uzaklaştırmışlardır. Türk siyasal hayatındaki istikrârsızlıkların yarattığı bu sonucun etkileri, toplumsal ve ideolojik alanda bürokratların siyaset yapma işlevini diri tutar iken, 'meşrû' siyasî aktörleri tesirsiz ve edilgen konuma düşürmüştür. Bu edilgenlik, bürokrasinin projelerinin benimsenmesi şeklinde bir siyasî yaklaşımın bütün siyasî aktörlerce kabûl edilmesi gibi, yukarıda üzerinde durduğumuz neticeye yol açmıştır.

İkinci önermede ifâde edilen olay, modernleşmeci güçlerin Türkiye'yi demokratikleştirme çabaları yetersiz kaldığı zaman, karşımıza çıkan durumu îzâh etmektedir. Bir başka ifâdeyle,

Türkiye demokratikleşemedikçe batıcı unsurlar tarihî yapılarında -ki bu yapının parçalarını ideoloji ve devlet arasındaki etkileşimler oluşturmaktadır- mevcûd olan birikimi siyasete taşımakta hiçbir tereddüt göstermemektedirler. Türkiye’nin demokratikleşmesi geciktikçe, Türkiye’nin Batı ile olan ilişkileri de herhangi iki ülke arasındaki ilişki olmaktan çıkmakta, bir zümrenin tarihî ideolojisi ekseninde oluşan ilişkiye dönüşmektedir. Bu sürecin, Türkiye ve Batı ilişkilerinde bir bağımlılık ilişkisi yarattığını söylemeye bile gerek yoktur.

Yakın dönemde yaşadığımız olay, sözde Türkiye’nin en muhâfazakâr kesimlerinden gelen siyaset anlayışlarının, batıcı projeler karşısında kendi projelerini üretemeyen siyasetçilerin ne duruma geldiğini açıkça ortaya koyan örneklerden biri olarak okunabilir. Bu noktada akla şu soru gelebilir: Bürokrasi çağının kapandığı, muhtelif kapalı toplum projelerinin iflâs ettiği bir çağda, Türkiye’nin statükosunu oluşturan ana eksenlerden birisi olarak bürokratik siyasî elitler nasıl ayakta durabilmektedirler? Bürokrasi kendi içerisinde bir farklılaşmaya uğramamış mıdır? Ya da daha da önemlisi bürokrasinin batılılaşma projeleri karşısında Türkiye’yi modernleştirmek mümkün değil midir? Böyle bir siyaset imkân olarak mevcûd değil midir?

Yukarıda üzerinde durulan temel perspektiflerden birisinin, Türk modernleşmesini taşıyan unsurların bugün önemli bir mesâfe kat etmiş olduğu ile ilgilidir. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren Anadolu şehirlerinde ortaya çıkmaya başlayan küçük ve orta ölçekli girişimciler, geleneksel unsurlarla birlikte yeni ittifaklar gerçekleştirerek, toplumsal ve ekonomik yapıda tesirleri giderek daha fazla hissedilmeye başlayan, gerçek bir modernleşme hamlesini oluşturmaktadır. Bu aşamada, bürokrasinin, özellikle demokratikleşme süreci ile ilgili kendi içerisinde bir farklılaşmaya uğradığı ve siyasî bürokrasinin dışında kalan unsurlarının, giderek Türkiye’nin modernleşmesi ekseninde, batıcılıktan uzaklaşan yeni bir anlayış ve tutum geliştirdikleri söylenebilir.

Bu bağlamda diğer temel etkenlerden bir tanesi, eğitim sisteminin geleneksel değerlere bağlı toplum kesimlerini içi-

ne alacak şekilde genişlemiş olmasıdır. Geleneksel değerlerle yetişen, modern eğitim süreçlerinde nitelikler kazanan toplumsal kesimlerde, önemli bir hareketlilik söz konusudur. Bu yeni hareketliliğin içinde yetişip bürokrasiye katılan unsurlar batıcı değerlere karşı, toplumla uzlaşan, demokratik değerleri benimseyen bir devlet anlayışını benimsedikçe, demokratikleşme dinamizm kazanmış ve bundan olumlu bir şekilde etkilenmeye başlamıştır. Böylece bürokrasinin içerisinde batıcı unsurlar dış tesire açık hâle gelip, kompradorizm kayarken, kendi toplumlarına kapalı ve dışa dönük işbirlikçi bir anlayışı temsil eden bu unsurlar karşısında, fonksiyonel bürokrasi diye isimlendirebileceğimiz bir yapı oluşmaya başlamıştır. Bürokrasinin bu yeni unsurları, dünyaya ve kendi toplumlarına batılılaşma eksenini içerisinde, belli bir ideolojik anlayışla yaklaşma yerine; dışa açık, karşılıklı ilişkiye dayalı ve demokratik değerlerle kendi toplumunu temsil etme gibi hassasiyetleri olan bir anlayışı ortaya koymuşlardır. Bürokraside yaşanan bu modernleşme eğilimi, aslında toplumsal yapıdaki diğer modernleşme dinamiklerinin bir parçası olarak düşünüldüğünde, gerçekte Türkiye'nin önünde ciddi bir alternatifin olduğu görülecektir.

Batıcı bürokrasi, kendi yaratmış olduğu kapitalistleşme modeli ile, Batı'nın uluslararası tekelleri ile bütünleşen bir yaklaşımı Türkiye'nin önüne, temel strateji olarak koyarken; Türk modernleşmeciler unsurları AB'ye daha gerçekçi, ideolojik önermelerden arınmış, karşılıklılık esâsında işleyen bir proje olarak bakmaktadırlar. Nitekim küçük ve orta ölçekli sermayenin, fonksiyonel bürokrasinin bazı unsurlarına yönelttiği eleştirileri bu çerçevede değerlendirmek daha doğru olabilir.

3.2. Bir Anlayış Değişikliği

Bugün Türkiye'nin AB ile müzakere sürecinde geldiği aşamaların neredeyse tamamı, batıcı bürokrasinin işbirlikçi, çoğu kere komprador tutumlarını yansıtan uygulamaların sonucunda gerçekleşmiştir. Türkiye bu bağlamda demokrasisini geliştiremediği için, devlete ve devletçi kapitalizme hapsolmuştur. Bunların karşısında siyaset projesi üretemeyen siyasî aktörler, önlerine konulan projeleri sâhiplenerek, 'batıcı unsurların'

devlete biçtiği rol karşısında kendilerini meşrûlaştırma çabasına girdikçe, kendi toplumlarına yabancılaşma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır.

Unutmamamız gerekir ki, tarih ve toplum çoğul gerçeklik alanlarıdır. Bugün harekete geçmiş olan modernleşmeci unsurlar, Batı ile kurulan ilişkilerin bu aşamasında bile, siyaset ürettikçe, bu ilişkileri bağımlılık ilişkisinden çıkarıp bir gelişme dinamizmine dönüştürebilirler. Türkiye’deki küçük ve orta ölçekli sanayicilerin geleneksel ve modern orta tabakaların siyaset sürecine katılma seviyeleri, AB ile müzakereler sürecinde -ki bunun en az 15 yıl süreceği tahmin edilmektedir- siyasete daha fazla katıldıkça, batıcı projeyi dönüşüme uğratabilirler. Bu aşamada, batıcı unsurların Türkiye’yi bağımlı hâle getirmek için uygulayageldiği ‘batılılaşma projesinin’ AB ile bugün gelinen noktada kendi önlerine de birtakım engeller koyması gerçeğini unutmamalıyız. AB pratiğinin içerisindeki normatif düzenlemeler, bürokrasinin kendi bindiği dalı kesmesi ya da zayıflatması gibi sonuçlar doğurarak, modernleşmeci unsurların kontrol ettiği bir süreçte, AB ile ilişkilere yeni bir mâhiyet kazandırabilir.

Bugün Türkiye’nin batı ile ilişkilerini sürdüren kadro neyi tartışırsa tartışsın, bir müddet sonra Batılı güç merkezlerinin -bunlar nihâyetinde Batılı devletler, uluslararası şirketler ve bir anlamda dünya kapitalizminin temsilcileridir- söylediklerini kabûl etmek durumundadırlar. Oysa modernleşmeci unsurların katılımıyla çoğulculuşacak siyaset anlayışı, Türkiye’yi bu mecbûriyetten kurtaracak bir imkân olarak yükselmektedir.

Bugüne kadar Türkiye’de demokrasiyi kesintiye uğratan ‘cuntacı müdâhaleler’le kendisini yeniden üreten bürokratik unsurlar, modernleşmeci toplumsal dinamizm karşısında ve ülkenin içine girdiği bu konjonktürde, tahmin etmedikleri yeni demokratik tepkilerle karşılaşabilirler. Şunu söylemek istiyoruz ki, Türkiye’nin AB ile ilişkileri batıcı unsurların öngördüğü bir şekilde bugüne kadar gerçekleştiği gibi devam etmenin şartlarını hızla kaybetmeye başlamıştır. Yeni konjonktür, batıcı unsurların nihâî projesini akim bırakarak Türkiye’nin

Batı'yla ilişkileri çerçevesinde dış dinamikleri, modernleşme ekseninde yürütecek bir demokratikleşme sürecine tekabül ettiği için, onların öngörülerinin aksine yeni sonuçlar yaratacak eğilimi taşımaktadır.

Tarih ve toplum, bir toplumsal aktör grubunun veya bir siyasî zümrenin öngördüğü projeleri, istediği zaman ve istediği yerde uygulamaya koyduğu bir gerçeklik alanı olsa idi, sosyoloji, ekonomi, siyaset gibi sosyal bilimler olmazdı. Bunların hepsinin yerine 'bir toplumsal fizik' yeterli olabilirdi.

İnsanın özgürlüğü ve toplumsal yapı değişmelerinin bu özgürlükle beslenerek kazandığı çoğulcu karakter, 'toplumsal mühendisliği' geçersiz kıldığı gibi, Türkiye'nin tarihî birikimini hiçe sayan, batıcı unsurların nihâî projesini de tarihin çöp sepetine atmaya hazırlanmaktadır.

Türkiye'nin modernleşmecî unsurları inisiyatif aldıkça, Türkiye hem dış politikada alternatiflerini çoğaltacak gücü bulacaktır, hem de Türkiye'yi AB'nin dışında tutacak, daha doğrusu AB sürecini ikinci kategoride veya ikinci sınıf bir bağımlı ülke hâline getirecek bir politika yerine, daha gerçekçi ve AB ilişkilerini daha sağlıklı bir zeminde geliştirecek, yeni bir anlayış yaratacaktır.

Bugün ülkemizin eksigi, Türkiye'nin siyaset 'sınıfının', bürokrasinin ve büyük sermayenin önermelerinin dışında yeni bir 'siyaset projesini' üretememiş olmasıyla ilgilidir. Türkiye'nin siyasetçileri, temsil ettikleri toplumsal ilişkileri siyasete taşıyacak, yenilikleri yaratacak enerjiyi buldukça, bugünkü Türkiye'ye daha fazla hizmet etmiş olacaklardır. Köylülüğün egemen olduğu, modernleşmecî unsurların hiçbirisinin gelişmediği, hatta tarih sahnesine çıkmadığı bir dönemde, belki bunları beklemek bir hayal olabilirdi. Bugün Türkiye'nin geldiği aşamada modernleşme dinamizminin dönüştürücü gücünü kullanmamak, gerçeği anlamamak, sâdece sorumluluktan kaçmak anlamına gelmez; Türkiye'ye karşı her siyasetçide bulunması gereken asgarî sorumluluk ahlâkından da uzak kalmak demektir.

3.3. Türkiye İçin Yeni Bir Yol Haritası Mümkün mü? Yeni Bir Çıkış Yolu

Buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız eleştirel bakış açısı, aslında karar mekanizmalarının veya siyasî proje üreticilerinin önünde bir alternatif bulunduğunu işâret etmektedir. Bu alternatif projeler arasında hayalî ya da mevcudun eleştirisini yapan, yürürlükteki politikaları düzeltmeyi amaçlayan projeler olabileceği gibi, tarihî gelişme, uygarlık birikimi, küreselleşme sürecinde, uluslararası ekonomik gelişmelerin bilincinde tasarlanmış, gerçekçi ve daha kapsamlı projeler de olabilir.

Bu tür proje ve yeni siyaset anlayışlarının dayanacağı toplumsal zümre çok önemlidir. Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlar içerisinde böyle projelerin temellendirileceği toplumsal tabaka ve gruplar ülkenin karşı karşıya bulunduğu toplumsal zeminin dikkate alınması durumunda daha faydalı bir şekilde belirlenebilir.

Böyle bir belirlemeyi yapmak istersek:

Birincisi, mevcûd bürokratik ve tekelci ekonomik ya da toplumsal unsurların ortaya koyduğu ve sürdürmeye çalıştığı, sonunun Türkiye için bir çıkmaz yol olduğunu işâret ettiğimiz projedir.

İkincisi, Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyayı ön plâna alan, Türkiye’nin ekonomik gelişme düzeyi bakımından önünde bir açılım oluşturan, Ortadoğu ve Asya imkânına dayalı, Türkiye’nin belli bir seviyeye ulaşmış sanayisi ve yerli kaynaklarını harekete geçirmek isteyen unsurlara dayalı projedir.

Üçüncü bir proje ise, küçük ve orta ölçekli endüstriler başta olmak üzere, Türkiye’nin tarımsal potansiyelini harekete geçirerek, tarımda dönüşüm imkânına cevap verecek bir yapısal değişim stratejisine dayalıdır.

Bu üçüncü unsurun içerisinde yer alan temel parametrelere baktığımız zaman bunun, küçük ve orta ölçekli endüstriyel grupların gelişme dinamiği yanında, bölgesel unsurlara uzandığı görülmektedir. Bunun Avrasya coğrafyasında ortaya

çıkan gelişmeleri, hatta Şangay beşlisi ile kurulabilecek ilişkileri kapsadığı kadar, Batı'yla da mevcûd ilişkileri rasyonelize etmeyi düşündüren mümkün bir proje olarak ortaya çıktığı görülür.

Burada üzerinde esâs durulması gereken şey, toplumsal yapıda yer alan unsurların hangisinin bir siyasî proje üretebilecek ve bunu ülkenin siyasetinde uygulanabilir hâle getirecek durumda olup olmamalarıdır. Tüm bu tartışmada, bürokrasinin belirleyiciliğine, tarihî imkânlarının tükenmişliğine işâret etmek istedik. Vurguladığımız gibi, bürokrasi artık son projesini yapma noktasına gelmiştir. Bürokrasinin tükenmişliği ile, son projesinin teslimiyetçiliği arasındaki paralellik tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Geline bu nokta bürokrasi açısından artık anlamlı olmamakla beraber, Türkiye açısından çok mânidar bir duruma işâret etmektedir. Çünkü artık Türkiye'nin modernleşmecî unsurları, bürokrasinin siyaset yapma otonomisini dönüştürecek bir noktaya gelmişlerdir. Bunun anlamı açıktır, Türk toplumu geri dönülmez bir şekilde demokratikleşmektedir.

Bu, meselenin bir yönüdür; meselenin bir diğer yönü vardır ki, en az birincisi kadar önemlidir. O da Türkiye'nin tarihî ve toplumsal birikimidir. Bugün yer aldığımız coğrafyada bu birikimini bizim kadar ileri düzeye ulaştırmış olan, büyük sentez kabiliyetine sâhip ikinci bir ülkeden bahsetmek, belki de çok zordur. Bunun da riskli ve avantajlı taraflarının olduğunu hatırlamak gerekir. Riskli tarafları; Batı'yla girilen ilişkiler bağlamında bu birikimin Batılı toplumlar açısından yeterince kavranamaması, 'güvenlik' ve 'haçlı' anlayışı ile yorumlanmasına sebep olan tutucu öğelerin bulunmasıdır. Avantajlı hâle getiren ise, çok daha önemlidir ve Batı'nın da bunu görmeye ihtiyacı vardır. Türkiye'nin birikimi en az 500 yıla uzanan bir Osmanlı barışını, bunun tarihî ve kültürel mîrâsının, yeni bir barışa katkıda bulunacak bir dinamik yapı arz etmesidir.

Bu ülke büyük tarihî yürüyüşün aktörleri olarak tanımlanan Türkler, Asya bozkırlarından Hindistan'a oradan İsfahan'a ve Horasan'a uzanan ve nihâyetinde Anadolu'yu dönüştürerek

Türkiye yapan büyük bir medeniyet birikimini temsil etmektedir. Türklerin, Asya’dan Anadolu’ya uzanan büyük yürüyüşünde kazandıkları ve Avrupa’ya giderken inanılmaz boyutlarda zenginleştirdikleri temel güçleri, sentez yapma kabiliyetlerinden geliyor.¹⁸

Türk milleti bu sentezci, tarihî, kültürel zihniyet ikliminde yaşayan bir dinamizmin adıdır. Bu dinamizm, Batı’yla ilişkilerimiz yoğunlaştığı ölçüde, kendisinden uzaklaşmamış, kendisinin sentez yapıcı, yaratıcı kudretini yeniden harekete geçirmiştir. Bu harekete geçen unsurların içerisinde, Batı’nın, aydınlanmadan bugüne neredeyse iki yüz yılda içine girdiği büyük düşünce krizine cevap oluşturacak büyük imkânlar yatmaktadır.

Türkiye’nin tarihte başardığı olay, nasıl Çin, Hint, İran ve Arap kültürlerinden aldıklarıyla yetinmeyip, kendi zenginliği ile bunları yeniden farklılaştırarak üreten özgün bir medeniyet kurması ise, son iki yüzyıldır Batı’yla etkileşim sürecinde elde ettikleri de, Batı’nın aktarması olmaktan çok öteye, aynı sentezci gücün dönüştürücü ve inşâcı süreçlerden geçerek, oluşmaya başlayan yeni bir medeniyet hazırlığı olarak yorumlanabilir.¹⁹

Bugün Batılı düşünürlerin içinde, önemli ölçüde Türk medeniyetini anlayanların, bu medeniyetin temsil ettiği değerleri kavrayanların farkında oldukları şey, yeni bir sentez yaratan gücünün, aynı zamanda medeniyet ürünleri ve kültürel değerler bakımından cazip, etkileyici ve yayılcı bir husûsiyetinin olması ile ilgilidir. Bazı Batılı düşünürler, kendi uygarlıklarının gelişmesi ve yayılması açısından bunu endişe verici bulmaktadırlar ve Türklerin Avrupa ile olan ilişkilerini, Avrupa’nın denetiminde ve sınırında durdurmak istemektedirler.

Yine Türklerin temsil ettiği uygarlık birikimi, insanlığın bugün için karşı karşıya bulunduğu ‘anlamı kaybolmuş dünyada’, ‘maddeyi ve ötesini’ yeniden kuşatacak şekilde cevap üretecek zenginliklere sâhiptir. Türk medeniyetinin sâhip olduğu mânevî kaynaklar, insanı bütün boyutlarıyla kavrayan

madde ve mânâ arasında, dengeye dayalı bir yaklaşımı benimsemiştir. 'Tek boyutlu' insan anlayışının karşısında, insanı iç zenginlikleriyle ele alan, mânâdan maddeye yönelen bir hayat anlayışının özgün bir medeniyet şekli olarak Osmanlı tecrübesi, bugün sâdece biz Türkler için değil, bütün insanlık için zengin kültürel değerlerin kaynağı durumundadır.

Batı, Türk uygarlığı ile ilişkiye girerken karşı karşıya kalacağı sorunları hâlâ Bizans ya da Viyana sendromuyla yorumlamaya çalışıyor. Aslında Batı bu problemlerinden kurtulursa, sâdece önemli düşünürlerinin değil, önemli siyaset adamlarının da, toplumsal haritası çürüyen Batı toplumu için doğuyla etkileşerek zenginleşmek ve insanlığın geleceğini birlikte geliştirmek projesinde, Türkiye'yi doğru değerlendirmeleri mümkün olacaktır.

Burada tek taraflı olarak Batı'yı suçlamak, Batı'nın önyargılarını eleştirel bir nesne hâline getirmek, sanırım haksızlık olacaktır. Burada Türk elitlerinin, henüz Batı bağımlı, dolayısıyla Batı'nın mâlûl olduğu sendromları ziyâdesiyle yaşamaktan kurtulamadığına da işâret etmek gerekir. Kısaca söylemek gerekirse, ciddî bir Türk intelijansiyası olsaydı, Türkiye'nin birikiminin politik, felsefî ve hümaniter değerlerini yorumlayacak bir entelektüel güçle, bu birikimi Batı'ya göstermek veya anlatmak daha kolay olabilirdi. O hâlde sorunumuz sâdece Batı'yla olan ilişkilerimizde değil, esâs itibârîyle kendi siyasî ve toplumsal yapımızın egemenlik ilişkilerinde düğümlenmektedir.

Bürokratik elitlerin ideolojik hegemonyası içerisinde oluşan zihniyetlerin bu birikimi anlayamadıkları gibi, tahrip edici bir şekilde konuya yaklaştıklarını belirtmiştik. İşte AB projesi ile sonu gelen bu anlayış, aslında Türk toplumunda, temelden yukarıya yükselen yeni bir dalganın, yeni siyasî ve toplumsal projeleri inşâ edebileceği bir süreci de ifâde etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin toplumsal yapısı değişirken, küresel dalganın yarattığı etkileşimden ve bu arada AB sürecinden elde edilecek yeni unsurlar bulunmaktadır. Biz Türkiye'nin birikimiyle, bu yeni sürecin imkânları arasında sentezler ya-

pacak toplumsal güçlerin tarih sahnesine çıktığını ve bunların siyasî ve uluslararası ilişkileri biçimlendirecek yeni projeleri yükselteceklerini düşünüyoruz.

Bürokrasinin AB projesi, Türkiye’nin önüne 18 Aralık 2005’te kesinleşen bir yol koymuştur. Bu yol ‘ikinci sınıf bir üyelik’ veya ‘AB’ye bağımlı fakat AB’nin dışında’ olan bir ülke statüsüdür. Bu yolun bile üzerinde şartlar vardır. Bürokratik teslimiyetçiliğin benimsediği bu şartlar, Kıbrıs ve Ege sorunu ile başlayıp, etnik ve dinî azınlıklardan, barajların yönetiminin paylaşılmasına ve Boğazlar’dan İstanbul’un ‘kültürel yönetimi’ne kadar uzanan ve ‘Batı irâdesi’ni yansıtan bir içeriğe sâhiptir.

Türkiye’nin modernleştirici unsurlarının gelişmediği, harekete geçemediği bir dönemde, batıcılar bunu gerçekleştirebilir ve Türkiye’nin millî varlığını hiçe sayan bu yolda daha kolay ilerleyebilirlerdi. Böyle bir proje için bugün artık çok geçtir. Türkiye modernleşmesi artık Batı’yla ilişkilerini normalleştirerek, AB’yle sağlıklı zeminlerini düzeltecek seviyeye gelmiştir. Biz sözün artık batıcı unsurlardan, yerli unsurlara doğru döndüğünü düşünüyoruz. AB’yle müzakere süreci, bu aşamada daha farklı neticelere gebedir. Önümüzdeki 15 yıllık sürede, Türkiye’de siyasî katılım ve demokratikleşme bunun için daha önemli hâle gelmiştir. Türkiye’nin demokratikleşmesiyle, milliyetçiliği kesin bir şekilde sarmal bir zorunluluk ilişkisi içindedir.

Üzerinde ısrarla durmak istediğimiz husûs şudur: Batı dışı toplumlar arasında, Batı’yla ilişkileri bu denli yoğun, büyük medeniyet birikimine sâhip olan başka bir toplum yok gibidir. Bu, Türkiye açısından yeni imkânlar taşıdığı kadar, Batı açısından da önemli bir beşerî kaynak olarak görülmektedir. Bu süreçte Türkiye demokratikleşme eksenini üzerinden geçecek yeni ilişkiler ve dinamiklerle Batı’yla olan ilişkilerini yeni bir senteze götürme şansına sâhiptir. Türkiye’nin insanî potansiyeli, sâhip olduğu tarihî-kültürel varlıklar, demokratikleşme süreciyle birlikte hızlı bir şekilde potansiyelden realiteye dönüştürülecektir. Çünkü unutmayalım ki, Türkiye’nin

imkânlarını kullanabilmesi, Türkiye'de egemen olan idârî ve ideolojik statükonun değişmesine bağlıdır. Bu statükoyu temsil eden bugünkü batıcı unsurların Türkiye'yi getirdiği çıkmaz sokak, demokratikleşme imkânlarıyla birlikte Türk halkının kendi kültür ve medeniyetiyle yeniden yoğun bir ilişki kurmasına fırsat verecektir.

Türkiye sâhip olduğu medeniyet birikimini harekete geçirecek unsurlar tarafından yönetildikçe -ki demokratikleşme bunun temel motivasyonudur- Türkiye ile batı arasındaki ilişkiler sâdece Türkiye açısından değil, Batı açısından da önemli hâle gelecektir. Bugün Batı'nın yaşadığı derin bunalımın dönüştürülmesinin, ahlâkî ve beşerî kaynakları, ancak bizim sâhip olduğumuz medeniyetin zenginliklerinde gizlidir. Fakat bu zenginliklerin toplumsal ve siyasî olarak üretilmesi, geçmiş formlar içerisinde değil, yeni formlar içerisinde takdim edilebildiği vakit anlamlı olacaktır.

Günümüzde Türkiye'de AB eksenli batılılaşmayı, bürokratik unsurların ve tekelci sermayenin ideolojik bir vasıtası hâline getirmiş olan yaklaşımın, Türkiye'nin tarihî olarak karşı karşıya olduğu kültürel ve ekonomik batılılaşma programından farklı bir içeriğinin bulunduğunu iddiâ etmek anlamsızdır. Bunu savunanlar AB'nin içinde demokrasiyi ihtivâ eden bir siyasî 'yeni proje' temsil ettiğini iddiâ etmektedirler. Bu anlayışın, Türkiye'deki egemen unsurların konumlarını güçlendirerek, başta uygarlık değerleri olmak üzere halkı ve bu topraklara âit her şeyi dışarıda bırakan bir yaklaşımı temsil ettiğini görmek için, dayandığı toplumsal temelleri gözden çıkarmamak gerekir.

Bütün bunlara rağmen bu yaklaşımın yaratacağı esâs sorun, Türkiye'yi AB üyeliğinden uzaklaştıran bir anlayışı temsil etmiş olmasıdır. Bu anlamda batılılaşma bir çıkmaza sokmaktadır.

Türk modernleşmesi bu yeni süreçte Batı'dan etkilenimi bırakarak, etkilenimi etkileşime dönüştürerek kendi yaratıcılığını ortaya koyarak sâdece kendisi için değil, Batı için de önemli bir toplumsal ve kültürel değer üreticisi hâline gelebilir.

Kısaca vurgulamak gerekirse; *birincisi* bugün Türkiye’nin geldiği modernleşme aşaması, Türkiye’deki gelenek ve modernite arasındaki ilişkilerin yeni bir sentezde ilerlemesine imkân verdiği için, artık batıcı unsurların politik ve ideolojik egemenliğini tasfiye edici bir konuma gelmiştir.

İkincisi, Türkiye Batı’yla olan ilişkilerinde ortaya çıkan yapısal durum, Türkiye’nin bağımlı kalarak Batı’nın -ki burada AB’nin- dışında kalmasına yol açtığı için Türkiye’nin batılılaşma projesi, aslında Türkiye’yi Batı’dan dışlayabilecek bir noktaya gelmiş, dışlamış ve tıkanmıştır diyebiliriz.

Üçüncüsü, bugüne kadar takip edilen politikalar ve Türkiye’nin kaydettiği mesâfe artık Batı’yla girdiği ilişkilerin tecrübesini de kullanarak, Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal kaynaklarını harekete geçirecek, kendi coğrafyasıyla ve tarihiyle barışık yeni açılımlara girmesine fırsat vermektedir.

Dördüncüsü, böyle bir değişme çizgisine girmiş Türkiye’nin, Batı’yla olan ilişkileri kopma noktasına değil, yeni bir tarzda yeni politikalarla Türkiye ve Batı’nın dengelerini gözetken, sâdece Türkiye’ye değil Batı’ya da katkıda bulunabilecek yeni bir çıkış yoluna yönelmektedir. Burada Türkiye’nin şansı, tarihî birikimi, coğrafyası, imparatorluk mîrâsı ve Batı’yla bugüne kadar geliştirdiği ilişki kümeleridir. Bu noktada Türkiye’nin köklü bir değişimin arifesinde olduğunu düşünüyoruz.

Notlar

1- Anthony Giddens, **The Constitution of Society, Polity**, London, 1984, s. 2, 7.

2- Anthony Giddens, **a.g.e.**, s. 5.

3- Aydın Başbuğ, ‘*Devlet Faâliyeti Olarak Hukuk ve İnsan Hakları*’, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 526-531.

4- Aydın Başbuğ, ‘*Darbelerin Hukuk Düzenine ve Siyasal Rejime Olumsuz Etkileri*’, **Yeni Türkiye**, Eylül-Aralık 1998 Ankara, s. 1232.

5- Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, 1975.

6- Halil İnalcık, **The Otoman Empire**, Phoenix, London, 1988.

7- Elisabeth Özdalga, **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu, Resmi**

Laiklik ve Popüler İslâm, Sarmal Yay., İstanbul, 1998.

8- Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yay., İstanbul 1987, s. 404-405.

9- Ahmet Aker, **12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme**, Sander Yayınları, İstanbul 1975.

10- Şenol Durgun, '*Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Siyaset*', **G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Özel Sayı, Ankara 2002, s. 83-102.

11- Gonca Bayraktar, '*Populism, Culturalism and Political Representation in the Context of an Authoritarian Politics: Lessons Drawn From the History*', **G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Ankara, 2002, s. 25-52.

12- Burhan Aykaç, **Yönetimin İyileştirilmesi ve Örgütsel Değişim, Türkiye'de Kamu Yönetimi**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2003, s. 256.

13- Şenol Durgun, **Türkiye'de Bir Devlet Geleneği, Türkiye'de Kamu Yönetimi**, Yargı Yayınevi, Ankara 2003, s.225.

14- Türkiye'nin 1980'lere doğru ilerlerken yaşadığı değişimleri analiz eden önemli bir çalışma için bkz. Taha Akyol, **80'lerde Türkiye**, Başak Yay., Ankara, 1980.

15- Arnold Toynbe, **Medeniyet Yargılanıyor**, İnsan Yay., İstanbul, 1980, s. 178-180.

16- John Dugan, **The East in The West**, Cambridge University Press, New York, 1996, s. 1-5.

17- Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, 1975.

18- Erol Güngör, **İslâm'ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yay., İstanbul.

19- Andre Gunder Frank, **Re Orient: Global Economy in the Asian Age**, University of California Press, London, 1988, s. 78-79.

BÖLÜM

Dünya Nasıl Değişiyor?

1

Hangi Küreselleşme?

Atilla İlhan'ın dile getirdiği “Hangi Batı?” problemi, şimdilerde “Hangi küreselleşme?” biçiminde yeni sorulara, dolayısı ile yeni cevaplara kapı açmıştır.

Küreselleşme süreci, 20. yüzyılın sonunda en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu süreç 20. yüzyılı yeni yüzyıla taşıyan en önemli değişme eğiliminin genel adı olarak ifâde edilebilir. Küreselleşme meselesini tartışırken bazı hipotezler etrafında problemin düğümlendiğini söylemeliyiz. Küreselleşmeyi içi boş bir tartışma konusu olmaktan çıkaracak husûsları belirlemeden tartışmak, çok anlamlı olmayacaktır.

Bu husûslardan birincisi, küreselleşme yeryüzünde bütün toplumlar için aynı anlamı mı taşımaktadır? Küreselleşmenin anlamı ve içeriği toplumlara göre farklılaşmakta ise, bu farklılaşma, farklı etkilenme ve farklı sonuçlara yönelik değişme çizgileri oluşturuyorsa, tek bir küreselleşme biçiminden söz etmek kolay olmayacaktır. Küreselleşme süreci, özellikle toplumlar arasında egemenlik ilişkilerini yeni bir forma sokan bir dinamizme sâhipse, bu husûs daha da önem kazanacaktır. Bu durumda, küreselleşme, bazı toplumlar için avantajlı neticeler üreten bir süreç iken, bazı toplumlar açısından engelleyici, olumsuz neticeleri olan bir etki kaynağı hâline gelecektir. Böylece “küreselleşme sorunu toplumlar arasındaki eşitsizliklerin kaynağı olarak nasıl ele alınabilir” şeklinde bir soru ile karşı karşıya kalmış oluruz.

İkincisi, küreselleşme bütün hayat tarzlarını ve kültürleri etkileyen bir dinamizm kaynağı olduğuna göre, “küresel kültür” iddiâsında bulunan kültürler kimin kültürleri olacaktır? Kültürün insanlık açısından yazılı toplumlardan, yazısız toplumlara, modern öncesi toplumlardan modern sonrası top-

lumlara kadar, bütün insanlık tarihinin evrensel bir değeri olduğu dikkate alınır, belli bir kültürün kalıpları ve temel parametreleri etrafında oluşan “küresel kültür” iddiâsı, insanlığın değerlerine karşı açılmış bir müdâhale hâline dönüşmez mi?

Üçüncü husûs, küreselleşmenin siyasî ve toplumsal aktörleri ile ilgilidir. Her toplumsal gelişme dalgası ancak belli toplumsal aktörler kadrosunu gündeme getireceği için, küreselleşmenin aktörleri kimlerdir ve bu aktörler kimin için bir değişime hizmet etmektedirler? Bunlar kaçınılmaz olarak cevaplandırılması gereken sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1. Küreselleşmenin Dinamikleri Nelerdir?

1.1.1. İletişim Ağı Küreselleşiyor

Özellikle 1980’li yıllardan sonra iletişim teknolojilerinde meydana gelen büyük değişimler, baş döndürücü ve sarsıcı neticeler yaratmıştır. Bu neticelerin başında, sürekli olarak bütün yerküre üzerinde yoğun bir şekilde yaşanan bilgi aktarımı ve sembollerin taşınması gelmektedir. İletişim ağları dünyanın bütün köşelerini birbirlerine bağlamakla kalmamakta, bu ağlara sâhip olanların sürekli etkilenebilecekleri bilgi ve kültür transferini de gerçekleştirecek bir zemin yaratmaktadır.

İletişim teknolojileri sayesinde ortaya çıkan güçlü ve mesâfeleri yok eden ağ, şüphesiz şu soruyu gündeme getirmektedir. Neler iletilecek? Kimlerin bilgisi, kimlerin sembolleri, kimlerin kültürleri iletilecektir? Bu soruları cevaplandırmak kolay değildir. Teorik olarak bu iletişim kanallarını herkes kullanabilir. Fakat işin yapısı gereği iletişim kanalları, kullanıcılarının dışında iletişim endüstrisinin ürettiği imajların oluşturduğu sembolik dünyanın dayandığı kültürler, kaçınılmaz olarak duruma egemen olmaktadır. Kısaca, iletişim teknolojilerinin küreselleşmesi bir olgu, onun içeriğinin nasıl ve kimler tarafından doldurulacağı ise ideolojik, politik hegemonya ilişkilerinin belirleyeceği bir sonuçtur.

1.1.2. Sermaye Küreselleşiyor

Küreselleşme olgusunun en bâriz göstergelerinden birisi, sermayenin küreselleşmesidir. 19. yüzyılda Marx, sermaye hareketlerini incelerken, sermayenin yoğunlaşma eğilimi taşıdığını, bunun âdetâ kaçınılmaz bir sonuç olduğunu söylemişti. Ondan sonra konuyu ele alanlar, sermaye hareketlerinin yönü ve uluslararası gelişmelerin nasıl biçimleneceği husûsunda önemli tartışma konuları yaratmışlardı.

Hâkim olan teorik yaklaşım çerçevesinde, sermaye hareketlerinin, sermayeyi yoğunlaştırıp, kapitalist gelişmesini ileri aşamaya ulaştırmış olan toplumlardan, henüz kapitalist gelişmenin başlangıcında bulunan toplumlara doğru yöneleceği tahmin edilmekte idi.

Oysa küreselleşme süreci bu tahminlerin hepsini geride bırakacak yeni gelişmeler yaratmıştır. Bunların başında, ekonomik gelişmelerini ileri kapitalizm veya post-kapitalizm aşamasına taşımış olan ekonomiler arasında gerçekleşen yatay bütünleşme eksenlerinin ortaya koyduğu tablo gelmektedir.

Bu tablo iyi okunduğu zaman, sermaye hareketlerinin, büyük ölçüde gelişmiş ülkeler arasında oluşan bir ağ olduğu görülmektedir. Dolayısı ile sermayenin yoğunlaşması artık bir ülkeden çıkmış, bu yatay eksenle meydana gelen entegrasyonların içinde toplanmaya başlamıştır. Küreselleşmenin boyutlarını anlayabilmemiz için, bu ilişkilerin yarattığı sonuçları anlamlandırmak gerekmektedir.

1.1.3. Ulaşım Teknolojileri Küreselleşiyor

Küreselleşmenin belki de en önemli somut unsurlarından birisi, ulaştırma teknolojilerinde sanayi devriminden sonra meydana gelen değişmelerin, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra tahmin edilemez boyutlara ulaşmış olmasıdır. Bilindiği gibi, hem taşıma kapasitesi, hem taşıma hızları bakımından ulaştırma teknolojileri gerçekten ülkeler arasında olduğu kadar, kıtalar arasındaki mesâfeleri de hızlı bir şekilde yok etmiş, böylece dünyanın ulaştırma sektörü tarafından kuşatıldığı hatta nerede ise, bütünleştirildiği bir sonuç yaratmıştır.

Ulaşım teknolojilerinin sağlamış olduğu bu etkinlik, şüphesiz dünya üzerinde ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişik etkiler yaratmış, neticeleri bakımından farklılaşmaları oluşturan bir taşıma ekonomisi oluşturmuştur. Şüphesiz taşıma ekonomisinin en önemli boyutu nelerin, ne için taşındığına dâir sorunun cevabında yatmaktadır. Burada özellikle taşımacılık sektörünün yatay entegrasyonu gerçekleştirmiş toplumların, dikey eksenini oluşturacak bir araç olarak taşımacılık ekonomisini inşâ ettiğini gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla, küreselleşen ulaştırma teknolojileri bir anlamda yatay ve dikey eksenler arasındaki farklılaşmayı ortaya çıkaran süreçlerin yaygınlık kazanmasına yol açmıştır diyebiliriz.

Yatay entegrasyonu gerçekleştirmiş ülkeler, ulaştırma sistemine soktukları mal ve hizmetlerin miktarını artırdıkça bu farklılaşmanın boyutu daha da derinleşmekte, dolayısıyla ciddî bir kutuplaşma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Burada küreselleşmenin kutuplaştırıcı bir etkisinden söz etmekteyiz.

1.1.4. Üretim Teknolojileri Küreselleşiyor

Küreselleşme sürecinin dinamiklerinden birisi de hiç şüphesiz üretim teknolojilerinde ortaya çıkmıştır. Özellikle sanayi devriminden sonra yaygınlaşan üretim teknolojileri, bütün yer kürede üretim süreçlerini endüstri merkezli bir dönüşüme uğratmıştır. Bu gerçeği dikkate aldığımızda, 1950’lerden sonra ortaya çıkan değişimi daha iyi görebilmemiz açısından, küçük ve orta ölçekli işletmelerde kullanılan üretim teknolojilerinin değişim aralığının kısaldığını ve bu teknolojilerin transfer edilme süresinin azaldığını tespit edebiliriz.

Bu tespît, bütün ekonomik sektörleri etkileyecek yeni bir üretim dalgasının yükseldiğini gösterecek niteliktedir. Kısaca, üretim teknolojilerinde meydana gelen bu esneklik, belki de küreselleşmenin geleceğinde en fazla etkinlik kazanacak bir dinamik olma eğilimini ortaya koymaktadır.

1.2. Küreselleşmenin Aktörleri Kimlerdir?

Küreselleşme sürecine baktığımız zaman belki de işin başında sormamız gereken soru şudur: Küreselleşmeyi ortaya

çıkarıcı dinamikler farklı olabilir, fakat bunların dayandığı toplumsal kategori veya uluslararası aktörler kimlerdir?

İleri sanayi kapitalizminin, ulus-devlet yapıları ve onların uluslararası entegrasyon yapıları olan ulus üstü örgütler, bu aktörlerin ilk sırasında yer almaktadırlar. İkinci grupta olanlar ise uluslararasılaşan sermayenin temsilcileri olan tekelci kapitalistler, menajerler ve profesyonel yöneticilerdir.

Kısaca bugün küreselleşmeyi sürükleyen toplumsal ve uluslararası aktörlerin başında, ileri kapitalist ülkelerin devlet ve sermaye güçlerinden oluşan bir ittifaktan söz edebiliriz. Bu ittifakın adını “politik tekno bürokrasi” diye tanımlayabiliriz.

1.3. Küreselleşmenin Gerçekliği

Küreselleşmeden söz edilirken genellikle iki hususun birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Küreselleşme olayının birinci boyutu olgusal boyuttur; yani küreselleşme yukarıda bazı hususlarını belirttiğimiz toplumsal, ekonomik, teknolojik ve uluslararası dinamiklerle ortaya çıkan bir olgusal gerçekliğe sahiptir.

Küreselleşmenin ikinci boyutu, küçümsenemeyecek düzeyde karşı karşıya bulunduğumuz diğer bir gerçeklik alanıdır. İdeolojik olarak küreselleşme, bu süreci yürüten toplumsal aktörlerin ulusal ve uluslararası ilişkilerdeki beklentilerine karşılık gelen bir proje olarak görülebilir. Yahut bu projenin rasyonelitesini ve haklılığını savunan argümanlar demeti olarak da görülebilir.

Meseleye bu yönüyle baktığımız zaman, küreselleşmenin olgusal boyutunun dikkate alınmasının, değerlendirilmesinin yanı sıra, ideolojik boyutunun daha ön plânda olduğunu görürüz. Çünkü bugün küresel dinamikleri üretemeyen ülkelerin karşı karşıya bulunduğu sorun, her şeyden önce küreselleşmenin ideolojik saldırısına karşı bir durum belirlemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

1.4. Küreselleşmenin İdeolojik Niteliği

• Küreselleşmenin ideolojik boyutu, yatay bütünleşme ekseninde üretilip, dikey bütünleşmeyi amaçlayan bir ideolojik

konsepttir. Bu konsept, ileri veya post-kapitalizm çağında ulus-devlet yapıları ile çelişmektedir.

- Uluslararası sermaye, yatay ekseninde sâhip olduğu tek kültürü, yani Batı kültürünü bütün küreye yaymak istemektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin ideolojik boyutu, Batı dışı bütün kültürlerle çatışma hâlinindedir ve bu kültürleri ancak folklorik değerinde görmektedir.

- Küreselleşme ideolojisi tek bir ekonomi yaratıp, bütün ulusal pazarları kontrol altına almak istediği için, ulusal pazar ayırımına dayanan ekonomik yaklaşımlarla çelişmektedir.

- Ulusal kalkınma, sanayileşme arzuları, ulus devletleri ve ulusal pazarları güçlendireceğinden dolayı bunlar da kaçınılmaz olarak milliyetçilik ve millî devletleri geliştireceği için bunlarla çelişmektedir.

- Bütün bu varlık alanlarının ve kurumların bağımsızlık ve var olma iddîalarının beslendiği yer, millî kültürleri oldukları için, millî kültürlerin tasfiyesini, yok edilmesini istemektedirler.

- Küreselleşme süreci, ulusal ve üniter devlet yapılarına karşı kontrol edilebilir olacak nitelikte yeni siyasî yapılar kurmayı talep etmektedir. Ulus devlet ve millî kültürlerle karşı Batı kültürünün gönüllü veya güdümlü temsilcilerinin kontrolünde bir siyasî yapılanmanın, bu esnek federatif siyasî yapılara hâkim olmasını beklemektedir.

- Küresel sermaye veya yerli uzantıları, demokrasi ve yerli kültürlerin canlanması, milliyetçi siyasetlerin oluşmasına yol açtığı için, demokrasi karşıtı, Batı yanlısı, kontrol edilebilir “baskı rejimlerini” küresel sürecin ara mekanizmaları olarak düşünmektedirler.

- Demokratikleşme taleplerinin karşı konulmaz bir şekilde yükseldiği durumlarda, bunun yaratacağı ulus devlet, millî kültür ve milliyetçilik kavramları karşısında bunları zayıflatacak alternatifler olarak etnik ayrımcılığı ve benzeri unsurları demokrasiye karşı bir tuzak olarak ön plâna çıkarmak eğilimindedirler. Demokrasinin, “özgür ve eşit yurttaşların

katılımı projesi” olmaktan çıkarılıp “etnik ayrımcılığa açık bir yapıya dönüştürülmesi projesi”, bir anlamda demokrasinin önünde bir etnik tuzak olarak terörizmin desteklenmesi mânâsına gelmektedir.

Tüm bunların sonucunda küreselleşmenin ideolojik saldırısının ortaya çıkardığı tablo, küresel istikrârsızlık ve küresel yoksulluğun yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bakımdan küreselleşmenin daha insanî, daha demokratik, daha ahlâkî ve zengin ülkelerle eşit koşullarda oyuna katılmaları beklenen, zayıf ülkeleri kollayan bir proje olarak yeniden yorumlanmasına ihtiyaç vardır.

Küreselleşme, düz bir mantıkla anlaşılabilecek sorunsuz bir “yol haritası” olmaktan öteye, küresel sürecin hangi ekseninde yer aldığınıza göre farklılaşan karmaşık bir olaydır. “Küreselleşme devam ediyor”, “bu gerçeği inkâr edemeyiz”, “biz de bu kervana katılalım” diye ortaya atılan egemen yaklaşım, küreselleşmeyi anlamaktan öte bir zihniyet durumunda olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda küreselleşmecilik ideolojisinin etkinliğinden söz edilebilir. Bunun için küreselleşme olgusunu açıklamaya çalışırken, her şeyden önce önümüzü kapatan, görmemizi engelleyen, bakışımızı çarpıtan bu ideolojik tortulardan kurtulmak mecbûriyetinde olduğumuz çok açıktır.

Küreselleşme olayının herhangi bir boyutunu ele alırken, nerede durduğumuzu bilirsek, küreselleşme olayını anlama şansımız o denli artacaktır.

2

Küreselleşme, Kültür ve Emperyalizm

Kültür, genel bir tanımlama ile, bir toplumun bireysel tarihi içerisinde üretmiş olduğu bütün zenginlikleri kapsayacak kadar geniş bir anlama sâhiptir. Özel olarak ise, bütün bu tarihî mîrâsa âit, toplumsal kimliği oluşturan ya da o toplumun kimliği ile birlikte anılan bütün sembol, değer ve gelenekleri kapsayan bir anlamlar sistemidir.

İnsanlık kültürü veya insanlığın kültürel mîrâsından söz edilirken, bir toplumun kültürel varlığının esâs kabûl edildiği, fakat bunun bütün toplumları kapsayacak şekilde genişletildiği düşünülmektedir. Bu durumda altını çizmemiz gereken husûslar şunlardır:

- Her insan bir kültür içinde doğar, içinde doğduğu kültüre katkıda bulunsa da bulunmasa da onu içselleştirir, yani sosyalleşmesinin hem yöntemini, hem de içeriğini kültür tarafından belirlenmiş bir şekilde kazanır. Dolayısıyla her insanın kültürel hakları vardır. Bunlar onun bireysel hakları gibidirler.

- Her toplumun kendi kültürel gelişimini sürdürmesi, hangi gerekçelere dayanırsa dayansın başka kültürlerin istilâsına karşı varlığını koruması meşrû bir durumdur.

- Kültürel varlıklar her şeyden önce bir toplumun tarihî gelişimi içerisinde kazandığı mânevî bir dünya, bir anlamlar sistemi olduğu için zâten ikame edilebilir bir özelliğe sâhip değillerdir. Bu yüzden bir kültürün yerine başka bir kültürün aktarılması çok ciddî sorunların ortaya çıkmasına yol açacağı gibi, bunu yapmak isteyenlerin hiçbir hedefe ulaşmaları da mümkün olmayacaktır.

Geçtiğimiz iki yüzyıl (19. ve 20. yüzyıllar), kültürel değişme ve kültürel değiştirme projeleri açısından ilginç örneklerin

yaşandığı yüzyıllardır. Özellikle 19. yüzyılda Batı dışı toplumların karşı karşıya kaldığı sorunun, Batılı ülkeler açısından ciddî bir tehdit içerdiği görülecektir. Batı dışı toplumlar, 19. yüzyıl boyunca çok etkin bir şekilde kullanılan oryantalist eğitimlerin karşısında bir çok yönleri ile olduğu gibi, hatta onlardan daha tahrip edici bir şekilde Batı'nın kültürel etkisi ile de karşı karşıyadırlar.

19. yüzyıla girerken Batı dışı toplumların kontrol edilmesi ve batılılaştırılması projesi, bir anlamda Batı kapitalizminin gelişme dinamiklerinden beslenerek, Batı kültürünün evrensel bir kültür olarak görülmesini sağlamak içindir.

Burada ortaya atılan tez, 19. yüzyıldan itibaren hızlı bir şekilde gelişme gösteren kapitalizmin güçlendirdiği, Batı ülkelelerinin bu değişimi yaşayamayan Batı dışı toplumları bütünü ile sarsacak, sâdece kendisine bağımlı hâle getirmekle yetinmeyip, kendisine benzemesini sağlayacak bir projeyi öngörmektedir.

Özetlemek gerekirse, kapitalist gelişme süreci ile sanayi devrimini başaran Batılı ülkeler bu gelişmenin dışında kalmış, bütün Batı dışı dünyayı barbar, gayri medenî, dolayısıyla keşfedilmesi ve nüfuz edilmesi gereken bir saha olarak görmektedir.

Medeniyeti, sanayi devriminin yarattığı sonuçlara indirgeyen bu yaklaşım, sanayi çağı öncesi insanlığın yaşamış olduğu tarım çağı, kent devrimi, ticâret çağı ve tarımsal imparatorluklar dönemleri gibi büyük tarihî olguları ve başarıları görmezden gelmektedir. Meselâ ne Çin medeniyetini, ne Hint medeniyetini, ne Fars, ne de Türk ve İslâm medeniyetlerini dikkate almaktadır. Böylece, bu medeniyetler öncesinde insanlığın yaşamış olduğu binlerce yıllık birikimi sâdece yok saymakla kalmayarak, onun bağrında taşıdığı değerleri de inkâr etmiş olmaktadır.

Bu tür anlayışların Batılı ülkelerde yarattığı en önemli etki, Batı dışı toplumların bir şekilde işgâl edilmesinin, sömürgeleştirilmesinin ve bu toplumların kültürlerinin yok edilmesi-

nin meşrûluğunu sağlayan bir ideolojiye sâhiptir. Bu ideolojik yaklaşım, sömürgeciliğin derinleşmesini ve Batı’da kapitalist yayılmanın etkisini artıracak gelişmelere yol açmıştır. Bütün bu süreçte Batı dışı toplumlar da meydana gelen değişmeler, sonuçları itibârî ile daha kalıcı neticeler vermiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- Batı dışı toplumlar ya sömürgecilik siyaseti ile, ya da kapitalist gelişmenin etkileri ile çok hızlı bir şekilde geleneksel dünyalarından koparak Batı’nın kontrolüne girmeye başlamıştır.

- Batı dışı toplumlar da kendi değişimini başaramayan, sanayi çağını kendi toplumsal süreçleri içerisinde gerçekleştiremeyen yönetici elitler ve aydınlar, hızlı bir şekilde Batılı toplumların ideolojik ve politik savunucusu olmaya başlamışlar, bir anlamda Batılı toplumlar gönüllü sözcülerini bulmuşlardır.

- Batı dışı toplumların kendi dışındaki dünyaya yönettiği tehdidi algılama biçimlerinde farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmaların başında kendi kimliğini ve varlığını koruyup geliştirecek yolları arayan yenilikçi-milliyetçi yönelimler önem kazanmaya başlamıştır.

2.1. Batı Kapitalizminin Karşısındaki Milliyetçilikler

Batı toplumlarının kendi dışındaki dünyayı meşrû görmeyip, kendi dışındaki kültürleri yok etmeyi bir uygarlık taşıyıcılığı misyonuna indirgediği görülmektedir. İnsan hakları karşısı bu yaklaşımlar karşısında, kültürlerin kendi savunma mekanizmalarını harekete geçirmesi kaçınılmazdır. Nitekim, başta Asya, Afrika, Japonya olmak üzere dünyanın her köşesinde Batılı olmayan kültürlerin kendi değerlerine dayanarak, kendi kimliklerini yeniden inşâ etme çabaları genel anlamda milliyetçilik ideolojisinin kapitalizm çağında temel problematiğini oluşturmuştur. Bu bakımdan Batı kapitalizmi, kendi emperyalist dinamikleri karşısında engelleyici olarak gördüğü bütün bu direnç noktalarını ortadan kaldıracak çeşitli projeleri ya desteklemiş, ya da doğrudan kendisi uygulamaya koymuştur.

Türkiye açısından meseleye baktığımızda, Türkiye'nin batılılaşma sorununun bir de bu bağlamda yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ifâde etmek istiyoruz. Türkiye, kapitalist gelişmenin yıkıcı etkilerinin Batılı olmayan ülkelerde ilk hissedildiği ve neticelerinin belki de en etkili olduğu bir ülkedir. Bu bakımdan Türklerin Batı karşısında var oluşunu ilgilendiren sorunları herkesten ve her toplumdaki daha öncelikli ve dikkatli bir şekilde ele almak mecbûriyetimiz vardır.

Türkiye'nin Batı karşısındaki konumunu ön plâna çıkaran nedenler, sâdece jeopolitik nedenler değildir. Çok önemli bir başka neden, tarihte kurduğu en büyük imparatorluğu kaybetmiş olmasıdır. Bir imparatorluk kaybetmek, bir coğrafyayı kaybetmek gibi görülebilir, fakat onu aşan bir anlamı vardır ki, o da Batı medeniyeti karşısında kendi medeniyet dünyasının dayalı olduğu ilkelerin yıkılışıdır. Problem böyle ele alınınca, Türk toplumunun Batı karşısındaki konumu daha dramatik hâle gelecektir.

Bugün karşı karşıya bulunduğumuz küreselleşme olgusu bağlamında, sorunların anlaşılabilmesi için, içinde bulunduğumuz tarihî değişme çizgilerinin kavranması açısından bir çerçeve, bir kalıp değişkeni olarak batılılaşma sorununun akılda tutulması gerektiğine işâret etmekle yetiniyoruz.

2.2. Küreselleşme ve Yeni Dünya

Bir düşünür, “20. yüzyıl daha 21. yüzyıl gelmeden bitmişti” diyor. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, 20. yüzyılın temsil ettiği çağ, yüzyıl bitmeden sona ermişti. Bu yeni çağın adı konusunda belki çok fazla bir mutabakat bulunmamaktadır. Fakat her yeni çağın, yeni bir dünya yarattığından kuşku duyulmamaktadır.

Özellikle 20. yüzyılın sonu gelmeden, çağın bitmesini sağlayan en önemli göstergelerden birisi, iki kutuplu dünyanın yıkılıp, yeni dünyanın, biraz da sosyalizmin sonunu savunan bir anlayışa dayalı olarak yükselen tek kutuplu dünyanın kurulmasıdır. Burada “tarihin sonu” tartışmalarını hatırlarsak, aslında bu sonu savunanların, kendi gelecek ütopyalarını söylediklerini tespit edebiliriz.

Günümüzde tarihin sonunun gelmediğini, tarihin değişmelerle devam edeceği fikrini savunanların sayısı giderek artmaktadır. Esâsen bunu savunan bir tek kişi kalsa bile, tarihin sonunun gelmeyeceği bilinen bir olgudur. Burada tarihin sonu tartışmalarından, birden bire hızla globalleşme tartışmalarına geçildiğine dikkat çekmek istiyoruz. İlâve etmek istiyoruz ki, tarihin sonu diye ilân edilen liberalizmin nihâî zaferi, başka değişmelerle zannedildiğinden çok daha kısa bir sürede değişime gebedir.

Tarihin sonunu, yeni dünya düzenini arayanlar aslında tam olarak tanımlayamadıkları bir olguyu açıklamaya çalışmaktadırlar. Bugün üzerinde çokça durulan globalleşme olgusu, belki de bu tartışmaların geri plânında yatan en önemli dinamiklerden birisidir.

Küreselleşmeyi bir tarihî süreç olarak ve bu sürecin sonucunda ortaya çıkan olgular olarak açıklamakla, neredeyse bir küreselleşmecilik ideolojisine dönüşen yaklaşımları birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Küreselleşme sürecini ortaya çıkaran dinamiklerden birincisini, iletişim teknolojilerinde meydana gelen etkinlik ve hızlilik kavramı ile; ikincisini, ulaştırma teknolojilerinde meydana gelen hız kavramı ve bunun yarattığı sonuçlarla ilgilendirebiliriz. Üçüncüsü ise, üretim teknolojilerinde meydana gelen bilgi ve sermaye yoğun yeni üretim biçimleri ile ilişkilendirilebilir.

Teknolojik olarak küreselleşmenin dayandığı bu üç dinamiğin yanında, hızlı bir şekilde ekonomiler arasındaki farklılaşmanın yeni bir ilişki biçimine yöneldiğini dikkatten kaçırmamamız gerekir.

Küreselleşmenin ekonomik boyutunu oluşturan bu dinamikler, ekonomide birincisi yatay bütünleşmeye, ikincisi dikey bütünleşmeye dayalı iki yeni ilişki biçimini üretmiştir.

Birincisi, yatay bütünleşme diye ifâde ettiğimiz süreç, gelişmiş ülkeler arasındaki entegrasyonun artmasıdır ve bunun aktörleri, küresel çağın ekonomik yapıları olan şirketler ve toplumsal boyutu ise, küresel kapitalist sınıflardır.

Dikey bütünleşme diye ifâde ettiğimiz ikinci ilişki biçimi ise, gelişmiş ve az gelişmişler arasındaki yani sanayi ekonomileri ile bunlara bağlı ekonomiler arasındaki ilişkilerin 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan yeni bağımlılık ilişkilerini kapsamaktadır. Burada artık globalleşme, azgelişmişliğin sürdürülmesini sağlayan mekanizmaları, mahallî etkilerden kurtararak, bağımsızlaştırarak doğrudan doğruya merkezî kapitalizmin güdümüne sokan yeni bir ilişki biçimini ifâde etmektedir.

Çizmeye çalıştığımız bu çerçeve, önümüze şu soruyu koymaktadır: Küresel sürecin dinamikleri, dünkü Batı kapitalizminin ortaya çıkmasını hazırlayan gelişmelerin kaçınılmaz bir sonucudur. Kapitalizmin yürütücüsü aktörler, sistemin merkezinde rollerini kendi iç gelişmelerine bağlı olarak yeniden üretmeyi başarmışlardır. Bu süreçte çevre ülkeler, -Batı dışı ülkeler diye ifâde ettiklerimiz bu kategoridedir- kendileri ile ilgili hangi politikaların belirlendiğini küreselleşmenin dinamiklerini dikkate alarak yeniden düşünmek durumundadırlar. İşte sorun, çevre ülkelerin kendi varoluşları ile ilgili bir politik strateji oluşturup oluşturmamalarına bağlıdır. Onların küreselleşme karşısında veya yanında yer almaları bu bakımdan çok anlamlı değildir.

Gelinen aşamada özellikle Batı dışı toplumların küreselleşmeyi dönüştürecek güçleri olmasa da, kendi yapılarını, içine girmiş oldukları bağımlılık ilişkilerini dönüştürecek ilişkileri yaratabileceğine inanmak gerekmektedir. Bunun bir çok bakımdan anlamlı olduğu ortadadır. Her şeyden önce, küresel kültür diye ileri sürülen varlığın, gelişmiş kapitalist ülkelerin günümüzde kazanmış olduğu bir varoluş biçimi olduğunu dikkate alarak, kendi kimliklerini yeniden üretmenin şartlarını aramalıdır.

Toplumların imkânları ekonomik gelişme de dâhil, onların kültürel yaratıcılığı ve kendi kimlikleri ile değişim ihtiyacı arasında başarabildikleri, kendilerini ifâde etme gücünden kaynaklanmaktadır. Eğer bir toplum kendi değişim çizgisini oluşturmak iddiâsından vazgeçerse, o kültürel olarak küreselleşemez; ancak “ölü bir kültür adayı” olur. Bu bakımdan

küreselleşmeyi, yayılma stratejileri ile bütünleştiren Batı kapitalizminin araçlarına karşı, her yerde ve her aşamada yerli kültürlerin meşrûluğunu ve haklılığını savunmak her şeyden önce bir insanlık görevidir. Bu anlamda, Batı dışı toplumların kendi kimliklerine referans verecek bir gelişme modeline yönelmeleri mecbûriyeti vardır.

Küreselleşmeyi oryantalist ideoloji bağlamında yeniden gündeme taşıyanlar, bir anlamda küresel dinamiklerin sunacağı imkânların, Batı merkezli bir dünyanın ötesine taşınmasına fırsat vermek istemeyenlerdir. Oysa, farklı toplum ve kültürlerin birlikte paylaştıkları dünyanın yeni imkânlar sunması muhtemeldir.

Bu sürecin sonunda, yukarıda ifâde etmeye çalıştığımız yatay ve dikey bütünleşme eksenlerinin yarattığı eşitsizlikler hiyerarşisi yerine, milletlerin kendi kimlikleri içerisinde gelişmesini sağlayan, harekete geçiren dinamiklerin işlemesi mümkün olacaktır. Bunun içindir ki, bugün küreselleşme diye merkezî kapitalist ülkelerin dayattıkları politikaları kutsal birer araç gibi görenler, aslında yeni çağın insanlık açısından daha iyi bir dünya yaratmasının da önüne geçmektedirler.

2.3. Küreselleşme ve Millî Kültürler

Küreselleşme sürecinde Batı dışı toplumların millî kültürler açısından olumlu ve olumsuz şartlarla karşı karşıya olduğunu söyleyebiliriz. Olumsuz şartlar olarak her şeyden önce küreselleşmenin taşıyıcısı olduğu iletişim kanallarını kontrol eden Batılı sermaye ve medya gruplarının denetimindeki geniş bir ortamdaki söz etmek gerekir. Bu medyatik etkinin temel espri, Batılı kültürlerin karşısında bütün millî kültürlerin veya millet düzeyine ulaşmamış yerel kültürlerin kendi kimliklerini terk ederek veya “kendi kültürlerinde savunulacak herhangi bir değer olmadığı” için onlardan vazgeçilerek Batının kültürel renkler, imajlar ve ideolojiler taşıyan iletişimine boyun eğmesini sağlamaktır.

Batı kapitalizminin yayılmasına paralel olarak artan ve bütün Batı dışı dünyayı etkisi altına alan bu ideolojik saldırı

karşısında, zâten oldukça içine kapanmış veya kendi kültürel kimliklerinin parçalanmışlığı sonucunda şaşkınlığa düşmüş bulunan toplumların, bu etkiye karşı korunmaları ancak onların yeni bir tarih, medeniyet ve kimlik bilinci ile dünyayı değerlendirmelerine bağlıdır. Bunun gerçekleşmesi ise çok farklı şartlara bağlıdır.

Burada iletişim gücü ile donatılmış bir Batı yayılcılığının kültürel etkilerinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmeden önce şunun hatırlanması gerekmektedir: Aslında Batı kapitalizminin yürüttüğü kültürel emperyalizm, bütün insanlık için başka kültürlerde ve medeniyet sahalarında bulunan, Batı'da bulunmayan renklerin, imajların, sembollerin ve anlamlar dünyasının parçalanması yoluyla, bütün insanlığı bu değerlerden mahrum bırakacak, başta Batı'nın ihtiyacı olan beşerî değerlerin yok edilmesine sebep olarak hümaniteryan değerler açısından büyük bir kayba yol açacaktır.

Çağımızın iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin sunduğu imkânlar dikkate alındığında, başka kültürlerin tanınmasına fırsat verecek bir kültürel görelilik anlayışının yaratacağı zenginleşme etkisinin, insanlığın içinde bulunduğu kültürel yozlaşma ve etnosentrizmin yarattığı hastalıklardan kurtulmak için ne ölçüde büyük bir potansiyel oluşturduğunu tahmin edebiliriz. Bu açıdan bakıldığında zaman, Batılı kültürlerin küreselleşmenin itici gücünü oluşturan araçlarla yürüttüğü kültürel uniformizmin insanlık açısından taşıdığı olumsuzluğun ağırlığını daha iyi anlayabiliriz. Bu bakımdan, başka kültürlerin var oluşunu esâs kabûl eden bir çoğulculuk anlayışını, milliyetçilik veya millî kültür düşüncesi ile yeniden diriltebiliriz.

Batılı toplumların milliyetçiliğin öğelerini oluşturan millî devlet, millî kültür, yerel değerler ve benzeri yapılara karşı yürüttüğü sistematik savaşın, giderek bütün insanlığa yönelmiş bulunan bir boyuta ulaşması tehdidini fark etmek durumundayız.

Küresel sürecin egemenlik ilişkileri içerisinde üretilen ideolojisi olan küreselleşmecilik, bu yönü ile küreselleşmenin

yarattığı fırsatların da ortaya çıkmadan boğulmasını, insanlık açısından gelişme yerine, tek biçimliliği ve hegemonik ilişkiler çerçevesinde beşerî değerlerin yok edilmesine yol açan sonuçlar doğurmuştur. Bu bakımdan, “bir yerden başlamak gerekir” kararını verdikten sonra, o yerin her bir kültürün kendi otantik kimliği içerisinde gelişmesini sağlayacak, niteliklerine saygı duyan bir tutum olduğunu tespît etmemiz gerekir. Bu sebeple çağımızın milliyetçiliği, bir anlamı ile bütün millî kültürlerin var oluşunu esâs kabûl eden bir hareket noktasından kalkmaktadır. Bu özellikleri taşıdığı müddetçe küreselleşme ve milliyetçilik arasındaki etkileşim daha derinden hissedilecek bir dinamizm kaynağı olarak düşünülebilir.

3

Sosyal Devlet Nereye Gidiyor?

1980’li yıllar aslında değişimin ilk işâretlerinin ortaya çıktığı yıllardır. Özellikle sosyal siyaset ve ekonomi politik konularını tartışanların yoğun olarak neo-liberalizm meselesini gündeme taşıdıkları açık bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Fakat “fırtınanın kopmasına”, neo-liberalizmin neredeyse bütün yerkürede yükselişine şahit olmak için, 1990’lı yılların gelmesini beklemek gerekiyordu.

Neo-liberalizm ilk defa 1990’lı yıllardan itibâren düşünsel paradigmanın en önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu yükselişin nedenleri nelerdir? İnsanlık neden birden bire sosyal devletten uzaklaşmaya başladı? Hatta daha önemli bir soru var, büyük ölçüde sâdece entelektüel çevrelerde değil, sivil toplum içinde de meşrûiyetini kaybetmiştir. Ancak sınırlı bir çerçevede taraftar bulabilen liberalizm, nasıl oldu da kendisini “neo-liberalizm” olarak yeniden gündeme taşıyabildi?

Bu ve benzeri soruları ne sosyal devlet paradigmasının içerisinden kalkarak cevaplandırmak yeterli olacaktır, ne de sâdece neo-liberalizmin kendi içerisinden ürettiği cevaplarla tartışmak aydınlatıcı veya verimli olacaktır. Yeni bir bakış açısına, yeni bir açıklayıcı paradigmaya ihtiyaç vardır.

Bu meseleleri ele alanların oldukça sık mürâcaât ettikleri yaklaşımların yukarıda yetersizliğini vurguladığımız iki noktada toplandığını tahmin edebiliriz. Fakat unutulmaması gereken bir husûs daha var ki, o da sosyal devlet meselesini ele alanların çoğunun, sosyal devleti sâdece kapitalist ilişkiler içerisinde sınıflar arasındaki uzlaşma zemini olarak görme eğilimleridir. Kısmen doğru olan bu tespitin bütünüyle tek başına meseleyi îzâh etmekte yetersiz kalacağını öncelikle belirtmeliyiz.

Meseleyi ele alacağımız birinci perspektif, devlet ve toplum ilişkileriyle ilgilidir. Devlet ve toplum ilişkileri kapitalizm öncesinde; muhtemelen kapitalizm sonrasında da var olan ve kendi içerisinde evrimle dinamiklerini üreten bir ilişki biçimidir. Devlet, bir toplumun siyasî organizasyonunu, siyasî hukukunu, bir başka ifâdeyle toplumsal ilişkilere yönelik bir siyasî barış atmosferini temsil eden kurumdur. Devletin dışarıda, yani sınırlarının ötesinde savaşı ve gücü temsil etmesine karşın, içeride barışı temsil etmesi bir tenakuz olmaktan ziyâde tam anlamıyla devletin birbirini bütünleyen boyutlarıdır.

Devletin diğer bir yönü, ekonomik ve toplumsal örgütlenmeyi gerçekleştiren siyasî aktör olmasıdır. Bu tanım, bütün devlet sistemlerinin ilkelinden modernine kadar uzanan fonksiyonlarına işâret etmektedir. Devlet, pazarı güvence altına alan, dolayısıyla güvenlik içerisinde sürdürülebilecek bir üretimi gerçekleştirmeyi, önemli fonksiyonlarından biri hâline getiren bir kurumdur.

Devletin bir başka işlevi de şüphesiz toplumla ilişkileri bağlamında toplumun varlığını ve bağımsızlığını temsil etmesidir. Belki de modern devletlerin en çok üzerinde mücâdele ettikleri yönlerinden birisinin bu olduğunu hatırlatmakla birlikte, eski devlet biçimlerinin görece olarak bu husûsta, daha geride kaldığını düşünürüz. Devlet kurumunu eski yönetim biçimleriyle özdeş gören anlayışların etkisini dikkate almak gerekecektir.

Devlet ve toplum ilişkileri bakımından nihâî olarak üzerinde duracağımız husûs, devletin sosyal fonksiyonlarıdır. Gelenek-selden, moderne bütün devletler diğer fonksiyonlarına işlerlik kazandırmak için, asgarî düzeyde de olsa üzerinde hükümrân oldukları insanların “sosyal meseleleri”yle belli bir şekilde ilgilenmek zorundadırlar. İşte bu ilgi, başlı başına devletin, kendi içerisinde gelişim çizgisini işâret eden önemli bir özelliktir. Altını önemle çizmek istediğimiz bu husûsu şöyle açıklayabiliriz: Devlet topluma karşı olan sorumluluğunu, üzerinde siyasî hukuk oluşturduğu insanlara karşı onların hayatta kalmalarını garanti edecek asgarî dayanışma zeminlerini oluşturarak; hem kendi meşrûyetini toplumsallaştırır; hem de diğer fonksi-

yonlarını etkin bir şekilde gerçekleştirmek üzere halkın sosyal refahının gelişmesini gözetmek durumunda hareket eder. Bu husûs, sosyal devlet meselesini, devletin evriminin bir sonucu olarak gören yaklaşıma işâret etmektedir. Dikkat edilirse, her devlet içerisinde, kurumsal ilişkiler çerçevesinde yürüyen bir siyasî ve toplumsal dinamizm olarak, devletle toplum arasındaki ilişkilerden beslenen bir gelişme vardır. Bu gelişme sosyal devleti, devletin kurumsal yapısıyla bağlantılı bir şekilde ele almayı gerektirmektedir.

3.1. Sosyal Devlet Sorunu

Sosyal devlet meselesini aşağıdaki önermeler çerçevesinde irdeleyeceğiz:

- Devlet ve toplum arasındaki ilişkiler, toplumsal varlığın içerisinde her zaman bulunduğunu varsaydığımız çoğulcu yapıların karşılıklı etkileşimlerinin sonucunda gelişebilir.

- Toplum dediğimiz varlık alanı; sâdece tabakalar, sınıflar, cemaatler, etnisiteler, dinsel topluluklar vb. gibi somut sosyal gruplardan oluşmaz. Aynı zamanda toplumsal varlık içerisinde, çeşitli fonksiyonlar etrafında örgütlenmiş kurumlar ve bu kurumlarla bağlantılı toplumsal örgütlenme biçimlerini de kapsar. Dolayısıyla toplumdaki değişmeler, toplumsal gruplarla ilgili değil, aynı zamanda bu örgütsel yapılar arasındaki ilişki biçimlerine de bağlıdır.

- Toplumsal değişme eğilimlerinin beslendiği diğer bir alan, ekonomik ve teknolojik alanda meydana gelen yeniliklerdir. Teknolojik ve ekonomik değişmeler, devletin biçimini veya devletle ilgili politikaları değiştiren önemli bir parametre olarak görülmek durumundadır.

- İnsanın olduğu her yerde bütün belirleyiciliklerin üzerinde etkili olan düşünce biçimlerinin gelişmesinden ve ideolojilerden bahsetmeden herhangi bir değişmeyi açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla sosyal devlet meselesini yeni fikirler ve ideolojilerin buradaki rolü çerçevesinde değerlendirmek durumundayız. Diyebiliriz ki, her devlet biçiminin değişimi veya devlette hâkim olan politika yapma tarzlarını ifâde

eden politik süreçlerin değişiminde en önemli kaynaklardan birisi, düşünce yapılarında ortaya çıkan yeniliklerdir.

• Bugün yerkürede etkileri her noktada hissedilen bir değişim yaşanmaktadır. Bu sebeple, sosyal devletin değişimiyle küreselleşmenin ideolojik ve sosyal kadroları arasındaki ilişkiyi gözden uzak tutmamak gerekecektir. Bir başka ifadeyle, sosyal devletle ilgili sorunların ortaya çıkması, büyük ölçüde dünya sisteminde yaşanan küreselleşme dalgasıyla bağlantılı olarak açıklanabilir.

3.2. Sosyal Devletin Düşmanları Kim?

Bu soruyu ele alırken vurgulamamız gereken nokta, sosyal devlet siyasetini oluşturan konsensüsün nasıl değiştiğiyle ilgili yeni bir problemi tespît etmeyi amaçlamaktadır. Sosyal devletin kimler tarafından istenildiği, kimler tarafından istenilmediği bugün açıkça ortadadır. Sosyal devleti isteyenler başta işçiler, memurlar, küçük ve orta ölçekli işletme sâhipleri kısaca dayanışma hâlinde, devlet siyasetiyle temin edilmiş bir güvenlik zemininde varlıklarını geliştirebilecek olan sosyal kesimlerdir. Bu gruplar; kendi aralarındaki sosyal dayanışmayı, devletle dayanışmaya dönüştüren sosyal politikalarla, yaklaşık bir yüzyıl süren refah devleti politikalarıyla birlikte yaşamışlardır. Bu sebeple, refah devletinin ürettiği mutluluk, onların sosyal devleti savunmalarının en önemli ve anlaşılabilir gerekçesidir.

Burada sosyal devlet kavramının yanı sıra refah devleti kavramına geçiş yapmamız tesadüf değildir. Bilindiği gibi sosyal devlet uygulamaları Batılı toplumlarda, Avrupa’dan Amerika’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada “refah devletini” üretmiştir. Sosyal devletin refah devletini üretmesi sâdece toplumsal ve ekonomik gelişmeyle sınırlı bir olay olmayıp, aynı zamanda devletin toplumla olan ilişkilerinin daha ileri bir seviyeye çıkmasını gösteren bir olay olarak da yorumlanabilir.

Peki sosyal devleti isteyenler, sosyal devleti savunanlar sâdece yukarıda saydığımız gruplar mıdır? Elbetteki bunlara ilâve olarak söylenmesi gereken bir dizi kurumsal yapıdan ve kurumsal yapıya bağlı örgütlenme biçimlerinden söz etmemiz

gerekecektir; sendikalar, sosyal güvenlik kuruluşları, sosyal fonlar, sosyal sağlık kuruluşları ve sosyal fonların ekonomiye aktarılmasıyla oluşturulan dev ekonomik kurumlar vb.

Görüldüğü gibi, sosyal devletin kadroları sâdece koruma ihtiyacında olan insanlar değil, o koruma ihtiyacına cevap vermek üzere oluşturulan kurumsal yapıların yarattığı ekonomik örgütlenmelere kadar uzanmaktadır. Bu yapılar, bir anlamda sosyal politika araçlarıyla, ekonomik gelişmeyi yönlendiren sosyal devletin, nasıl giderek refah devleti ürettiğinin ifâdesi olarak da görülebilir.

Sosyal devletin yanında ya da içinde oluşmuş unsurları gördükten sonra, sosyal devletin düşmanlarını nasıl tanımlayabiliriz? Burada hatırlanması gereken, sosyal devletin neo-liberal ideoloji şeklinde ortaya çıkan ideolojik düşmanlarının dayandığı toplumsal ve ekonomik zeminlerdir. Bu zeminin en önemli aktörlerinden birisi şüphesiz tekeli sermaye gruplarıdır.

Tekeli sermaye gruplarının rasyonel olmayan ekonomik kaynak kullanım politikalarını değiştirmeden giderek uluslararası sistem içerisinde yarattıkları dengesizlikler ve eşitsizliklerden güç alarak toplumsal ilişkileri yeniden düzenleme arzuları, neo-liberalizmin en önemli motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda üzerinde mutlaka durulması gereken husûs, tekeli kapitalizmin yeni teknolojilerin, örgütlenme imkânlarıyla çelişen ideolojik yaklaşımının giderek dünyada müessiriyet kazanmasıdır.

Sosyal devleti yok etmek isteyen unsurlar arasında, çok uluslu şirketleri mutlaka belirtmeyiz. Çok uluslu şirketlerin dünya çapında tekeller olduğunu biliyoruz. Fakat ülke içi tekel yapılarıyla; çok uluslu tekel yapılarını ifâde eden şirketleri birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü çok uluslu tekel fonksiyonları sâdece belli ülkeler içerisindeki ekonomik faktörlerin eşitsiz dağılımı, sermaye birikim modellerinin krize açık olması ya da ülke dışına değer aktarılması gibi sorunları kapsamamaktadır. Bunların yanı sıra, belki de daha tahrip edici bir etki yaratarak, çok uluslu şirketler bütün yer kürede,

faâliyette bulundukları bütün alanlarda, Batı’daki refah devleti hâline dönüşmüş sosyal devlet kapsamındaki fonksiyonlarına, devletin asgarî sosyal fonksiyonlarına bile tahammül etmeyerek, tamamen anti-sosyal politikalar önermekte veya bunları dünyanın büyük kısmında neo-liberalizm adı altında uygulatmaya çalışmaktadırlar.

Sosyal devletin düşmanları arasında başlangıçta kolayca fark edilmeyen, dikkatle bakılınca görülen bir grup, şüphesiz neo-liberal aydınlar veya elitler topluluğudur. Tahmin edilebileceği gibi bu unsurlar, doğrudan doğruya ne tekelci sermayenin hissedarları, ne de “küresel soygunu” yürüten çok uluslu şirketlerin kapitalistleridir. Bunların büyük bir çoğunluğu çok uluslu şirketlerin reklam, tanıtım, görsel medya vb. sektörlerinde iş yapan onlara hizmet üreten, dolayısıyla onların yerküre üzerinde yürüttüğü evrensel soygunu meşrûlaştırma, kamuoyu oluşturma, tanıtım etkisi yapma vb. faâliyetlerine katılan unsurlardır. Bu gruplar, sâdece çıkarları için değil, ideolojik olarak benimsedikleri için de devletin sosyal fonksiyonlarına itiraz etmektedirler. Bunların söylediklerini “konumlarından” dolayı anlamak mümkündür; fakat özellikle bu kategoride yer alan ve organik olarak ne tekelci şirketlerle ne de çok uluslu şirketlerle bağları olmayan bir aydın kategorisinden daha söz etmek gerekir ki, onların sosyal devlet düşmanlığı büyük ölçüde neo-liberalizm “algılamasıyla” ilgilidir. Bu unsurlar toplumsal hayatın zenginliği, çoğulculuğun yarattığı demokratik dinamizmin karşısında liberal toplum projesinin geri ve insanlık için eskimiş bir proje olduğunu anlayacak bir paradigmaya sâhip olmadıkları için, neo-liberal rüzgârın kırıntılarıyla idâre eden, dolayısıyla ona bağlılık duyan insanlardan oluşmaktadır. Burada şaşılacak çok fazla bir şey yoktur, her toplumda ideolojilerin dalgalandığı, paradigma değişmelerinin yaşandığı, hele bunların küresel ölçekte etkilerinin ortaya çıktığı yapılarda bu tür insanlara, “saf dil” tutumlara rastlamak mümkündür. Burada esâs olarak neo-liberalizmin ideolojik bakımdan ileri sürdüğü önermelerin yaygınlık kazanmasının ve popüler hâle gelmiş olmasının etkisine dikkat çekmek gereği vardır.

3.3. Sosyal Devlet Nereye Gidiyor?

Bugün sosyal devletin neyi başardığını, neyi başaramadığını biliyoruz. Sosyal devletin başardıklarını teker teker saymakla bitiremeyeceğimiz gibi esâsen bu şekilde sosyal devleti anlamak da yetersiz kalacaktır. Bu bakımdan sosyal devletin başardıklarını analitik olarak ortaya koymamız gerekmektedir.

Bunlardan birincisi, sosyal devletin refahı toplumsallaştırmasıdır diyebiliriz. 19. yüzyıl boyunca iki kutuplu olan toplumsal yapı, sosyal devlet uygulamalarıyla birlikte, toplumsal çoğulculuğa paralel bir şekilde olduğu kadar, toplumsal çoğulculuğu zenginleştirip, derinleştirecek şekilde de refahı yaygınlaştırmıştır. Refahın yaygınlaşması, sınıfsal farklılıklara dayalı 19. yüzyıl Batı toplumlarını açık, sivil alanı gelişen, orta sınıfları güçlü yeni bir yapıya dönüştürmüştür.

İkincisi, sosyal devletin toplumun bütün sınıf ve kategorilerini “yarın endişesinden” uzak, dolayısıyla korkusuz bir şekilde geleceğe hazırlanan ve geleceği kurmaya katılan özgür bir sivil toplum hâline getirmesidir. Batı demokrasilerinde esâs dinamik ve gelişmenin kaynaklarından birisi de sosyal devletin insanlara sağladığı bu yarın endişesinden uzak bir toplumsal tahayyüldür. Esâsen, Batı’da özgürlüklerin bu zeminden güç alarak geliştiğini düşünürsek, bugün “liberal özgürlükler” diye neo-liberallerin yüceltmeye çalıştığı kavramların aslında kapitalin “serbestisinden değil”, sosyal devletin özgürlük yaratıcı karakterinden beslenip geliştiğini anlayabiliriz.

Üçüncü bir husûs ise, bireyselleşme ve bireyin özgürleşmesiyle ilgilidir. Sosyal devletin belki de gözden uzak tutulan en önemli başarılarından birisi, bireyi topluma ve devlete karşı koruyacak ara mekanizmaları yaratmış olmasıdır. Bu ifâde, bizim aynı zamanda bireysel özgürlükleri sosyal devlete borçlu olduğumuzu gösterir. En azından unutmamamız gereken, sosyal devlet uygulamaları olmaksızın özgürlüklerin bugünkü düzeyine gelmesinin nerede ise mümkün olamayacağı konusudur. Bu bakımdan sosyal devletin eleştirisini yapanların, bi-

reysel özgürlüklerden kalkarak, bireysel özgürlükleri sosyal devletin karşısına koymaları esâs itibârıyla anlamlı değildir.

Dördüncüsü, sosyal devlet uygulamalarının belki de gizli ve derinde yatan çok önemli neticelerinden birisi eğitimin yaygınlaştırılması ve bütün sosyal sınıfları kuşatacak şekilde toplumsal hareketliliği besleyen bir süreç hâline gelmesidir. Eğitimin bu düzeyde örgütlenip işlemeye başlaması, toplumun bütün tabakalarına yayılmış olan farklı düzeydeki insan kalitelerinin, toplumsal olarak sektörlerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeye gelmelerine fırsat vermiştir. Fırsat eşitliği kavramı, eğitimdeki yaratıcılıklarla birleşince bilgi ve teknoloji ağırlıklı yeni toplumsal yapıların yükselmesi artık tesadüfi bir gelişme olmaktan çıkacaktır.

Beşinci husûs, Batı’da demokrasinin gelişmesi, sosyal devlet ve demokratik devletin birlikte refah devletini üretmiş olmasıdır. Demokrasinin Batı’da kapitalistlerin arzuları sonucunda geliştiğini ve bu sebeple kapitalizmin yarattığı bir şey olduğunu söylemeyen kimse inandırıcı olamaz. Demokrasi ve sosyal devlet kapitalist ilişkileri değiştirerek, kapitalist ilişkilere rağmen gelişmiştir. Bu dönüştürme işi, demokrasinin imkânlarıyla sınırlı kalmıştır. O hâlde diyebiliriz ki, demokrasi ve sosyal devlet birbirini besleyen süreçler olarak geliştikçe, kapitalist unsurların devlet üzerindeki ağırlığı geri çekilmiş, devlet giderek sosyalleşmiştir. Bu bağlamda neo-liberalizmin devletin yeniden kapitalist ilişkilere göre biçimlendirilmesi talepleri anlamlı olmaktadır.

Tüm bu husûslar aslında sosyal devlet uygulamalarının nasıl bir yeni yapı inşâ ettiğinin adım adım göstergeleri durumundadır. Fakat her toplumsal yapıda olduğu gibi, sosyal devlet uygulamalarının yukarıda işâret ettiğimiz neticelerinin ortaya çıktığı toplumlarda da, toplumun diğer sektörleri içerisindeki gelişmeler bütünüyle ortadan kalkmamıştır. Onlar da kendi dinamiklerini ifâde edecek ortamlara sâhip olmuşlardır. Burada üzerinde durulması gereken, sosyal devletin orta sınıflaşmayı yaratan başarısının karşısında kapitalizmin ortadan kalkmadığı gibi, kendisini uluslararasılaştırarak yeni dina-

mizmler yakalaması husûsudur. Bir anlamda Batılı kapitalist unsurlar sosyal devletle bir barış yaparak içeride ortaya çıkan toplumsal gelişmeyle sağladıkları konsensüsün verdiği gücü dışarıya yansıtarak, dışarıda âdetâ kuralsız bir şekilde yeni fırsatlar peşinde koşmuşlardır. Diyebiliriz ki, sosyal devletin toplumsal zenginliklerin üretilmesine yaptığı katkı, kapitalizmin uluslararası ölçekte yeni bir ilişkiler konsepti yaratıp, mutlak egemenlik kurmak amacıyla yeni bir sisteme yönelinceye kadar devam etmiştir. Gelineen noktada sosyal devletin yarattığı konsensüsün bozulmasına da neden olan, bir başka ifâdeyle neo-liberal ideolojinin saldırıya geçeceği zamana kadar başarılı görülen, sosyal devlet, artık bu ortamda bir dönüm noktasına gelmiştir.

Bugün ortaya çıkan değişme eğilimlerini şöyle tespît edebiliriz: Sosyal devletin yarattığı eğitim, bilgi üretimi ve teknolojik yenilenme fırsatlarını, uluslararası sistemi yeniden kuracak bir seviyeye taşıdığı andan itibâren, tekelci kapitalizm, kapitalist toplumun sosyal devletine olduğu kadar “rekabetçi piyasa unsurlarına” da savaş açmak durumunda kalmıştır. Küreselleşme adı verilen süreç, yarattığı fırsatların yanı sıra, küreselleşme ideolojisinin aktörleri olan tekelci uluslararası şirketler, tekelci finans kapital ve yayılmacı devlet politikalarıyla ittifak ederek, sâdece sosyal devlet kavramına değil, o kavramı yaratan demokrasiye karşı da ciddî bir tehdit oluşturmaya başlamıştır.

1990’lardan itibâren Sovyet Bloku’nun tasfiye olması, sosyal devletin düşmanlarına iki bakımdan yeni avantajlar sağlamıştır. Bir defa ideolojik olarak sosyalizmin popülaritesine karşı demokratik konsensüs içerisinde sosyal devletin verdiği cevabı gereksiz kılmıştır. Diğer taraftan, uluslararası yayılma stratejisi olarak benimsenen küreselleşme ideolojisinin, küreselleştirici gücü kuvvetlenmiştir. Böylece denilebilir ki, küreselleşme süreci sosyal devlete karşı oluşturulan ideolojik ve politik saldırının en önemli gerekçelerinden birisi hâline gelmiştir.

1980’li yıllardan itibaren uygulamaya konulan, ama esâs etkileri 1990’larda ortaya çıkan neo-liberal politikaların toplandığı belli başlı alanları tespît etmeye çalışırsak, bunlardan birincisi, özelleştirme politikaları, ikincisi, finans kapitalin önündeki millî engellerin kaldırılması, üçüncüsü ise, kalkınma ve sanayileşme politikalarının, “kontrol altına alınan” ülkeler tarafından uygulanmasının önüne geçilmesidir.

Özet olarak diyebiliriz ki, neo-liberalizmin özelleştirme politikaları, tekelci sermayenin ya önündeki rekabet engellerini ortadan kaldırmak için uygulanmıştır ya da Batı dışı ülkelerdeki kalkınma çabalarının aracı olarak geliştirilen kuruluşların ele geçirilerek iç piyasaların kontrol altına alınması için kullanılmıştır. Her iki hâlde de özelleştirme politikaları ekonomik bakımdan toplumsal rasyoneli olmayan, özellikle Batı dışı toplumlar açısından tamamen yeni sömürgeciliğe imkân veren politikalar hâline dönüşmüştür.

Finans kapitalin önündeki ulusal engellerin kaldırılması milliyetçilik ideolojilerine savaş açılarak ülkelerin kalkınma arayışlarının dâhi hedef hâline getirilmesi, Batı bağımlı birçok ülkede ekonomilerin derin krizlere girmesine, borçların daha fazla artmasına, yoksulluğun yaygınlaşmasına kısaca küresel soygunun daha da kuvvetlenmesine yol açmıştır. Bu durumda, sosyal devletin karşıtını oluşturduğunu söylediğimiz güçlerin devlet karşısındaki konumları, onların yeni politikalar önermelerini gerektirecek kadar değişmiştir. Artık toplumsal ilişkilerde müzakere sürecini veya müzakerenin aktörleri olan sendikaları yetersiz bulup, onların yerine kendi oluşturdukları mekanizmaları ikame etmek istemektedirler. Sosyal güvenlik kurumlarından, sosyal fonlara kadar, sosyal devlet politikalarının ürettiği bütün yapıları ya tasfiye edip, ya da özelleştirme adı altında ele geçirerek küçük ve orta işletmeleri etkisiz kılacak tekel yapısını, sosyal devletin yerine ikame etmek istemektedirler.

Bugün artık sendikalar, vakıflar, sosyal fonlar, gönüllü kuruluşlardan oluşan üçüncü sektörün etkisizleştirilmesidir söz konusu olan. Bu kuruluşlar ise, sosyal devlet karşıtı unsurla-

rın politikalarını eleştirmekten öteye yeni bir siyaset önermemiş olmanın sıkıntısıyla karşı karşıyadırlar. Bu bakımdan en önemli sorunun neo-liberalizmin ideolojik öğelerinin hegemonik olarak kamuoyunda bıraktığı etkide yattığını söyleyebiliriz.

Sosyal devleti savunan unsurların beslendiği ideolojik ve politik kaynaklar, bugünkü konjonktürü açıklamada, kaybettikleri ideolojik üstünlükten dolayı zor bir dönemden geçiyorlar. Unutulmamalıdır ki, neo-liberalizmin bugünkü ideolojik tahakkümü, onun sorun çözme kabiliyetsizliğini örtebilecek güçte değildir.

3.4. Demokrasi ve Yeni Bir Dünya

Sosyal devletin ideolojik ve politik kaynaklarına baktığımız zaman üç önemli unsurdan söz edildiğini görürüz. Bunlardan birisi bilindiği üzere kurucu sosyal demokrat düşünür Bernstein'in Marxizme karşı ortaya koyduğu eleştirel tavidir. İkincisi, büyük ekonomik krizle birlikte önerdiği politikalar sâdece ekonomik krizden çıkış politikaları olmakla kalmayıp, yeni bir toplumsal ekonomik gelişme modeli yaratan Keynes'in etkisidir. Üçüncüsü ise, doğrudan doğruya uygulamayla ilgili sosyal politikalar. Bunlarsa İngiliz Beverich ve Fransız sosyal politika uygulamalarıdır. Şüphesiz bütün bu fikir ve politikaların geliştiği zemin demokrasidir. Devleti sosyalleştiren de, ekonomiyi toplumsal katılıma açan da, bireyi özgürleştiren de demokrasi olmuştur.

Bugün sosyal devletin aşılmasıyla birlikte en büyük tehdit demokrasiye yönelmiş bulunmaktadır. Küresel soygunu yürüten uluslararası şirketler, ulusal ekonomileri kontrol altına alan tekeller, bugün demokrasileri tehdit etmektedirler. Bu bakımdan yeni bir neo-liberalizme karşı neo-sosyal devletin çıkış noktası, devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyecek olan daha etkin ve katılım düzeyleri daha fazla toplumsallaştırılmış bir demokrasiden yükselecektir.

Bugün karşı karşıya kaldığımız bu sorunun en önemli unsurlarından birisi, Batı dışı toplumlardaki milliyetçilik, kalkın-

ma ve demokratikleşme süreçlerinin iç içeleşmesi meselesidir. Eğer bu ülkeler, milliyetçilikleriyle küresel soygunu önleyip ona karşı benzer ülkeler arasındaki dayanışmalarla yeni zeminler oluşturabilirlerse; eğer bu ülkeler kalkınmalarını yeni sanayi teknolojilerinin sunduğu imkânlarla dayandırarak başarabilirlerse; ve yine eğer bu ülkeler her türlü etnik veya dinî bölünmüşlüğü aşan demokratik katılımı yaygınlaştıracak bir siyasî örgütlenme anlayışında başarılı olurlarsa, yeni sosyal devletin çevreden merkeze, merkezden çevreye doğru gelişebilmesi için şartlar hazırlanmıştır diyebiliriz.

Neo-liberalizmin çözemediği sorunlar arttıkça yeni bir konsensüs ve yeni bir sosyal devlete duyulan ihtiyaç daha da belirgin hâle gelecektir. Neo-liberalizmin çözemediği sorunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bugün, dünyanın tabîat varlıkları daha fazla kâr elde etmek için insanlığın geleceği hiçe sayılarak hızla yok edilmektedir. Kapitalist kâr mantığıyla işleyen ve kurlsız hâle gelen neo-liberal anlayışla çevre sorunlarının bir felakete dönüşmesini önlemek mümkün değildir.

- Bugün yer kürede gelişmiş ülkelerle, gelişmemiş ülkeler arasındaki uçurum hızla artmaktadır. Küresel soygun düzeni finans kapitalin organize ettiği sıcak para hareketleri yoksulluğu daha da artırmakta, yoksul ülkelerin kalkınma ümitlerini dâhi ortadan kaldırmaktadır. Bugün dünyanın önemli bir kısmı yoksulluktan öteye açlık sorunuyla yüz yüzedir.

- Liberal devlet mantığıyla kitlesel hastalıklara karşı bir çözüm üretilmesi mümkün olmadığı için insanlığın geleceğini tehdit eden AIDS ve benzeri salgın hastalıklar hızla yükselmeye devam etmektedir.

Dünyanın sâhip olduğu bilgi birikiminin yeni ekonomilerin yükselişiyle, yeni teknolojilerin üretim sistemlerini çok etkin hâle getirmesiyle bu yoksulluklar ve mahrûmiyetler arasındaki çelişkinin artması, neo-liberalizm krizinin giderek bir dünya krizine yol açacağını göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu krizin önüne geçmek, bir “dünya krizine” dönüşmesini ön-

lemek için alternatif politikaların ne kadar hayâtiyet taşıdığı böylece ortaya çıkmaktadır. Onun için bugün tartışılması gereken konu; sosyal devletin nasıl muhâfaza edileceği değil, “neo-sosyal devleti” üretebilecek alternatif politikalardır.

4

Yeni Bir Tarihin Başlangıcı mı?

Dikkatimizi, tarih ve ideoloji kavramları arasındaki ilişkilere baştan ve bir kere daha yönelten fantastik bir soru var gündemimizde: Tarihin sonu veya yeni bir tarihin başlangıcında mıyız?

Aslında tarihi her durumda yeniden yaratırız, tarih bitmiş bir şey olmaktan çok, oluşan veya bitmiş bir şey diye bizim yorumlarımıza dayalı olan bir akışın hikâyesidir.

Tarihin sonu mu sorusu, ne zaman başlamıştı sorusuyla birlikte ele alınmalı gibi görünüyor. Çünkü insanoğlunun tarihi, taş, toprağa, hayvanlara, kısaca tabîata ve kendisine yönelik bir geçmiş zenginliği içinde akıyor. Bir tane başlangıç yok; fakat öyle başlangıçlar var ki biri diğerine bağlı, biri diğerlerini beklerken onlardan beslenmiş.

19. yüzyıl tarihçiliği, tarihi, ileriye doğru yürüyen Batı medeniyetinin tarihi olarak değerlendiriyor. Bunun için bu medeniyetin dışındaki tarihler âdetâ “bir varmış, bir yokmuş” tular. Literatürde toplumları ve medeniyetleri birbirinden ayırmadan “tarihsiz topluluklar” kategorisini de bu anlamda oluşturmuş bulunuyorlardı.

Pozitivist anlayışa göre her şey sürekli bir ilerlemeye bağlıydı. Bu ilerlemenin en önemli sâiki ise “bilim” di. Bilim sâdece, fizikî anlamdaki değil, onunla birlikte bütün beşerî gerçekliğin de anatomisini ortaya koyacak bir çeşit hakikat-i mutlak idi. Artık bilim, insanın hayatında fuzulî yer işgâl eden bütün değerlerin, felsefî mülâhazaların, dinî, metafizik soruların vb. hepsinin yerini alacak, onları gereksiz hâle getirecekti. 19. yüzyıl pozitivistizminin problematiğini bu mesleğin mübeşşiri August Comte’un düşüncelerinde görmek mümkündür. Yine aynı düşünce geleneğinde tarihin hakikî yönelişi kadar, dinamiğini

tespît etmek oldukça kolaydır. Çünkü tarihi sürükleyen, yön veren güçler vardır ve bu güçleri biz bir defa keşfedince artık bu yolun nereye çıkacağı bellidir: Tarihin sonu.

4.1. Tarihin Sonu mu?

Ünlü makalesinde, Fukuyama'nın da 1980'li yıllarda dünya-da meydana gelen büyük çaplı değişimleri, getirip dayandığı yer yine "tarihin sonu" anlayışdır.

Aslında, bir nevî tarihi sona erdirmeye hedefi yalnız Fukuyama'da değil Comte, Hegel ve Marx gibi düşünürlerin de tarih anlayışlarındaki ortak yönlerden biridir. Bu düşünürlerin tamamı, doğrusalcı ve ilerleyen bir tarih perspektifine sâhiptirler.

August Comte'un "pozitif bilimi", Hegel'in "evrensel akıl"ı, Marx'ın "üretici güçlerin ilerleme yasası" ve nihâyet Fukuyama'nın liberalizmi hep bu mutlu tarihin sonuna yürümektedirler.

1970'li yıllarda yaşadığımız dünya ile bugünün dünyası arasında baş döndürücü bir farklılığın olması, 1970'li yılların problematiğiyle dünyayı bugünlerde anlamamanın imkânsızlığı ortaya çıktıkça, bu yeni oluşumu izâh etmek, belli bir tutarlılık çerçevesinde açıklamak ve yorumlamak, kendisini fikir dünyasında güçlü bir ihtiyaç olarak hissettirdikçe "Acaba bundan sonra ne olacak?" sorusu da ister istemez ortaya çıkmış oluyordu.

Soğuk savaş ideolojilerinin bir hükmünün kalmadığı ortada. Fakat soğuk savaş ideolojileri sâdece muhtelif "sosyalizmler" veya "komünizmler"den ibâret değildir. Bunların karşıtları da aynı kontekst içerisinde biçimlenmiş, dolayısıyla diğerleri kadar bu çerçeveye bağımlı, aynı problematiği benimseyen ideolojilerdir.

1980'li yılları ve bugünleri daha önceki dönemlerden ayıran belli başlı husûs, iki kutuplu dünyanın kutuplarından birinin çökmüş olmasıdır. Bu sâdece dünyanın bu bölgelerinde, çöküşün olduğu yerlerde değil, dünyanın her tarafında tesirleri ola-

cak bir olaydır. O hâlde soğuk savaş ideolojilerinden birisi öldü ise diğeri de yaşamıyor; onun da hayâtîyet gerekçesi ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bu anlamda, dünyadaki değişmeler, yeni bir yüzyılın eşiğinde “komünizm öldü, kapitalizm kazandı” veya “yaşasın kapitalizm” mantığıyla kavranamayacak boyutlardadır. “Komünizm” denilen Doğu Bloku ülkelerinin siyasî rejiminin çöküşü ne kadar gerçekse soğuk savaş kapitalizminin yaşama şansının kaybolması da o kadar gerçektir.

Tarih ne bir kimsenin -bir tarihî dinamizmin de denebilir- yazdığı bir senaryo, ne başı ve sonu belli olaylar dizisidir. 19. yüzyılın hatta 20. yüzyılın ilk 50 yılının kapitalizmi, Batı ülkelerinin neresinde yaşıyor?

Kapitalizmin kendi kendini yıkması denilen olay, endüstriyel toplumun yapılanması sürecinde büyük ölçüde gerçekleşmiş, “kapitalizm” de değişime uğramıştır. Bu değişim, özgürlüklerin genişlemesine paralel olarak artmış veya artmaya devam etmektedir. Batılı toplumlarda, uzun süre, soğuk savaş ideolojileri bu özgürlüklerin de sınırlandırılmasının gerekçesi olmuştur. Toplumsal mücadelelerin, alternatif toplum projelerinin âdetâ tabîî sınırları olan bu soğuk savaş mantalitesi bugün artık yok. 1950’li yıllardan sonra kurumsal çerçevesiyle, kapitalizmin toplumsal çerçevesinin değişmeye uğramasını tamamlayacak özgürleşme eğilimleri bugün için yeni açılımları ve alternatifleri üretme açısından daha şanslıdır. Bir başka ifâdeyle, hâkim pozitivist paradigma, iki kutup arasında sıkışıp kalan siyasî projelerin önünü daha da açmış bulunuyor. Fakat bu yeni durumda da çok önemli çelişkiler ve sorunlar vardır.

Bunlardan birincisi, soğuk savaş güçlerinden birisi muzaffer bir edâyla tarihin sonunun geldiğini, nihâî zaferin kendisine âit olduğunu, bütün insanlığın bu zaferi alkışlamakla kalmayıp, kendisini takip etmesi gerektiğini söylemektedir. Bir soğuk savaş ideolojisi biçimiyle liberalizmin bugünkü meydan okuyuşunu bu muhâfazakâr karakteri, yeni eğilimleri ve değerleri bastırma, yeni toplumsal ve siyasî hareketleri baştan gayrimeşru görme eğilimi temsil etmektedir. ABD’nin “soğuk

savaş liberalizmi” diye adlandırılabilircek resmî ideolojisinin hiç de liberal olmadığı ortadadır. Yine Fukuyama’dan yola çıkarak belki “Hangi değişme eğilimleri” için özgürleşme, zâten özgürlük kazanmadı mı? diye sorulabilir.

Buradan akla gelebilecek yeni çelişkilerden, yeni toplumsal ve siyasî hareket motivasyonlarından ve bunlara dayalı taleplerden ikisini örnek vermek mümkün: Birincisi, “Güney-Kuzey bölünmesi” denilen, sanayileşmiş ülkeler ve sanayileşmemiş ülkeler arasındaki çelişkidir. Bilindiği kadarıyla, bu sorunun çözülmesi konusunda “soğuk savaş liberalizmi”nin bir önerisi veya bildiği bir şey yoktur; ve yine bilindiği gibi bu çelişkiyi sosyalist veya komünist ülkeler yaratmamışlardır.

İkinci örnek ise, birincisiyle bir anlamda zıt ilişki içinde olan bir konuyu, çevre sorunlarını kapsamaktadır. Bu konuda bildiğimiz kadarıyla liberal bir çözüm ortaya konulabilmiş değildir ve esâsen sorun daha çok liberalizmin egemenlik sahasındaki insan/tabîat ilişkilerinin ‘türevi’ olarak gündeme gelmiştir.

Bu iki örnekte olduğu gibi, önümüzdeki çağ, liberal paradigmaların kapsayamadığı önemli çelişki ve sorunların yoğun olarak yaşanacağı bir dönem olacaktır.

Yukarıdaki iki mesele de teknik seviyeye indirilemeyecek cesâmettedir. Çevre sorunları, var olan endüstriyel sistemin bütün rasyonallitelerinden şüphe etmeye yol açan, insan-tabîat ilişkilerine olduğu kadar, insanlar arası ilişkilere de fayda dışında yeni bir ahlâk ve değer anlayışıyla yaklaşmayı gerektiren, pozitivist paradigmanın çerçevesini geçersizleştiren bir nitelik arz etmektedir. Bu sorun ortadayken, kuzeyin gelişmiş/sanayileşmiş ülkelerinin güneye sundukları model, güney için bir çâre olamamış, “sanayileşmemiş/gelişmemiş” yapıyı değiştirememiştir. İkincisi ve daha da önemlisi, aynı modelin başarılı olma durumunda çevrenin hangi noktaya geleceğinin belirsizliğidir. O hâlde sâdece pozitivist telâkkiler değil, o anlayışların maddî çerçevesi ve teknolojik yapısı da eskimiş, yeni bir zihniyet ve alternatif bir teknoloji arayışının eşğine gelinmiştir.

4.2. Nereye Doğru?

21. yüzyılın başında geline nokta ideolojilerin sonunu getirmiş midir? Bugün, gündemimizi işgâl eden temel problemlerin bir ideolojiler sorunundan daha farklı bir çerçeveye işaret ettikleri anlaşılmaktadır. Bu farklı ve yeni çerçevede eski ideolojilerin yanında, yeni ideolojilerin de oluşma eğilimlerinin güçlendiği görülmektedir. Burada, “ideolojilerin sonu geldi” demenin, eski ideolojileri ve özellikle radikal dönüştürme projeleri getiren totaliter ideolojileri hedeflediği bilinmektedir. Fakat şurasını unutmayalım ki, ideolojiler pozitif araçlar değildir. Yani geçersizlikleri ispatlanıp, çöp sepetine atılmaları gibi bir şey söz konusu olamaz. İdeolojiler Popper’ci, bir anlamda yanlışlanamayan şeyler oldukları için ideolojidirler. O hâlde “ideolojilerin sonu” diye bir şey yoktur, onlar popülaritelerini kaybetmiş olsalar da bir yorumlama ve inanç haritası olarak fonksiyonlarını sürdüreceklerdir.

Bizim üzerinde durmak istediğimiz husûs, eski ideolojilerin oturduğu pozitivist paradigmanın iflâs ettiğiidir.

Bu noktada sâdece Batı’da değil, Batı dışı toplumlarda da yeni bir konjonktürün yaşandığı ve bunu ortaya çıkaran değişmelerin de yeni tarihlere, yeni sayfalar açtığını söylemeye gerek var mı?

Düne kadar tarih sahnesinde olmayan devletler, sahnede yerlerini almışlar, kendi kültürlerini, kendi projelerini inşa etmeye başlamışlardır. Tarihle birlikte, yeni coğrafyalar oluşmaktadır.

Batı dışı toplumların coğrafyalarının bu kadar tarihe müdâhale ettiği, tarihin coğrafyaları bu kadar sarsarak değiştirdiği bir dönemde, yeni tarihlerin başlangıcında bulduğumuz bir gerçek.

Burada bu tarihlerin ne yönde değiştiği sorusu veya genel tarihin yönü sorusu akla gelebilir. Bu soruya verilebilecek kesin bir cevap yoktur. Tarihin ne yönde akacağını söylemek kehanetten öte bir anlam ifâde etmeyecektir. Bu husûsta söylenebilecek yegâne şey, tarihin “düz-doğrusal bir akışı” olduğunu söyleyen ideolojilerin, tarihin “çoğul” yapısını kavrayamadık-

ları husûsudur. Bu çoğul yapının içinde muhtelif güçlerdeki eğilimler birbirleriyle etkileşerek, farklı kombinasyonlarla zaman zaman ön plâna çıkıp yerlerini bir diğerine bırakacak ve zaman zaman yer değiştirecek özellikler taşımaktadırlar.

Öyle anlaşıyor ki iki dünya savaşını geride bırakmış, büyük endüstri devrimini yaşamış Batılı toplumlar, soğuk savaş düzenini tasfiye edip, yeni bir dünya düzeni kurmaya yönelmektedirler. Yeni düzen bir çeşit tarihin sonuna kadar devam etmesi tasarlanan bir özlemi ifâde etmektedir. Bu özlemin içerisinde soğuk savaş ideolojilerinin “dünya hâkimiyetini ele geçirme boyutu” kadar, endüstri devriminin Batılı toplumlar da yarattığı “ekonomik üstünlük her türlü hâkimiyeti meşrû kılar” anlayışı da yer bulmaktadır.

Eski dünya düzeni güçlerinin hâkimiyetleri esâsı üzerine kurulmaya çalışılan bu yeni düzenin yarattığı ve yaratacağı çelişkiler, yeni tarih ve yeni düzen anlayışlarını da kuvvetlendirecek uyarılar yaratmaktadır.

Bütün kültürlerin ve coğrafyaların kendi tarihlerini inşâ etme ve yaşama mücâdelelerinin yeni dünya düzeni tarafından yok edilemeyeceğine inanmak, aynı zamanda, insanın zengin geçmişine tanık olan tarihin, yeni zenginlikler yaratmaya aday olduğuna inanmak anlamını da taşımaktadır.

5

Perestroika’nın Sosyal Anatomisi

Sovyetler Birliği’nde yaşanan büyük değişiklikleri başlatan sebepler, bu toplumun derinliklerinde yatan dinamikler ve belli birikimlerle ilgilidir. Bu birikimin kökleri, “Ekim İhtilâli” günlerine, “Bütün iktidar Sovyetlere” şiârına kadar uzanmaktadır.

Sovyetler 70 yıl sonra büyük değişimi neden yaşamak zorunda kalmıştır? 1917 İhtilâli’nden beklenenler, ümit edilenler nasıl Lenin-Stalin yönetimlerine yol açmıştır? Bu yönetim tarzları nasıl inşâ olunmuştur? Bugünkü eleştirmenler Lenin’in adını belirtmeyerek, fakat Stalin’i çok açık bir şekilde bugünkü başarısızlığın -gelenen noktanın ümit edilen yer olmadığı anlaşıyor- müsebbibi olarak değerlendirmektedirler. Nerede olumsuz bir durum varsa Stalin veya Stalinizm, kaynak olarak gösterilip eleştirilmekte, âdetâ bir günah keçisi fonksiyonu olarak gösterilmektedirler.

Gerçekten 1970’li yılların ilk yarısından sonra Brejnev döneminde sosyalizm aşamasını geride bırakma sürecine girildiğinden söz edilen Sovyetler Birliği’nde, bugün nasıl olmuştur da bu sosyalizme yaklaşılamadığı söylenen bir noktaya gelinmiştir? Aslında daha önce söylenen resmî açıklamaların gerçeği yansıtmadığını, sosyalizmin kuruluşunun dâhi gerçekleştirilemediğini söyleyenler, acaba bu gelişmelerin sebebinin de aynı açıklıkla tespît edebilmiş midir? Yani sebep Stalin mi, kötü niyetli bürokratlar mı, parti midir? Aynı önemde bir soru da şudur: Girişilen ve sonu hazırlayan reformlar birden bire Gorbaçov’un kafasından mı çıkmıştır?

Bu başlık altında, sosyal yapıda meydana gelen değişmeler, topluluk, grup, birey ilişkilerinin geçirdiği değişmeler ve bunların kurum seviyesinde etkileşimleri açısından Sov-

yet reformlarını ele almaya çalışacağız. Biliyoruz ki, siyasî, ekonomik vb. değişimler hep belli grup ilişkileri içerisinde, insanların gömülü bulundukları sosyal çerçevelerde inşâ edilmektedir. Bu açıdan araştırılacak noktalar, tek tek olayların anlaşılmasına çalışılmasından daha açıklayıcı olacaktır.

5.1. Sanayileşme Sürecinin Problemleri ve Sosyalizm

Sovyetler'in başlangıcı veya 1917 İhtilâli, henüz endüstrileşme sürecini yaşayan bir toplumda ortaya çıkmıştır. Endüstrileşme sürecinin problemleri ile Sovyet sosyalizminin biçimlenmesinin yakın münâsebetleri vardır. Endüstriyel gelişmenin başladığı Çarlık Rusyası büyük bir tarımsal imparatorluktur. Bu tarımsal yapı merkezî-bürokratik bir yapıya sâhiptir. Tarımsal yapının endüstrileştirilmesinin bu siyasî ve idârî bürokrasinin öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışıldığı biliniyor. Çarlık Rusyası aslında bu girişimiyle, kendi bindiği dalı kestığının farkına varma şansına sâhip değildi. Endüstrileşme süreci ile başlayan tarımsal formasyonun çözülmesi, geleneksel toplumun bütün dengelerinin yıkılmasına yol açmıştır. 1917 yılına yaklaşırken Rusya'da üç milyon civarında endüstri işçisi oluşmuş, endüstriyel yatırımlar bilhassa çok sayıda işçi çalıştıran büyük işletmeler hâlinde yoğunluk kazanmıştır.

Köylü kitlelerin şehirlere, endüstrinin geliştiği bölgelere akın ettiği, yaşama şartlarının, organizasyon biçimlerinin değiştiği, şehirlerin geleneksel dokularının yeni gelişmeler karşısında parçalanmaya başladığı bu süreçte Çarlığın meseleyi kavraması dâhi mümkün değildi.

Sanayi işçilerinin yeni taleplerle ortaya çıktığı 20. yüzyılın başlangıcında, Rus bürokratları ve aydınları da geleneksel yapının sarsılması karşısında yeni düşüncelere ve yeni siyasî projelere açık hâle gelmiş bulunuyorlardı. Bilhassa büyük bir tarımsal imparatorluğun bürokratik geleneği içerisinde teşekkül etmiş Rus elitlerinin toplumu "düzeltme" alışkanlıklarının, kendilerinin "egemen olma hakkını" meşrû gören bürokratik bir zihniyet yapısından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Esâsen

İntelijansia’dan başka bu problemleri ne düşünen, ne de proje sâhibi kimse vardır. Nitekim ilk halkçı Narodnik öncüler de, sosyalist öncüler de bu zümreye mensûptular. Henüz teşekkül eden işçi sınıfının problemleriyle ilgili projeler üretmesine, bunları siyasî talepler hâline dönüştürmesine; çözülen tarımsal yapıdaki köylülerin “toprak isteme” dışında toplumsal projelere sâhip olamayışlarına şaşmamak lazım. Monolitik, farklılaşma düzeyinin düşük olduğu bir tarım toplumunda başkası zâten ortaya çıkamazdı. O hâlde Rus intelijansiası hem projeler sunacak, hem de bunları bizzat uygulamaya çalışacaktı. Ya Narodnikler gibi “halka doğru” yürüyecekler, halkı aydınlatıp halkın folklorik değerlerinden istifâde edeceklerdi ya da Bolşevikler gibi öncülerin partisi şeklinde örgütlenip devletten topluma doğru bir “devrim” gerçekleştireceklerdi. Neticede Rus halkçılarının romantizmi, Bolşevikler’in reel sosyalizmleri karşısında yok oldu. Yukarıdan aşağıya, devletten topluma doğru şekillendirme ve yönetme geleneğinin üzerine sosyalizmin inşâ edilmesi çabaları, öncü teorisini, öncü teorisi ise merkeziyetçi-bürokratik tarım toplumundan, “merkeziyetçi-bürokratik sosyalist toplum”u yarattı.

Sovyet sosyalizmi, tarımsal çarlık toplum yapısının tortuları üzerine bürokratik bir zihniyet yapısıyla kurulmuş bir sistem olduğu için “Sosyalizm nereye gidiyor?” türünden sorulan sorular anlamsız kalacaktır. Bürokratik imparatorluk geleneğinin intelijansiasının kurduğu sistem, en son sosyalizm olabilirdi. Nitekim hiyerarşik örgütlenme esâsında kurulmuş partinin aynı esâslarda devleti ele geçirip dönüştürmesi, aydın-bürokrat zümrenin siyasî bürokratlara dönüşmesi sâdece bir siyasî iktidar bloku yaratmakla kalmamış, aynı zamanda plân ve diğer vasıtalarla da bütünleşince siyasetten ekonomiye kadar uzanan bir totaliter sistem ortaya çıkmıştır.

Devlet ve toplum farklılaşmasının olduğu her yerde lafzî olarak hangi gerekçelere dayalı olursa olsun devletin bir zümre tarafından ele geçirilmesi, bir başka söyleyişle, devletin topluma rağmen bir konum kazanarak siyasî katılmanın engellenmesi, siyasî bürokratların diktatörlüğünü ortaya çıkarmaktan başka bir netice vermemiştir. Sovyet sosyalizmini veya reel

sosyalizmleri teorideki, “sosyalizmden” ayırt eden husûsların başında bu nokta gelir. Stalin’i Brejnev’den veya bir başkasını diğerinden ayıran özellikleri bundan sonra tartışmak gerekir.

Köylülükten yeni çıkmakta olan topluluklarda sosyalizm kurmanın nasıl mümkün olmadığı, reel sosyalizmlerin varlığından çıkarılacak önemli bir ders olsa gerekir. Bu noktada ele alınması gereken bir başka husûs ise Sovyet sosyalizminin değişme temâyülleri ve çöküşüdür.

5.2. Sanayi Toplumu ve Sosyalizm

Sanayileşme sürecinde olan tarımsal imparatorluğun problemleriyle, sanayileşmiş, sanayi toplumu hâline gelmiş toplumun problemleri büyük farklılıklar arz eder. Bu farklılaşmanın arkasında, iki toplumsal yapının nitelik olarak farklılığı ve sosyal temellerinin farklı değer ve ilişkiler üzerine kurulmuş olması yatmaktadır.

Cemaatçi köylük yapının çözülmesi esnasında, dayanışma dünyasıyla sosyal atmosferi çözülen insanların ideoloji vasıtasıyla yeniden sıcak bir dünyaya gömülmeleri, cemââtvarî yeni dayanışma zeminleri kurmaları, partiyi, örgütü, lideri kutsamaları kolaydır. Fakat artık sanayi toplumu hâline gelmiş, cemaat içinde bir unsur olmak yerine, bireyselliklerini kazanan insanların durumu ve talepleri farklılaşmaya başlamıştır. Bütün mesele, sanayi toplumunun yapısında ortaya çıkan taleplerle, pre-endüstriyel bir sosyal hiyerarşik yapının fonksiyonları arasındaki çatışmada düğümlenmektedir. Sovyet sosyalizmi statükoyu muhâfaza etmenin ideolojisi olduğu ve bunu sürdürme imkânı olmadığı için yeni arayışlar günde me gelmiştir.

Sanayi toplumu hâline gelmiş olmanın Sovyetler Birliği’nde yarattığı problemleri iki noktadaki gelişmelere bağlayarak açıklamak mümkündür:

Sosyal kompozisyonda meydana gelen değişmelerle siyasî ve ekonomik yapılarıdaki statükonun uyumsuzluğu.

Milliyetler probleminin milletleşme süreciyle yoğunluk kazanmış olması.

Sosyal kompozisyonda meydana gelen değişimleri münhasıran sosyal tabakalaşma üzerinde ve kurumlar seviyesindeki değişimlerde ele almak istiyoruz. Sanayileşme sürecinde parti öncülüğünü yapan siyasî bürokrasinin egemenliği çerçevesindeki hiyerarşide yer alan askerler, idârî memurlar, aydınlar, sanatçılar blokunun altında işçiler ve köylüler bulunmaktadır. Sanayi toplumu hâline gelmiş Sovyet toplumunda yukarıdaki kompozisyon fonksiyon kaybına uğramıştır. Sanayi toplumunun, ekonomik-teknik gelişmelerin yoğunluk kazandığı ilişkilerinde “siyasî bürokratların” iyi birer “komünist olma” meziyetlerinin hangi fonksiyonel gerekliliklere cevap vereceği sorusu cevapsızdır. Siyasî bürokrasinin iktidarını pekiştiren, koruyan ve statüleriyle egemenliğe ortak olan asker, memur, aydın ve sanatçıların da fonksiyonlarıyla toplumu şekillendirme veya egemenliği kimseyle paylaşmama gibi bir konum edinme durumu yoktur. Kısaca pre-endüstriyel dönemin sosyal kompozisyonu, endüstri toplumu yapısında fonksiyonelliğini kaybetmiştir.

Endüstriyel işbölümünün ileri seviyede gelişmesi, ekonomik ve teknik meselelerin ön plâna çıkmasıyla, teknokratlar, hünarlı meslek sâhibi teknik işçiler, bilim adamları gibi yeni toplum tabakaları, kendi toplumsal fonksiyonlarını yansıtacak bir kurumsal yapı talep edecek seviyeye gelmişlerdir. Siyasî kararların siyasî bürokratlarca alındığı, ekonomik politikaların birer idârî tasarruf olarak görüldüğü bir sanayi toplumunun ayakta durması güçtür. Nitekim bu güçlükler teknolojik gerilik, GSMH’nın artışındaki duraklama, verimsizlik gibi neticelerde kendini göstermekte gecikmemiştir. Peres-troikanın ekonomik mimarlarından Abel Aganbegyan bu problemlerden bahsederek, idârî kararlarla işin içinden çıkılamayacağını, meselenin ekonomi kurumlarının yeniden düzenlenmesiyle, ücret-fiyat-kâr mekanizmalarının işlerliğe kavuşmasıyla çözülebileceğinden söz etmektedir. Kısaca ekonomik ve teknolojik fonksiyonellikleriyle yükselen yeni sosyal statüler, fonksiyonlarının önünü tıkayacak her türlü engelin yok edilmesini talep ederken, sosyal hiyerarşideki yapının de-

ğişmesini talep etmektedirler ki, bunun başka türlü olması da mümkün değildir.

Toplumsal yapının plüralist bir karakter kazandığı Sovyet sanayi toplumunda siyasî yapının eski monolitik biçimini muhâfaza etmesi mümkün olmasa gerektir. Nitekim farklılaşmış sosyal gruplar farklı taleplerle ortaya çıkmaya başlamışlardır. İşçilerin greve gitmesi, grev talebi, bunlardan biridir; bunun önüne geçilemez. Unutulmamalıdır ki, sosyalizm kurulacaksa -eğer öyle bir ihtimâl varsa- işçilere rağmen kurulamayacaktır.

Sosyal yapıda meydana gelen değişmelerin sancısı çeşitli seviyelerde kendini hissettirmeye başlamıştır. Perestroika, değişme ile bir uyumlaştırma ve rasyonalizasyon sürecidir. Değişmenin en önemli olan yanı, ideolojik alanda gerçekleşmesidir. Zîrâ diğer değişikliklerin de gerçekleşmesinin meşrûiyeti, ideolojinin değişmesinde yatmaktadır. Perestroika bir anlamda da değişme ideolojisi ve değişmenin meşrûluğunu getirmiştir.

İkinci bir husûs olarak milliyetler meselesinin yoğunlaşmasını ele almak istediğimizi belirtmiştik. Sovyetlerin sanayi toplumu hâline gelmesi, Asya bozkırlarında yaşayan birçok millet öncesi sosyal unsurun millet formasyonu kazanmasına yol açmıştır. Ekim İhtilâli'nden sonra kavimler ve topluluklar meselesiyle uğraşan rejim, şimdi millet hâline gelmiş toplumların talepleriyle uğraşmaktadır. Kabile, aşiret ve köylük yapıların dağılmasıyla ortaya çıkan sosyo-kültürel bütünlerin talepleri, kabile taleplerinin bastırılmasıyla mukayese kabûl etmez güçlükler taşır. Netice olarak, endüstri toplumu hâline gelmenin önemli bir problemi de farklı sosyo-kültürel unsurların taleplerinin karşılanması ihtiyacı olarak ortaya çıkmıştır.

Perestroika, Sovyet toplumlarının endüstri toplumu hâline dönüşmelerinin yarattığı problemlere çözüm olma noktasında bir çabadır. Problem siyasetten ekonomiye, milliyetler probleminden milletlerarası problemlere kadar uzanan bir cesâmettedir. Çözümü de bu yüzden kolay değildir. Fakat

problemin çözümünü âdetâ imkânsız hâle getiren ideolojik kapalılık veya muhâfazakârlık yerine açıklığın geçmesi, perestroikanın uygulanmasına imkân vermiştir diyebiliriz. Değişmenin önüne geçmek zor olduğu gibi, değişmenin ivme kazanmasından sonra daha ileri boyutlara kavuşmasını tahmin etmek zor değildir.

Ekim İhtilâli günlerindeki “bütün iktidar Sovyetlere” şeklindeki talep genişleyerek devam etmiştir. Endüstriyel toplumda güçlenen sivil unsurlar, “proleter devlete” karşı “iktidar topluma” demişlerdir. Bu iktidar sahasının sosyal haklardan, siyasî hürriyetlere ve ekonomik refaha kadar uzandığını söylemeye gerek var mı? Bugün Sovyetler Birliği yok olmuştur; fakat refah artışı ve demokrasi talebi hâlâ devam etmektedir.

6

Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye

1990'lar, dünyada büyük değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur ve bu süreç hâlâ devam etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan iki bloklu, iki ideolojili, kutuplaşmış, soğuk savaş ilişkilerine göre biçimlenmiş, uluslararası ilişkiler düzeninin bütün kurumlarıyla çöktüğüne şahit oluyoruz.

Bu büyük değişimin çeşitli neticeleri; bugün dünyanın çeşitli ülkelerine büyük sorunlar hâlinde yansımış bulunuyor. Bu neticeleri belli başlı özelliklere göre tasnif edersek, çeşitli ülkelerde yaşanmakta olan sorunları daha kolay anlama imkânı bulabiliriz:

Değişimin ortaya çıkardığı sonuçların şu noktalarda toplandığı tespît edilebilir.

- İki kutuplu siyasî bloklaşmanın yarattığı çeşitli dengelerin bozulmasıyla ortaya çıkan uluslararası dengesizlikler.
- Sosyalizm ideolojisinin yaşadığı büyük çöküşle birlikte, özellikle ABD öncülüğünde bir "liberalist" ideolojinin bütün dünyada atağa geçmesi.
- Küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte savunma refleksi olarak ortaya çıkan, millî devletler, dinler ve millî kimlikler sorunu.

Bu üç nokta etrafında toplanan gelişmeler analiz edildiğinde, dünyanın yaşadığı büyük değişimin yarattığı sorunları aşmak için nelerin yapılmasının mümkün olup olmadığı veya çözüm yollarını tartışma imkânı bulabiliriz.

İlk nokta, sosyalist ve kapitalist bloklar hâlinde ortaya çıkan kutuplaşma, iki savaş sonrası yaşanan "soğuk savaş" beslemiştir. Bu kutuplaşmanın blokların çözülmesiyle birlikte

ortadan kalkması bu noktada da etkisini göstermiş, “soğuk savaş”tan “sıcak savaş”a geçiş anlamına gelecek gelişmeler ortaya çıkmıştır.

SSCB’nin çöküşüyle birlikte, süper devletler sistemine dayalı olan iki bloklu eski dünya düzeninin diğer süper gücü ABD kendisini sınırlayan dengenin ortadan kalkmasıyla, âdetâ dünya üzerinde tek başına uluslararası ilişkileri düzenleme gücüne kavuşmuştur. Bu güç, kendisini ilk defa etkili bir şekilde “körfez krizinde” ortaya koymuş ve neticeleri kalıcı olmuştur; artık bütün uluslararası sorunların çözümünde ABD’nin belirleyici rolü talep edilmeye başlanmıştır.

Bu gelişmeler dünyada yeni arayışları da gündeme sokmuştur. Bu arayışların başında, özellikle Avrupa’nın ABD etkisinden rahatsızlığı yatmaktadır.

Avrupa devletlerinin ekonomik ve siyasî güç olma çabalarını, ortak pazardan, Avrupa Topluluğu’na ve nihâyet Avrupa Birliği’ne uzanan süreçte izlemek mümkün görünmektedir.

Özellikle bloklaşmanın çözülmesiyle birlikte Batı Almanya’nın, Birleşik Almanya hâline gelmesi bundan sonra Avrupa Birliği sürecinde tarihî bir dönüm noktası etkisi meydana getirmiştir. Batı Almanya’nın yaşadığı nüfûs ve işgücü sorununa dinamik bir güç katan iki Almanya’nın birleşmesi olayı, Avrupa Birliği’nde Almanya’nın nüfuzunu artıracak gelişmelerden birisi olmuştur. Özellikle ekonomik açıdan Almanya potansiyel olarak bu “hayat sahası”nda Batı Avrupa’yı sürükleyecek göstergelere sâhip oldukça, bu nitelikleri uluslararası siyasete ve askerî alana da yansıtmaktan geri kalmayacaktır.

Diğer taraftan çok önemli bir gelişme de Uzak Doğu’da Japon devrimiyle başlayan ve son yıllarda G. Kore, Tayvan, Çin’in de katılmasıyla gelişen başka bir ekonomik güç merkezinin oluşmasıdır. Endonezya’ya kadar uzanan bu Batı dışı gelişme dalgasının, eski dünya düzeninin çözüldüğü 20. yüzyılın son 10 yılında, yeni bir yüzyıla girerken, kurulacak yeni ilişkilerin temellerini hazırladığını şimdiden söyleyebiliriz. Şunu unutmamak gerekir ki, bu ekonomik gelişmelerin, siyasî ve askerî nitelik kazanması zaman alabilir.

Kısaca ABD'nin büyük ölçüde belirlediği yeni durum, eski “dünya düzeninin” çöküşüyle ortaya çıkmış olan belirsizliğin sonucudur. Bu “yeni düzen anlayışlarının”, belki yeni yüzyılın ilk on yılına kadar yansımaları da etkileyebilecek bir olaydır.

Yeni dünya düzeni tartışmalarıyla gündeme gelen ilk düşünce “komünizm öldü, yaşasın liberalizm” şeklindeki anlayış oldu. Hatta Batılı platformlarda “tarihin sonu geldi” bundan sonra başka bir sistem yaşanmayacak, bu yaşadığımızın son sistem olduğu iddiası ileri sürülmektedir. Bu düşünceyi savunanlar, aslında tarihin sonunun zaman olarak değil, bir “siyasî-ekonomik sistem” olarak geldiğini, liberalizmin sonsuza kadar yaşayacak, bütün sorunları çözebilecek bir sistem olduğunu düşünmektedirler.

Özellikle eski ABD başkanının danışmanlarından F. Fukuyama tarihin sonu tezini bir nevî ABD'nin yeni uluslararası rolünün felsefî bir açıklaması anlamında yorumlanacak bir şekilde savunuyordu. Bu teze göre; eğer bir siyasî sistem kendisine yöneltilecek sorulara cevap verebiliyorsa, o sistem içinde yaşayanlar hangi sorunlarla karşı karşıya olurlarsa olsunlar, o sistem yaşamaya devam eder. Ne zaman ki bir sistem, karşısına çıkan sorulara cevap vermiyor, o sistem içinde yaşayan insanlar ortaya çıkacaktır. Şâyet sorunlara karşı sistemin çözüm üreteceğine olan inançlarını kaybetmeye başlıyorsa, artık o sistemi ayakta tutmak mümkün değildir. Fukuyama, bu anlayışla liberalizmin kendisine yöneltilecek bütün sorulara teorik olarak cevap verebilecek durumda olduğunu, sorulan soruların sâdece çözümsüz sorunlar değil, zamanla çözülebilecek nitelikteki sorunlar olduğunu söylüyordu.

Kısaca liberalizmin atağa geçtiği bir süreç yaşanıyordu. Özellikle sosyalizm ideolojisinin reel sosyalizm uygulamalarıyla çöküşünden sonra bu üslup giderek daha meydan okuyucu hâle gelmişti. Oysa sorun sâdece sosyalizmin çöküşü sorunu değil, dünyada yaşanan özellikle de soğuk savaş dönemi içerisinde ABD bloku içerisinde yer alan birçok ülkede yaşanan yoksulluk, geri kalmışlık ve benzeri şartlarda yaşayan insanlık sorunudur.

İnsanlık sorunu, insanlığın 1990'lara kadar yaşadığı dramlar büyük ölçüde kapitalist sistem içinde yaşayan insanların sorunları, liberalizmin çözüm üretme gücünün de oldukça zayıf olduğunu aşağı yukarı 200 yıllık tecrübeyle ortaya koymuş bulunuyordu.

Yeni bir yüzyılın eşiğinde “tarihin sonunu” getirdiğini iddiâ eden liberal ideolojiye karşı çok ciddî sorular vardı. Bu soruları teorik düzeyde bile liberallerin cevaplandırmaları neredeyse imkânsızdı.

Bu soruları şu şekilde sıralamak mümkün görünüyor: Birincisi, liberalizm dünyada hâlen en büyük bölünme hattını oluşturan, ekonomik bakımdan geri kalmış sanayileşmemiş ülkelerle, gelişmiş-sanayileşmiş ülkeler arasındaki mesâfeyi nasıl kapatacak? Teorik düzeyde bile liberal teori içerisinde bu sorunun cevabını bulmak hiç de kolay değildir.

İkincisi, dünyada çok hızlı bir şekilde yok edilen çevre ve doğal kaynaklar liberalizm paradigması içerisinde ancak daha hızlı bir şekilde tüketilebilir, bir başka söyleyişle tahrip edilirdi. Peki bu soruna liberal teori nasıl bir çözüm bulacaktı? “Ortak geleceğimiz” yoksa tehlike içine mi girecekti?

Üçüncüsü, toplumsal sistem içerisinde var olan eşitsizlikler sâdece ekonomik bakımdan değil, siyasî, toplumsal ve hatta hukukî eşitsizliklere dönüşme eğilimi taşımaktadır. Bunun anlamı kısaca şudur: Bir toplum içerisinde güçlü olan gruplar giderek ekonominin dışındaki sahalarda da güç yoğunlaşması fırsatını bulmaktadırlar.

Bu durumun çeşitli neticeleri söz konusudur. İlki, toplumsal bakımdan güçlü grupların siyaseti etki altına alarak siyasî çoğulculuğa darbe vuracak bir güç kazanmalarına imkân yaratır. Başka bir söyleyişle, devlet giderek çok dar bir toplumsal grubun baskı aracı hâline gelip, demokrasi yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Diğer taraftan, her toplumda varolan yaşlılar, kimsesizler, korunmaya muhtaç çocuklar, işsizler vb. böyle bir gelişme içerisinde bütünüyle sâhipsiz kalıp, insanlıklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar.

İşte bu üç soruna teorik düzeyde liberalizmin şimdiden cevap verme yeteneğini kaybetmiş olması, aslında tarihin sonunda değil, yeni bir başlangıcında olduğumuzu bize hatırlatıyor gibidir.

Liberalizmin ideolojik atağının sürdüğü bir aşamada dünyada çok hızlı bir şekilde globalleşme sorunları tartışılmaya başlandı. İddiâya göre globalleşme, ülkeler arasındaki münâsebetin, toplumsal ilişkilerin, siyasî ideolojilerin, ekonominin vb. tamamıyla mahâllî ölçeklerden çıkarılıp, bir anlamda küreselleştiği bir süreçti. Bu tezlere göre artık millî ekonomiler, millî çıkarlar, millî kültürler hatta neredeyse millî diller yerlerini çok hızlı bir şekilde globalleşmenin getirdiği unsurlara bırakmalıydılar. Bu, globalleşmenin büyük ölçüde ideolojik bir yorumuydu. Burada önemli bir sorun var, bu ideoloji kimindir, ulus-üstü kültürler kimin kültürüdür, ulus-üstü dil kimin dilidir? Bu soruları sorduğumuz zaman karşımıza hep aynı adresler çıkıyordu. Globalleşme süreci aslında teknolojinin, ekonomik gelişmenin, toplumsal organizasyonların, toplumsal hukukun evrenselleşmesini besleyen gelişmeleri kapsarken, ulustan bireye kadar yaygınlaşacak özgürlük sahalarını arttıran bir faktördür. Fakat globalizm ideolojisi dünyadaki hâkim ideoloji ve kültürler adına bu eğilimin tersine ve hatta bu eğilimi özgürlük alanlarını daraltacak biçimde kullanma anlayışını dile getirmektedir. Çünkü globalizm ideolojisi; kültür adına, ekonomi adına hep Batı egemen, Batılı sistemin temsilcisi olan ülke ve kurumları egemen kılan bir anlayışı dile getiriyordu. Kısaca çeşitli uluslar açısından sorun hâlâ millî sınırlarını koruma, millî kültürlerini geliştirme, dinî değerlerine sâhip çıkma sorunudur.

Etnosentrizmi, globalleşme sürecinin içerisinde telâkkî eden bir nevî “yeni baticılık” anlayışının dünyada yaşayan bütün halklara “en iyi kültür benim kültürüm, en iyi dil benim dilim kendi mahâllîliklerinizi terk edin” demeye hakkı var mıdır?

O hâlde globalleşme sorunu; farklı toplumların birlikte yaşanabilir bir dünya kurma, bu dünyanın ortak kültürüne, dili-

ne, kendi renklerini katma ve yaşatma sorununu da beraber taşımaktadır.

Millî kültürlere karşı açılan savaş ve milliyetçilik döneminin kapandığı iddiâsı, 1990’lar dünyasında en çok tekrarlanan sözler idi. Bu iddiâların arkasında büyük ölçüde dünyada meydana gelen yeni siyasî, ekonomik entegrasyonlar ve entegrasyon eğilimleri kadar globalizasyon ideolojisinin de etkileri bulunmaktadır. Özellikle Doğu Bloku’nun dağılması, eski Sovyetler Birliği içerisinde yer alan ülkelerin hızla bağımsızlıklarını ilân etmesi, Yugoslavya’nın parçalanması gibi olaylarla birlikte düşünülünce oldukça çelişkiliydi. Çünkü bu çözümlerin olduğu coğrafyalarda özellikle mikro milliyetçilik hareketleri güç kazanıyor. Eski Yugoslavya’da âdetâ bir insanlık dramı hâline dönüşen Bosna örneğinde olduğu gibi bir soykırım yapıyordu.

Milliyetçilik hareketleri aslında etnisitelerin, kavimlerin bir millet olma hâline dönüşme sürecini içeren hareketlerdir. “Mikro milliyetçilik” olayı ise aslında millet öncesi topluluklara dayandığı için dar, fanatik, kapalı toplum ideolojileridir.

Bosna-Hersek’te yaşanan olaylar iki bakımdan düşündürücüdür. Bunlardan birincisi, globalleşme ideolojisini savunanların insanlık değerlerine dayalı bir dünya kurulmasına ne kadar yabancı olduklarını gösterir. Evrensel değerler açısından -ki bunlar temel insan haklarıdır- çifte standart göstergesidir. Batılılar, Avrupa’nın ortası sayılabilecek bir coğrafyada mikro milliyetçilik fanatizmi olan Sırp vahşetini görmezden gelerek, hatta destekleyerek Osmanlı emperyal kültüründen kaynaklanan farklı dinlere mensûp insanların bir arada yaşaması geleneğine karşı bir tutum sergilemişlerdir.

Bosna-Hersek’te yaşanan dramın ikinci düşündürücü yönü, globalleşme süreciyle birlikte dünyada bir medeniyet savaşının yaşandığını göstermesidir. Belki de globalleşme bu medeniyet savaşından, medeniyetlerarası yeni bir sentezin doğmasıyla gerçekleşecektir. Şüphesiz ki, bu sentez mikro milliyetçiliğin saldırgan vahşi tutumundan farklı, etnosentrizmin batıcılığından ayrı nitelikler taşıyacaktır.

Yeni bir yüzyılın başlangıcında Batı toplumlarının yaşadığı büyük değişmeyi anlamadan, geleceği tahmin etmek mümkün değildir. 19. yüzyılda ortaya çıkan süreç nasıl sanayi çağını yaratmışsa, bugünler de sanayi çağının sonunun geldiğini hiç olmazsa sanayi çağının farklı bir yapıya doğru evrildiğini gösteren belirtilerle doludur.

Sanayi çağının son yüzyılı, Amerikan yüzyılı olmuştur. Bugün en çok sorulan sorulardan bir tanesi '21. yüzyılla birlikte Amerikan yüzyılının da sonu mu geliyor?' şeklindedir. Bu soruyu hemen kolayca cevaplandırmak mümkün değildir. Fakat şurası kesindir ki önümüzdeki yüzyıl ekonomiden toplumsal ilişkilere, dinden metafiziğe kadar bir çok alanlarda büyük değişimlerin yaşanacağı bir çağ olacaktır.

Bu çerçevede, özellikle Doğu toplumlarının endüstri sonrası bu gelişmelere karşı oldukça hassas olmak zorunda oldukları tespîti yapabiliriz. Çünkü sanayi çağıyla, Doğu toplumları geri kalmışlığa yuvarlanırken aslında sâhip oldukları her şeyi kaybetme sorunuyla yüz yüze gelmişlerdir. Eğer bu yeni çağa da hazırlıksız yakalanırlarsa, büyük ölçüde hayat sahalarını kaybedeceklerdir. Bu noktada aklımıza iki ülke grubu gelmektedir. Birincisi Uzakdoğu ve Pasifik grubu ülkeler; özellikle teknolojiye bu değişimi yakalama çabası içerisindeyler. Japon devriminin mucizevi etkileri dünyanın bu yöresinde başka ülkelerin de uyanmasına vesile olmuş, bugün dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri, süper teknolojilere sâhip devleri bu coğrafyada âdetâ ayağa kalkmışlardır.

İkinci grup ülkeler örneği ise, Orta Doğu ve Asya ülkeleridir. Bu ülkeler grubu içerisinde özellikle Türkiye ve Ortadoğu, medeniyet mîrâsı bakımından birikim düzeyine uygun olmayacak bir gelişme eğilimine sâhiptir. Bu ülkelerin içinde bulunduğu çelişkinin nedenleri arasında Batı ülkeleriyle olan ilişkilerde yaşanan sömürge, yarı sömürge ve çok güç şartlarda bir imparatorluk mîrâsından bağımsız bir devlet kurmanın yanı sıra, çeşitli toplumsal ve kültürel faktörlerin de etkisi vardır. Özellikle sanayi çağının gerisinde kalmanın getirdiği olumsuzluklar henüz bu ülkelerdeki tesirini devam ettirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasî mîrâsından ortaya çıkan çok sayıdaki ülkenin sâhip oldukları imkânlar dikkate alındığında, geri kalmışlığın arkasında bir çöküş zihniyetinin, siyasî ve idârî elitlerin kendi kimliklerine yabancılaşmış tutumlarının büyük rolü bulunduğu görülebilir.

Dünyada meydana gelen büyük sarsıntı, aslında bu coğrafyayı da etkilemekten geri kalmamıştır. Bu bölgede bağımsızlığını kazanmamış ülkelerin bağımsızlaşması sürecinde, eski bloklar düzeni nedeniyle aralarındaki iletişim kopukluğu ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bu yeni durum ise, ekonomik kaynaklarıyla, dinamik nüfusuyla bölgenin kalkınma konusunda yeni bir bekleyiş içerisine girmesine yol açmıştır.

İçinde yaşadığımız dönemde ortaya çıkan ekonomik entegrasyonlar, siyasî birlik kurma çabaları bölge ülkelerinde giderek Karadeniz Ekonomik İşbirliği Topluluğu, EKO (başlangıçta İran, Pakistan ve Türkiye’nin kurduğu ve sonradan genişleyen örgüt), İslâm Kalkınma Örgütü gibi yeni arayışların doğmasına yol açmıştır. Bütün bunlar yeni çağa, bu toplumların büyük bir değişim talebiyle girme hazırlığı olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’nin, bağımsızlığını kazanma sürecinde olan yeni Asya ülkeleriyle girdiği ekonomik, siyasî işbirliği projeleri Kazakistan’dan, Azerbaycan’a kadar uzanan bölgeleri yeni bir anlayışla bir araya getiren yeni girişimlere sahne olmaktadır. Kazakistan ve Azerbaycan petrollerinin İskenderun Körfezi’nden dünyaya pazarlanması, Türkiye’ye hem stratejik bir ticâret imkânı sunmakta, hem de bu ülkelere şimdiye kadar hiç sâhip olmadıkları dünya fiyatlarıyla petrol satma imkânı vermektedir.

Yine bu ülkelerde Türk girişimcilerin gerçekleştirdiği yatırımlar, Türk sanayisinin bu ülkelere yaptığı ihrâcât, yüzyıldır kapalı olan bir büyük coğrafyayı dünya ticâretine açtığı gibi, Türk sanayisine de geniş bir pazar imkânı sunmaktadır.

Kısaca söylenebilir ki, yeni dünya düzeni denilen şey büyük belirsizlikler taşımakla birlikte, tamamıyla kaybedilmiş iki yüzyıldan sonra bu coğrafyada büyük bir uyanışa tanıklık edecek işâretler taşımaktadır.

Bize düşen görev, gelişmeleri çok iyi takip etmek, olayların arkasından değil, önünden gitmek, yönlendirilen değil yönlendiren, hiç olmazsa ilişkilerde denge kuran, dostluk ve kardeşliği pekiştiren, hem kendi gücünü, hem de kendisine umut bağlayanların gücünü artıran bir yol izlemektir.

IV

BÖLÜM

Türkiye'de Toplum ve Siyaset

Türkiye’de Anti-Demokratik Düşünce Geleneği Üzerine

Demokratikleşme çabalarının yüzyılı aşkın bir geçmişi olmasına rağmen, Türkiye’nin hâlâ demokratikleşme sürecinde olması, çağdaş Batılı demokratik toplumların siyasî yapılarından oldukça uzak bir görünüm arz etmesi, büyük ölçüde Batılı ve Türk toplumlarının arka plânlarının farklılığıyla açıklanabilir. Bu bölümde üzerinde durmak istediğimiz noktaları şöyle özetleyebiliriz: Her sosyal olgunun arkasında, tarihî olanlar, tarihî olanların içerisinde ise çok sayıda içiçeleşmiş faktörler bulunmaktadır. Bu oluşumların beşerî tezahürünün ipuçlarını zihniyet ve düşünce geleneği içinde yakalamak mümkündür. Bu yüzden, demokratikleşme problemi tartışılırken, konunun düşünce geleneği ve zihniyet boyutu ihmâl edilmemesi gereken bir önem taşımaktadır.

1.1. Toplum, Siyaset ve Demokrasi

Yeryüzündeki bütün toplumların demokratik toplumlar olmadığı biliniyor. Bu toplumların bazılarının gelişmiş siyasî sistemleri veya devletleri dâhi yoktur. Eskimolar ve Tasadaylar, bizim anladığımız mânâda ne bir devlete sâhiptirler, ne de bugüne kadar demokratikleşme problemini tartışmışlardır. Böyle bir problemi tasavvur etmeleri dâhi mümkün olmasa gerektir.

O hâlde, demokratikleşme problemi her şeyden önce devletle ilgili bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet ve toplum farklılaşması, düşünce tarihinde kavranması oldukça eski ve önemli bir tespittir. Çünkü devlet hâline gelme, toplumların tarihî özelliklerine göre farklılık arz etse de her yerde bir egemenlik ilişkisi olarak ortaya çıkar ve egemenlik ilişkileri aynı zamanda bir siyasî eşitsizlik olgusu yaratır.

Devlet, demokrasiden önce oluşmuş bir kurumdur. Bütün sosyal kurumlar gibi insanlar arası ilişkilerden doğmuştur; ne kendiliğinden kutsaldır, ne de beşer üstü bir tabîata sâhiptir. Devletin tarihi oldukça eski olmasına rağmen, demokratikleşme mücâdeleleri ancak 19. ve 20. yüzyılda ortaya çıkabilmiştir. Bu ifâde bize “demokratikleşme” kavramını tanımlamak için sınırlı da olsa bir yol gösterecektir. Toplumsal ilişkilerin, tarihî olarak yarattığı bir kurum olan devletin, topluma rağmen bir konum kazanmasına, toplumu belli ölçülerde kuşatmasına, yönetmesine karşı; toplumun devleti yeniden belirleme çabasını veya devletin fonksiyonlarının katılım yoluyla yeniden sosyalleştirilmesini, demokratikleşme olarak nitelendirebiliriz.

Bu tanımla demokratikleşme; geleneksel devlet şekillerinin, günümüzdeki otoriter diktatörlüklerin, toplumun siyasî katılımına açılma şekli de dâhil, siyasî kurumun, toplumun -ki kısımlıkların, farklılaşmış unsurların ifâdesidir- talepleriyle biçimlendirilmesi sürecini ifâde etmektedir. Burada vurgulanması gereken bir husûs, toplumun homojen bir bütün olmadığı, fertten, gruplaşmalara, sosyal tabakalara vb. kadar uzayan çok çeşitli farklılaşmış sosyal gerçeklik sahalarından teşekkül ettiği ve katılımın da fertten örgütlenmiş birimlere kadar, farklı seviyelerde, sürekli biçimde olması gerekliliğidir.

Demokratikleşme problemi, var olan devlet objesinin, toplumun çoğulcu özneleri tarafından kuşatılması olarak ele alınca; bu özne veya aktörlerin toplum haritalarının, devletle ilgili bakışlarının ve zihniyet yapılarının, davranışlarla yakın bir münâsebeti olduğu söylenebilir. Bu bakımdan devlet ve toplum ilişkileri ile ilgili gelenek ve düşüncelerin bugüne etkisi önemli olmaktadır. Bu düşünce yapıları ve gelenekleri devam ettiren zeminde, grupların bir kısmı ağırlıklı bir role sâhiptir.

1.2. Devletçi Gelenek ve Demokrasi

Meselenin Türkiye açısından görünümü ise oldukça enteresandır. Zîrâ Türkiye’de neredeyse kutsallaştırılmış bir devletçi zihniyet ve düşünce geleneği vardır. Doğrudan doğruya demokrasinin özneleri olması gereken unsurlar arasında bile

“sivil olan” ın meşrûiyeti ve devletin fonksiyonlarının bu çerçevede üretilmesi gerekliliği anlayışı dâhi gelişmemiştir.

“Sivil meşrûiyet” anlayışının gelişmemiştirliği ve “kutsal devlet kültürü”, siyasî kültürün tarihî biçimlenmesi ile yakından bağlantılıdır.

Anadolu’nun çok hareketli bir zemininde, dünya ticâret yollarının geçtiği, kıtalararası ve dinlerarası bir kavşak noktasında, zor şartlarda bir imparatorluk kuran Osmanlılar’ın bu biçimlendirmede oldukça önemli bir rolü vardır. Osmanlılar, bu tarihî ve coğrafi çerçevede hem fetihlerin organizasyonu için tarımsal bir topluma dinamizm kazandıracak bir metod olarak, geleneksel tarımcı toplumlardaki merkezkaç eğilimleri engellemek; hem de eski Türk siyasî geleneğinin kabileleşme eğilimlerinin veya segmanter yapıların tasfiyesi için, siyasî merkeziyetçiliği bir hayâtiyet meselesi olarak işletmişlerdir. Merkeziyetçi bir tarım imparatorluğu oluşturmada takip edilen usûllerden birisinin ise “kul sistemi” olduğu bilinmektedir.

Aristokratlaşma ve merkezkaç eğilimlere karşı sosyal bir temeli olmayan - herhangi bir zümrenin veya kabilenin temsilcisi, uzantısı olmayan - doğrudan devlete bağlı askerî ve sivil bürokrasi bu sistemin temellerini oluşturmaktadır.

İmparatorluğun gelişme dönemlerinde önemli görevler gören bu kurum belki de değişme yaratamadığı ve değişmelere kolayca intibak edemediği için birçok gelişmenin önünü tıkamıştır. Nitekim, Osmanlı sultanlarının geleneksel gücünün bizzat kendi başlattıkları reformlarla zayıflamasıyla, bütünüyle imparatorluğa egemen olan ve siyaseti de belirlemeye başlayan bu “devletlû” siyasî bürokrasinin, demokratikleşme meselesinde önemli bir problem yarattığı görülmektedir.

İmparatorluğa asırlarca hayat veren bu merkeziyetçi siyasî yapının kutsallaşması, devlet için Osmanlı âilesinin dâhi “boynunun kıldan ince olması”, devlet işleri ile ilgili olanların imtiyâzlı, bunun dışında kalanların ise “etrâk-ı bi idrâk” olmasına yol açmıştır. Tarihçi Naima “idrâksiz Türkler” nitelendirmesi ile “kul zümresinin” yönetilen halka nasıl baktığını

da göstermiş olmaktadır. İmparatorluğun batılılaşma sürecinde ortaya çıkan Tanzimatçı bürokratların halka bakışları aynı nitelikleri taşımaktadır. Bu bürokratlar kendilerine yeni bir misyon da bulmuşlardır; halka medeniyet götürmek veya “medeniyet havariliği”

Osmanlı siyasî kültüründe son dönemlerde ağırlık kazanan “pozitivist”, bütün “doğruları” ve “iyileri” bilen ve onları yukarıdan aşağıya “cahil halka” götürerek onu ilerletmeyi kendine misyon edinen anlayış, Cumhuriyet bürokrasisinin muhtelif unsurlarında da hâkim bir zihniyet hâlidir. Bu “tepeden in-meci”, “pozitivist” anlayış, bir kısım “siyasî elit”te jakoben bir ideoloji hâline gelmiştir. Bu ideoloji, siyasî bürokratların egemenliklerini sürdürmekten öteye “pozitif” bir değer taşımaktadır ki, her ideolojinin böyle bir fonksiyonundan bahsedilebilir.

Bu çerçevede, Türkiye’de toplumdan gelen siyasî sistemi etkileme eğilim ve taleplerini bastırma geleneğinin oluşumunda, imparatorluğun merkezîyetçi yapısında, “sivil alanlar”ın gelişmemesinin önemli bir payı olduğunu belirterek, bu yapı içerisindeki gelenekçi kısmîliklerin, özellikle “bürokratik hâkimiyet”in yerleşmesinden sonra tamamen etkisizleştirildiğine işâret etmek istiyoruz.

Bürokratik hâkimiyet geleneğinden, düşünce plânında “bürokratik tahakküm” ideolojisi yaratma çabalarına geçişi, iki örnekle ele almaya çalışacağız.

1.2.1. Anti-Demokrat Bir Siyasî Elit: Recep Peker

Endüstrileşmenin politik ideolojisi şeklindeki “devletçilik”i parti programında otoriter bir ilke olarak yorumlayan Recep Peker’dir. Peker’in önemle üzerinde durduğu diğer bir prensip ise “devrimcilik”tir.¹ Devrimcilik de devletçilik gibi siyasî elit için vazgeçilemez nitelikte önemli bir “ideolojik” araçtır. Zîrâ “sosyal bünyeden geri, eğri, fenâ, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları yerinden söküp, onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı kurmak”² diye tarif edilen devrimcilik, devletçiliğin mücâdele metodu olmaktadır. Esâsen siyasî katılımı benimsemeyen bir rejimin, devrimci olmaktan başka

alternatifi yoktur. Bu, halka rağmen bir şey yapabilmenin tek yoludur.

Tek parti otoriterizmini savunan Recep Peker, totaliter bir zihniyetle kaleme aldığı “İnkılâp Dersleri”nde gençlere -üniversitelilere hitap etmekte- inkılâp prensiplerini aşlamak gayesiyle³ konuşmasına tarihî bir değerlendirmeye başlamaktadır. Burada siyasî elitlerin kendilerine biçtiği misyonun, sâdece kalkınma olmadığı, tarihi aydınlatmak gerekçesiyle, geleceğe yöneldiği ortaya çıkmaktadır. Bu yönelme mevcûd durumda olduğu gibi, gelecekteki demokratikleşme eğilimlerinin bastırılması anlamını da taşımaktadır. Peker’e göre Osmanlı Türkler’i perişan olmuş, fakat “âri Türk kanının”⁴ sayesinde bu inkılâp doğmuştur ve bunu yapmak kadar muhâfaza etmek de önemlidir.⁵ Peker, inkılâp hamlesiyle batılılaşmacı misyonu ön plâna çıkmış, pozitif aydınlanma fikrinin, siyasî elit tarafından kullanılmasına bir örnek teşkil etmiştir. Bütün doğruları, hakikatleri bilen ve halka bunları götürmek ve benimsetmek görevi, siyasî elite inkılâpları yaparken karşılaşacağı tepkilere veya halktan gelen taleplere -ki zâten bunlar “mukavemet ve irticâ unsurlarıdır”⁶- karşı inkılâpları yapmak için çok ke-re zor kullanmak lâzımdır. (...) Bunları vurup devirmedikçe inkılâbı yapmanın, hatta uzun devirler korumanın imkânı yoktur. Öte yandan alışan alıştığını bırakıp, alışacağına girinceye kadar, aklından ve şuurundan gelmese bile, kendi alışkanlık duygularından birçok mukavemetlere mâruz kalır. Bu bakımdan da Türk inkılâbı en ziyâde zor kullanmayı gerektiren bir husûsiyet gösterir”.⁷

Peker’in parti programına getirdiği yorumla radikalleştirdiği ve “altı ok”un birisi olan inkılâpçılık anlayışı, halkın bütün temâyüllerine devletin el koyabilmesine kadar genişlemektedir. Zîrâ, siyasî elitten gelen tavır ve politikalara halktan, düşünce olarak karşı çıkılmasa da, sâdece “alışkanlıklardan dolayı”, “duygulardan dolayı” muhalefet edilse bile, “en ziyâde zor kullanmayı gerektiren” bir durum var sayılmaktadır.

Devletin ve devletle bütünleşmiş siyasî elitin iktidarı kimseyle paylaşmama anlayışından doğan bu otoriter yakla-

şım, 1945’den sonra da uzun süre çok partili hayata geçişi engeller.⁸

Peker, çok dolambaçlı olmayan bir ifâdeyle demokrasiye karşı çıkar. Kimseye bakıp demokrasiyi kurmak zorunda olmadıklarını belirtir.

Peker derslerinde, temsil ettiği siyasî elitlerin en tipik özelliklerini sergiler. Ona göre “inkılâpçı pazarlık etmez”⁹, yani bildiğini okur, projesini herkese rağmen uygular. Karşısında-kiler -yani toplum- kötü ve fenâ hâlde ise “ziyâdesiyle zor kullanarak” onları düzeltebilir.

Peker’in jakoben tavrı, Batı tarihini yargımlarken de dimdik ayakta ve uyanıktır. Zîrâ Batılı ülkelerde “hürriyet inkılâpları” yapıldıktan sonra, parlamenterizme geçilmiş ve çok partili hayat başlamıştır. Peker demokrasiye karşı tam bir îmân sâhibi, Hoffer’in tabîriyle “kesin inançlı”dır.¹⁰ Bu toplumların demokratikleşmesini, siyasî çoğulculuğu “bidat”¹¹ saymaktadır. Bir Avrupa seyahatinde bu meseleyi bir batılıyla görüşüğünü ifâde ederek şu neticeyi çıkarır: “Eskileri atmış, yeni ufuklara doğru giden insanların gönüllerinde, inkılâpçıların heyecanlı ruhlarında, bidat hiçbir zaman yer almamalıdır. Bu soğuk ve eski anane damlaları, mazi kokan mefhûmlar, ruhlarınıza girer ve toplanırsa, sıcak ve heyecanlı mevcûdiyetiniz söner ve mahvolur, suistimâl kapısı aralık edilemez, sonra o kendi kendine ardına kadar açılır”.¹² Bu kötülüklerin ortaya çıkmasına fırsat veren sebep olarak çok partili parlamenter demokrasiyi gördüğü için, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bu usûlden uzak tutulmuş olmasıyla övünür.¹³

Peker, hürriyetlerden de tedirgindir. Hürriyet havasının da inkılâpçı ideallerde gevşeme olmasından korkar. Hürriyetlerin asıl korktuğu tarafı ise çok partili, demokratik hayata yer vermesidir. Bu çok partililik karışıklıklara yol açtığı gibi, mürteci veya gizli “en zararlı mürteciler” olan muhâfazakâr partilere, hatta sosyalist ve sosyal demokrat partilere hayat hakkı vermektedir ki, bunların hepsi Peker’ce olumsuz gelişmelerdir.¹⁴

Hürriyetlere iyi gözle bakmayan Recep Peker’in ferde kıymet vermesi beklenemez. Bu bakımdan, “insanlar, tek tek bakıldığı zaman değerleri sıfırdır”¹⁵ demesi şaşırtıcı değildir. Peker’e göre fertler, ne kadar kıymetli hüner ve bilgilere sâhip olursa olsun, farklı şeyler düşünüyorlarsa bir kıymetleri kalmaz.¹⁶ Bu söyledikleriyle demokrasinin temel unsurlarından ferdi dışarıda bırakan Peker, kendi içinde tutarlıdır. Çünkü o, tartışma ve çatışmaların olduğu liberal veya hürriyetçi devlet yerine “(...) ulusun kıymet ve kuvvetlerini bir arada toplayarak müşterek faydalar üstünde birleşmiş”¹⁷ devletten yanadır. Bu, anlaşılacağı üzere hürriyetlere dayalı çok partili demokrasiye kapalıdır.

Peker, tercihini bu şekilde yaptıktan sonra, çok partililik hakkındaki tavrını iyice açığa çıkarır: “Ulusal devlet” menfaat veya başka farklılıklara istinat etmediğinden ve ayrılıklar işleri tökezletmekten başka bir netice vermediğinden (...) karışık partiler hayatının - çok partililik (vb.) - meydan alması ve devam etmesi (...) ulusal bir partili idârenin muvaffak olacağı devirde uygun görülmeyle tek parti savunulur.¹⁸

“Devletçilik” ve “inkılapçılık ilkelerine” sıkı sıkıya sarılmış Recep Peker “tek partili” otoriter rejimi, çok partili demokratik siyasî sisteme karşı savunurken, siyasî elitin genel tavrını yansıtmaktadır. Sosyal farklılaşmalara karşı, bürokratik hâkimiyeti, ekonomik farklılaşmalara karşı “devletçi-emir kumanda” ekonomisini savunan Peker; siyasî sistemde bunlara uygun monolitik bir yapı, başka bir söyleyişle “parti-devlet bülünlüğünü”¹⁹ savunmakta, sosyal, ekonomik ve siyasî boyutlarıyla kendi içinde tutarlılık kazanmaktadır. Peker’in yalnızca kendi fikirlerini değil, siyasî elitin genel zihniyet yapısını ve siyasî kültürünü temsil ettiğine temas etmiştik. Bunu daha sistematik bir şekilde yapmaya çalışan ve Peker’e göre tesirleri daha köklü olan -günümüze kadar uzanan- bir grup olarak “Kadro” hareketi örnek gösterilebilir.

1.2.2. Siyasî Elitlerin Sistematik İdeoloji Arayışı: Kadro Hareketi

Kadro hareketi diye adlandırılan akım, Şevket Süreyya,

Yakup Kadri, Vedat Nedim Tör ve arkadaşlarının çıkardıkları “Kadro” dergisiyle ortaya attıkları fikirleri ve görüşleri ihtivâ etmektedir.²⁰

Kadrocu görüşlere geçmeden önce belirtmemiz gereken husûs, onların imparatorluktan Cumhuriyet’e geçişte karşılaşılan problemlerden çok, esâs mesele olarak bu gelişmeleri de îzâh edeceğini iddiâ ettikleri evrensel bir olayı ve onun prensiplerini açıklamaktır. Bu olay “Millî Kurtuluş Hareketi ve dayandığı prensiplerden ibârettir”.²¹ Kadrocuların bu meselesi, bakış açılarını ve metodolojilerini de büyük ölçüde belirlemektedir. Onlara göre bu meselenin îzâhında tutulacak “usûl”, meselenin anlaşılmasına yardımcı olacak, onu açıklayacak olan “tarih; materyalizm”dir.²²

Kadro’nun kurucularının başında olan Şevket Süreyya Aydemir eski bir “Turancı” olup, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Moskova’da ekonomi tahsil etmiş, Türkiye Komünist Partisi siyasî büro sekreterliğine kadar yükselmiş ve büyük bir ihtimâlle Komintern’e karşı milliyetçi tavır koyuşundan dolayı partiden ayrılmak zorunda kalmış birisidir.²³ Şevket Süreyya, komünizmden ayrıldığını söylemekle beraber, ne Kadro’yu çıkarırken ne de daha sonra “tarihî materyalizm”den uzaklaşmıştır.²⁴

Kadro hareketinin lideri konumundaki Şevket Süreyya, gayelerinin Türk İnkılâbı’na ideoloji yapmak olduğunu açıkça belirtir.²⁵ Böyle bir gaye, topluma karşı siyasî elitlerin totaliter bir zihniyet yapısına sâhip olduklarını ve siyasî elitlerin egemenlik geleneğini sistematik bir ideoloji hâline getirme arayışını açıkça ifâde eder. Zîrâ inkılâbın ideolojisi, hem inkılâbı rasyonalize edecek, hem de başka fikir ve düşüncelerin bastırılmasına yarayacaktır. Zâten kendi anlayışlarına göre inkılâbın topluma rağmen ve anti demokratik olduğunu da vurgulamışlardır.

“(…) Bugünkü şekliyle klâsik demokrasi, ana ilkeleri ve müesseseleri ile Batı’da artık verebileceğini vermiştir. Batı dışındaki memleketlere ise artık bir şey vaat etmemektedir. Hayatın yeni oluşları karşısında hayâtiyetini ve akıcılığını

kaybetmiş bir nizâm hâlini almış bulunmaktadır, denebilir. Gerek millet içinde, gerekse milletler arasındaki tezatların çelişmelerin bu kadar keskinleştiği, ihtiyatlar peyda ettiği bir devirde, bilhassa sosyal disipline muhtaç memleketler için artık tatmin edici ilerletici bir nizâm olarak pek çok eksiklikleri ileri sürülebilir”.²⁶

Aynı şekilde ferde de olumlu bir yaklaşımla bakmamaktadırlar: “Demokrasinin ferdî hak ve ferdin bütün kabiliyetlerinin inkişâfa imkân verebilmesinin klâsik demokrasi müesseselerinin yaşatılmak istendiği toplumlarda tahakkuk edebileceğini umanlar bulunabilir. Fakat bizim inkılâp nizâmımızın davası başkadır” der ve esâs olanın “vatanın hürlüğü” olduğunu söyleyerek ferdin bu hür vatanın havasında hürriyeti teneffüs etmesini yeterli görürler. Fert için önemli olan “iş ve vazife”dir.”²⁷

Kadrocuların sosyal plânda kendi varlıklarının gerekçesi olarak ortaya sürdükleri “inkılâbın ideolojisini yapmak” şeklindeki tez, kendiliğinden, inkılâbın muhtevâsını ve usûllerini de kapsamaktadır. Buna göre millî kurtuluş hareketleri karakterini taşıyan ve dünyada görülmemiş tarihî bir anlama sâhip olan bu inkılâp “kendi sanayileşme sistemini de ortaya atacaktır”.²⁸

Kadrocuların sanayileşme konusunu da kapsayan, millî kurtuluşçu tezleri kısaca şöyledir: Dünya üzerinde daha önce iki inkılâp meydana gelmiştir; bunlardan birisi endüstri ve burjuva inkılâbıdır. Endüstrileşmenin tesiri çok şumûllü olmuş, hem milletlerarası münâsebetleri, hem de milletlerin iç yapıları değiştirmiştir. Milletlerarası münâsebetlerde sömürgecilik ve emperyalizm şeklinde, iç yapıda ise sınıf mücâdeleleri ve sosyalist hareketler şeklinde ortaya çıkmıştır.

Kadroculara göre, kapitalizmde sınıf mücâdelelerini esâs alan sosyalist inkılâp gerçekleşmiş olmasına rağmen, kapitalizmin emperyalizm ve sömürgeci karakterinden doğan, bağımlı ve sömürge ülkelerde bu inkılâp - sosyalizm- bir çözüm yolu olamayacak niteliktedir. Bu noktada Türk inkılâbı, bu nitelikteki bir ülkeden yükselen bir hareket olarak, sömürge

ve bağımlı memleketlerin, tarihî çözüm yolu olan büyük bir dönüm noktasını işâret etmektedir. Bu, yeni bir çağın, millî kurtuluş çağının doğması demektir.²⁹

Şevket Süreyya veya diğer Kadrocular bu genel îzâh tablosunu yaparken, bu yorumu hiç kimseye atıf yapmaksızın kullanırlar. Başka bir söyleyişle, kendi îcâtları olan düşünceleri açıklıyor gibidirler. Oysa bu düşünceler; hiç yabancı olunan, daha önce başkaları tarafından kullanılan yorumlara dayanmaktadırlar.

Sovyet İhtilâli sırasında, Rus olmayan milliyetler içerisinde ihtilâle muhtelif tepkiler gelmiştir. Asya Türk toplumlarında bu harekete - ihtilâle - katılanlar arasında sonradan Stalin’in “Milliyetler Komiserliği” muavinliğine kadar yükselmiş Sultan Galiyev enteresan bir şahsiyettir. Sosyalist ihtilâlin sömürge veya yarı sömürge durumda olan “mazlum milletler” için bir mânâ ifâde etmediği tespîtiden hareket eden Galiyev, meseleyi şöyle ortaya koymaktadır: Sosyalist ihtilâl sanayileşen, proleterya ve burjuvaziye sâhip toplumlarda proleteryanın hareketi olarak sömürge veya yarı sömürge memleketlerini ilgilendirmemektedir. Zîrâ, mazlum milletler sanayileşemedikleri için, proleteryaya sâhip değillerdir; bilâkis kendileri millet olarak proleterdirler. Bu milletler, sanayileşmiş ülkelerin burjuvalarıyla işçilerinin ortak sömürüsü altındadırlar. Bu sebeplerle endüstrileşen veya endüstrileşmiş ülkelerde sosyalist ihtilâl meydana gelse dâhi, sömürge ve yarı sömürge ülkeler için durum -sömürülme- değişmeyecektir. Galiyev burada Rus ihtilâline atıf yaparak, sosyalist düzenin kurulmasıyla Rus olmayan, Rus sömürgesi durumundaki milliyetlerin sömürülme hâlinin devam ettiğini söylemiştir. Zîrâ “mazlum milletler” açısından, iktidarın proleteryanın veya burjuvazinin elinde olması, sömürge ilişkisini değiştirmemektedir.³⁰

Özetle Sultan Galiyev “mazlum milletler” için esâs olan anti-emperyalist bir kurtuluş yolu olduğu fikrine ulaşır.³¹ Yukarıda bahsedilen, Kadrocular’ın sosyalizm ve kapitalizm dışı arayış gerekçeleriyle Galiyev’in tahlilleri büyük bir benzerlik arz etmektedir. Buna rağmen arada önemli bir farkın

varlığı dikkat çekmektedir. Sultan Galiyev, ihtilâl sonrası Rus olmayan milliyetlerin yaşadıkları olaylardan hareketle anti-empyrist bir çıkış yolu ararken, Kadrocular bir kalkınma veya endüstrileşme modeli olarak, kapitalizme ve sosyalizme karşı çıkmaktadırlar.³² Galiyev’e hiçbir atıfta bulunmayan Kadrocular’ın, bilhassa Şevket Süreyya’nın Rusya’da kalmasına rağmen, Galiyev ve Galiyevciler’i okumamış olsa da, fikirleri çok geniş yankı uyandırmış bu düşünürden habersiz olarak bu kadar benzer şeyler söylemeleri tesadüf olmasa gerektir.

Bizi daha çok ilgilendiren yönü, Galiyev’in problematiğinden farklı olarak Kadrocular’ın “millî kurtuluşçu” tezlerinde anti demokratik unsurların yer almasıdır.³³

Gerek yaşanan iktisadî buhran, gerekse yeterli bulunmayan sanayileşme ve inkılâbın felsefesizliği iddiâsı, Kadrocular’ın temel dayanaklarını, kendiliğinden oluşturmaktadır. Burada ki kendiliğinden tabîri, onların bu işe gönüllü olarak koşulmalarını ifâde içindir. Fakat unutulmamalıdır ki, Kadrocular tek parti yönetiminin siyasî bürokrasisinin muhtelif yerlerinde görevli kimselerdir ve başlangıçta devletin üst seviyedeki yöneticilerince de desteklenmişlerdir.³⁴

Kadroculuk bir bakıma endüstrileşme misyonu çerçevesinde siyasî elitlerin tarihî egemenliklerini sürdürmesine katkıda bulunacak ideolojikleşme cereyanıdır. Kadrocu siyasî elitler, sosyalizmin o zamanlar için büyüleyici ideolojik gücünü Sultan Galiyev’den mülhem dönüştürerek, formüle etme çabasıındadırlar. Fakat, siyasî bürokrasinin bütünüyle bir dünya görüşü paylaşmak yerine, benzer bir zihniyet yapısında temellenen ortaklığı - biraz da tarihî materyalizme dayalı oluştundan dolayı - bu düşüncelerin tamamen benimsenmesini engeller. O anda siyasî elitler içerisinde hâkim kadronun yeni “Kadrocular” a hâkimiyeti paylaşma fırsatı vermemesi de normal karşılanmalıdır. Böylece “Kadro” kapatılır.³⁵

Kadro’nun kapatılması aslında çok mühim değildir. Kadrocu devletçilikle, Kadrocu olmayan devletçilik arasında çok temelli farklar yoktur. Kadroculuk, siyasî bürokrasinin kendi-

si için bir ideoloji ithal etme veya teşekkül ettirmeye ne kadar mütemâyl olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Siyasî elitlerin önceleri batılılaşma-modernleşme, daha sonra endüstrileşme misyonu etrafında geliştirdikleri pozitivist fikriyat yetersiz kaldıkça, toplumda yankı uyandırmayan, ilgi görmeyen bir duruma düştükçe, aşağıdan yukarıya geleneksel formlarda muhalif tavırlar belirdikçe, üstten aşağıya zerk edilecek, toplumu bütünüyle güdücü ve kontrol edici bir totaliterizm temâyülü, siyasî elitin iktidarı paylaşma korkusu sürekli gündeme gelecektir. Kadroculuk bu bakımdan, bu tarz totaliter eğilimlerin Cumhuriyet dönemindeki ilk ciddî teşebbüsü sayılabilir ve etkileri değişik şekillerde de olsa günümüze uzanmaktadır.

Kadrocuları, sağ ve sol siyasî kutuplaşmasında bir yere oturtmak oldukça zordur. Kemal Karpat, bazı marksist fikirleri ihtivâ eden totaliter sun’î bir teori diye nitelerken³⁶, Peyami Safa daha sert bir ifâdeyle “Türk Faşizmi” diye isimlendirdiyordu³⁷. Bu ifâde Kadro’nun vasfı olmaktan öteye Türk siyasî elitinin konumuyla ilgili bir tartışmayı dile getirmektedir.

2

Kaçınıcı Cumhuriyet?

Anadolu coğrafyası üzerinde yaklaşık bin yıldır yaşamakta olan Türkler’in sâhip olduğu devlet geleneği, devlet ve yönetim biçimi ile ilgili kavramların tartışılmasını bir hayli ilginç hâle getirmektedir. Zîrâ, devletin temsil ettiği siyasî alanın halkı dışarıda bırakma eğilimi, söz konusu geleneğin en bâriz vasıflarındandır ve bu geleneğin kendisi kadar uzun bir geçmişe sâhiptir. Bin yıl devletin dışında kalmış bir toplumun, devlet ve yönetim biçimi ile ilgili konuları, ürkmeden, telâş ve heyecana kapılmadan, muhasım taraflar hâline gelmeden, akl-ı selim ve sükûnet içinde tartışmayı becerebilmesi pek kolay benimsenecek bir tutum gibi gözükmüyor.

Cumhuriyet, demokrasi ve demokratikleşme türünden birtakım kavramları yaratan toplumların yaşadığı tarihî değişim ve dönüştürmelerin benzer süreçlerden geçilerek yaşanmadığı Türk toplumunda, tartışmalar daha şiddetli olmakta, çoğu kere insanlar birbirlerinin ne dediğini anlamaya çalışmadan birbirlerini ithâm etmektedir. Genellikle de muhtevâdan bağımsız olarak, söylemek istediklerini söyleme fırsatı bulmuş olmanın rahatlığı ile akıllarına geleni söylemektedirler. Yakın geçmişte, bilhassa “2. Cumhuriyet” kavramı etrafında yoğunlaşan siyasî tartışma da giderek muhtevâ ile ilgili aslî temalardan kopmaya yüz tutmuştur.

Cumhuriyet tartışması ile ilgili olarak Cumhuriyet’in toplumsal muhtevâsını esâs alan bir soruya cevap aramak istiyoruz: Cumhuriyeti kuran toplumsal güç nedir?

2.1. Cumhuriyeti Kuran Güç

Sosyal bilimci düşünüş tarzının, herkesin bildiği temel kurallarından birisini kısaca hatırlayalım: Toplumda meydana

gelen bir değişimin yaratıcıları, toplumsal ilişkilerde, toplumsal aktörlerin davranışlarında ve toplumsal eylemlerde aranmalıdır. Bir başka söyleyişle, hiç bir toplumsal olguyu, meydana geldiği toplumsal alanın içindeki toplumsal grupların, ilişkilerin dışında ele alarak anlamak kabil değildir.

Batı toplumlarının Ortaçağ’ı, en genel anlamıyla feodal toplum yapılarının hâkim olduğu bir dönemdir. Feodalitenin en genel tanımını, toprak mülkiyetine dayalı soyluluk veya doğuştan kazanılmış statülere göre tabakalanmış toprak aristokrasisinin hâkim olduğu tarım toplumu diye yapmak da mümkündür.

Her toplumsal formasyon gibi feodalitenin de, toplumsal yapının değişmesiyle birlikte çözülmesi, tarih olmaya başlaması, kaçınılmazdı. Bu çözülmeyi gerçekleştiren tarihî ve toplumsal aktör, burjuvazi; çözülmenin gerçekleştiği mekân ise şehirdir. Burjuvalar, şehrin mütevâzî sâhibi olarak yüzyıllar boyunca Ortaçağ hayatında toplumsal prestiji düşük bir tabaka olarak yaşamış, zenaat ve ticâretle uğraşmışlardır. Siyasî bir talep peşinde koşmadıkları, sivil yaşayışlarıyla politik zümrelerin ilgi alanının dışında kaldıkları gibi, toplumsal hiyerarşide yükselmeye çalışmak türünden Ortaçağ toplumlarında zâten pek netice vermeyecek beyhûde bir çabaya girişmedikleri için de fazla dikkat çekmemişlerdir. Belki de bu mütevâzî ve iddiâsız hayat tarzından ötürüdür ki, burjuvazinin Ortaçağ’ın sonlarına doğru konumunu sağlamlaşmıştır. Bu çerçeve içinde hareket serbestisine kavuşması kolaylaşmış, bu toplumsal ve politik tevâzu sayesinde çok uzun zamana yayılan, ancak alttan alta işleyen güçlenme süreci, hâkim sınıflar katında fazla bir tedirginlik yaratmadan gerçekleşmiştir.

Önceleri Akdeniz’le bağlantılı kentlerden başlayarak dünyayla kurdukları ticârî, malî ilişkiler, zamanla kent-köy ilişkisinde, bir başka ifâdeyle tarımsal üretim ve pazar ilişkisinde değişime yol açmıştır. Ardından kentlerde meydana gelen dünya ticâretine eklenmiş ekonomik canlanma köylük yapıyı da çekecek bir etki yaratınca burjuvazi daha da güçlenmiş ve tarımsal yapıyı dönüştürecek ilişkileri tanzim etme fırsatı bulabilmiştir.

Burjuvazinin yeni bir seviyede, köy-kent ilişkilerini düzenleme aşamasında sâhip olduğu ekonomik güç ve -daha da önemlisi- rol, şehrin çevresinde meydana gelen yenilikler, dünya ticâretinde ortaya çıkan değişmeler, bilhassa deniz ticâretinde sağlanan gelişmelerle birlikte büyük bir ekonomik dönüşüm yaratmakla kalmamış, bütün bir toplumsal yapıyı ve toplumlararası ilişkileri de değiştirecek seviyeye ulaşmıştır. Bu gelişmeler, Batı toplumlarında değişik zamanlara tekabül etmekle beraber Ortaçağ'ın sonlarını hazırlayan olaylara yol açmıştır. Bu olayların ilki köy-kent çatışmasıdır. Köy, feodal değerlerin, feodal yönetimin, feodal dünya görüşü ve ekonomik çıkarların alanı, kent ise burjuvazinin temsil ettiği yeni toplumun merkezi konumundadır.

Ortaçağ siyasî sisteminin, toprak aristokrasisinin siyasî organizasyonundan başka bir şey olmadığı, bugünkü anlamda bir devlet olmaktan çok feodal hiyerarşinin vücut verdiği gevşek bir siyasî teşkilât etrafında teşekkül etmiş, adem-i merkeziyetçi bir kurumlaşma biçimi olduğu bilinmektedir. Bu yapı içerisinde Ortaçağ devletini temsil eden kraliyet, feodal hiyerarşinin en üst statüsüdür.

Ekonomik gücünü pekiştiren burjuvazinin, gittikçe politik bir muhtevâ kazanan talepleri, feodal aristokrasinin temsil ettiği değer ve kurumlarla karşı karşıya geldiği andan itibaren köy ve kent arasındaki global çelişki ve bu çelişkiyi yansıtan çatışmalar da kaçınılmaz hâle gelecekti. Köy-kent çatışmasının arkasında tarımsal bir toplum olan feodalitenin köy ve köylülük temelinde örgütlenmiş strüktürel bir formasyon olması; egemen gücünü burjuvazinin temsil ettiği kentlilerin toplumsal ve ekonomik alanda güçlenen rolleriyle başlayan süreçte, kentin gittikçe toplumsal örgütlenmede merkezî bir konuma yükselmesi biçiminde özetlenebilecek bir gelişme yatmaktadır. Bu gelişme doğrultusunda, köylük yapının esâsını teşkil ettiği eski siyasî sistemler, kentin siyasî talepleriyle karşılaşınca önemli bir çatışma alanı meydana gelmiştir. Zaman ve mekân olarak fazla paralellikler taşımamakla birlikte, feodal Ortaçağ'ın alâmet-i fârikası olan bu çatışmalar, yeni bir toplumsal yapının kurulması yönünde neticelenmiştir.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız toplumsal yapı değişimlerinin bu veçhesi, siyasî sistemde de kaçınılmaz ve sarsıntılı değişmelere yol açmıştır. Bu değişimlerin siyasî alana, değişen ölçülerde yansıttığı belli başlı eğilimler şöyle özetlenebilir:

- Feodal-eklemlî siyasî yapıdan merkeziyetçiliğe geçiş yollarının aranması.
- Uluslaşma bilincinin güçlenmesi.
- Monark’ın veya geleneksel hanedanlığın yetkilerini sınırlandırmayı öngören meşrûî anlayışın gelişmesi.
- Cumhuriyet fikrinin, antik Yunan’dan sonra yeniden filizlenmesi.

Siyasî plânda ortaya çıkan bu eğilimler endüstriyel devrim sürecinde giderek güç kazanmış, burjuvazi bu dönemde tarih sahnesinde ön plâna çıkmıştır.

Bu gelişmeler içerisinde dikkati çeken husûs, geleneksel siyasî güçleri temsil eden monark ve aristokrasi karşısında, burjuvazinin yeni bir toplumsal gelişmenin temsilcisi olarak “meşrûtiyetçi” ve cumhuriyetçi ideolojilerle ortaya çıkmasıdır; çünkü feodal siyasî kurumları ve onların uzantılarını tasfiye etmenin başka yolu yoktu.

2.2. Burjuvasız Cumhuriyetler

Batı toplumlarında bu gelişmeler olurken Doğu’da ne oluyordu? Öncelikle bir noktanın altını çizmek gerekiyor: Feodal rejimi oluşturan toplumsal temellere Osmanlı İmparatorluğu’nda rastlayamıyoruz. Osmanlı siyasî formasyonu, feodal siyasî düzenin “eklemlî” karakterine zıt sayılabilecek merkeziyetçi bir yapıda somutlaşıyordu. Bundan başka, kentsel yapının, köylük temellere dayalı feodal toplumlarda olduğu gibi marjinal bir konum arz etmeyişi bir yana, tam aksine, merkezî denetim ve iktidarın yoğunlaştığı mekânlar olması türünden strüktürel farklılıkları sâdece hatırlatarak, şu soruyu sormamız gerekiyor: Bu toplumda cumhuriyeti talep edecek toplumsal güç veya gruplar mevcût muydu; mevcût idiyse bunların temel karakteristikleri ne idi?

Batı toplumlarında 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleştirilen siyasî reformların her birinin gerçek anlamda sosyal bir devrimin ürünü olduğunu gözden kaçırırsak bu değişimleri anlamakta güçlük çekeriz. Tevârüs edilmiş toplumsal statülere dayalı zümre toplumlarından sınıflı topluma; feodal toplumdan ulusal topluma geçiş aşamasını yaşayan burjuvazinin kazandığı toplumsal rol temelinde şekillenen bu yeni toplumsal yapıda, meşrûtiyetçi-parlamentar rejimleri de cumhuriyetleri de kuran irâdeyi burjuvazi temsil etmektedir.

Burjuvazinin tarih sahnesine çıkmadığı toplumlarda -ve bu arada Osmanlı toplumunda ve onun mîrâsçısı olan bugünkü toplumlarda- söz konusu gelişmeleri kim temsil etmekte veya kimler gerçekleştirmektedir?

Burjuvazinin gelişmemiş olduğu toplumlarda, yani zümreden sınıfa geçemediği yapılarda, Batı’nın tarihî şartları içerisinde doğmuş olan siyasî kavram ve kurumların anlaşılması ve uygulanmasında da önemli güçlükler daha ziyâde bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı toplum yapısında, siyasî gücü kullanan ve temsil eden “bürokratik zümre” merkeziyetçi imparatorluk yapısı içerisinde monarkın veyahut hanedanın yetkilerini sınırlandırabilecek ya da ortadan kaldıracabilecek tek zümredir. Nitekim, imparatorluk şartları içerisinde politik gücü ele geçiren, hatta imparatorluğun son iki yüzyıla varan bir kısmında, zaman zaman monarkı belirleme gücüne bile sâhip olan bu siyasî elitin temsil ettiği “Cumhuriyet Projesi”, daha çok kendi zümrevî konumlarını, süreç içinde siyasî egemenlik düzeyine taşımaya yardım edecektir. Böyle olunca, burjuvasız cumhuriyetimizin, toplumsal taleplerin siyasî alana yansımalarını engelleyen asker-sivil bürokratik zümrelerin elinde siyaseti daraltan bir niteliğe bürünmesini önlemek mümkün olamamıştır.

Burjuvazinin, toplumu siyasete taşıması diyebileceğimiz süreci başlatmasına karşılık, bürokratik zümrenin siyasî sınıf konumunu Cumhuriyet içinde sağlamayı tercih etmesi, birtakım kavram ve kurumların farklı, tarihî-toplumsal formasyonlarda

nasıl bir eksen kaymasına uğrayabileceğinin ilgi çekici bir örneğini teşkil eder.

Burjuvazisi sınıflaşmamış cumhuriyetlerin temelindeki halka rağmen esprisi, bu rejimlerde toplumsal talepleri bastırarak ideolojik ve örgütsel araçların da monolitik bir karakter kazanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu tür cumhuriyetlerde, egemen elitlerden gelmeyen siyasî değişim taleplerine karşı, devletin takındığı sert tutumlar anlaşılabilir bir nitelik taşır.

Bu yapıların ömrü daha ne kadar uzayabilir, sorusunun cevabını bu tür cumhuriyetlerin yaşayacağı sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşüm süreçlerinin niteliği belirleyecektir. Toplumun kendini yeniden üretmesi sürecinde, egemenliği paylaşma isteği ile ortaya çıkan toplumsal güçler geliştikçe, siyasî egemenlik blokunu oluşturan bürokratik elitlerin toplumsal rolleri de ister istemez zayıflayacaktır. Toplumsal rolleri zayıflayan elitlerin politik egemenliklerinin de gittikçe zayıflayarak geçersizleşeceğini varsayabiliriz. Burjuvasız cumhuriyetlerde demokratik değişimi gerçekleştirmenin başka yolu da yoktur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin, aynı zamanda Millî Mücadele’nin lider kadrosunu teşkil eden asker-sivil bürokratlar eliyle kurulmasıdır ki, kurucu kadronun temsil ettiği ideolojinin toplumsal ve politik temellerini güçlendirmekle kalmamış; daha sonra hâkim elitin benimsemediği herhangi bir değişim talebine, “irticâ”dan “ihânet”e kadar uzanan geleneksel suçlamaların baskısı altında, meşrûiyet şansı bile tanınmamıştır.

2.3. Cumhuriyetin Demokratikleşmesi

1920’lerde kurulan cumhuriyetimizin koruyucu ögesi, siyaset yapma tekeli neredeyse tek başına elinde tutan asker-sivil bürokratik elitti. Esâs sorun da burada ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet, Batı toplumlarında sivil ögeler ve toplumsal güçlerin gelişimiyle ulaşılan bir evre iken; bizde, zirâi yapıyı aşamamış bürokratik bir imparatorluğun egemen zümresi eliyle ve onun istediği biçimde kuruluyordu. Cumhuriyetin, kent ve endüstriye dayalı modern ekonomik-ticârî gelişmeyi hızlandıracak sosyal temellerden mahrum bir şekilde ortaya çıkışı, devletle toplum

arasındaki ayrışmayı siyasî sistem katında besleyen, aradaki çelişkiyi, zaman zaman keskin krizlere dönüştüren esâs âmîl olmuştur.

Türkiye’de 1950’lerde hızlanan yapı değişmelerinin ortaya çıkardığı yeni toplumsal güçlerin içerisinde yer alan sanayici, tüccar ve benzeri unsurların, üstelik çok partili hayata geçilmesine rağmen cumhuriyetin demokrasi yönünde köklü değişimlere zorlamak talebiyle ortaya çıkmamasını nasıl îzâh etmelidir? Bu toplumsal tıkanıklığın temel sebebi, devlet ideolojisinin neredeyse bütün sivil-toplumsal alanları kuşatıp denetlediği bir ortamda, hissedilen temâyüllerin seslendirilen taleplere dönüştürülmesine ve siyasî sisteme iletilmesine fırsat ve imkân tanınmayışıdır. Bu anlamda cumhuriyeti devletçi bir ideoloji biçiminde savunmak, farklı toplumsal taleplerin ifâdesine imkân verebilecek daha başka ideolojik-politik diskurları bastıran otoriter bir aygıt fonksiyonu görmüştür.

Cumhuriyetin demokratikleşmesi sorunu bu anlamda önem kazanmaktadır. Cumhuriyeti oluşturan toplumsal temellerin Türkiye’nin demokratikleşmesi talepleri karşısında gösterdiği reaksiyon, cumhuriyete geçişte hanedanın gösterdiği tepkiden daha sert ve dirençli olmuştur. Bu olay, cumhuriyeti oluşturan toplumsal güçlerin; cumhuriyeti kendi egemen konumlarını sürdürmenin bir yöntemi olarak benimsediklerini de ifâde etmektedir.

O hâlde, kaçınıcı cumhuriyet olursa olsun, cumhuriyet kavramının çağrışımları ve ideolojik fonksiyonlarının oluşturduğu yapı, bu yapıyla kendi konumlarını meşrûlaştırıp sürdüren toplumsal sınıf ve zümrelerin devlet aracılığı ile toplumla kurduğu ilişkileri de kapsamaktadır. Bu yapıyı değiştirme talebi ile ortaya çıkmak, Türkiye’yi demoratikleştirmekle aynı anlama geliyor. Cumhuriyeti kuran asker-sivil bürokrat ve cumhuriyetin yarattığı devletçi kapitalist unsurlar, cumhuriyet çerçevesi içerisinde ideolojik bir uyumu ifâde etmektedirler. Bu çerçeveyi yeniden üretmek yerine, dönüştürmek veya dönüştürecek toplumsal bir proje olarak Türkiye’nin demokratikleşmesini savunmak daha fazla ertelenebilecek bir görev değildir.

Buradaki temel sorun; Türkiye’yi demokratikleştirecek çoğulcu eğilimlerin, toplumsal temellerinin gelişip güçlenmesi olduğu kadar, ideolojik olarak egemen diskuru değiştirecek bir zihniyet yapısına sâhip olup olmama sorunudur. Bugün, Türkiye’nin toplumsal yapısının değişim dinamiği bunu yansıtacak düzeye ulaşmış görünmektedir.

3

Türkiye Solunun Toplumsal Özellikleri Üzerine

Türkiye’de tarihî olarak ortaya çıkan sol hareketler, teorik olarak “sol” bir nitelik taşıyor mu? Bu sol niteliği veren Marxist teorik bir etkiden bahsedilebilir mi? Solun hem söylem, hem davranış ve zihniyet itibârıyla Türkiye “sağ”ı veya “sol”u olmayan hareketlerden farklılığı nerede toplanmaktadır? Bütün bu soruları cevaplayabilmek için Türkiye solunun, Türkiye’deki diğer siyasî hareketlerden toplumsal ve ideolojik olarak farklı hangi temellerden yükseldiğini tespît etmemiz gerekir.

3.1. Solun Toplumsal Kaynağı

Türkiye solunun kökeni, Türkiye sağ gibi Osmanlı Devleti dönemine uzanmaktadır. İlk sol sosyalist hareketlere Osmanlı Devleti’nde hatta Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda rastlamak mümkündür. Buna rağmen, unutulmaması gereken önemli bir husûs vardır ki, Osmanlı toplumunda sol/sosyalist fikirler, müslüman/Türk unsurlar arasında değil, daha çok gayrimüslimler arasında ilgi görmüştür. Türkiye solunun tarihini yazan çeşitli yazarların dikkat çektikleri bu husûsu³⁸ bir tarafa bırakarak, Türkiye solunun tarihinde solu algılama biçimleri üzerinde durmak istiyoruz. Bu algılama tarzı, hem Osmanlı aydınlarının problematiğini, hem de Türk solunun toplumsal özelliklerini aydınlatacak niteliktedir. Osmanlı toplumu 19. yüzyılda sanayileşememiş, Batılı sanayileşmiş ülkeler karşısında, yarı sömürge ekonomi şartlarını taşıyan, tarımsal bir imparatorluk görünümündedir. Bu tarımsal toplum yapısını, ticârî ve endüstriyel gelişmelerle açacak toplumsal güçler, imparatorluğun tarihî yapısı içerisinde hayâtîyet bulamamışlardır.

Batı’da, 16. yüzyıldan sonra gelişmeye başlayan, asıl değiştirici etkisini 18. ve 19. yüzyıllarda gösteren burjuvazinin gelişimi, bu toplumlarda devrim niteliğinde, toplum yapılarını büyük sarsıntılarla değiştiren bir olayı yaratmıştır: Endüstri Devrimi.

Osmanlı toplum yapısında; siyasî eksenin, toplumsal /ekonomik eksenleri bastıracak düzeyde gelişmiş ve ön plâna çıkmış konumu; toplumsal yapıyı siyasî ilişkiler düzeyinde yeniden üretilen bir mekanizmaya bağlamaktadır.

Bu çerçevede, devlet ve devlet içerisinde toplumsal bir konum kazanmış zümreler, devleti süreklileştirdikçe kendi toplumsal konumlarını pekiştirerek, bir başka söyleyişle, siyasî olarak hem kendi konumlarını üretmek, hem de devletin sürekliliğini bu üretim ve yeniden üretim sürecine bağlamış ol-maktaydılar.

Osmanlı toplumunda, devlet ve toplum farklılaşmasının çağdaş Batılı toplumlardan oldukça farklı biçimde gerçekleştiği görülür. Devleti toplumsal alanı üreten bir konumda ortaya çıkaran ilişkiler, toplum karşısında devleti imtiyâzlı bir alan hâline getirmiştir. Bu süreç içerisinde, asker/sivil bürokrasi-nin devletin imtiyâzlarını kullanan gerçek tarihî aktör olduğu bir durum ortaya çıkmaktadır. Asker ve sivil bürokrasi, tarımcı büyük imparatorluğun askerî ve ekonomik örgütlenmesini, bu ilişkileri sürdürmeyi başaracak düzeyde gerçekleştirirken, bu başarının devamı ise istikrârın sürekliliğine bağlıydı. Bu zorunluluk, Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal ilişkilerini belirleyici, sınırlayıcı neticeler yaratmıştır. Bunlardan birincisi; imparatorluk toplum yapısında bürokratik mekanizma dışında siyaset yapma imkânı hiçbir zümre ve unsura açık tutulmamıştır. Siyaset, idârî bir fonksiyon hâline gelirken, aynı zamanda askerî/siyasî bürokrasi bir “egemen zümre”; toplumda ortaya çıkacak talepleri her an bastıracak bir “tahakküm zümresi” hâline gelmiştir. Talepleri ve toplumsal ilişkileri siyasî olarak bastırılan toplumsal yapılarda; sivil, siyasî hareketlerin gelişmesi engellendiği gibi, ekonomik hareketlerin de ortaya çıkması âdetâ imkânsız hâle gelmiştir. Devletin,

ekonomik faâliyetleri bir siyasî/idârî faâliyet olarak kontrol etmesi ve gütmesi, sivil bir ekonomik sektörün oluşumunu büyük ölçüde engellemiş olmaktadır.

İkinci ve belki de daha mühim bir netice ise, ideolojik düzeyde devletin toplumla olan ilişkilerinin algılanmasına yol açan, imparatorluk şartları içerisinde dinî yorumun devleti kutsallaştıran bir düzeyde ortaya çıkmasıdır.

Bu iki nokta birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun 20. yüzyıla girerken sâhip olduğu toplumsal formasyonunun hem Batı’daki değişimleri yaratacak sınıf kompozisyonundan hem de ideolojik/zihinsel yapılardan oldukça uzak bir görünüm arz ettiği tespît edilmektedir.

Türkiye sağ gibi Türkiye solu da bu toplumsal çerçevenin biçimlendirici ve sınırlandırıcı etkisinden uzak değildir. Türkiye’nin ilk sosyalist partisi hüviyetinde olan Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın sosyalizm anlayışının veya Meclis-i Mebusan’daki Vartkes Efendi’nin sosyalizmi, sosyalizm olmaktan çok uzakta bir çeşit “Osmanlıcılık” olarak yorumlaması³⁹ bu etkinin belirtileri olarak değerlendirilebilir.

Burjuvazisi kapitalistleşemeyen, burjuva devrimlerini yaşamayan toplumlarda sosyalizm neyin ve kimin idâresi olacaktır. Bu gelişmeleri yaşamamış toplumlarda, hangi toplumsal ilişkiler sosyalizmi yaratacaktır. Bu problem, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet Türkiye’sine aktarılmış bir problemdir ve Türkiye solunun anlaşılması açısından stratejik ipuçları taşımaktadır.

Toplumda egemenliği tekelinde bulunduran asker/sivil bürokrasinin imparatorluğun son yüzyılında hanedanı da etkisizleştirip, tahakkümünü kurmasıyla başlayan gelişmelerin aynı zamanda “batılılaşma” çabalarıyla özdeşleşmesi, ideolojik alanda meşrûluğun dinî/siyasî otoriteden, siyasî otoriteye geçmesine bırakacak gelişmeleri hazırlarken; batılılaşma sürecinde Batılı fikirlerin etkisine giren siyasî bürokrasinin neden Batılı sol/Marxist fikirlerden etkilenmediğini de düşünmek gerekir. D.A. Rustow’un üzerinde durduğu gibi⁴⁰: Osmanlı

aydınlarının Marksizm yerine Comte, Victor Hugo, Rénan, Durkheim gibi düşünürlerden etkilenmelerini, Osmanlı aydınlarının Batı’daki gibi bağımsız bir aydın zümre olma yerine devlete bağlı, devletle birlikte varolan bürokratik niteliklerinin ağır basmasıyla ve Marxsist problematiğin onların algı çerçevesine bir şey söylememesine bağlayarak îzâh edebiliriz. Nitekim, sol/sosyalist fikirler Türkiye’de Marksizm kaynaklı olarak değil, Rusya üzerinden Leninist kökenden türeyerek yankı yaratacaklardır.

Burada önemle altının çizilmesi gereken bir husûsu zikretmek gerekiyor ki, Marxsist problematik Türkiye siyasî bürokrasisi için -aydınların da bir parçası olduğu- bir şey ifâde etmezken, Leninist problematik çok şey ifâde etmiştir. Bunu “Doğulu bürokratik toplumlar”ın farklı dinlere sâhip olsalar da benzer zihniyet ve algı çerçevelerinden olayları değerlendirmeleriyle îzâh edebiliriz.

Pozitivist bir anlayışı benimsemeleri ve toplumsal problemleri bu açıdan ele almaları bu zümrenin kendi konumları açısından şöyle bir çelişki taşımaktaydı: Pozitivizm Batı’da burjuva devrimlerinin bir ürünüydü. Siyasî bürokrasi ise ne burjuva sınıfına mensûp idi ne de burjuvazinin fonksiyonlarını yerine getirebilirdi.

Dikkat edilirse, gerek Osmanlı sosyalistleri gerekse Cumhuriyet dönemindeki sosyalist hareketler Batı’dan gelen Marksizm’e değil, doğudan gelen Leninist yoruma iltifat etmişlerdir. Belki de, uzun yıllar Marx’ı Doğu’dan öğrenmişlerdir. Yukarıdaki ifâdelerin üzerinde durmak gerekirse, Marxist problematik dediğimiz şey; devlet ve toplum farklılaşması üzerine kurulmuştur. Toplum -ki onu da proletarya temsil etmektedir- özgürleşmek için devleti devlet olmayan bir biçime dönüştürecektir; Sovyet Marxizmi ise devleti tabîri câizse en fazla devlet olan bir şeye, diktatörlüğe ve öncülerin diktatörlüğüne dönüştürmeyi esâs almıştır. Marxizm’de toplumsal aktörlerin tarihî hareketi, Sovyet Marxizmi’nde ise vesayetçi bir öncü hareket anlayışı hâkimdir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorluğun yıkılması ve millîmücâdeleyle asker/sivil bürokrat kadroların öncülüğünde cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla birlikte, Anadolu’daki sol/sosyalist hareketlerin daha organize bir hâl aldığı görülür. Sovyet Devrimi’nin başarıyla sonuçlanması sosyalizmin popülaritesini artırdığı gibi, başlangıcından itibâren Türkiye sol çevrelerinde ilgi odağı olan Rus sosyalizminin tesirini de daha belirginleştirip güçlü hâle getirmiştir.

Batıcı reformların sâhibi ve uygulayıcısı asker/sivil bürokratik zümrenin Batı düşüncesini yukarıda ismini zikrettiğimiz düşünürlerin etkisinde tanımış olmaları, onları Marxizm’e kapalı hâle getirirken, reformların devamıyla birlikte hâkimiyet sahalarının genişlemesi, kaçınılmaz biçimde Batı’yı ideolojik olarak benimsemelerini hızlandırmıştır.

Türkiye’de asker/sivil bürokratların devletin ekonomik ve siyasî gücünü kullanıp bir tahakküm ideolojisi yaratması, Batı reformculuğunun öncüsü Osmanlı sultanlarının kendi konumlarını kaybedip, asker/sivil bürokratları siyasî bürokrat hâline getirmesi neticesinde mümkün olmuştur. Bu toplumsal zümrenin, burjuvazinin fonksiyonlarından uzak; fakat Batı burjuvazisinin yarattığı kurumları ülkeye transfer çabalarıyla proleterya olmayan bir toplumda sosyalist hareketler oluşturmaya çalışanların konumunu birbirinin simetriği hâline getiriyordu. Bu simetrik konum içerisinde bulunan insanlar arasında nitelik itibârîyle bir fark bulunmamaktadır. Nitekim, Cumhuriyet Dönemi’nde meydana gelen gelişmeler bu husûsu daha da açıklayacaktır.

3.2. Kemalizm ve Sol

Cumhuriyet rejimi kurulduktan sonra Batı modeli düzenlemeler, rejim tercihinin bir uzantısı olarak benimsenmiştir. Yeni rejimin kurucuları, Osmanlı siyasî zümresinin asker kanadına mensûpturlar ve o zümre çoğunlukla “bilimin yol göstericiliği ve rehberliği”ne inanan pozitivist dünya görüşüne bağlıdır. Bu insanlar bazılarının nerede, ne zaman gerçekleştiğini bulmak için çok çaba sarf ettikleri “Burjuva Demokra-

tik Devrimi”ni gerçekleştiren insanlar olmaktan çok ötede bir geleneği, yüzlerce yıllık siyaset egemenliğini toplumsal alan karşısında sürdürmenin yolunu açmaktadırlar. Bürokratik siyasî hakimiyet zümresinin, Batı’da burjuvazinin gerçekleştirdiği reformları taklit etmeleri, onlardan etkilenmiş olmaları, onların bürokratik reformculuğunu “burjuva reformculuğu” hâline dönüştürmeye yetmez. Zîrâ, ne ortada kapitalist sınıf olarak burjuvazi -daha önemlisi- ne de bürokratik zümrenin hâkimiyetini önleyecek bir gelişme söz konusudur.

Cumhuriyet rejimi kurulduktan sonra siyasî bürokratik zümrenin Batılı modelde kalkınma araçları içerisinde hedef olarak “burjuva yaratmak” diye tabîr edilen politikaları, siyasî bürokrasinin bir toplum yapısını değiştirme projesini uygulamaya koyacak gücünü ve netice itibârıyla bu gücün müessiriyetini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Kemalizm veya altı okta şekillendirilen tek parti ideolojisi, toplum karşısında siyaset eksenine 1950’lere kadar belirleyici düzeyde hâkim olmuştur. Bu ideoloji bir meşrûiyet aracıdır. Bu meşrûiyet millî mücâdelenin başarısı, Mustafa Kemal Paşa’nın karizmatik kişiliği ve Türk toplumsal yapısındaki siyasetin toplumsal ekonomik alan üzerindeki gücün hâkim olma geleneği gibi çeşitli faktörlerin bir neticesi olarak görülebilir.

Bu noktada Türk solunun çok benzer paradigmalara sâhip olduğu için, Kemalizm’den nerede ayrıldığı ve nerede ayrıldığı sorusu akla gelmektedir.

Nitekim, Şevket Süreyya ve arkadaşları arasında Kemalizm’in “Türkiye için en uygun kalkınma yolu”, “anti-empyralist” hatta “anti-kapitalist” olduğunu söylerken bile⁴¹ aslında sosyalistliklerinden çok fazla uzaklaşmış olmuyorlardı. Zîrâ tek parti ideolojisi olarak Kemalizm’in; onların kafasında olan sosyalizme yakınlığı, onları partiden uzaklaştırdığı Ankara’ya yaklaştırmaya yetiyordu.

Sâdece Kadrocular’da değil, daha sonraki sosyalist hareketlerin tamamına yakınında “Kemalizm” ve “Sosyalizm” arasında bir kopuş gerçekleşmemiştir.

Kemalist söylem düzenini değiştiremeyen, devlet - toplum farklılaşmasını, toplumsalın belirleyiciliği düzeyinde kavramlaştırıp üretemeyen, sol/sosyalizm Kemalizm’in problematiğinden de elbette ki uzaklaşma imkânına sâhip olamayacaktır.

1950’lerden sonra gelişen Türkiye kapitalizminin, 1960 sonrası toplumsal yapı değişimleri içerisinde önemli bir faktör olarak yer alması, burjuvazinin var olan devlet/toplum ilişkilerinde Batılı ülkelerdekine benzer bir dönüşümü talep etmemesiyle yukarıdaki durum büyük bir benzerlik arz etmektedir.

Devletin güdükleştirdiği, bütün dinamizmini ortadan kaldırıp, âdetâ kanatları altında geliştirdiği Türkiye burjuvazisi kendi sınıfsal dinanizmine sâhip olmadan, devletin ürettiği siyasî/toplumsal rantlarla oluşturduğu sermaye birikimiyle bir sanayi devrimi yaratmak performansını ortaya koyamazken, Türkiye işçi hareketlerinin kendiliğinden var olan sol/sosyalist hareketlerden âdetâ kopuk veya zorakî/eklemleşmiş bir tarzda geliştirdiği görülmektedir.

Kemalizm’in devleti, toplumu yönlendirme-biçimlendirme-hizaya sokma anlayışının bürokratik siyasî zümrenin dünya görüşü olarak işlediği bir ortamda, sol/sosyalist siyasî zümrenin “devlet” ekseninde çözümler üretmesi ve toplumu mekanik şeyler olarak gören anlayışıyla plânlayıp değiştirilecek bir saha olarak algılaması, devletten gelen anti-demokratik yönelimlerle sosyalizm özdeş hâle getirilmiştir.

İster bilimsel, ister siyasî olsun her teori evrensel nitelikler taşıma iddiâsındadır. Bu evrensellik, teorinin belli tarihî olgulardan uzak olması anlamını taşımaz. Sosyalizm de, her tarihî/toplumsal durumda, kendi teorisiyle aktüel gerçekliği yeniden yaratma çabası içerisinde olduğu sürece anlamlıdır. Nitekim, çağdaş Batı soluyla Marxist sol, kendi teorisini bitip tükenmek bilmez bir çabayla yeniden ele alıp, teoriden bilgi üretme imkânlarını araştırmaktadır.

Türkiye solunun bu noktada birinci problemi yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız problematiği aşamaması, bir başka

söyleyişle paradigmayı değiştirememesidir. Türkiye solunun bir çağ değişirken hâlâ en başta gelen tartışma konuları Kemalist söylemin oluşturduğu meselelerden ibâretti.

İkinci ve belki de birincisinden daha da önemli olan problem ise, teoriyi bir “dogma” veya “îmân” meselesi olarak görmesidir. Teorinin bir araç ve her tarihî/toplumsal ortamda bilgi üretilmesi esâsında kıymetli olacağının dikkate bile alınmamış olması ciddî bir sorundur.

Bu ikinci husûs birincisinin de etkisiyle sol/sosyalist siyasî zümreler içerisinde sosyalizmi tarihî ve toplumsal olanı değerlendirme aracı olmak yerine, onları dikkate almadan her şeyin yerine ikame olacak yeni bir inanç, hatta batıcı reformculuğun yeni ve daha güçlü bir rasyonalizasyon unsuru hâline getirdi. Bu noktada, Türk sosyalizminin etkilenme kaynağının Batı Marxizmi yerine Sovyet sosyalizminin olmuş olmasının önemli bir etkisi olduğu düşünülmelidir. Mehmet Ali Aybar’ın Marxist teoriyle tarihî ve toplumsal alanı yorumlama çabasının özgünlüğünü burada önemli bir örnek olarak hatırlamak gerekir.

1960 sonrasında kurulan ilk İşçi Partisi’nin yapısı ve gelişimi dikkate alındığı zaman toplumsal yapısı aydın, bürokratik unsurlara dayalı olan bu siyasî hareketin⁴² ideolojik olarak kısa sürede Kemalizm’le aynı çizgileri taşıyan bir “bürokratik devrimciliğe” kayması çok uzun sürmemiştir. Bu durum, resmî ideolojiyle sosyalizmin aynı problematiği paylaşmaktan kurtulamamasının tabîî neticesindendir.

Türkiye solu, organik bir sol/sosyalist toplumsal yapıya sâhip olmanın imkânlarını 1970’li yıllarda somut olarak kısmen bulduğu hâlde bu yıllarda resmî ideolojinin problematiğini değiştirecek teorik donanımına sâhip olmadığı için Kemalist paradigma içerisindeki cuntacı asker/sivil darbe girişimcilerinin ya marjında ya da simetriğinde kalmaktan kurtulamadı.

Türkiye’nin modern endüstri toplumu hâline gelmesi, ideolojik ve politik çoğulculukla birlikte gerçekleştiği zaman, Türkiye demokratik bir ülke hâlini alacaktır.

Çağdaş Batı toplumlarında sol hareketlerin, insan haklarına dayalı, toplumsal adalet uygulamalarının yaygınlaştığı demokrasilerin kurulmasında önemli fonksiyonları olmuştur. Bundan daha da önemlisi düşünce özgürlüğü açısından sol/sosyalist fikirlere yönelen insanların bu inanma hakkına sâhip olmaları ve bu hakkı gerçekleştirmeleri açısından sosyalizmin ve çeşitli sol düşüncelerin hayâtiyet bulması meselesidir.

Türkiye bu gelişmelerden uzak kalmış olsa bile, ülkemizde de sol/sosyalist düşünceler vardır ve büyük bir ihtimâlle değişerek de olsa gelecekte de var olacaktır. Bu durum, düşünce dünyamızı zenginleştirecek bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Burada problem, Türkiye solunun önündeki engellerin aşılmadıkça, ideolojik ve toplumsal kimliğini oluşturan ayak bağlarından kurtulmadıkça bu zenginlik yaratma ve özgürleştirme misyonunu kaybedeceği husûsudur.

Türkiye, anti-demokratik siyasî gelenekten ideolojik-toplumsal kopmaları gerçekleştirecek hareketlerle insan haklarına dayalı bir demokrasi inşâ edebilir.

Anti-demokratik paradigmalardan kalkarak nereye varılacağı konusunda ülkemizden ve dünyadan zengin örneklerin bulunduğunu hatırlatmak isteriz.

4

Türkiye’de Sağın Kimliği

Türkiye’de sağ-sol meselesi üzerinde duranların aklına gelen ilk isim, rahmetli Prof. Dr. İdris Küçükömer’dir.⁴³ Küçükömer, zannedirim 1970’lerin başında çıkan Düzenin Yabancılaşması adlı kitabıyla hem bu meseleyi ilk defa bilimsel ölçüler içinde ele aldı hem de o güne kadar alışılmış sağ-sol ayrımları üzerindeki değer yargılarını altüst etti. Zâten meseleyi bilimsel olarak ele almak, değer yargılarını altüst etmek için yeterlidir. Dolayısıyla bir tarafta bilimsel ölçüler, bir tarafta da inançlar veya yetersiz temellere dayanan önyargılar var. Önyargılar bazen insanlar için bir tecrübenin kaynağı olarak bir şeyler ifâde edebilir, ama bazen de yanıltıcı veya gerçeğin ortaya çıkmasını engelleyen, yanılsa sevk eden etkiler yaparlar. Bu bakımdan İdris Küçükömer’i, sağ-sol meselesini ele alan herkesin dikkatle incelemesi gerekir. Tabii burada ciddi bir sorun var. Prof. Dr. Küçükömer’i ele alıp, problemi hâlâ o günkü görünüşü içinde tersyüz ederek okumak da doğru değil. Yöntem olarak İdris Küçükömer’in yöntemi doğrudur; ama o yöntemi bugünkü Türkiye’nin ve bugünkü dünyanın şartlarında yeniden uygulamak gerekir.

Meseleyi çok fazla yöntem konusu etrafında yoğunlaştırmadan şunun üzerinde durmak lâzım: Türkiye’nin solu ve sağı nerededir, nerede farklılaşmaktadır? Soruyu bu şekilde sorduğumuz zaman meseleyi daha kolay izâh edebileceğimiz bir çerçeve oluşur. Bunu da bizden önce Prof. Dr. Erol Güngör yapmıştır.⁴⁴ Erol Güngör aşağı yukarı aynı yıllarda, Küçükömer’den daha gençken, aynı üniversitede, aynı koridorlarda hoca oldu. Birisi edebiyet fakültesinde, birisi iktisat fakültesindeydi. Muhtemelen birbirlerinden habersiz (belki de haberli olabilirler, aralarındaki ilişkiyi çok fazla bilmiyorum) ikisi de bu meseleyi ele aldılar ve benzer sonuçlara ulaştılar.

Erol Güngör, meseleyi bütünüyle çıplak bir biçimde ortaya koymuştur. Yani İdris K     mer gibi tabloyu tersine çevirerek değil, meseleyi anlayarak, bir sosyal-psikolog duyarlılı ıyla ortaya koymuştur. Prof. Dr. Erol Güngör’e göre Türkiye’de sa  ve sol meselesi ekonomik ve toplumsal sınıflar esâsında değil, kültürel es slarla ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla Erol Güngör’ n işâret ettiği mesele, bugün de sa -sol farklılaşmasını anlamak bakımından  onemlidir. Bu, bir başka açıdan daha  onemlidir, o da şudur: Türkiye’de sa  ve sol siyasal/ideolojik kutuplaşması, Batı’daki temellerinden farklı bir yere oturmaktadır. Yani K     mer’in analizinde kulland ı yöntem, bir anlamda Batılı toplumları açıklayacak bir yöntemdir. Erol Güngör’ n sosyo-psikolojik, anlamaya dayalı yöntemi ise, Türkiye’nin tarihsel şartlarının do urdu u farklılaşmaları açıklayacak bir yöntemdir. Yani birisi anlamaya dayalı, anlama yönelik, diğeri dışarıdan gözleme veya analize yönelik yaklaşım. Bu yaklaşımların her ikisi de kendi içinde tutarlı ve doğrudur.

Konu, bizim toplumsal meselemiz olduğu için, Güngör’ n yaklaşımının daha işlevsel olduğunu söyleyebiliriz. Burada şunu hemen tespît etmemiz lâzım: Erol Güngör’ün de bahsettiği gibi, gerçekten de Türkiye’deki sa  ve sol kutuplaşması, bütünüyle kültürel tercihler ekseninde ortaya çıkmaktadır. Kendilerini batıcı, Batı toplumunun değerlerini ve dünya görüşünü, batılı hayat tarzının Türkiye’de geçerli olmasını savunan yaklaşımlar, yerli değerlerin karşıtı olarak kendilerine solcu demişlerdir. Ve bunlar solcu olarak görülmüş ve kabûl edilmişlerdir. Bu biraz takdiridir, biraz da görelidir.

Bu bakımdan Türkiye’deki sol ve sa  kutuplaşmasında yerli kültürel ve toplumsal değerlere referans verenlerin, onların meşr iyetinden hareketle yeni bir toplumsal tahayyül kuranların adı da hep sa cı olmuştur. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz: Sa ın ve solun kimlikleri, kendileri hakkındaki kan atleri veya kendilerini tanımlamaları ve tab i dışarıdan tanımlanmaları, hep bu kültürel soruna bakış açısına göre olmuştur. Yerli kültürel ve toplumsal değerleri reddedip Batılı olanları ikâme

etme anlayışı, bütünüyle sol diye adlandırılmış; yerli değerlerden kalkarak siyaset yapma anlayışı ise bütünüyle sağ olarak görülmüştür.

Burada yeri gelmişken şu husûsu belirtmeden geçmek doğru olmaz: Sosyolojik olarak başka bir tarih ve toplumun ürünü olan toplumsal ve kültürel değerlerin, bir başka topluma aktarılması fikri bugün için anlamsız ve bilim dışı kalmıştır. Bu yaklaşımı savunanların 19. yüzyıl’ın kaba pozitivismine “inanç düzeyinde” bağlı olduklarını hatırlatmak isteriz.

4.1. Sağ: Müşterisiz Bir Ürün

Bu çerçevede baktığımız zaman sağ, müşterisi olmayan bir ürün olarak tanımlamamız mümkündür. Çünkü aydınlar arasında yerli değerleri savunan, dolayısıyla bu toplumun geleceğine, tarihine bağlılığı, Batı karşısında “kaybetmiş” bir uygarlığı savunan bu anlayışın sağ kavramı ile tanımlanması, onun çok fazla iltifat edilecek bir ürün gibi görülmesini daha baştan önlemekteydi. Özellikle okumuş-yazmışlar arasında bunların bir an önce tasfiye edilmesi gerektiği, esâsen geri kalmışlığımızın sebebinin de bunlar olduğunun zannedilmesi ciddî bir sorundur. Fakat tabî ki aydınlar arasında da –özellikle ciddî aydınlar arasında- yerlilik, millî kültür, millî değerler meselesi bilimsel olarak da ele alınmıştır. Meselâ Mümtaz Turhan’ın 1950’lerde yaptığı Kültür Değişimleri isimli çalışma, bir defa kültür dediğimiz varlığın ikâme ya da transfer edilebilecek bir şey olmadığını, böyle zannedenlerin bile ne kadar büyük bir cehaleti barındırdığını ortaya koymuştur. Bir toplumun ancak yerli değerlere dayanarak gelişebileceğini, aksinin mümkün olmadığını ortaya koyan bazı bilimsel çalışmalar vardır. Bunlardan bir tanesi, yukarıda ismini andığımız hocam Erol Güngör merhumun çalışmalarıdır. Onun ortaya koyduğu tez bu meseleyi bütünüyle farklı bir boyuta taşımıştır. Evet, sağ müşterisiz bir üründür. Ama geriliği savunmak şeklinde algılanan tanımı ise bütünüyle batıcı bir iddiâdır. O hâlde sağ kavramının bu anlamda, sâhipleri vardır ve bunlar, yerli değerlerin sâhipleri.

Burada hemen şunu vurgulamak lâzım: Türkiye'deki sağın bu şekilde algılanması, evrensel ölçekteki sağ kavramıyla pek özdeş tanımlama gibi değildir.

Batı toplumlarının tarihinde sağ ve solun gelişimi farklı olduğu için, buradaki sağ kavramı Batı'dakiyle benzer bir biçimde düşünülmemektedir. Buradaki sağcılar, yani yukarıda bahsettiğim aydınlar da artık bu verili durumu tartışmadan, sağ kavramı içindeki yerlilik vurgusunu savunan bir anlayışla meseleyi bilimsel ölçülerle ele almışlardır. Bu da tabii, aydınları yerli değerlere karşı açılan saldırının sebeplerini araştırmaya ve tartışmaya götürmüştür.

Bu tartışmada şu noktaları tespît etmek gerekir: Birincisi, biz büyük bir uygarlığın mîrâsçılarıyız. Bu uygarlık Batı karşısında 19. yüzyılda kaybetmiştir. Ama bu uygarlık, Anadolu toprakları üzerinde bin yıldır var olan bir uygarlıktır. Bunun 19. yüzyılda kaybetmesi, bütünüyle bu uygarlığın değerlerinin, tarihî birikiminin yok sayılmasını gerektirmez. Zâten yok say-sak da kimliğimizi oluşturan kaynakları yok saymış oluruz ve bu bizi kimliksizleştirir. İkincisi, Batı'nın bütün başarısı son iki yüzyılda gelmiştir. O hâlde önce meselenin bilimsel olarak ortaya konması lâzım. Yani ekonomik geri kalmışlığın, bir sosyal bilim problemi olarak ortaya konması lâzımdır. Bunun değerlerle, doğrudan doğruya kültürle, biz olmakla bir ilişkisi olamaz. Çünkü Batı'nın son iki yüz yıllık başarısı, bu iki yüz yıldan önce de var olan Batı'nın içinden çıkmıştır. Dolayısıyla bu son iki yüzyılın, yani sanayi devrimini hazırlayan süreçlerin bilimsel olarak ortaya konması ayrı bir şeydir, yerli değerlerin savunulması başka bir şeydir. Batılı olmak başka, Batılı kültürlerin 19. yüzyılda sanayi devrimini yaratması bambaşka şeylerdir. Dolayısıyla bu büyük değişimin çok özel şartları vardır; teknolojiye, ekonomide, bilimde vs... bunları aramak ve anlamak lâzım. Bunu anlamamanın da kimliklerle alâkası olmaması gerekir.

Esâsen bu tartışmayı yapan düşünürlerin zaman zaman zikrettikleri bir örnek vardır: Japonya. Kendi kimliğini yok saymadan, kendi kimliğine savaş açmadan, yani bizim düş-

tüğümüz tuzağa düşmeden kendi modernleşmesinin yolunu açmıştır Japonya. 20. yüzyılda Japonya tek örnektir, ama 20. yüzyılın sonunda öyle değildir. Nerdeyse dünyanın nüfusunun üçte ikisini oluşturan Uzak Asya ülkelerinden Asya ülkelerine kadar uzanan bir sürü ülkede artık bu mesele hâllolmuştur. 20. yüzyılda o aşağılık duygusuna sâhip olan “hazin cemaat psikolojisinin” esâsen bir vehimden kaynaklandığı artık bilimsel olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan tarih, Mümtaz Turhan’ı, Erol Güngör’ü –hem de yazdıklarının üzerinden elli yıldan daha fazla bir zaman geçmeden- haklı çıkarmıştır. Yani yerli değerlere dayanarak, kimliğimizi reddetmeyerek ancak kendi modernleşmemizi sağlayabiliriz. Bu yöntem doğru bir yöntemdir. Türkiye’deki anlamıyla sağ, aslında yerli değerlerden beslenen bir modernleşme siyasetinin Türkiye içinde bir çıkış yolu olduğunu göstermiştir.

Tabîî tüm bunları söylerken, sağ kavramının sevimsiz olduğunu da söylememiz lâzım. Neden sevimsizdir? Literatürümüzdeki anlamıyla, Türkiye’deki özgün şartların ortaya çıkardığı sağ kavramı arasında fark olduğuna işâret etmiştik. Literatürdeki anlamıyla sağ, aslında kapitalistleşme sürecinde kapitalizmden rahatsız olan unsurların oluşturduğu solun karşısında sorunlu bir yere sâhiptir. Kısaca söylemek gerekirse kapitalist ilişkiler içerisinde egemen konumda olanların literatürde sağ olarak nitelenmesi, Türkiye’deki bu çerçeveye uymamakla beraber, kavramın o çağrışımları özellikle aydınlar arasında hatırlandığı için sağın, sağcılığın konumu çok sevimli değildir. Hâlbuki Türkiye’deki sağcılar, tam tersine kapitalist ilişkilerin dışında kalanlardır; hatta reddedenlerdendir.

Solculuk ise kapitalist ilişkilerin içinde yer alanların kapitalistleşmeye karşı kendilerini konumlandıkları bir yapıdır. Şunu hemen vurgulamak gerekir ki, kendilerini sağcı bir konumda bulmuş olan aydınlar da zâten bunun farkındadırlar ve kapitalist ilişkiler içerisindeki “sağ kavramı”nın kendilerini kuşatmadığını, onun farklı bir anlamı olduğunu sık sık vurgulaya gelmişlerdir. Bu bakımdan zaman zaman sağ diye isimlendirilen kategorinin içinde yer alan İslâmcı, milliyetçi

kimlikleriyle bilinen aydınlar, sık sık kendilerinin sağcı olduklarına vurgu yapmışlardır. Hatta sağcı olmak bir tarafa, sağa karşı olduklarını iddiâ etmişlerdir, ama solcu olduklarını da bir türlü söyleyememişlerdir. Türkiye’deki çelişki, esâs itibârîyle böyle bir çelişkidir. Zîrâ bu açıdan baktığımız zaman, Türkiye’deki solcular da solcu değillerdir. Çünkü Türkiye’nin sol diye bilinen taifesi, evrensel anlamdaki sol kategorinin tamamen dışında kalır. Hatta zaman zaman da büyük ölçüde solun karşısında bulunan unsurlardan oluşmuşlardır.

4.2. Türkiye’de Devlet ve Sağ

Türkiye’de devletin özel bir konumu olduğunu söylememiz lâzım. Türkiye’deki devlet olgusu çok önemli bir farklılık içermektedir. Kısaca bunun üzerinden giderek sağ-sol meselesinin bir başka boyutuna temas etmek istiyorum.

Yeryüzünde bütün devletler, bir halkın siyasal bağımsızlığını temsil ederler. Devletlerin sosyolojik tarifleri de budur. Bunun üzerinde fazla durulmaz, daha çok anayasa hukukçularının yaptığı tarifler üzerinde durulur. Devlet, Türkler açısından fevkalâde önemlidir. Çünkü Türkler, Anadolu coğrafyasına dışarıdan gelmişlerdir. “Anatolia”yı Türkiye yapan irâdenin içerisindeki bağımsızlık ruhu, bir halkın kendisini devletle özdeşleştirmesi gibi süreçler yatmaktadır. O bakımdan bizim toplumumuzda devlet, toprağı vatan hâline dönüştüren irâdeyi temsil eder. Fetih rolü vardır devletin. Devlet, fethedilmiş toprakları vatan hâline getiren, aynı zamanda o vatanda yaşayan insanların bağımsızlığını temsil eden bir kurumdur. Bu çok önemli bir farktır. Bu bakımdan devleti zaman zaman kutsal konuma taşır Türkler.

Başka ülkelerde, meselâ İngiliz devletinin, Fransız devletinin kuruluşu buna benzemez. Bu devletler, başka bir halktan aldıkları bir toprak üzerinde değillerdir. Söz konusu ülkelerin halklarının o topraklara nasıl ve ne zaman geldiklerini tam olarak bilmiyoruz, ama Türklerin Anadolu’ya 1000’li yılların başından itibaren gelmeye başladığını çok iyi biliyoruz. Anadolu coğrafyasındaki bu devlet olgusunun bizim açımızdan

fevkalâde önemli olduğunu vurgulamak için bunları önemsiyorum.

Burada çok ayrıntıya girmeden, sâdece şunları belirtmek istiyoruz: İmparatorluk sürecinde devlet, giderek toplumsal alanın tamamını kuşatacak şekilde genişlemiştir ve hatta bu imtiyâzlı konumundan dolayı toplumun bütün hücrelerini tahrip edecek kadar siyasallaşmıştır ve toplumu bir şekilde zapt-u rapt altına almış, toplumla özdeşleşecek kadar genişlemiştir. Bu çok ciddî bir sorundur. Türkiye’deki devletin farklılığına vurgu yaparken, sorun boyutunu da görmemiz lâzım. Bizim sosyal bilimciler daha çok Batılı literatürü aktarmakla meşgul oldukları için bunu çok önemsemezler ya da farkedemezler. Sağ-sol meselesinde bu sorunun önemi ortaya çıkıyor. Çünkü Türkiye’de yerli kültürü tasfiye etmek isteyen kadro, aslında devleti ele geçirmiş olan bürokratik elitist kadrodur. Bu kadro ideolojik değişime uğradıktan sonra toplumun her şeyini değiştirebilme hakkını kendinde görmüştür.

III. Selim’den itibâren sürdürülen bu yeniliklerin adı da 1950’lerde solculuk olmuştur. Kadro’cuları da hesaba katarsak solculuğun ortaya çıkışını daha erkene çekebiliriz. Bunun resmî adı “ortanın solundaki paşalar”dır. Bürokratik kadronun paşalarının ortanın sağında ya da solunda ne işleri var sorusunu İdris Küçükömer haklı olarak sormuştu. Devleti, devletin iktidarını kullanarak toplumu dönüştürme misyonu olarak Türkiye’de sol kendisini tanımlamıştır. Maalesef Marksist solcular da Marksizm’deki “devrim” kavramından, devleti ele geçirmek ve dolayısıyla devlet vasıtasıyla toplumu dönüştürmek gibi fikirler çıkarmışlardır. Bu, evrensel anlamdaki sola karşı en azından bir haksızlıktır. Bu yaklaşım biçimi, kendisine sol diyen grupların ağırlıklı bir kesiminde kabûl gören bir anlayıştır. Hele 1970’lerde tartışmasız kabûl gören bir yaklaşım olmuştur. Meşhur (!) 68 kuşağı, neredeyse buna “îmân etmiş” bir kuşaktır.

O hâlde sağın devlet karşısındaki konumu oldukça “kötüdür”. Çünkü devlet, kendi iktidarını bütün toplumsal hücreleri dönüştürmeye –devrim yapmaya da diyebiliriz– adanmışken,

sağ buna engel olmak isteyen bir kesim olarak görülür. Türk siyasal literatüründeki “gericilik” kavramı, tam da bununla ilgilidir. Oysa devletin bütün toplumsal alanları tahrip etmesi ve dönüştürmesi, esâsen Türkiye’nin modernleşme yolunun önünü kapatan ve evrensel/bilimsel düzeydeki anlamıyla gerici bir yaklaşımdır. O hâlde sağ, devlet karşısındaki konumu meşru görülmeyen, bir anlamda toplumun kendini savunma hakkını elinde tutan unsurlardan oluşmaktadır. Bu bakımdan da devletin gözünde yeri iyi değildir. Çünkü devlet, toplum karşısında, “ben her şeyinizi değiştiririm, bu benim hakkımdır” görüşüyle hareket etmektedir, sağcılar da buna karşı “hayır, biz kendi değerlerimizle yaşamak istiyoruz” konumundadırlar. Bunun içindir ki, ne kadar oy almış olurlarsa olsunlar “sağ partiler”, yani bu devletçi gelenekten gelmeyen, yerli değerlerle irtibatla olan partiler devletin gözünde gayrimeşrudurlar ve onlardan şüphe edilir. Onların, her zaman iyiliğe gitmekte olan bir dünyadan kopmayı düşüneceklerinden şüphe edilir. Bunda da kendileri için haklıdırlar. Çünkü onlar, siyasetin yerli değerleri değiştirmek değil, zenginleştirmek ve bunun için gereken toplumsal ve ekonomik politikaları uygulamak olduğunu kabûl edemedikleri için sağdan ürküntü duya gelmişlerdir.

Bu kaçınılmaz olarak sağ partilerin siyasî anlayışlarını demokrasiyle iç içe bir yere itmiştir veya getirmiştir denebilir. Bu sebeple Türkiye’nin sağı demokratır, solu ise antidemokratik tavırlara açıktır. Bu bir talihsizliktir. Evrensel kavramlar açısından da bir çelişkidir. Bunun için Türkiye’de solu belirleyen şey ekonomik ilişkiler düzeyi değil, devletle olan ilişkilerin düzeyidir. Devlet-toplum, devlet-ideoloji eksenli ilişkisinde oluşmuş olan bir siyaset etme tarzının topluma karşı açtığı bir cephe dir sol.

4.3. Darbeler ve Demokrasi

Bütün bunları söyledikten ve demokrasi ve “sağ” kavramının Türkiye’deki özel ilişki biçimine vurgu yaptıktan sonra, darbeler ve demokratikleşme arasındaki ilişkiyi de özellikle analizimize katmak gerekmektedir. Burada en özel ve öğretici örnek, 27 Mayıs’tır.

27 Mayıs, bilindiği üzere devletçi kadroların, Türkiye’nin demokratikleşmesine karşı ilk tepkisini ortaya koyan bir harekettir. Hatta bu öyle bir tepkidir ki –bunu her zaman söylüyorum- ülkenin seçilmiş ilk başbakanını idam sehпасına götürmüştür. Türkiye, 27 Mayıs’ta sâdece seçilmiş ilk başbakanını ve iki bakanını kaybetmekle kalmaz, aynı zamanda demokratikleşme süreciyle devletin yerli değerlere açılması, halk ile barışması sürecinin de önü kapanır. 27 Mayıs sâdece bir darbe değildir. 27 Mayıs, Türkiye’nin demokratikleşme sürecinin önüne konulmuş çok ciddî bir bariyerdir. Sonraki bütün darbe ve müdâhaleler, meşrûiyetlerini 27 Mayıs’ın oluşturduğu siyaset anlayışından ve siyasal söylemlerden almışlardır. Bu çok sarsıcı olmuştur. Türkiye bu travmayı aşacak olgunluğa yeni yeni erişmektedir.

27 Mayısçı söylemi ile militarist ideolojinin devlet katında çok güçlü bir biçimde savunulması, toplumsal zemindeki karşı çıkma cesaretini bile ortadan kaldırmıştır. Dikkat edilirse 27 Mayıs’a en sert eleştirileri getirenler bile “Evet, öyle ama Demokrat Parti de tahkikat komisyonlarını kurmuştu” diye söze başlarlar. Tahkikat komisyonu dediğimiz şey, meclisin işleme biçimine âit bir kurumdur. Meclis, tahkikat komisyonları kurarak bir konuyu soruşturur. “27 Mayıs’ı eleştirelim, ama Demokrat Parti de bir çok yanlış yapmıştı”, tarzındaki ifâdeler ve “hem 61 Anayasası da tartışılmaz üstünlükte bir anayasa olmuştur” gibi yapılan yorumlarla bir şekilde 27 Mayıs söylemini benimsemiş durumdadırlar. Bunlar ideolojik söylemin gücünden kaynaklanan tavırlardır. Peki bu ideoloji gücünü nerden alıyordu? Bürokratik iktidarın devlet içerisinde kurumsallaşmış yapılarından alıyordu. Bugün artık onlar, ideolojik olarak meşruluğunu büyük ölçüde yitirmiş durumdadırlar.

Darbeler hep sağa karşı yapılmıştır. Dolayısıyla sağcılar, Türkiye’de darbenin karşısında olan ve tabîî olarak demokrat olmak zorunda kalan insanlardır. Bu sağcıların büyük bir çoğunluğu demokrasinin ne olduğunu bile bilmeyebilirler. İçlerinde demokrasinin büyük bir değer olarak çok önemli oldu-

ğunu düşünmeyenler olabilir. Ama bu çok da önemli değildir. Çünkü onlar demokrat olmak mecburiyetindeydiler, zîrâ onlar saldırı altındadırlar. Bu saldırı, devletin bir blok olarak üstüne geldiği bir siyaset anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu siyaset anlayışı da kendini sol diye tanımlamaktadır veya öyle tanımlanmaktadır.

Tabîî darbelere hep sağcılar maruz kalmıştır cümlesi, bize hemen 1971 de öyle mi, 1980 de öyle mi sorusunu hatırlatmaktadır. Evet, hepsinde öyledir. Hatırlanırsa 1971’de seçilmiş bir AP hükümeti vardır. AP’ye karşı yine kendini sol diye tanımlamış gruplar tarafından oluşturulan cuntalar vardır. O cuntalar darbe yaparlar. O cuntalar arasındaki çeşitli çelişkiler, çatışmalar vardır; ama o çatışmalar cuntacıların kendi iç sorunları olarak ortaya çıkar. Bu çelişkiler, Türkiye’nin toplumsal dönüşüm süreci karşısındaki çâresizliklerinin yansıması olarak görülebilir.

Bu darbeler demokrasiye çok ciddî zararlar vermiştir. Zîrâ Adalet Partisi’nin çoğunluğu elinde bulundurmasına rağmen iktidar olamaması, siyasî parçalanmaya yol açmıştır. Siyasî istikrârsızlık, uluslararası konjonktürün de etkisiyle berabere terör ortamını getirmiştir.

80 darbesi de aynı karakterdedir. Bu darbe de geleneksel darbe anlayışının bir parçası olduğu hâlde, şiddet unsurları içerisinde sol gruplar olmasından dolayı onları da karşısına alır. Ama 71 darbesindeki cuntacılarla 80 darbesindeki cuntacılar arasında ideolojik olarak hiçbir fark yoktur.

Yani 1971 cuntasındakiler nasıl davranmışlarsa 80’dekiler de öyle davranmışlardır. İşkencelerden geçen sağcı veya solcu gençler onlar için hiçbir şey ifâde etmez. Onların esâs dünya görüşü olan devletçi bürokratik elitin tahakküm ideolojisi açısından bunların hiçbir anlamı yoktur. Karşılarına çıkanların kendilerini nasıl tanımladıkları onlar için önemli değildir. Önemli olan, onların kimi nasıl tanımladığıdır. Kendileri “ilerici”, “devrimci” karşısındakilerde elbette bunların tersidir.

4.4. Din ve Sağ

Türkiye’deki sağın tanımlandığı veya tanımlayanların mürâcaât ettiği kavram seti içerisinde dinî kavramların önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir kurum olarak din, sağla çok iç içe görülmüştür. Çünkü yerli değerler dediğimiz şeyin hem mânevî hem de kültürel kaynağı dindir. Dinin büyük bir imparatorluğun merkezinde önemli kurumlardan birisi olması, devletin fetih ideolojisinin besleyici kaynağının din olması gibi sebeplerden dolayı Türkiye’de din, İmparatorluktan bu tarafa devlet içinde önemli kurumlardan birisi olmuştur.

Bu sebeple batılılaşma sürecinde bakımdan dindarlık, batılılaşma ideolojisini savunanlar açısından hep bir tehlike olarak görülmüştür ve tasfiye edilmese bile sınırlandırılması gereken bir kurum addedilmiştir. Bu bakımdan Türkiye’deki laiklik anlayışı da tam bu ideolojiyi yansıtır. Yani evrensel anlamda sağ ve sol olmadığı gibi, Türkiye’de evrensel anlamda bir laiklik uygulaması da yoktur. Söz konusu olan, ‘dindarların nasıl bir din anlayışına sâhip olmaları’ gerektiği, dinin nasıl toplumsal hayatın dışına çıkarılması gerektiği şeklindeki bir mühendislik projesi olarak ele alınır. Tabîi toplumsal mühendislik projelerinin işlemeyeceğini biraz da sosyal bilimlerden habersiz oldukları için bilmediklerinden, böyle boş bir amacın peşinde koşup durmuşlardır. Bunu ilk fark edenlerden birisi Prof. Dr. Mardin’dir.⁴⁵ Şerif Mardin, ‘Din ve İdeoloji’ adlı kitabında bu mevzuları ele almıştır. Türkiye’nin sağcıları da –ama özellikle- solcuları da meseleyi ilk defa Şerif Mardin’den öğrenmişlerdir. Mardin, söylediklerini sağcı ya da solcu olarak değil, bir sosyolog olarak söylemiştir. Fakat bu anlaşılmamış ve özellikle 1970’li yıllarda Mardin pek makbul bir adam olarak görülmemiştir.

Din, bildiğimiz gibi toplumsal hayatın, anlamlar dünyasının beslendiği bir kaynaktır. Her toplum bir anlamlar dünyasına sâhiptir. Zâten anlamlar dünyası olmasa, toplumsal hayat varolmaz. Bütün söylediklerimizin, bütün çabalarımızın, insanlar arasındaki bütün ilişkilerin hepsi, karmaşık, insanî boyutunu

yitirmiş basit bir şeye dönüşür. Dolayısıyla insan, insiyaklarla yönetilen bir varlığa dönüşür. Tabii insanlar arasında böyle bir hayat tarzı olamaz. İnsanlar düşünürler, düşüncelerini fikir hareketlerine dönüştürürler. Fikir hareketleri kavramlara sâhiptir, kavramlar anlamlar taşır, çok renkli farklı toplumsal hayat biçimleri ve kültürler oluşur vs... İşte Şerif Bey’in üzerinde durduğu toplumun bu cephesi, dini yok edip değerlerini sınırlandırmak isteyen grupların görmediği bir boyuttur. O bakımdan dinle toplum arasındaki basmakalıp değerlendirmeleri ‘mühendislik projelerini’ dine açılmış bir cephe olarak gören ve dindar olsunlar ya da olmasınlar, dini bir değer olarak kabûl eden bütün insanlar sağ olarak nitelendirilmiştir. Bu bakımdan sağ ve sol farklılaşmasında dinin Türkiye’de hayati önemi olduğunu söyleyebiliriz.

4.5. Sağın Politikası

Üzerinde durulması gereken kavramlardan bir tanesi de sağın politikasıdır. Politik, bir kavram olarak burada siyaset etme biçimi siyasal sürece dâir bütün vaziyet alımları ifâde etmektedir. Yani politik tutum ve icraatı oluşturan yaklaşımlar... Sağın politikasına baktığımız zaman sağ, Türkiye’de kendisini doğru dürüst îzâh edecek bir kavramsal çerçeveye sâhip olmadığını görürüz. Sağ bir anlamda savunma pozisyonuna verilen bir isim olduğu için, çok işlenmiş bir ideolojiye ve politik projeye sâhip değildir. Saldırı altında olan değerlerin savunulması şeklinde, el yordamıyla oluşturulan bir siyaset etme tarzıdır. Bu siyaset anlayışının içinde liberalizm vardır, sosyal adaletçilik vardır, öğrendikleri kadarıyla Batı modernleşmesinin tecrübeleri vardır vs... Bu politik anlayışın kristalize olmuş bazı özelliklerinden söz etmek gerekir.

Bunlardan bir tanesi şudur: Devlet, ancak demokratik bir biçimde idâre edilirse topluma faydalı olur. Bu, el yordamıyla bulunmuş bir gerçektir ve çok önemlidir. Devlet ancak toplumun irâdesini dikkate aldıkça faydalı olabilir.

Yine el yordamıyla bulunmuş ikinci bir gerçeği tespît edebiliriz: Kalkınma, ancak toplumsal taleplere dayandığı zaman mümkün olur ve toplum kalkınma hareketine katılır.

Bu harekete geçme kavramı Rostow’ın İktisadî Gelişmenin Merhaleleri’ndeki bir aşamaya tekabül eder. Halkın harekete geçmesi için motive olması gerekir. Bu da ancak halkın taleplerini dikkate alan bir siyasetle olur. Bunun içindir ki Süleyman Demirel Türkiye’de barajlar kralı, Menderes ve Özal unutulmaz başbakanlardır. Bunun içindir ki Türkiye’de gelişme deyince ‘sağ’, tutuculuk deyince ‘sol’ akla gelir. Tabii sağın politik yapısının özgün olmayışı, bir düşünsel projeye dayanmayışı ve parçalı yapısı, devlet karşısındaki konumuyla da ilgilidir denebilir. Türkiye’de sağcılık sistematik olarak Türkiye’yi modernleştirecek, demokratikleştirecek bir sağ proje üretmiş olsaydılar, muhtemelen Türkiye’ye daha fazla katkı yaparlardı. Ama şunu tespît etmek gerekir ki sağın, böyle bir proje üretecek imkânı ve konumu olmamıştır.

4.6. Sağın Ekonomisi

Sağın politığından bahsettikten sonra biraz da ekonomisinden bahsetmemiz lâzım. Türkiye’de sağ, ekonomiyi hep bir modernleşme problemi olarak ele almıştır. Sağın modernleşmeyle ekonomik kalkınma arasında kurduğu ilişki, doğru bir ilişkidir ve literatürdeki teorik zemine uygundur. Türkiye’nin tarımsal üretim yapısının modernizasyonu ve altyapının oluşturulmasının sağlayacağı avantajlarla bir sanayileşme başlatılması, sağdaki bütün siyasetçilerin hedefi olmuştur. Bu noktada Menderes’i, Demirel’i ve Özal’ı hatırladığımız gibi, iki kişinin daha haklarını teslim etmeliyiz; onlar Türkeş ve Erbakan’dır. Alparslan Türkeş’in sağ siyaset içerisinde temsil ettiği şey milliyetçilikti. Merhum Türkeş’in milliyetçiliğinin ekonomik boyutu Türkiye’nin hızlı kalkınma arzusuna dayanmaktadır. Tabii bu hedef, bir politika olarak hangi araçlarla ne kadar geliştirilmiştir, bir ekonomik programa dönüştürülmesi söz konusu mudur, “kalkınma iktisadı” açısından mesele ortaya konmuş mudur soruları sorulabilir. Bizim buradaki amacımız, sağdaki bu sorunları cevaplandırmanın ötesinde sâdece sağdaki anlayışları örneklendirmekle sınırlıdır. Prof. Dr. Necmettin Erbakan, tutku hâline gelmiş bir biçimde sanayileşme vurgusu yapar. Tüm bunlar şunu gösteriyor: Türkiye’deki sağ hep

kalkınma ve modernleşmeyi birlikte ele alan, birlikte öngören bir anlayış içerisindedir.

Türkiye’nin üretim gücünün artması, teknolojik bakımdan ileri sanayi ülkelerinin teknolojilerine sâhip kılınması, Türkiye’nin gelişmesinin bu yoldan geçmesi gibi arzuları ve anlayışları, sağın ekonomiye bakışındaki iyimserliği gösterdiği gibi, kalkınmaya verdikleri önemi de gösterir. Çünkü sağın ekonomik olarak esâs problemi görme tarzı şudur: Biz Batı’dan ekonomik olarak geriyiz, hâletmemiz gereken mesele budur. Bu konuda kimse sağı haksız göremez. Bu bakımdan da Türkiye’nin yol uzunluğunun artması, ulaşım ağının ulusal pazarı yaratacak kapsama ulaşması, alt yapının modernizasyonu, barajlarının çoğalması ve bugün ulaşılan ekonomik dinamizm, sağ siyasetçilerinin ekonomiye yaklaşımlarının toplumda karşılık bulmasıyla alâkalıdır.

4.7. Fikir Hayatımız ve Sağ

Dikkat edilirse sağın bir siyasal proje inşâ ederek bunu uygulamaya kalkmadığını, bir teorik çalışma yaparak ekonomiye yeni bir yaklaşım getirmeye çalışmadığını, pek çok şeye el yordamıyla ulaştığını söyledik. Bütün bunlar bizi şu soruya götürüyor: Bir düşünce hareketi olarak ya da düşünce hareketleri olarak sağın konumuna nasıl bakılmalıdır?

Bu açıdan bakıldığında sağın ciddî problemleri vardır. Türkiye’de 1950’lerden sonra milliyetçi, dindar ve muhafazakâr eğilimli çeşitli fikir dergileri olmuştur. Bunların içinde özellikle Nurettin Topçu ve arkadaşlarının çıkardığı Hareket dergisinin çok önemli bir yeri vardır. Yine Necip Fazıl’ın çıkardığı Büyük Doğu Dergisi ile Sezai Karakoç’un çıkardığı Diriliş dergilerinin, özellikle sağ siyasal gruplar üzerinde çok önemli bir etkisi vardır. Bir de tabii ki 1920’lerde Türk Yurdu, daha sonraları ortaya çıkan Ocak ve Töre dergisi gibi çeşitli milliyetçi dergiler bulunmaktadır. Bunların fikir hayatımızda belli yerleri olmuştur. Çeşitli etkileri olmakla beraber, bu dergiler bir fikir hareketi, bir fikir sistemi başlatacak ve teorik yaklaşım ortaya koyacak düzeyde etkileri olmamıştır. Bunlar daha

çok edebiyat dergileridir. Bu da sağda bir problem olduğuna işâret eder. Sağda siyaset, ekonomi, ideoloji vs. gibi bilimsel fikri mevzulara ilgi duyan fikir adamlarından çok “edebiyatçılar” sahneye hâkim olmuşlardır. Edebiyatçılar da daha çok edebî metinler, şiir, hikâye, roman vb. metinler yazmışlardır. Bunların fikir hayatımıza uzun vadeli katkılarının olacağı şüphesizdir; fakat hiçbirisinin bir fikir ve kültür hareketini başlatmaya yetmeyeceğini söylemek gerekir.

Bu sorunun 1980’li yıllarda sağ diye konumlandırılan aydınlar arasında fark edilmiş olması gerekir ki, bu yıllarda ciddî birtakım yayınlar ortaya çıkmıştır. Bu yayınlar oldukça dikkat çekmiş ve tartışılmıştır. Bunlardan biri Türkiye Günlüğü’dür.⁴⁶ Türkiye Günlüğü dergisi yayımlanmaya başlandığında, belki 1900’lerin başındaki Türk Ocağı’nın işlevine benzer bir işleve sâhip olmuştur. Türkiye Günlüğü’nün şöyle bir özelliği olmuştur: Sağ bir gelenekten gelmesine rağmen sayfalarında, bu gelenegin dışından gelen fikir adamlarına da yer vermiştir. Bu bir tartışma zemini oluşturmuştur. Türkiye’de farklı fikirler arasında diyalog kurulmasının gereğine işâret eden ilk pratik örnektir bu. Aynı zamanda farklı fikirlerin birlikte bir meseleyi ele almasının mümkün olabileceğini göstermek bakımından da önemlidir.

Tüm bunlar şunu ortaya koyuyor: Hâlen Türk düşünce hayatında ciddî bir entelektüel boşluk ve arayış vardır. Bu doldurulduğu zaman Türkiye’nin sağının evrensel dilde sine-macıların, romancıların, fikir adamlarının mevcûdiyetinden bahsedebiliriz.

4.8. Demokrasi ve Sağ

Türkiye sağının tartışacağı en önemli konulardan bir tanesi demokrasi meselesidir. Çünkü sağ, Türkiye’de demokrasiyle ortaya çıkmıştır. Hem demokrasiyle ortaya çıkmıştır hem de demokrasinin gelişmesiyle beslenmiştir. Demokrasi olmasa sağ olmazdı. Türkiye’de bir çeşit Baasçı rejim olurdu. Atatürk’ten sonra Kemalizm anlayışı hızlı bir şekilde Baasçılığa yönelmiştir. 1960’ların Yön anlayışı düpedüz Baasçılık ka-

rakteri taşıyan bir harekettir. Bütün kavramsal modeli buna işâret etmektedir. Türk solu, bu anlamda Kemalizm üzerinden Baasçılığa kaymıştır. Bu sebeple sağ, Baasçı, antidemokratik tutumlara karşı bir tavır almış ve demokrat konumda kalmıştır. Demokrasiyi ne kadar benimsemiş, içselleştirmiş ve anlamıştır; bu sorulara çeşitli düzeylerde cevap verilebilir.

Sağ aydınlar içerisinde demokratik değerleri benimseyen ve savunan çok sayıda insan vardır. Bu meselenin ilk defa üzerinde duran, yine Erol Güngör’dür. O, demokrasi ve halkın değerlerinin iç içeliğine vurgu yapmıştır. Bu sebeple demokrasi, sağın hayat yoludur. Böyle olmakla birlikte sağın bir demokratikleşme projesi yoktur. Ama demokrasiyi bir anlamda parça parça inşâ eden muhtelif sağ gruplar ortaya çıkmıştır. Darbelerle maruz kaldıkları baskıları düşündüğümüz zaman, bunların konumları gereği çıkış yolunu demokrasi içerisinde aramaları söz konusu olmuştur diyebiliriz.

Sonuçta sağ, sâdece demokrasi içerisinde toplumun gelişebileceğini, Türkiye’nin kendi değerlerini muhâfaza edebileceğini görmüştür. Bu bakımdan çok ilginçtir, 1970’lerin başında Süleyman Bey askerî müdâhaleye maruz kalınca birkaç kitap çıkarmıştı. Bunlardan bir tanesi ‘1971 Buhranı ve Demokrasi’dir. Bu kitapta Süleyman Demirel, bilinçli bir şekilde demokrasiyi savunmuştur. Fakat aynı Demirel’in 28 Şubat sürecinde söylem olarak demokrasi karşısında bir yer tutması da, maruz kaldığı baskıların ne gibi kırılmalar yarattığının dramatik bir örneğidir.

“Demokrasi nedir” sorusu, sorunun bütünü içinde bu konuyu ele almak gerekir. Öncelikle demokrasi bilinci, devletle toplum arasındaki karşıtlıkları içeren, kavrayan bir sorundur. Devletle toplum arasındaki karşıtlıkları kavradığınız anda, demokrasi yolunu da açmak mecburiyetinde kalırsınız. Devletle toplum arasındaki karşıtlıklar, toplumun talepleri üzerinden siyaset üretmeyi, bu da sivil toplumun gelişmesini sağlar. Bunun neticesinde ise çoğulculuğun meşruluğu ve örgütlenmesi gündeme gelir. Bu anlamda demokratik değerler, sağda kendiliğinden gelişmiştir. Teorik bir açılımla ortaya çıkmamıştır. Bu

şekilde düşünüldüğünde Türkiye’nin demokratikleşme süreci tecrübelerle gelişmiştir, yani yaşadığı olayların bir sonucudur. Aslında böyle olması da kaçınılmazdır. Çünkü hiçbir toplumda demokrasi, önce felsefi olarak öğrenilecek sonra uygulanacak bir konu değildir. Ama bir toplumda demokrasinin felsefesini yapanlar varsa, o toplumda demokrasiyi kuracak olanlar, uygulayacak olanlar da sâhip çıkanlar da var demektir.

4.9. Köylülük ve Sağ

Türkiye’nin sağının beslendiği kaynak köylülüktür. Yani Türkiye’nin köylülüğü sağını besler. Sağ siyasetin kadroları, önemli ölçüde köylü çocuklarından oluşmuştur. Biraz mahcup, çekingen, biraz geleneksel egemenlerin mevkilerinin altında kalmış, toplumsal ve ekonomik olarak aşağı tabakalardan gelen insanlardır bunlar. Hatta okudukları okullarda bunlar kendilerini aşağıdakiler olarak gören ya da toplumsal olarak baskı altında hissedenlerdir. Zaman zaman muhtemelen ya oruç tuttıklarını saklamak zorunda kalmışlardır ya da ‘Cuma’lara mahcup mahcup gitmişlerdir. 1960’larda, 1970’lerde devlete egemen olan ideolojinin sol gruplar üzerinden yansımaları onları bu mahcubiyetinin temelini oluşturmaktadır.

Türkiye’nin köylü çocuklarından beslenen bir harekettir sağ ve dolayısıyla köylük yapıyı desteklemiştir. Süleyman Demirel büyük ölçüde köylerden oy almıştır. Ama Türkiye’nin şehirleri değişmeye başladığı, köyleri harekete geçirmeye başladığı zaman, şehre gelen ikinci kuşakta sorun çıkmıştır. İkinci kuşakta ideolojik olarak sağ kaybetmeye başlayınca, 70’li yılların başında bu sefer Ecevit’le sembolleşen ve sola belli ölçüde oy veren gruplar oluşmuştur. Fakat genel çerçeve, değişmemiştir.

Sağ, Türk modernleşmesiyle özdeşleştikçe, -ki bu özdeşleşme Özal sonrası daha belirgindir- deforme olmuş da olsa köyde yaşayan geleneksel değerlerin sâhiplenicisi olarak görülmüştür. Bu bakımdan da modernleşme süreciyle sağın bütünleşmesi ve modernleşme politikalarının gerçekleştirici aktörleri olarak siyaset temsil edilmesi, Özal’dan sonra şehirli

değerlerle yeniden sağın modernleşme ekseninde bütünleşmesine imkân hazırlamıştır. Meselâ Turgut Cansever merhumun bir değer olarak görülmeye başlanması, onun mimarlık anlayışının şehirlerimize yaptığı katkının değeri, ancak bu modern anlayışla tespît edilebilecek bir şeydir. Bu bize şunu gösteriyor: Türkiye’nin geleneksel “köylü sağ”, giderek “kentli bir sağa” dönüşüyor. Bu yeni sağ, yeni değerlere dayanan yeni bir kentliliğin ifâdesidir. Bu yeni kentlilik de kendisini yeni orta sınıflar olarak ortaya koymaktadır.

Türkiye modernleştikçe, sağ ve sol kavramları da evrensel biçimde tanımlanacak bir zemine doğru kaymaktadır. Yani bugüne kadar kültürel etkenlerle ortaya çıkmış kavramların, modernleşme sürecinin ilerlemesiyle evrensel ölçeklerde yeniden sorgulanması söz konusu olacaktır. Elbette dünyada yaşanan küresel ölçekli değişimin eski kavramların tamamını nasıl alt- üst ettiğini de gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

Notlar

- 1- Suna Kili, **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, B.Ü. Yayınları., İstanbul, 1976, s. 62 - 65.
- 2- Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 18
- 3- Recep Peker, **Cumhuriyet Halk Fırkası Program, İzâhı Mevzuu Üzerinde Konferans**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası Yer Belirtilmemiş, 1933, s.1 - 21.
- 4- Peker, **a.g.e.**, 1984, s 16.
- 5- Peker, **a.g.e.**, s. 18.
- 6- Peker, **a.g.e.**, s. 18.
- 7- R. Peker, **a.g.e.**, s. 19.
- 8- Kili, **a.g.e.**, s. 81.
- 9- Peker, **a.g.e.**, s. 29.
- 10- Erich Hoffer, **Kesin inançlılar**, (çev) Erkal Günur, Tur Yayınları. 1978, s. 9 - 204.
- 11- Peker, **a.g.e.**, 1984, s. 29.
- 12- Peker, **a.g.e.**, s. 29.
- 13- Peker, **a.g.e.**, s. 34
- 14- Peker, **a.g.e.**, s. 71 - 77.
- 15- Peker, **a.g.e.**, s. 48.
- 16- Peker, **a.g.e.**, s. 49.

- 17- Peker, **a.g.e.**, s. 61.
- 18- Peker, **a.g.e.**, s. 68.
- 19- Asaf Savaş Akat, “*Ekonomi ve Demokrasi*”, **İktisat Dergisi**, Sayı, 259, 1988, s. 39.
- 20- Mehmet Eröz, “*Atatürk İnkılâpları, Türk İstiklal Harbi ve Kadro Hareketi*”, **İ.Ü. İ.F. Sosyal Siyaset Konferansları**, 31. Kitap, 1982, s. 207.
- 21- Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, Bilgi Yay., Ankara., s. 16.
- 22- **A.g.e.**, s. 33.
- 23- Aclan Sayılğan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, Hareket Yay., İst.
- 24- Eröz, **a.g.y.**, s. 120.
- 25- Aydemir, **a.g.e.**, s. 79 - 84
- 26- **A.g.e.**, s. 145.
- 27- **A.g.e.**, s. 146.
- 28- **A.g.e.**, s. 148.
- 29- Vedat Nedim, “*Sanayileşme Davası*”, **Kadro**, Sayı. 24, 1933, s. 17- 21.
- 30- Aclan Sayılğan, **SSCB ve Sultan Galiyev**, Ankara, 1966, s. 41- 42.
- 31- Alexandre Bennigsen, **Chantal Quelquejay, Sultan Galiyev Sovyet Müslümanları**, (çev) Neziha Uzel, Hür Yayıncılık., İstanbul, 1961, s 145.
- 32- Aydemir, **a.g.e.**, s. 97.
- 33- **A.g.e.**, s. 146.
- 34- Meselâ, Başbakan İnönü’nün, Kadro’da yazısı çıkar Bkz. İsmet İnönü, “*Fırkamızın Devletçilik Vafı*”, **Kadro**, Sayı. 22. 1933, s. 4-6.
- 35- İ. Tekeli, S. İlkin, “*Türkiye’de Bir Aydın Hareketi Kadro*”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 24, 1984, s. 47.
- 36- Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1967, s. 66.
- 37- Peyami Safa, “*İnkılabımızın İdeolojisi*” **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1933.
- 38- Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, Bilgi Yay., Ankara, 1978, s. 23.
- 39- A.Cerrahoğlu, “*Sosyalist Mebus Vartkes Efendi*”, **Ant Dergisi**, Ocak 1971, s. 82.
- 40- Tuncay, **a.g.e.**, s. 22.
- 41- Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, Bilgi Yay., Ankara, 1980.
- 42- Artun Uysal, “*TİP Yönetim Kurulları’nın Sınıfsal Yapısı*”, **Ant Dergisi**, Nisan 1971, s. 54-69.
- 43- İdris Küçükömer, -**Bütün Eserleri 2- “Batılaşma” Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001.
- 44- Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983.
- 45- Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- 46- **Türkiye Günlüğü**, muhtelif sayılar.

V

BÖLÜM

Toplum, Kültür ve Kimlik

Enformasyon, Toplum ve Kültür

İnsanoğlunun tarihî macerasında yeni bir sayfanın açıldığını, yeni bir çağa girildiğinden söz ediliyor. Taştan yaptığı aletlerle tabîata karşı “taş çağı”nı yaşatan insanoğlu, demiri kullanarak “demir çağı”nı, tarımı keşfederek “tarım devri”ni ve nihâyet “büyük endüstrisi”ni yarattıktan sonra da yeni bir devir, yeni bir çağ açıyor: “Enformasyon çağı”

Bu nitelendirme sebepsiz değildir. Günümüz insanı uzaya yerleştirdiği uydular vasıtasıyla haberleşiyor, bilgi naklediyor, televizyon programları yayıyor, yeni imajlar üretip bütün bunların tüketilmesini teşkilatlandırıyor, bilgi bankaları aracılığıyla kullanılmaya hazır bilgiler sunuyor. Haberleşme, iletişim, bilgi üretimi, bilgi birikimi ve bunları kullanma seviyelerinin gelişip yaygınlık kazanmasının meydana getirdiği sosyal, ekonomik, siyasî hatta psikolojik boyutlardaki değişiklikler durumu tanımlayacak yeni kavramlaştırmaları gerekli kılmaktadır.

Bu bölümde “enformasyon çağı”nın bazı özellikleri etrafında, “enformasyon”un niteliği, toplum yapısında meydana getirdiği etkiler ve farklı kültürlerin bu “çağ” içindeki konumuna, etkilenmelerine yer vermek istiyoruz.

1.1. Enformasyon ve Teknoloji

“Enformasyon çağı”, bir başka söyleyişle “bilgi toplumu” nitelendirmesi, post-endüstriyel toplumların yükseldiği, eski toplumsal organizasyon şekillerinin hızla evrileceği şeklindeki beklentiyi de kapsamaktadır.

Bu konudaki argümanlara baktığımızda “pozitivist bilim” anlayışının, tarihi gelişmeyi düz ve kesintisiz bir ilerleme olarak algılayışının yeni bir açıklamasını bulmakta güçlük çekmiyoruz.

Bu konuda söylenenler, şu noktaları tebârüz ettirmektedir: Enformasyon çağında üretimin öğeleri değişmiştir. Endüstriyel çağda geçerli olan prensipler ortadan kalkmıştır ve bilgi, üretimin temel ögesi hâline gelmiştir. Bilginin üretim prosesinde yer almasıyla hem üretim, hem de paylaşımın şekilleri değişmek zorunda kalmıştır. Hatta artık dev ağır sanayi tesisleri kurmaya gerek kalmadan, “enformatik üretim güçleri” ile kalkınmak ve refaha ulaşmak mümkün olduğu gibi, bu gelişmelerin sağlanmasıyla, sanayi toplumlarının ekonomik/politik problemleri de bertaraf edilmiş olmaktadır. Zîrâ üretim faktörlerinin bileşiminde yeni bir sentez ortaya çıktığı için emek-sermaye çatışması bir hayli gerilerde kalmaktadır. Bilginin üretim prosesine soktuğu robotların düz emeği ikame etmekte gösterdiği başarı, “kim, ne pay alacak” sorusunu ve tartışmasını geçersiz kılmaya yetmiş, yeni bir durum yaratmıştır.

Ekonomik ilişkilerde meydana gelen değişmelerin daha geniş ölçüde hissedildiği yer, toplum yapısıdır. Artık kapitalist/endüstriyel toplumların sınıf kompozisyonu alt-üst olmuş, burjuvalar ve proleterya arasındaki temel bölünme silinmeye başlamıştır. Proleteryanın yok oluşuyla birlikte bu bölünme ve buna bağlı potansiyel çatışma, hâliyle tarihe gömülmüştür. Bundan dolayı toplumdaki ideolojik ihtilâflar çözülmeye, ideolojiler yok olmaya mahkûm olmuşlardır. Kısaca enformasyon, toplumları yeni bir yapılaşmaya mecbur etmektedir.

Yukarıda özetle değindiğimiz açıklamalardaki söylemin, yeni sosyal ve ekonomik gelişmelerin bazı boyutlarını ifâde ederken, çok önemli bazı husûsları gözden kaçırarak bir nitelik taşıdığına işâret etmek istiyoruz.

Bunlardan birincisi, enformatik gelişmelerin doğrudan doğruya teknolojik gelişme seviyesine bağlı olmasıdır. Bilgi üretemeyen, teknoloji üretemeyen toplumların enformatik gelişmeleri yakalaması mümkün değildir. Teknoloji üretimi, endüstri devrimini yaşamış toplumların kontrolündedir. Bunun böyle olmasında şaşılacak bir şey olmadığı açıktır; çünkü enformatik teknoloji, elektro-mekanik endüstrilere dayalıdır. Dev bilgisayar fabrikaları, televizyon ve medya araçları üre-

ten sektörler, demir-çelik, kimya, elektronik vb. endüstrilere bağılı olarak aynı ÷lkelerde gelişmişlerdir. Bu bakımdan “enformatik çağ”ın endüstriden ve endüstriyel teknolojilerden bağımsız, ondan kopuk bir şeymiş gibi ele alınması, teknolojik gelişmenin göz ardı edilmesi gibi bir imaj oldukça yanıltıcıdır. Dolayısıyla endüstrileşme artık bir amaç olmaktan çıktı; fabrika değil, endüstriyel teknoloji değil, bilgisayar ithal edelim anlayışı bizi “bilgisayarlı geri kalmışlık” tan öteye götürmez; ayrıca bu sahadaki teknolojik eskimenin hızını da dikkatten uzak tutmamalıyız.

Enformasyon çağının sihri, sanayileşmiş toplumların bugün daha ileri teknolojiler üreten yapısında ve o yapının arkasındaki bilgi üretiminde gizlidir.

İleri teknolojiler kullanan endüstriyel toplumların yapılarında ortaya çıkan büyük değişmeler, belirtilerini endüstrileşme sürecinin geride kalmasıyla birlikte zâten göstermeye başlamıştı.

İleri teknolojiler kullanan endüstriyel toplumların yarattığı “enformasyon çağı”, Batı orijinli bir kùltürün ürünüdür. Bu teknolojilere sâhip olmadan, bu teknolojileri üretmeden bu enformasyonları kullanmak, periferi ÷lkelerde endüstrileşme-sömürgeleşme süreciyle başlayan “batılılaşma” problemini daha ileri boyutlarda yaşama ihtimâl ve tehlikesini beraberinde taşıyacaktır. “Enformatik çağın”, üretim merkezlerinde üretilen bilgiler, imajlar, aynı merkezlerin dünyayı küçülten komünikasyon kanallarıyla, kùltürel çoğulculuğa karşı “etnosentrist” bir gelişmeye dönüşmektedir.

Başlangıçta vasıfsız emeğe duyulan ihtiyaç teknolojik gelişmeyle ikame edilince, giderek azalmış teknoloji yoğun üretim süreciyle birlikte; işçi sınıfı homojen bir kitle olmaktan uzaklaşıp, heterojen bir yapıya doğru farklılaşmıştı. Daniel Bell, endüstriyel gelişme içerisinde meydana gelen kaliteli emek talebinin artmasını, “endüstrinin trajedisi” olarak görüyordu.

İşçilik statüsünde meydana gelen değişmelerin dışında, daha geniş bir alanda ekonomik yapıda ortaya çıkan değişme,

sektörel dengenin yeniden yapılaşmasıdır. Endüstriyel toplumun istihdam ve üretim yapısında “hizmet sektörü” hızla genişlemektedir.

Bu değişimler ekonomik ve politik yapının değişmesini motive ederek, çoğulcu toplumsal yapı dokusunda demokratik/katılımcılığın sosyal temellerini de yükseltmiştir. Kapitalist/ endüstriyel toplumlarda burjuvazinin siyasî ve ekonomik gücünün sınırlandırılması da bu yapıdan kaynaklanmaktadır.

İleri endüstriyel teknolojilerin kullanılmasıyla, “proleteryanın elveda” etmesi birbirleriyle alâkalı gelişmelerdir. Bu süreçte, işçi sınıfının modern orta tabakalar arasına katıldığı da söylenmektedir.

Bu noktada ideolojik/politik açıdan geçerliliğini sürdürmekle birlikte, ahlâkî olarak kendisini daha şiddetlice hissettiren stratejik bir soru vardır: Piyasada ekonomik aktörlerin, üreticiler ve tüketiciler; üretim ve hizmet prosesinde, yönetenler ve yönetilenler vb. şekillerde ortaya çıkan fonksiyonel bölünmelerde burjuvazinin yeri neresidir? Yani ileri endüstriyel toplumlarda görülen çağdaş ilişkiler içerisinde; fonksiyonel yapılarla, statüler arasındaki ilişkilerde, yönetme fonksiyonunu da kaybeden -yoksa J. Burnham yanlışı mı tespît ediyor, böyle bir şey yok mu, menecerler devrim yapmadı mı?- burjuvazinin sosyal statüsünü muhâfaza etmesi ne kadar mümkündür? Profesyonel yöneticilerin yürüttüğü “mega korparasyon”lardaki yeni ilişkiler, proleteryanı olduğu gibi burjuvaziye de kapı dışarı ettiğine göre, ahlâkî olarak; fonksiyonsuzlaşmış bu statü grubunun varoluşunun muhâfazası ciddî bir problemidir.

Bu nokta enformatik çağda, toplumdaki yeni ilişkileri belirlemede, sosyal çerçevedeki egemenlik ilişkilerini göz ardı etmenin, eleştirel bakış sâhibi olmadan anlamının güçlüğüne de ortaya koymaktadır. Enformasyon çağı, bizleri bu yönde enforme ediyorsa, bu egemenlik ilişkilerinin yansımaları ve ideolojik körlüğü görmek zorundayız. Yoksa toplumsal alandaki demokratikleştirici dinamizmi, çoğulculaşmayı ve özgürleşmeyi anlamamız da mümkün olmaz. Tamamen ters yönde

“enforme edilen”, yönlendirilen, özgürleşemeyen bir konumda kalırız.

1.2. Enformasyon ve Kültür

Burada meselenin diğer bir yönü karşımıza çıkmaktadır: Enformasyon çağında kültürel kimlikler ve kültürlerin yaşama hakkı.

Bilindiği gibi çağdaş antropologlar kültürlerin görelî bütünlükler ve değerler olduğunu vurgulamaktadırlar. Yani bir kültürün, başka kültürlerden daha kıymetli veya kıymetsiz olduğu iddiâsı, “değer” yüklü bir nitelendirmedir; ne bilimsel ne de ahlâkîdir. Başka bir ifâdeyle, bütün kültürlerin yaşama hakkı vardır ve bundan meşrû bir şey olamaz.

Bu fırtınada ayakta kalmanın yolu veya yolları nasıl bulunur? Çevrenin kirlenmesine karşı oluşan tepki, kültürel çevrenin kirlenmesine karşı da oluşur mu? Bu soruların cevabını, bu çağın içinde yaşayanlar verecektir. Fakat bu çağın da diğer çağlar kadar problemlî, hatta periferi kültürler için hayatî problemler taşıdığını görmezden gelmeye kimsenin hakkı yoktur. Çünkü insanlar kültürleri içinde insandırırlar.

1.3. Bir Kültürün Kendini Geliştirerek Üretememesi: Arabesk

Arabesk üzerine 1970’lerden bu yana çeşitli şeyler yazıldı ve söylendi. Konu değişik yönleriyle, çeşitli ilgi sahalarına göre, farklı boyutları vurgulanarak tartışılmalıydı.

Başlangıçta meselenin hep müzikle sınırlı bir olgu olduğu üzerinde duruldu. Hatta bugün bile arabesk tartışmalarında, müzik yine ana temayı oluşturmaktadır. Bu sebepsiz değil. Çünkü arabesk, öncelikle bir müzik olgusu olarak tezahür etti veya ancak müzikte fark edilebildi. Şimdilerde meselenin münhasıran müzikle sınırlı olmadığı ve müzik de dâhil bütün tezahürlerinin başka bir çerçevede ele alınması yaklaşımı daha çok benimseniyor.

Arabesk olgusunu gerektiğinde muhtelif tezahürleriyle örneklendirerek, ama problematik olarak sosyal yapının kurulan ve dağılan, sonra yeniden kurulan ilişkileri çerçevesinde;

kültürün ve tarihin kendini üretme süreci içerisinde ele almamız.

Arabeski tarif etmek kolay değil. Başlangıçta terimin soyut ve girift bir anlatım tarzını ifâde etmek üzere, süsleme sanatında kullanıldığı biliniyor. Fakat bugünkü muhtevâsıyla, bu anlamıyla bir bağının kaldığı söylenemez. Kavram, uğradığı anlam kaymasıyla birlikte, bilhassa belli bir müzik tarzını “Arapvari” nitelendirme esâsında kullanılmaktadır. Gerçekten arabesk, Arapvari midir?

Her tarihî-kültürel varlığın içerisinde muhtelif unsurlar, kültürel varlıklar, renkler ve çeşitlilikler yer alır. Yeryüzünde kültürel etkilenmeye mâruz kalmamış, hâlen avcı/toplayıcı kabile düzenini yaşayan çok az sayıda topluluk dışında, “saf” veya “Türk Dil Kurumcular”ın zannettiği gibi ne “arı kültür” ne de “arı dil” vardır. Bu olsa olsa ya masum bir yanlış, bilgisizlik veya “ırkçı” bir kültür anlayışını, “farkına varmadan” benimsemek anlamına gelir.

Türk kültürü de bütün kültürler gibi, belki onların bazılarında çok daha fazla, başka kültürlerle karşılaşmış, onlardan çeşitli unsurlar almış, onlara bazı şeyler vermiştir. Bu karşılaşmalar toplumların tarihini oluşturur. Bizim toplumumuzun tarihî macerası içinde büyük kültür değişimleri yaşanmıştır. Bu değişimler içerisinde Anadolu’ya gelişle başlayan süreç, başlı başına bir kültür zenginliği olan Anadolu’nun, birikimiyle yoğun bir teması gerektiriyordu. O hâlde Türk kültürü denilen birikim içerisine bu unsurlardan birçok şey katılmıştır. Türk topluluklarının Araplar’la teması, din değiştirmeleri gibi büyük kültür değişmesi, Anadolu’ya yerleşmeden önceye rastlar. Göçebe/atlı toplumlar, artık bir imparatorluk hâline gelen, İslâm toplumlarının yerleşik kurumları ve kültürleri ile temas ederken Türkler’in bu kültürel/sosyal kurumları benimsemeleri sâdece dış bir temas değil, aynı zamanda bu sosyal-kültürel kurumların dinleşmiş bir nitelik kazanmış olmasından dolayı içten bir ilişki şeklinde, bir inancın gerekli şartlarının benimsenmesi gibi olur.

Burada söylemek istediğimiz, Türk kültürel birikimi içerisinde, Arap, Fars kültürlerinin unsurları farklı tarihî formasyonların karşılaşması ve bir din değişimi sürecine tekabül ettiği için, oldukça şümüllü bir yer tuttuğu husûsudur.

Fakat bu birikim içerisinde Arap, Fars, Eski Anadolu kültürlerinin çeşitli şekillerde, bol miktarda öğeleri bulunmasına rağmen, hâlen - veya o zamanlar - bir Türk topluluğu veya Arap olmayan, Fars olmayan, Hitit vb. olmayan bir toplum varsa, Selçuklu, Osmanlı, Türkiye varsa, burada farklı bir olguyla açıklanması gereken bir durumla karşı karşıyayız demektir. Bugün Türk toplumu denen sosyal varlık, birçok tarihî-kültürel mîrâstan, kalıttan veya etkiden beslenerek aldığı unsurları, kendisinde olanları hep yeniden üreterek, tarihî macerasını yaratmış, gelişmesinin imkânlarını zenginleştirmiştir. Bu toplumsal varlığın, kendini geliştirme dinamiği veya üretme tarzı, başka toplumlardan farklılaşmasının da kaynağıdır. Bu olmasaydı diğerlerine karışıp, bugün kaybolmuş “tarihî kavimler” arasında anılırdı.

Yeniden sorumuza dönersek, arabesk Arapvarî midir? Türk kültürü/müziği içerisinde Arap öğeler her zaman olageldiğine göre, burada bazılarının yaptığı gibi, Münir Nureddin de şu öğeleri kullanıyordu, daha eskiler de kullanıyordu; şimdikiiler kullanınca mı arabesk oluyor? demenin anlamsızlığı anlaşılıyor. Bütün bu kullanılan şeyler, tek tek öğelerdir; fakat bütünde ne klâsikler, ne de neoklâsikler Arapvaridir. O hâlde Arapvarî nitelendirmesi sınırlı da olsa doğru bir nitelendirme; sınırlı da olsa diyoruz, çünkü müzikte Arap öğeler çok kaba şekliyle ön plâna çıkmaktadır. Yani arabesk müzikçiler, kendi kültürel birikimlerini devam ettirmek bir tarafa, var olanın da gerisinde, Araplar’la ilk temas eden müzisyenlerin de gerisinde bir yere düşmektedirler.

Neden böyle oluyor sorusunu sormadan önce bu adamlar kimdir, neyin müziğini yapıyorlar diye sormak doğru olacaktır.

1950 sonrası, Türkiye’nin hızlı sosyal/kültürel değişmeler yaşadığı yıllardır. Sosyal kültürel değişme dinamiği mekân se-

viyesinde şehirlere; grup seviyesinde, bürokrasiden sivil gruplara; egemenlik ilişki tarzı esâsında ise siyasetten iktisada doğru değişme eğilimi içerisindedir.

Bu eğilimler iç içe büyük sarsıntılar yaratarak gerçekleşmektedir. O zamana kadar tarım alanları üzerinde yoğunlaşmış nüfûs, şehirlere akar. Şehirler yeni gelen insanların taleplerini karşılamaktan uzaktır. Onlara karşı kapalı sosyal çerçevesini muhâfaza etmek için direnir. Bir müddet sonra hem o çerçeve kırılır, hem şehirler başkalaşmaya başlar. Şimdilerde her biri bir semt adı alan “tepeler” 1950’lerde gerçekten boş tepelerdir; çoğu ekilip biçilmeyen hazine topraklarıdır.

Geleneksel olan, sâdece şehir bölgelerinde değil, bütün sosyal sistem bazında kendisini yeniden geliştirerek üretmenin imkânını kaybetmiştir. Yani geleneksel kültürüne sığınan bu insanlar, bu kültürün, beşerî zenginliğinin, anlamlar dünyasının kaybolmasıyla, yozlaşmasıyla, folklorik bir değere indirgenmesiyle iç içe yaşamaktadırlar.

Bu yeni mekânlar, klâsik şehirleri değiştiren bu yeni doku içerisinde yer alan toplum gruplarının özellikleri nelerdir? Bu insanlar şehirlere işçi olmak için veya bir meslek sâhibi olmak için gelmişlerdir. Bu insanların talepleriyle; şehirlerin bu talepleri şehirselleşmeler esâsında karşılaması mümkün olamamıştır. Hâlâ 20. yüzyılın son çeyreğinde “endüstri toplumu” hâline dönüşmemiş, köylülüğün sosyal fonksiyonlarının ağır bastığı bu toplumda şehre gelen insanlar şehirselleşmelerle bütünleşemeyince, sosyal sistem yeni fonksiyonlar yaratıp bu insanları şehirde tutmaya başlamıştır. Bir başka söyleyişle, bu insanların yaşama çabaları şehrin bütün özelliklerini etkileyecek, hatta bütün toplumu etkileyecek yeni bir hayat tarzı üretmiştir.

Bu insanların kültürel özellikleri, yani münhasıran, değerler, inançlar ve zihniyet yapıları gelenekseldir. Bu geleneksellik onların tutunmaya, sığınmaya çalıştığı bir anlamlar dünyasıdır. Kurulan her yeni semtte, caminin de gecekondularla birlikte yükselmesi bunun basit bir örneğidir.

Fakat bu gelenekseli, yeni sosyal durum içerisinde sürdürmek mümkün müdür veya ne kadar mümkündür? Mümkün olabilir, şöyle ki, yakın geleneksel yapının daha genişletilmiş bir biçimde dönüşümü, endüstriyel gelişimin sosyo-kültürel yapısı içine emilerek yeniden üretilmesi şeklinde. Fakat bu gerçekleşmemiştir. O hâlde geleneksel, sâdece şehir bölgelerinde değil, bütün sosyal sistem bazında kendisini yeniden geliştirerek üretmenin imkânını kaybetmiştir. Yani geleneksel kültürüne sığınan bu insanlar, bu kültürün, beşerî zenginliğinin, anlamlar dünyasının kaybolmasıyla, yozlaşmasıyla, folklorik bir değere indirgenmesiyle iç içe yaşamaktadır.

Sâdece şehrin yeni unsurları mı? Hayır, sosyal sistem kendini aşma dinamiğine sâhip olmadığı için, yeni kültürel zenginlik üretmediği için bu, bütün toplumun yaşadığı bir özellik olmaktadır.

Endüstriyel gelişmeyi başaracak bir burjuva sınıfına sâhip olmayan Türkiye'nin geleneksel egemenlik zümresi bürokrasinin, hem burjuva yaratma, hem kültür yaratma tekeline sâhip olma arzusu, "aydınlar"ın bu bürokratik zihniyetin ufuksuzluğu, yalınkathlığını kıramayışı, düpedüz bir Batı taklitçiliğine, yani kendi kültür mîrâsını dönüştürerek yeni kültürel zenginliklere ulaşma yolunun tıkanmasına, öbür yandan da devletçi burjuvazi diyebileceğimiz "burjuva sınıfı"nın endüstriyel kalkınmayı becerme dinamizmine hep uzak olduğu bir duruma yol açtı.

Bu gelişmelerin neticesinde devlet büyük ölçüde gelişmesinin önünü tıkadığı halk kültürüne, folklorik olarak övgü yağdırırken, aydınlarda popülist eğilimler bir "ideolojik" nitelik kazandı.

Devlet-halk ve aydınlar arasındaki ilişkinin, pre-endüstriyel düzendeki egemenlik ilişkisini muhâfaza etmeğe yönelik bürokratik gelenek, ne Türkiye'yi sanayileştirebildi, ne de yeni bir kültür yaratabildi. Bu yaratılamayan kültürün yerini, yozlaşmış, kendini geliştirme imkânlarını kaybetmiş bir kültür aldı: Arabesk.

Beş yıldızlı otellerde milyonların harcandığı düğünlerde, törenlerde arabesk şarkılarla dans eden “burjuvazi” hangi kültürel özelliklere sâhipse, Kültür Bakanlığı’nın “devlet arabeski” de aynı özelliklere sâhiptir.

Bileğinde el çantası, boynunda altın kolyesi, hafif göbekli ve hafif sakallı, parıltılı elbiseler içindeki “köşe dönücü”, mercedes arabasında “bitirdiği işleri” özel sektör arabeski dinleyerek, keyifle hatırlarken, falanca bakanlıkta özel bir şirketin işlerini takip eden memur veya özel bir şirketle bağlantısı sayesinde şirketine iş koparmaya çalışan, bunun için de bürokratik seviyelerde iyi ilişkiler kurmaya çabalayan; moda terminolojiyi, okuduğu bir gazeteden veya dinlediği birisinden kaptığı hâliyle kullanıp, bilgili imajını vermeğe çalışan görgüsüz açık göz, bilgi mi, hüner mi satıyor dersiniz?

Bütün bu çarpık örnekler yaygınlaşırken, davranış boyutunda açığa çıkarken, nasıl bir insan tipi ile karşı karşıya olduğumuzu az çok tanımlamış gibiyiz: Bu kişilik düzeyinde birey, davranış hürriyetine sâhip olmaktan uzak, otoriteryan, hatta otoritelere âdetâ yok olacak kadar bağlı, kendine eziyet etme gösterisinde mazoşist bir insan tipidir. Aynı zamanda bencil ve fırsatçı.

Arabesk, belki adı yanlış konmuş -hele müzikle sınırlı olmadığı düşünülünce- bir olgudur. Toplumun kendini geliştiremediği, var olan kültürü dâhi yeniden üretemediği bir beşerî seviye düşüklüğüdür.

Arabesk, Türk toplum yapısının geçirdiği değişimle yakından ilgilidir. Fakat bir “gecekondu” kültürü değildir. Her kültür kendi inançları, değerleri ve doğrultularına sâhiptir. Bunların en fazla yoğunluk kazandığı öğeler, “kültür odağıdır”. Kültürler değişirken, bu odak topluma yeni bütünsellikler katacak fonksiyonlar görür. Fakat kültür odağımızdaki değişme; kültürün kendini aşma gücünü kaybetmesine ve bütünselliğinin parçalanmasına yol açar. Kültür ithali mümkün olsaydı, Türkiye batılılaşır ve bugün “arabesk” diye bir şey tartışılmazdı. Devletçi “batılılaşma” çabaları Türkiye’nin hem emperyalist

sisteme kaymasına, hem de kùltürün kendi dinamizmini kaybetmesine yol açmış, “kùltür odağını” yok etmiştir. Bu yüzden de “arabesk olgu” sâdece “gecekondu” bölgeleriyle sınırlı değil, bütün toplumsal sistemde ortaya çıkan “necro social”* bir olgudur.

* “necro social” tabirini dostum, meslektaşım Prof. Dr. Kadir Cangızbay’dan ödünç aldığımı belirtmeliyim.

2

Tarih ve Toplum

Etnisite ve Millî Kimlik

Millî kimlik sorunlarını ele almak oldukça zor bir işe girişmek demektir. Bunun birkaç probleme işâret etmek anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, toplumda var olan önyargıları kırarak meselenin esâsına nüfuz etmekle ilgilidir. İkincisi, millî kimlikle, etnisite, ırk ayrımcılığı veya ırkçılık gibi kavramları birbirinden ayırt edebilecek zihnî zeminin, çoğu kere az gelişmiş olması veya düşünce bulanıklığıyla malûl olmasıyla ilgilidir. Üçüncüsü ise, içinde bulunduğumuz toplumsal ilişkilerimizi meşrûlaştırma ve rasyonelleştirme aracı olarak işleyen ideolojik perspektiflerin içerisinden bir seçim yaparak, meseleye hazır kalıplarla bakma alışkanlığından kurtulmanın zorluğuyla ilgilidir. Çoğu kere bu üç husûs birbirine karışmış ve birlikte karşımıza çıkar.

Sorunun anlaşılabilmesi için öncelikle ele alınan zeminin teorik olarak tanımlanması gerekmektedir. Yani, önce millî kimliklerin, etnisitelerin ve benzeri yapıların nasıl bir zeminde oluştuğunu, inşâ süreçlerini kavramsal olarak ortaya koymak mecbûriyeti vardır. Böyle bir hareket noktası, ele aldığımız konunun, var olan engellere takılmadan, objektif olarak ortaya konmasına imkân vereceği gibi, soyut konuların tartışılmasında karşılaşılan zorlukların aşılması için de katkı yapabilir.

2.1. Tarih ve Toplum

Toplum dediğimiz zaman çoğu kere, herhangi bir insanın anladığı düzeyde bir varlıktan söz ettiğimiz sanılır. Sosyal bilimler eğitimi görmemiş insanlar açısından toplum kavramı, çoğu kere sokaktaki insanın kastettiği ile özdeş bir anlama gelebilir. Bununla birlikte biliyoruz ki, toplum, halk, yani belli bir coğrafyada yaşayan insanların toplamı veya belli sınırlar içerisindeki insan kümesiyle sınırlı bir kavram değildir. Bura-

da toplum kavramının, toplanmak, toplu yaşamak gibi yanıltıcı çağrışımlarının bu yanlış anlamaya yol açmasını, sokaktaki insan için normal görebiliriz. Aydınlar arasında ve özellikle sosyal bilimler eğitimi almış aydınlar arasında, kavramın bu düzeyde ele alınmasının, meselenin daha baştan kavramasını engelleyen veya yanlış anlamaları besleyen bir tutum olduğunu hemen ifâde etmek gerekir.

Bir liberalle tartışırken onun şöyle bir ifâde kullandığını duyarsanız hiç şaşkırmamanız gerekir, çünkü o da rastgele bir insan gibi bir toplum anlayışından hareket ederek böyle bir cümleyi kullanmaktadır: ‘Toplum diye bir şey yoktur, sizin toplum dediğiniz şey bireylerin toplamından ibârettir, dolaşısıyla gerçek olan toplum değil bireydir’. İlk bakışta düz bir mantıkla, yukarıda söylediğimiz anlamdaki ‘toplum’ algısıyla tutarlı olan bir ifâdedir. Bu tanım ne sosyal bilimlerde kullandığımız anlamda ‘toplum’u yansıtan bir ifâdedir, ne de gerçeği yansıtan bir anlayıştır.

Toplumdaki söz ederken, bizim ünlü Fransız düşünürü Gurvich’in¹ bahsettiği gibi, sâdece görünür boyutlarıyla değil, derinlemesine katlarıyla bir varlıktan söz ettiğimizi açıklamamız gerekir. Bu bakımdan toplum derken içerisinde farklılaşmış insan gruplarını, sınıfları, tabakaları yani, muhtelif beşerî varlık alanlarını barındıran bir ilişkiler sisteminden bahsettiğimiz gibi -ki toplumun görünen yüzüdür bu- aynı zamanda kurumlardan oluşan bir başka boyutundan da bahsetmek mecbûriyetindeyiz. Toplumun kurumsal boyutu yukarıda işâret ettiğimiz liberal yanılgının da ortaya çıktığı yerlerden birisidir. Çünkü ilk bakışta görülmeyen, insanlar gibi sokaklarda, fabrikalarda, işyerlerinde, eğlence yerlerinde, bakıldığı zaman fark edilmeyen toplumun derinlemesine katlarını oluşturan bu kurumsal yapılardır. Bunları din, hukuk, ahlâk vb çeşitli soyut ilkeler içeren kısmî yapıları kapsadığı gibi, daha somut örgütlenme modellerine tekabül edenlerinin de bulunduğunu ayrıca açıklamaya gerek yoktur. Devlet, âile vb. diğer somut örgütlenmiş kısmî yapıları gösteren örnekler olarak hatırlanabilir.

Toplum dediğimiz varlığın, herhangi bir yere bakıldığında kesinlikle görülemeyecek, daha derinlemesine katları da vardır ki, bunlar bizim yukarıda ifâde etmeye çalıştığımız toplumun diğer kısımlarını da rastgele insanlar topluluğu olmaktan çıkaran, kurumları birbirinden soyutlanmış, sâdece ‘bitişiklik ilişkisi’ çerçevesinde var olan kısmî yapılar olmaktan uzaklaştıran, dolayısı ile bunların hepsi arasında anlamlı ilişkiler kurulmasına vesile olan, soyut bir varlık alanı olarak ‘değerler sistemi’dir. İşte toplum dediğimiz zaman bizim bahsettiğimiz varlık alanı soyuttan somuta doğru iç içe geçmiş, örgütlenmiş, farklı katlardan oluşan bir sistemdir.

Böyle bir yapının nasıl meydana geldiği, nasıl oluştuğu temel bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır... Ya da böyle bir yapıyı kim inşâ etmiştir?

Toplum tarihî bir varlıktır, hatta daha doğru bir ifâde kullanırsak tarihî bir inşâ sürecidir. Yukarıda işâret ettiğimiz toplumsallığın derinlemesine katlarından oluşan yapıların her biri ve onların oluşturduğu bütünsellik, ancak tarih tarafından üretilir. Burada bizim tarihe bakış açımız dikkat edilirse dünde kalan şeylerle ilgili bir bakış açısı değildir. Yani dünde ne olup bittiği ile ilgilenen tarihçilerin bakış açısı ile, tarihî yapıların bugün içerisindeki devamını irdeleyen, yani sosyal bilimlerin bakış açısı farklı iki olguyu kendilerine konu hâline getirmiş olan yaklaşımları ifâde etmektedir.

Sosyal bilimciler için tarih sâdece dünde kalanlardan ibâret olsa idi, çoğu zaman ihmâl edilebilir bir analiz aracı olarak kabûl edilirdi. O zaman sâdece tarihçilere bırakılabilirdi. Fakat, bugün de yaşayan yapıların içerisinde bir çok şeyin kökleri, etkileri, nedenleri hâlâ dünle bağlantılı ise, ortada dünde değil bugünde yaşayan bir şey varsa, ona bakışımız farklı olacaktır.

Toplum dediğimiz varlığın tarihî bir inşâ süreci olması ve bu inşâ sürecinin tarihî birikimin katkılarıyla, bugün de devam etmesi tarih ve toplum arasındaki sürekliliği görmemiz için vurgulanması gereken bir husûstur.²

Bu çerçevede millî kimlik sorununu ele alırken, temel bir eksen olarak tarihîliğin altını çizmek mecbûriyetindeyiz. Belki de, esâs bahsetmemiz gereken şeyi şöyle ifâde edebiliriz: Millî kimliklerin oluşumunun temel parametrelerinden birisi tarihtir; dolayısıyla her bir tarihin, her bir medeniyetin ve kültürün yaşadığı birikimin, millî kültürlerin oluşumunu belirleyen faktörlere, kendi tarihîlikleri içerisinde katkıları da farklılık arz edecektir. Burada söylemek istediklerimizi daha da somutlaştırmak için, şu örneklerden bahsedilebilir. Millet, milliyetçilik, yurttaşlık gibi konuları ele alanların sıkça üzerinde durdukları "...dil, din, soy vb. birliği" gibi ifâdeler hem toplumsal gerçekliği, birtakım şeylerin toplamı olarak algılama yanlısını sürdüren ifâdelerdir; hem de bu faktörlerin bütün tarihî farklılıklarda -belki de sâdece tarihîlik kavramı bunu ifâde etmeye yeter- aynı şekilde yer aldığını iddiâ edecek kadar da tarih dışıdır.

Bu yüzden millî kimliklerin ortaya çıkmasını ve milletlerin gelişmesini herhangi bir tarihi -ki genellikle yapılan belli bir Batı ülkesini model alarak üretilmektedir- esâs alarak, bütün tarihlere ve bütün millî kimliklerin oluşumuna yansıtmak, başka tarihlerin anlaşılmasını örten, onun görülmesini engelleyen bir yaklaşımı ifâde ettiği gibi, esâsen bütün dünyanın Batı modelinde "hayâlî olarak yeniden inşâ edilmesi" gibi oryantalist bir yanlılığı da gündeme taşımaktadır.

Millî kimliklerin oluşumunu, tarihin yarattığı kültür ve medeniyet birikiminin taşıyıcısı olan, yukarıdaki anlamıyla toplumsal özneye araştırabiliriz. Bu toplumsal özneyi oluşturan unsurlar ne kadar iyi anlaşılabilir ve ortaya konabilirse, millî kimlikler hakkında o kadar sağlıklı bir düşünceye ulaşılabilir.

2.2. Kültür, Medeniyet ve Millî Kimlik

Toplumların tarihî birikimlerinin oluşturduğu iki önemli zemin vardır. Bunlardan ilki, toplumun tarihî birikiminin dışı yansıyan somutlaşmış örnekleri olarak medeniyetler; ikincisi ise, toplumun kendi içsel tutumlarını, davranış kalıplarını oluşturan kültürel yapılardır.

Şüphesiz uygarlıklar ve kültürler birlikte dönüşürler ve onları çoğu zaman bütünün farklı yüzleri olarak görmek mümkündür. Yalnız, bütün kültürlerin medeniyet yaratamadığı söylenebileceği için, bunları aynı şeyler olarak görmenin de doğru olmadığını belirtmek gerekir. Daha açıklayıcı bir ifâdeyle, insanlar içinde doğup büyüdüğü topluma, toplumsal kurumlar içerisindeki rol ve statüleriyle bağlanırlar. İnsanları birer şahsiyet hâline getiren şey onların ferdiyetlerinden getirdikleri özelliklerle, bu toplumsallıklarından kazandıklarıdır. İnsanların kendi sosyaliteleri bağlamında edindikleri varlık ise onların sosyal kimliğidir.

İnsanlar birey olarak sosyalleşme sürecinde bu kimliği sâhiplenirken, bu kimliğin tarihî olarak medeniyet ve kültürel zenginliğin içerisinde üretilmiş yani, tarihî olarak biricik hâle dönüştürülmüş bir millî kimlik olduğunu çoğu kere bilinçli bir şekilde fark etmezler. Bunu fark etmeleri için ancak başka tarihî ve kültürel varlıkların karşısındaki farklılıklarını ayırt etmeleri gerekir.

Bu süreç yani, medeniyet ve kültürün tarihî olarak çeşitli etnisite, topluluk, alt kültür gibi insan gruplarının üzerinde inşâ ettiği ortak paydalar, onların millî kimliklerini oluşturur. Dolayısıyla millî kimlik, herhangi bir etnisitenin içinde değil, etnisitelerin aşıldığı yerde ortaya çıkar. Bir başka söyleyişle, millî kimlik bir dinî grubun, bir etnik grubun, soy grubunun ya da bir dil grubunun kimliği değil, onları aşan, onları dönüştüren ve onlara ortak payda veya ortak bir zemin oluşturan tarihî kültürel yapıdır. Çünkü bu ortak yapı birlikte üretilmiş medeniyetin ve kültürel zenginliğin yarattığı bir sentezdir.

Millî kimlik ve etnisite tartışmalarına katılanların ya da benzeri konuları ele alanların toplum ve tarih arasındaki ilişkileri yeterince kavrama sorunuyla karşı karşıya bulunanların, medeniyetlerin ve kültürlerin oluşumunu dikkate almadan yaptıkları, indirgemeci ya da toplamacı yaklaşımlarının, millî kimlik sorununu anlamada güçlüklerle karşılaşacağı açıktır.

İmparatorlukların medeniyet aşamasına geçen bazı toplumlar tarafından kurulduğu; medeniyet ve kültür birikimini

zenginleştirecek imkânlar yarattığı bilinen bir husûstur. Hele büyük imparatorluklar kurmuş medeniyetlerin, bu imparatorluk yapılarının imkânlarından çok geniş ölçüde istifâde ederek, kendi toplumsal ve tarihî yapılarını kültürel zenginliğe kavuşturduğunu tartışmaya bile gerek yoktur sanırım. Bu bağlamda biz Türkler millî kimlik meselesini ele alırken, kendi tarihîliğimizin imkânlarını gözardı edip Alman ya da Fransız tarihî örneklerine takılıp kaldığımızda bir çok şeyi göremeyiz. Kendi medeniyet coğrafyamızda oluşan, bizim yarattığımız en büyük siyasî medeniyet eseri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun mîrâsının, sâdece bir mîrâs olmadığını, aynı zamanda bizim millî kimliğimizi biçimlendiren, onun inşâ sürecinin önemli bir aşamasını oluşturduğunu dikkatten sildiğimiz anda, bu coğrafyada olan hiçbir şeyi doğru dürüst anlama şansımız kalmaz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, bizim tarihimiz açısından birçok anlamından söz edebiliriz. Zenginlik katıcı çok çeşitli boyutlarından bahsedebiliriz. Fakat bunlardan bir tanesi, belki de en önemlilerinden birisi, bizim millî kimliğimizin oluşumuna yaptığı katkıdır. Bu sürecin bizi milletleşme sürecine taşıyan en önemli husûsiyetlerini tespît etmek istersek, bunlardan birinci olarak üzerinde durulması gereken husûs imparatorluk coğrafyasında yaşayan Türk orijinli veya akraba halkların ortak bir medeniyet ve kültür çerçevesi içerisinde, bir siyasî kültürden başlayarak dinî alandan, estetik alana kadar uzanan geniş bir kültürel zemin oluşturmalarıdır.

İkincisi, imparatorluk coğrafyasında yaşayan bu toplulukların, eski siyasî örgütlenme modellerini yani, millet öncesi kabilevî, kandaş, göçebe, savaşçı topluluk yapılarını tasfiye ederek, bunların yerine inşâ edilen medeniyet kriterlerine göre oluşan ileri bir toplumsal formasyona taşınmış olmasıdır.

Üçüncü bir faktör ise, İslâm'ın kültürel bir inanç sistemi olarak dar, cemaatsel ya da tribal, feodal yorumları yerine, imparatorluk kültürüyle yorumlanıp evrenselliğinin âdetâ yeniden inşâ edilmesidir.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde etnik, akraba halkların bir millet hâline dönüşmeleri, onların kendi etnisitelerini aşan

millî bir kimliğe sâhip olmalarının temel dinamiklerini, imparatorluk yaratmış bir medeniyetin, imparatorluk içerisinde şekillenen bir kültürün içerisinde aramalıyız. Bunu kaçırıp, gözden uzak tuttuğumuz zaman Sait Halim Paşa’nın³ işaret ettiği gibi, tarihi boşuna yaşanmış bir şey hâline getiririz ki, biz öyle yapmaya çalıştığımızda da tarih ve toplum arasındaki dinamik ilişki, bizi tarihin dışına itmekten geri kalmaz.

2.3. Irk, Etnisite, Millî Kimlik

Türkiye’de yoğun olarak tartışılan millî kimlikle ilgili konuların, daha çok etnik ayrımcılık veya ırkçılığa varan bakış açılarıyla ele alındığını görmek; ülkemizde yaşayan önemli bir kısım insanın, bu konuda kendi medeniyet birikimimizden ve tarih bilincinden uzak bir anlayışa kaydıklarını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Türk milleti bu etnisitelerden birisi değildir, herhangi bir etnisiteye indirgenecek bir varlık değildir, millî kimlik herhangi bir etnisitenin kimliği ile özdeş değildir. Millî kimlik bu etnisitelerin aşıldığı yerde ortaya çıkar. Onların üzerinde bir yapıdır. Bu bin yıllık sentezi yok sayarak milleti etnisiteye indirerseniz, orada tarih dışı bir zeminde ırkçılığa kayarsınız. O bakımdan bu tür yaklaşımları ırkçılığa referans yapan anlayışların, gerek etnik hassasiyetlerinden dolayı, gerekse bunlara simetrik anlayışlardan dolayı bu görüşlere sapan anlayışların, bin yıllık geleneğe aykırı olduğu gibi, tarihî ve toplumsal formasyonun inşâ edici süreçlerine de yabancı olduklarını ifâde etmek gerekir. Bu tür bilim dışı anlayışlar olsa olsa ırkçılığın, ayrımcılığın hortlamasına toplumsal hastalıkların artmasına yol açan akımlar olarak ele alınabilir.

Aslında toplum, gerçeği nasıl algıladığını, toplumsal hafızada yaşanan olayların nasıl tezahür ettiğini, onlara geliştirdiği cevaplarla, davranışlarla ortaya koymaktadır. Son 20 yılda Türkiye’de etnik ayrılıkçılığa dayanan terör, ırkçılığa dayalı bir millî kimlik anlayışını kurmanın maliyetinin ağırlığını gösteren oldukça öğretici örneklerle doludur.

Türkiye’de yaşayan Türkler’le akraba etnisitelerin -ki, bunlar arasında Kürtlerin bu akrabalığının bilinen sınırlarını

bin yıllık bir ortak geçmişı inşâ eden medeniyete ve kùltürel zenginliğe yukarıda işâret ettik- ayrımcılıktan ırkçılığa varan yaklaşımlarla bir yere sürüklenemeyeceğı, bu kùltürün yarattığı sağduyuyla ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kùrtler'in bir çok bakımdan daha önceki tarihlerinde de Türklerle aynı akrabalık ilişkilerinden geldiğine itiraz edilse de, bu bin yıllık dönemde yaşadıkları ve inşâ edilen yapılar içinde bir etnik topluluk olarak Kùrtler'i eski Mezopotamya halklarından daha çok Anadolu'daki Türk akrabalarına yaklaştırmıştır fikrine yapılacak itirazların, çok fazla bir şey ifâde ettiğini söylemek anlamlı olmayacaktır.

Bu bakımdan son 20 yılda yaşanan şiddet olaylarına rağmen halkın ortaya koyduğu sağduyulu tavrı, toplumumuzun uygarlık ve kùltürünün ne kadar dinamik olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz.

Bu tecrübelerin ışığında, bugün millî kimliklerin ve milletlerin etnik topluluklarla özdeşleştirilemeyeceğini gösteren önemli süreçlerin hâlâ toplumsal olarak fonksiyonel olduğunu tespît edebiliriz. Bir toplumun kendisini yenilemesi için kullandığı, işlerlik kazandırdığı toplumsal yeniden üretim süreçlerinin nasıl işlediğine baktığımız zaman, meseleyi daha iyi anlayabiliriz.

Bunlardan birisi, toplumun ekonomik olarak kendisini sürdürmek için oluşturduğu üretim, tüketim, dağıtım gibi faâliyetlerin işleyişinde herhangi bir etnik ayrımcılığı çağrıştıran değerin, toplumsal sistemde yer tutup tutmamasıdır. Bir başka ifâdeyle bir toplumda ekonomik yeniden üretim sürecinde etnik ayrımcılık dışı faktörler esâs itibârıyla, ekonomik ve toplumsal kriterler geçerli ise, burada toplumdaki ekonomik bütünleşme etnik kimliklerin üzerinde bir millî kimliği inşâ etmeye devam etmektedir diyebiliriz.

İkinci husûs, toplumun kendisini biyolojik ve toplumsal olarak üretmesi sürecidir. Bir toplumda âilelerin kuruluşunda, eş seçiminde, etnik hassasiyet bir değer hâline gelmemişse, diğer toplumsal kriterler fonksiyonel durumda ise ve geçerli ise orada etnik kimlikler 'millî kimliğin' gerisinde, altında bir yer-

lerdedirler. Bunun anlamı da toplumsal yeniden üretim millî kimliğin sürdürülmesinde fonksiyoneldir diyebiliriz.

Üçüncü husûs, toplumun anlam dünyasıyla ilgilidir. Toplumlari birer sembolik sistemler, anlam sistemlerinden meydana gelmiş derinlemesine katları olan yapılar olarak tanımladığımızı göre, inançlar bu anlam sistemlerinin soyut ve ilkesel çerçevesini oluştururlar. Türkiye’de medeniyetimizin ve kültürümüzün üzerinde geliştiğı bir imparatorluğun evrensel anlam sistemlerini oluşturan dinî yapıdan çeşitli inanç ritüellerine kadar, toplumun muhayyilesini biçimlendiren prensipler, etnik özelliklere göre değil, etnisite üstü yapıları güçlendiren bir şekilde işlemektedir. İnsanların ibadetlerinde, dinî yaşayışlarında etnik ayrımcılık kendisini göstermiyorsa, inanç sistemleri millî kimliğin oluşmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunuyor denilebilir.

Buraya kadar söylediklerimizi kısaca şöyle toparlayabiliriz: Türkiye’deki veya herhangi bir ülkedeki etnik ayrımcılık, etnisiteye dayalı ırkçılık -ki bütün ırkçılıklar saf bir etnisite hayaliyle gelişirler- toplumsal yapı değişimlerinin yarattığı bunalımlardan, toplumun modernleşme sancılarında beslenerek yaygınlık kazanabilir. Fakat toplumsal sistem kendisini yeniden üretecek ilişkiler ağını, onların arkasındaki dinamikleri kaybetmediğı müddetçe bu tür hareketler hastalıklı, sorunlu bazı toplumsal grupların davranışlarıyla sınırlı kalırlar ve toplum zaman içerisinde bunları tedavi edebilir. Bizim düşüncemize göre, Türkiye’nin son 20 yılında etnik çatışma ve ayrımcılığın ırkçılığa varan boyutlarda sağlıklı yapıya ulaşması, sâdece Türkiye’nin modernleşme krizleriyle ilgili değildir. Aynı zamanda Türkiye’nin yönetim yapısında, siyasî sisteminde yaşanan sorunlarla da ilgilidir. Bu sorunların başında Türkiye’de demokratikleşme konusu gelmektedir.⁴

Demokratikleşme meselesini modernleşme ve özgürleşme paradigmasının içinde bir problem olarak üretecek entellektüel zenginliğin bulunmaması, daha çok dış belirleyiciliklerin devreye girerek, demokratikleşmeyi bile etnik ayrımcılıkla,

ırkçılıkla ilişkilendiren çok sağlıklı bir anlayışın doğmasına yol açmıştır.

Türkiye, demokratik zihniyeti ve kültürü üretemediği müddetçe demokrasiyi etnik ya da ırk referanslı bir geri siyaset anlayışının karşısında bireysel ve toplumsal özgürleşme projesi olarak geliştiremediği müddetçe, bu hastalığın daha da yayılmasına fırsat vermiş olur. Burada demokratik değerlere dayalı bir fikir hareketinin Türkiye'nin önünü açmakla kalmayacağını, aynı zamanda millî kimliğin dinamiklerini harekete geçireceğini düşünüyoruz. Bu noktada vurgulamak istediğimiz nihâî bir konu ise, millî kültürün yani tarihî ve toplumsal mîrâsımızın medeniyet değeri hâline gelmiş unsurların bizlerin davranışlarımıza yansıyan boyutlarının daha çok etkin olabilmesi için demokrasinin, devlet karşısında sivil toplumun güç kazanması gereği burada da ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de sorunun önemli bir boyutu da Türkiye'nin anti-demokratik siyasî yapı ve unsurlarının yerli kültüre karşı batıcı tutumlarıyla geliştirdikleri kültür politikaları olduğunu unutmamamız gerekir. Bir anlamda batıcılık, anti-demokratik siyasî yapıların halkta yaşayan millî kültürü tasfiye etme politikaları olarak uygulanagelmıştır.

Demokratikleşmenin bu süreci tersine çevirecek bir dinamizm yaratacağını düşündüğümüz için Türkiye'de modernleşme süreci ilerledikçe, modernizmin toplumumuzun kendi birikimiyle yaptığı sentezin içerisinde güçlenerek gelişmesi için de demokrasi önemli bir motivasyon yaratacaktır.

Kısaca Türkiye modernleştikçe geleceğine, demokratikleştikçe kendi kültürüne ve birikimine sâhip çıkacak ve millî kimlik bu dinamikler üzerinde yükselecektir. Bu durum etnik ya da ırkçı geri anlayışlara dayalı zihniyeti tasfiye edecek, etnik varlıklar ise millî kimliklerin içerisinde belli tarihî dönemlerin formları olarak yaşamaya devam edecektir. Fanatik ırkçı anlayışlara varan etnik referanslı düşünceler her toplumda olduğu gibi ülkemizde de yaşamaya devam edecektir. Türkiye'nin modernleşmesi güçlendikçe, millî kimliği oluşturan medeniyet ve kültürel dinamiklerin yanı sıra, demokratikleşme ve sınıf-

laşma gibi yeni faktörler fonksiyonel hâle geldikçe, fanatik unsurlar giderek marjinalleşecektir.

Notlar

- 1- Kadir Cangızbay, **Gurvith Sosyolojisi**, Değişim Yayınları. Ankara, 1985, s. 26
- 2- Anthony Giddens, **New Rules of Sociological Method**, Polity, UK, 1994, s. 60-79.
- 3- Sait Halim Paşa, **Buhranlarımız**, 1979, Tercüman, İstanbul, s. 16-89.
- 4- Esat Öz, **Otoriterizm ve Siyaset**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

Sonuç Yerine:
Değişim Tartışmalarında
Bir Soru: Hangi Değişim Projesi?

Değişim Tartışmalarında Bir Soru: Hangi Değişim Projesi?

Son yıllarda Türkiye’de en çok tartışılan konuların başında değişim konusunun geldiğini belirttik. Bu kavramı tartışanların büyük bir çoğunluğunun, “değişim”e önemli ölçüde olumlu değer yüklemekte olduğu ve üstü kapalı bir biçimde veya açık olarak kendilerinin asıl “değişimci”, karşısındakilerin ise “değişime karşı” olduğunu iddiâ veya imâ ettikleri görülmektedir.

Bu tartışmaların yoğunlaşmasına neden olan gelişmelere baktığımız zaman, özellikle Türkiye’nin 1980’lerden sonra yaşamaya başladığı ekonomiden, siyasî hayata; kültürden, ahlâkî normlara kadar uzanan çeşitli değişiklik ve yeniliklerin, burada önemli tesirleri olduğunu görürüz.

Türkiye’nin 1980’lerden başlayarak yaşadığı siyasî değişimler ivme kazanarak ekonomide, kültürde, siyasette üslûp ve içerik olarak derinleşip devam etmiştir.

Aynı yıllarda dünyada bir büyük depremi ilk yer sarsıntıları duyulur gibidir. 1980 yılında Polonya’da başlayan ve giderek bütün Doğu Avrupa “reel sosyalizm”lerini etkileyen ve nihâyet Sovyetlerin yok olmasına uzanan ve bütün 80’li yılları kuşatan dünyadaki değişim dalgasının rüzgârları, aynı şiddet ve derinlikte olmasa da, Türkiye’den de hissedilmeye başlanmıştır.

Türkiye’de 1980’lerden sonra başlayan değişim politikaları, siyasî tarihimizde önemli bazı dönemeçlerin aşılmasıyla sonuçlanmış olmakla beraber, çok önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Şüphe yok ki her değişme beraberinde yeni sorunlar getirir. Değişimin gücü, yarattığı sorunların çözümü için yeni kavramlar, yeni fikirler, yeni paradigmlar ışığında yeni projeler üretme kabiliyetine sâhip olup olmamasına bağ-

lıdır. Bu anlamda Türkiye, 1980’lerde başlayan dünyadaki değişim dalgasının tesirleriyle değişmeye başlamış; fakat ne bu değişimi anlayabilecek siyasî, ekonomik teoriye, ne de felsefî olarak açıklayabilecek entelektüel bir ortama sâhip olduğu için, ortaya stratejik değişim projesi de koyamamıştır.

Bu tespîte karşı ileri sürülecek itirazları şimdiden duyar gibiyiz: Türkiye ekonomisi önemli ölçüde dışa açıldı, ekonomi büyük oranda korumacılıktan uzaklaştırıldı, Türk parasını koruma kanunu kaldırıldı, KİT’lerin ekonomideki rolünü azaltacak politikalar uygulandı vb... Bunlara daha başkaları da ilâve edilebilir; fakat değişim denildiği zaman bunlardan başka bir şeyin akla gelmemesi dâhi, değişim anlayışında, büyük değişim dalgasının, yeterince kavranmadığını gösteren ifâdeler olarak değerlendirebileceğimiz örneklerdir sâdece.

Bu tür reformları veya kısmî değişim programlarını küçümsemeye çalışmanın bir anlamı olmayacağı açıktır. Fakat bunların dünyadaki değişim dalgasının çok gerisinde kaldığını ve ülkemizin ihtiyaç duyduğu “yapısal” değişimi karşılamaktan uzak olduğunu da tespît etmek durumundayız.

Burada Türk toplumunun yapısal değişim ihtiyacını projelendiremeyen, fikrî temellerini atamayan, imajinasyonunu dâhi yaratamayan intelijansiya sorunu ön plâna çıkmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de değişim tartışmalarında gündeme gelen düşüncelerin de yapı değişikliği içerecek, yeni bir toplumsal proje ortaya koyacak yaratıcılıktan uzak olduğu söylenebilir. Zîrâ değişim tartışmalarında ortaya atılan “statükocu-değişimci” eksenlerinde birbirlerini tanımlamaya çalışan kutupların, “ceditci-kadimci”, “inkılâpçı-muhâfazakâr”, kutuplaşmasının dar siyasî sürtüşmelerini aşacak performans ve dünyanın yaşadığı büyük değişimleri anlayarak, bu değişim çizgisini kendi toplumsal zemininde üretme yeteneğinden uzak olduğu görülmektedir. Bir değişim projesi ortaya koymadan, bunu düşünce plânında yaratmadan, “değişimci rolü”ne soyunma geleneğinin, siyasî kültürümüzle doğrudan bir ilişkisi olduğu önermesi ileri sürülebilir. Bunu destekle-

yecek verileri ise siyasî tarihimizde “devleti ele geçirme” ve “devlet aracılığıyla toplumu yönlendirme, hizaya çekme”, bir başka söyleyişle, “devlet esâsında toplumu biçimlendirme” diyebileceğimiz, politik topluma endeksli zihniyet yapılarında görebiliriz.

Yukarıda bahsedilen zihniyet yapısının dayandığı paradigma, “devlet”i bir zâtiyet hâline getirirken, toplum ve bireyi hiçleştiren; dolayısıyla aydınları, düşünceyi, bilimi, dini yahut ideolojileri değil, devlet adamı olarak siyasetçiyi ve bürokrasiyi ön plâna çıkartan bir siyasî anlayış yaratmıştır. Bu paradigmada, devlet ve devlet adamı olarak, siyasetçi, gerçek siyasî aktör kabul edildiği için, değişim de onların işi hâline getirilmiş olmaktadır. İşte temel sorun da burada düğümlenmektedir. Siyasetçi devlet adamlarının değişim ufukları kendi paradigmalarıyla sınırlıdır. Bir başka söyleyişle bu, devlet-siyasetçi ilişkisini ve toplum karşısında devletin güçlü konumunu üretecek, sınırlı reform politikalarını kapsayacak bir değişim anlayışı demektir.

Neden Değişim Projeleri Üretilenmiyor?

Yukarıda ifâde edilenlerden şu noktaya geliyoruz: Türk toplumu ağırlık merkezini, “devlet” ekseninden “toplumsal” veya “sivil” eksene, kaydıramadığı sürece, değişmeyi engelleyici yapılar var olacaktır. Burada toplumsal aktörlerin “sivil” bir fonksiyon ifâ edemediklerini tespît etmek durumundayız. Meselâ aydınlar, bu eksenler arasındaki kopuşu entelektüel düzeyde ortaya koyamadıkları için, “sivil” bir rol üstlenemiyorlar ve politikacı devlet adamı gibi düşünmekten kurtulmıyorlar; veya onların ortaya koyduklarını tartışıyor, onların gündemine sıkışıp kalıyorlar.

Genel olarak aydın tavrında ortaya çıkan, bu yaratıcılıktan uzak, taklitçi-izleyici tutum, politikacıların devletle arasına mesâfe koyup, toplumsal alanın temsilcisi olmasını sağlayacak dönüşümü de engellemekte ve aynı zamanda, entelektüel beslenme veya etkilene kaynaklarından da mahrum kalmalarına yol açmaktadır. Böylece “politikacı” giderek “devlet ada-

mi” hâline gelirken, aydınlar sivil inisiyatiften uzak, devlete yakın veya “siyasî inisiyatif”e teşne hâle gelmektedirler.

Sorunu bir “aydın sorumluluğu” veya “sivil inisiyatif” sâhibi olup olmamaya bağlamak tek başına doğru olmayabilir. Zîrâ sivil örgütlenmelerin siyaseti kuşatamadığı, toplumsal sınıfların ideoloji ve siyasî çoğulculuk temelinde devleti dönüştüremediği, hatta böyle bir şeyi talep dâhi etmediği, ekonomide sivil sektörün kendi gücüyle önünü açacak dinamizmden mahrum olduğu bir toplumda, aydınların mevcûd yapıyı değiştirecek projeler üretmesi imkânsız değil, ama oldukça zordur. Bu toplumsal belirlenmişlikleri aşacak entelektüel güce sâhip olmayan zümrelerin de “politik toplumun” peşine takılıp kalması şaşırtıcı sayılamaz.

Bugün hâlâ ‘laik-anti laik’, ‘cumhuriyetçi-cumhuriyet karşıtı’; ‘birinci Cumhuriyetçi-ikinci cumhuriyetçi’; ‘değişimci-statükocu’ tartışmalarının sürmesi de entelektüel düzeyin değişmeye karşı direncini gösteren örnekler olarak zikredilebilir.

Değişim projeleri, değişimin motivasyonları ve şartları varsa üretilebilir. Bu şartları şu şekilde ele almak mümkündür:

Birincisi, değişimi yaratacak ve sürükleyecek toplumsal aktörlerin varlığı çok önemlidir. Eğer bir toplumda yenilik yaratıcı, yeni projeler üreten, toplumun karşılaştığı sorunları aşmaya dönük çözüm yolları sunan toplumsal aktörler varsa, bunlar görece bir otonomiye sâhip iseler, değişim gerçekleşebilir. 17. yüzyılda Batı’da aydınlar ve özellikle 18.-19. yüzyılda burjuvazi böyle bir değişimci rolü gerçekleştirmiştir.

İkinci bir şart ise, toplumda var olan sisteme karşı güvenin sarsılması veya sistemin karşılaştığı sorunların çözme yeteneğini yitirdiğine ilişkin inancın yaygınlaşması, yani değişim beklentilerinin yükselmesi ve yeni bir toplumsal tahayyülün inşâ edilmesidir.

Bir diğer faktör olarak ise, değişim fikirlerinin, yenilikçi düşüncelerin ortaya çıkmasına müsait bir entelektüel zeminin olması, düşünce sorunları etrafında böyle bir düşünce ortamın

varlığıdır. Tefekkür ortamı veya intelijansiya yoksa, değişim ajanları kolayca ‘siyasete’ hapsolacak, yeni bir toplumsal tahayyül yaratamayacaklardır. Yaratıcı, yenilikçi intelijansiya değil, izleyici-taklitçi, siyasetçileri izleyen veya onların simetrigi olan ve siyasete bağımlı bir “zümre” konumunda kalacaklardır.

Şüphesiz değişimin bütün faktörleri birbirine bağlıdır ve yukarıdaki ayrıştırma analitik olarak başvurulmuş bir yöntemdir; fakat bize değişmeyi açıklayacak sorular yöneltmesi hususunda destek sağlayacak bir çerçeve sunmaktadır.

Hangi Değişim?

Değişim tartışmalarında yöneltmesi gereken soru, “hangi değişim projesi?”dir. 19. yüzyılda insanlığın büyük bedeller ödeyerek geride bıraktığı “liberalizmin” en doğrusu olduğunun bugün ortaya çıktığını zannedenlerin, bir değişim projesi ortaya koyacak yeteneklerinin iki noktada sorgulanması gerekir. Bunlardan birisi, artık dünya kapitalizminin egemenliğinde bir ekonominin birçok başarısına rağmen toplumsal alanı kirlettiğini, insanın gelişmesini engellediğini iki yüzyıllık tecrübe ortaya koymuş bulunuyor. Bugün elde edilen demokrasi kültürü, kapitalist toplumsal yapıda değişim yaratarak, sermayenin karşısında “özgür insan”ın yaratılması çabasının ve mücadelesinin sonucudur. Dolayısıyla böyle bir birikime rağmen, bundan habersiz bir siyasî coğrafya ve ortamda geri bir başlangıç olarak “görünmez el”in büyümesine kapılmak ne anlama gelmektedir? Oysa günümüz sanayi toplumları, yeni bir evrimsel dönemden geçerken, 19. yüzyılın konularını zâten çok geride bırakmış bulunuyorlar.

İkinci bir nokta, devlet karşısında bireyin konumuyla ilgilidir. Demokrasi kültürünün bir yönü, sermayenin egemenliğine karşı toplumsal hak ve özgürlükleri geliştirmek mücadelesine dayalı iken, diğer yönü de devlete karşı temel hak ve özgürlükleri koruma ve geliştirme mücadelesidir. Bu bakımdan “devleti” ve “kapitalistlerin” siyasî, hukukî, ekonomik etkilerinin, egemenlik alanını sınırlandırmayı esâs almayan düşüncelerin

“yeni bir proje” veya “değişim” programlarından söz etmesi, ancak kavramsal bir tutarsızlık örneği olarak değerlendirilebilir.

21. yüzyıl ışığında eski rüyaları yeniden görmenin îzâhı, psikanalistlerin sahasına girer. Yeni yüzyılın başında toplumların sorunu, insanların devleşen örgütler karşısındaki güçsüzlüğü, insanın hümaniter bağlamda, “solidarete” duygusunun zayıflaması, yani bir ahlâk objesi olarak “değer” bunalımıdır. Bu sorunlar ise sanayi toplumunun değişmesiyle birlikte ortaya çıkan “pozitivist” dünya görüşünün krizinin sonuçlarıdır. Bu noktada değişim projelerinin entelektüel düzeyde ele alacağı sorunların, ahlâktan felsefeye, özgür bireyin karşısındaki engeller olan “politik toplum”dan, eski “kapitalist anlayışa” kadar geniş bir alanı kapsaması gerekmektedir. Bu konuları mesele etmeyen “değişimciler”in, statükoyu sürdürmeden başka ne işlevinden bahsedilebilir?

Köylülükten Çıkış

Bir değişim stratejisi üretmenin şartlarının, dünkü Türkiye’de bulunmadığını bu çalışmada muhtelif düzeylerde tartışmaya ve göstermeye çalıştık. Türkiye’nin toplumsal yapısında köylülüğün egemen olmasının yani tarım dışının, kentliliğin ve endüstrinin belirleyici olacağı radikal bir dönüşümün gerçekleşmesinin önündeki engelleri belli ölçüde tespît etmek için çeşitli hipotezleri ele aldık. Bu tartışmaların sonucu olarak ortaya çıkan veriler artık Türkiye’nin köylülükten çıkış yolu olarak önemli bir mesâfe katettiğini göstermektedir.

Tarımsal toplumlardan, endüstriyel toplum yapılarına dönüşüm aşamalarıyla ilgili, değişim süreçlerine bakıldığında üç genel modelden söz edilebildiğini görürüz:

Bunlardan ilki feodal gelenek içerisinde gelen; yani köklü bir aristokratik toplumun kapitalist gelişme süreci ile ilgilidir. Burada değişimin aktörleri, burjuvazi denilen kentli zümrelerin kapitalist bir sınıfa dönüşümü sonucunda ortaya çıkar. Bu aktörler orta sınıf hareketi olarak aristokratik değerleri dönüştürüp yeni bir toplumsal sistem yaratırken, rasyonel temelde

yeni bir dünya tasarımı üretmenin yanında, yeni bir toplumsal ve ekonomik ilişki biçimini de inşâ etmişlerdir. Esâs itibârıyla bir orta sınıflaşma hareketi olan kapitalistleşme sürecinin giderek yoksulluk ve sömürü esâsında gelişen eşitsizliklerle beslendiğini ve bunun demokratikleşme süreciyle “sosyalleşip” yeniden güçlü bir orta sınıflaşmaya dönüştüğünü, muhtelif tarihî örneklerinden biliyoruz. Kapitalistleşme sürecinin sorunları, onun ulusal veya uluslararası sistemde yarattığı insanî problemler, ayrı bir tartışma konusudur. Bununla beraber kapitalizm bir orta sınıf hareketi olarak, burjuvazinin kendisini sınıf hâline dönüştürürken, tarımsal toplumu endüstriyel topluma dönüştürmesi tarihî bir değişim modelidir.

Köylülükten çıkış yolu olarak ele alınabilecek ikinci model, ekonomik ve toplumsal alandan çok siyasî ekseninde başlayan değişimlerin, eski toplumsal yapıyı değiştirdiği “siyasî devrim” modelidir.

En iyi bilinen örneği Fransız Devrimi olan bu modelin esâs itibârıyla dayandığı köklü bir burjuva zümresi bulunmakla beraber, burjuvazinin eski toplumun ekonomik toplumsal yapısını değiştirme gücünün sınırlı kaldığı bir aşamada siyasî elitlerle, aydın ve askerler gibi “jakoben” müttefiklere ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

Çok genelleştirerek, sürecin anlaşılması bakımından vurgulamak istersek birinci modelde ‘toplumsal devrim’, ikinci modelde ise ‘siyasî devrim’ başat konumdadır diyebiliriz. Fakat şurası unutulmamalıdır ki, Fransız Devrimi, burjuvazi köklü bir orta sınıf hareketine dönüşme olgunluğuna kavuşmasaydı ‘devrim’ yaşayamaz, toplumsal yapıda dönüşüm yaratmadan yok olup gidebilirdi. O hâlde ikinci model de müttefikleri farklı olmakla beraber, bir orta sınıf hareketi olarak yorumlanabilir.

Üçüncü model ise, devletçi-radikalizm diye isimlendirebileceğimiz, başta Rusya olmak üzere benzeri uygulamalarda karşılaşılan örneklerdir.

Bu modelin esâsı orta sınıfa dayanan bir hareket olmak yerine, siyasete ve ideolojiye dayanan ‘radikal-aydın’ ve ‘siyasî

elitlerden’ oluşan bir hareket olmasıdır. Devleti, toplumu dönüştürecek büyük bir güç kaynağı hâline sokmak isteyen, ‘ideoloji’yi imkân olarak gören bu modelin başarısı, büyük insanî maliyetler ödeyerek toplumsal yapısında köylülüğün egemen olduğu Rusya’yı endüstriyel bir yapıya taşımasıydı. Bu modelin başarısızlığı ise endüstriyi yaratan ‘devlet’ ve ‘siyasî elitlerin’ sâhip oldukları hiçbir şeyi, toplumla paylaşmayacak bir ideolojik anlayışı taşıyor olmalarıyla ilgilidir.

Kısaca bu model ülkeleri sanayi devrimine taşımıştır, fakat R. Aron’un deyimiyle ‘sanayi toplumu’ olma sürecinde başarısızlıkla karşılaşmıştır.

Bir toplumun köylülüğten çıkış yolu olarak önünde başka alternatifler bulunduğundan da söz edilebilir. Bununla beraber hangi alternatif yol veya model izlenirse izlensin, eğer bu politikalar sanayileşmeyi taşıyacak, değişim dinamikleri olarak isimlendirdiğimiz bireyden, orta sınıflara, ve çoğulculuğa kadar önemli unsurları esâs almıyorsa, bir başka ifâdeyle bu unsurlara dayalı bir toplumsal tahayyülle, toplumsal hareketlilik yaratmıyorsa köylülüğten çıkış yolunda sorunlar derinleşmektedir.

Bugün Türkiye’nin köylülüğten çıkış yolu olarak takip ettiği politikaların yaşadığı sorunlar, büyük ölçüde değişimin ivmesinin ‘devlet’, ‘siyasî elitler’, bir siyasî elit ideolojisi olarak ‘batılılaşma’ ekseninde gelişen ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu ekseninde yer alan güçler Türkiye’yi sanayi devrimine götürmekte başarısız kaldığı gibi, bu konuda ortaya çıkan inisiyatiflere karşı da engelleyici, tepkisel tavırlar ortaya koymuşlardır.

Bu ekseninde yaşanan sorunların başında, bir siyasî kültür olarak yerleşik devlet-toplum ilişkileri algılaması gelmektedir. Demokratik tasavvurların üretilmesini engelleyen hareketler, bu zihniyet dünyasından beslenmektedir. Bu ise, kısır bir döngü olarak köylülüğe dayalı bir toplumsal yapının egemen elitlerinin dünya görüşünü ve konumlarını güçlendirmektedir.

Ülkemizin geldiği noktada, Türk toplumu bu zihniyet dünyasını değiştiren bir aşamadan geçmektedir. Devlet merkez-

li, bireyi ve toplumsal farklılıkları dışlayan siyaset algısının hâkimiyeti, toplumumuzun yaşadığı değişim dinamikleri bakımından aşılmaya başlanmıştır. Bunları kısaca şöyle tespit edebiliriz:

Türkiye'nin Millî Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ideal hâle getirdiği 'modern toplum' projesi, bugün her zamankinden daha mümkün hâle gelmiştir. Çünkü modern toplumu kuracak kadrolar, bir başka söyleyişle modern toplumun inşâ edici aktörleri tarih sahnesinde yer almaktadırlar. Bunlar ekonomide, başta küçük ve orta ölçekli endüstrilerin girişimcileri, teknik kadrolar olmak üzere 'yeni endüstriyel elitler'dir.

Türkiye geçtiğimiz 50 yılda kurulabilecek bir endüstriyi yaşatacak kentli orta sınıflara, hem işgücü olarak endüstriyi taşıyacak kadrolara, hem de endüstriyi geliştirecek insan niteliğine sâhip değildi. Bugün endüstrinin talep ettiği bilgi, teknoloji ve emeği sunacak bir orta sınıflaşma yaşanmaktadır.

Türkiye ekonomisi toplumsal olarak bir piyasa sisteminin altyapısına sâhip olmuştur. Kentleşme oranının % 70'lere doğru yükselmesi, artık tarımsal ilişkilerde bile, köylülüğün eski karakterini kaybedip piyasaya katıldığı bir dönemden geçildiğinin göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Kısaca dönüşüm sâdece Türkiye'nin kentlerini değil, köylerini de kuşatacak bir niteliğe ulaşmıştır.

Bugün Türkiye'nin dünyayı algılama biçimi, 'bürokratik kadroların' dünyayla kurduğu ilişki sonucunda oluşturulan bir dünya anlayışından hızla uzaklaşmaktadır. Türkiye ekonomisi dışarıyla ilişki kurdukça, Türk ekonomisinin sivil unsurları dışarıda olup bitenleri kendi kavrama biçimleriyle anlamaya başladıkça, yeni bir dünya görüşü oluşmaya başlamıştır. Bu dünya, teknolojinin, ekonominin, rekabetin ve daha birçok husûsun yer aldığı milletlerarası ilişkilerin, farklı boyutlarda sürdürüldüğü ortamlarda yaşamaktadır.

Kısaca Türkiye toplumunu bugün köylülükten çıkaran toplumsal aktörler, sâdece yeni bir toplumsal yapı yaratmakla kalmıyorlar, aynı zamanda Türk toplumunun yeni dünyaya açılmasını da sağlamış oluyorlar.

Türkiye’nin yaşadığı bu değişimleri, yeni bir toplumsal tahayyüle dayanan yeni bir ‘toplumsal proje’ olarak ortaya koyacak entelektüel çabanın yetersizliğinden söz edilebilir. Yukarıda hangi değişim projesi diye sorgulamaya çalıştığımız husûs işte buna tekabül etmektedir.

Türkiye’deki değişim tasarımlarının bu çıkmazı, ideolojik olarak köylülüğün zihniyet dünyasının kutuplaştırıcı ‘alafranga-alaturka’, ‘doğulu-batılı’, ‘ileri-geri’ veya ‘gerici-çağdaş’ vb. ikilemelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan kurtulmanın gerekliliği ortadadır. Geldiğimiz noktada yapılması gereken, Türkiye’de değişimin niteliğini kavramak ve bu değişimi yönetecek akıllı, entelektüel çabayı ortaya koymak olmalıdır.

Değişimin Aşamaları

Bugün Türkiye’nin değişiminin önemli bir dönüm noktasına ulaştığını söyleyebiliriz. Ulaşılan aşamada dün yapılamayacakları yapmak ve başarmak şimdi daha mümkün görünmektedir. Bu sonuca ulaşmanın muhtelif sebepleri bulunmaktadır.

Türk toplumu, ulaştığı sosyal gelişme düzeyinde artık çağı kavrayacak bir zihniyet değişiminin eşiğindedir. Bu zihniyet değişiminin en önemli boyutlarından birisi, insanımızın artık kendi tarih ve medeniyet birikimini objektif olarak değerlendirecek psikolojik olgunluk düzeyine sâhip olmasıdır.

19. yüzyılda, hatta 20. yüzyılın büyük bir bölümünde Batı karşısında duyulan ezikliğin yarattığı, ‘kendisini hiçleştiren’ ‘Batı’yı putlaştıran’ anlayışın doğurduğu, batıcılığın psikolojik travmaları büyük ölçüde aşılmıştır.

Günümüzde Batı’yı, Tanzimat aydınlarının karşılaştığı psikolojiyle algılayan bir aydınlar çağı kapanmıştır. Hâlâ o psikolojiyi üstünden atamamış, o zihniyetin mensûpları bugün de mevcûdiyetlerini devam ettiriyor olsalar da, bugün kendi kültür ve medeniyetiyle barışık, tarih bilincine sâhip olduğu kadar çağın bilgisine de sâhip yeni aydınların ve yeni bir zihniyet dünyasının yükselişiyle karşı karşıyayız.

Türk aydınlarının Batı karşısındaki ilk kültür şokunun yarattığı travmaları aşmasında, yeni zihniyet dünyasının dayandığı mânevî kaynaklar kadar, maddî gelişmeler de önemlidir. Bu dönüşümün mânevî kaynakları arasında kendi halkı ve medeniyetiyle barışık, kendi toplumunu anlamaya çalışan, 'anlayıcı' ve 'analitik düşünen' bir bilimsel zihniyetin 21. yüzyılın başındaki Türkiye'de yaşanması gelmektedir. Bu zihniyet dünyasına sâhip aydınların ortaya koyduğu özgüven, artık 'batılılaşma' gibi belli bir döneme âit psikolojik sorunların ve Batı'ya karşı oryantalist duyarlılıkla üretilmiş olan ideolojik önyargıların aşılmasına imkân vermiştir.

Bu gelişmenin dayandığı maddî sebepler daha az önemli değildir. Bugünkü Türk nesilleri arasında, dünyanın iyi üniversitelerini bitiren veya o üniversitelerde standart olarak öğretilen bilgilerin aktarıldığı, üretildiği yerli kültür ve bilim ortamından gelen nesiller yetişmiştir.

Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu esâs kaynak, Türk modernleşmesini üretecek meslekî formasyona sâhip olan insanlar arasında, 'çağdaş' denilen ilişkileri, kurumları inşâ edecek olan, her sektörden yetişmiş insan kalitesi bulunmaktadır.

Kısaca vurgulamak gerekirse, artık Türkiye toplumu batılılaşma ve modernleşme ayrımını yapacak bir düzeye geldiği gibi, modern toplumun kurucu kadrosunu oluşturan entelektüellerden modern mesleklere kadar muhtelif kalitelerdeki emeğe sâhiptir. Üstelik bu kadrolar, hem dünyayı tanımaktadırlar, hem tanıdıkları dünyayla aynı bilgileri paylaşmaktadırlar, hem de kendilerine güvenmektedirler.

Bugünkü aşamada Türkiye'nin tarihiyle, kendi halkıyla ve kültürüyle barışık, Batı'yı anlayan ve içinde yaşadığımız dünyada ayakta kalmanın yollarının farkında olan yerli bir aydın tavrı gelişmeye başlamıştır.

Diğer önemli bir netice sivil toplum içinden yetişen ve yukarıda işâret ettiğimiz zihniyet dünyasının içinde gelişen girişimci tabakalarla ilgilidir. Türk toplumunun köylülükten kurtulmasını sağlayan, dalga dalga yükselen Manisa'dan

Denizli’ye, Konya’dan Kayseri’ye, Gaziantep’ten Çorum’a kadar Anadolu’nun birçok bölgesinde ortaya çıkan girişimci grupların yarattığı ilişkileri şu şekilde değerlendirebiliriz:

Birincisi, teknolojiyle kurdukları ilişki biçimi, modern teknolojileri transfer edip onları yönetecek yeteneği ortaya koymaktadır.

İkincisi, ekonomide ortaya koydukları performans, küçük ve orta ölçekli işletmelerde sermaye birikimini sürdürecektir bir üretimi gerçekleştirerek, bunu hem iç pazarda, hem de dış pazarda genişletecek düzeye ulaştıklarını göstermektedir.

Üçüncüsü ise, yeni bir Anadolu kapitalizmi şeklinde yükselen süreç, niteliği bakımından, Türkiye’nin büyük sermaye ve devletçi kapitalist unsurlarından farklı bir toplumsal hareket içerisine girildiğine işaret etmektedir.

Bu girişimci kapitalistlerin özelliği olarak, onların burjuva kültürü içinden geçmeden kapitalizmi yaşamalarından söz edilebilir. Türkiye vaktiyle burjuva zümrelerini kapitalist bir sınıfa dönüştürememişti. Bugün ise, burjuva kültürüne sâhip olmayan yeni bir kapitalist sınıfın oluşumuna şahit olmaktadır. Bu safhada, yeni girişimci kapitalistlerin birkaç nesil içinde burjuva kültürünü oluşturmaları beklenebilir. Burada daha önemli olan şey, dünyanın herhangi bir sanayi ülkesinde üretilen ürünleri üretebilen bir sanayici kapitalist sınıfının, küçük ve orta ölçekli işletmeler etrafında ortaya çıkmasıdır.

Bu yerli kapitalizmin aktörlerinin belli bir süre sonra rekabet şartları içerisinde, ‘devletçi kapitalist’ unsurlarla etkileşime girerek, Türk modernleşmesine yeni bir soluk kazandıracaklarını söylemek için, bugün bile bir çok sebep vardır.

O hâlde Türk toplumu, 20. yüzyıl boyunca sâhip olamadığı entelektüel, ekonomik ve toplumsal olarak kendini yenileyen aktörlere bugün sâhiptir ve bu bunların mevcûdiyeti başlı başına önemli bir modernleşme potansiyelidir.

Türk toplumunda değişmeye en mesâfeli kurum siyaset kurumudur. Devlet ve devlet algısına sâhip siyasî aktörler, top-

lumun muhtelif katlarında yaşanan değişmelere karşı, ya eski müdâhale anlayışlarını kullanmakta ya da toplumla ilişkilerini tek yönlü hâle sokan tavırlar sergilemektedirler.

Siyasî toplumun değişmelere karşı kullandığı ideolojik araç en geniş anlamıyla ‘batılılaşma’ diyebileceğimiz bir ideolojik çerçeveye dayanmaktadır. Bu unsurlar, Avrupa merkezli bir dünya algısını muhtelif ideolojik gerekçelerle, değişimi yönlendirmek üzere kullanmak istemektedirler.

Bu yaklaşımın Türkiye’nin başta AB ile ilişkileri olmak üzere, ABD’yle ve bütün Avrupa’yla ilişkilerini rasyonel temelde yürütmesini engelleyici sorunlar yarattığı ortadadır.

Rasyonel temelde yürütülmeyen, karşılıklılık esâsında kurulmayan, Avrupa karşısında eski batıcı anlayışla AB’yle ilişkilerin çıkmaza sokulmasının, ABD ile ilişkilerde sorun yaşanmasının nedenlerinin bu eski zihniyetle kavranması bile mümkün değildir. Bu yaklaşımın sâhipleri “‘biz her isteklerini yerine getirdiğimiz hâlde AB bizi neden kabûl etmiyor, ABD’yle ilişkilerimizde neden sorunlar yaşıyoruz?’” diye zaman zaman şaşkınlıklar yaşamaktadırlar. Bu şaşkınlığın bazen ‘bu ilişkileri sürdürmek için, daha ilerletmek için, yapılması gereken yeni bir şey olmalı’ şeklinde düşüncelere yol açtığı, ‘yeni ev ödevleri’ hazırlanması gerektiği şeklinde yeni arayışlara sebep olduğu görülmektedir.

Bu siyaset algısı aslında toplumun yaşadığı değişimlerle, dünyada yaşanan yeni süreçlerle ciddî çelişkileri ifâde etmektedir. Bir defa Batı’yla ilişkilerde rasyonellik ve karşılıklı çıkar yerine ‘ideolojik bağlılık’ önyargısına dayalı, Batı merkezli dünya anlayışı ciddî bir sorundur. Bu uluslararası siyaset algısı Batı’yla ilişkilerimizi çıkmaza sokan en önemli nedenlerin başında gelmektedir.

Diğer taraftan Türkiye’deki hâkim siyaset anlayışı hâlâ, ‘Batı merkezli’ dünyanın değiştiğinin farkında değildir.

Bu anlayışın sâhipleri yer kürede Japonya, Asya Kaplanı diye anılan ülkeler, Çin, Hindistan gibi Uzak Asya’da büyük

bir ekonomik ve teknolojik gelişme bölgesinin oluştuğunu, Orta Doğu’nun en tutucu rejimlerini sarsan ekonomik ve toplumsal gelişmelerin yaşandığını kavrayamamaktadırlar. Çok merkezli dünya düzeninin, en azından ekonomik ve teknolojik düzeyde kurulmakta olduğunu, kendi medeniyet coğrafyamızda meydana gelen fırsatları görmezlikten gelen bu ‘siyasî körlük’ mevcûd siyaset kurumunun en büyük zaafıdır. Fakat şurası açıktır ki, bu anlayış bu değişimleri kavrayamadığı ölçüde, bu yeni dünyada yükselen taleplere direnme gücünü de kaybedecektir.

Bu durumda Türkiye’nin yaşadığı değişimin, siyaset kurumunda da hissedileceği bir sürece girildiğini söyleyebiliriz. Burada en önemli sorun toplumsal dinamiklerin, siyaset kurumunu köklü bir demokratik dönüşüme uğratacak birikime sâhip olup olmamasıdır. Bir anlamda Türkiye’nin toplumsal dinamikleri, toplumsal bir devrimi yaşayıp, derinleştirdikçe; ekonomiden siyasete, toplumsal alandan politik alana doğru güçlü bir dalga yayılacaktır. Bugün bunun giderek hızlandığını söyleyebiliriz.

Türkiye sanayi çağına girerken bu çağı kavrayacak ve bunu yönetecek kadrolara sâhip değildi. Bunun maliyetini Osmanlı’yı kaybederek ödedi diyebiliriz. Bu bilinçle hareket eden bir intelijansiyanın varlığının yanı sıra Türkiye’deki orta sınıflaşmanın ulaştığı seviye, diğer toplumsal dinamiklerle birlikte düşünüldüğünde bugün içinde bulunduğumuz sorunların çözülmesi için büyük bir imkân olarak değerlendirilebilir. Bu sürecin küreselleşme dinamikleriyle etkileşime girince sâhip olduğu değişim gücünü tahmin etmek bile heyecan vericidir. O hâlde geline nokta da sorun bütünüyle değişimi yönetecek akla, stratejiye ve bunu örgütleyecek beceriye kalmaktadır. Biz, bugün bunu başarmak konusunda her zamankinden daha hazırlıklı olduğumuzu düşünüyoruz.

EK: TABLOLAR

Tablo: 1 Kentleşme Hızı

Yıllar	Kentleşme Hızı (%)
1965-1970	5,31
1970-1975	5,38
1975-1980	3,89
1980-1985	7,66
1985-1990	4,53
1990-2000	3,26

Kaynak: DİE ve DPT verileri.

Tablo: 2 Ekonomik Göstergeler

Yıllar	GSYİH (Cari Fiyatlarla)	Kişi Başına GSYİPH (\$)	Büyüme Hızı (%)
1923-1930	770.3	57.75	9,7
1931-1940	1.154,4	64	5,3
1941-1950	3.973,1	219,1	1,1
1951-1960	8.333,0	334,9	6,4
1961-1970	9.782,7	387,0	6,3
1971-1980	48.472,1	1.172,9	5,1
1981-1990	81.828,5	1.616,6	5,3
1991-2000	176.437	2.850,3	3,6
1923-2000 Ort./Avr.			4,3

Kaynak: DİE ve DPT verileri.

Tablo: 3 Türkiye’de Nüfûsu 100 bin + Kent Yapılarının Aldığı Pay (%)

Yıllar	(%)
1950	43.8
1960	45.34
1970	58.5
1980	63.3
1985	64.9
1990	67.4
2000	70.5 Yaklaşık 30 Milyon yani 29.395.188

Kaynak: Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, s.61

Tablo: 4 GSMH Sektörel Payları

Yıllar	Tarım %	Sanayi %	Hizmet %
1980	24.2	20.5	55.4
2000	13.1	27.8	55
2004	11.6	29.2	55

Kaynak: DİE ve DPT verileri.

Tablo: 5 İmâlat Sanayinin Yapısı

Yıllar	İşyeri Sayısı	Ücretli Sayısı
1980	8.302	499.806
1990	8.461	773.907
1995	9.871	800.723
2000	10.855	1.004.509

Kaynak: DİE ve DPT verileri.**Tablo: 6 Türkiye’de Kentleşme Oranları**

Yıllar	10.000+	%
1927	2.236.085	16.4
1940	3.214.471	18.0
1950	4.883.865	18.5
1960	6.967.024	25.1
1970	11.845.423	33.3
1980	20.330.265	45.4
1990	31.468.877	55.4
2000	41.709.313	61.4

Kaynak: DİE ve DPT verileri.

Tablo: 7 Türkiye’de Girişimci Orta Sınıf Göstergeleri

Türkiye’de Girişimci Orta Sınıfın Gelişmesi Konulu Çalışma İçin Veriler	1985	2005	Birim
Türkiye’nin Ekonomik Büyüklükte Dünya Sıralamasındaki Yeri	27	19	(sıralama)
GSMH	66.891	360.876	(milyon\$)
Toplam İhrâcât	7.958.008	73.476.408	(bin \$)
Toplam İhrâcât İçinde Sanayi Mallarının Payı	76	94	(yüzde)
Toplam İhrâcât İçinde Hammaddenin (ara malı) Payı	78	41	(yüzde)
İhrâcâtçı Firma Sayısı	23.581	42.138	(adet)
Yıllık Yeni Kurulan Şirket Sayısı	13.917	47.401	(adet)
Yapılan Yerli Patent Başvurusu Sayısı	132	944	(adet)
Yapılan Yerli Marka Başvurusu Sayısı*	11.591	48.979	(adet)
Tescil Edilen Marka Sayısı*	6.013	27.432	(adet)
Nüfus	50.664	72.065	(bin kişi)
Toplam İstihdam	17.547	22.046	(bin kişi)
Sanayi Sektörü İstihdamı	2.620	4.284	(bin kişi)
Sanayi Sektörünün İstihdamdaki Payı	15	19	(yüzde)
Tarım Sektörünün İstihdamdaki Payı	47	29	(yüzde)
Tarım Hariç Kendi Hesabına Çalışan Bağ-Kur’lu Sayısı	1.681.747	2.329.901	(kişi)
Toplam Üniversite Mezun Sayısı	781.159	3.984.408	(kişi)
Yıllık Üniversite Mezun Sayısı	43.864	346.563	(kişi)

Kaynak : Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, TÜİK, DTM, Bağ-Kur, ÖSYM, TPE,

* 1994-2005 rakamlarıdır.

Kaynaklar

Akat, Asaf Savaş; “*Ekonomi ve Demokrasi*”, **İktisat Dergisi**, Sayı, 259–261, 1988.

Aker, Ahmet; **12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme**, Sander Yayınları, İstanbul, 1975.

Akyol, Taha; **80’lerde Türkiye**, Başak Yay., Ankara, 1980.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İnkılap ve Kadro**, Bilgi Yay., Ankara, 1980.

Aykaç, Burhan; **Yönetimin İyileştirilmesi ve Örgütsel Değişim, Türkiye’de Kamu Yönetimi**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2003.

Bennıgsen, Alexandre- Quelquejay, Chantal; **Sultan Galiyev Sovyet Müslümanları**, (çev) Neziğ Uzel, Hür Yayıncılık, İstanbul, 1961.

Başbuğ, Aydın; “*Darbelerin Hukuk Düzenine ve Siyasal Rejime Olumsuz Etkileri*”, **Yeni Türkiye**, Eylül-Aralık 1998 Ankara.

Başbuğ, Aydın; “*Devlet Faâliyeti Olarak Hukuk ve İnsan Hakları*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 21, Mayıs-Haziran 1998.

Bottomore, Tom; **Classes In Modern Society**, Routledge, London, 1992.

Bayraktar, Gonca; ‘*Populism, Culturalism and Political Representation in the Context of an Authoritarian Politics: Lessons Drawn From the History*’, **G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Ankara, 2002.

Cangızbay, Kadir; **Gurvith Sosyolojisi**, Değişim Yayınları. Ankara, 1985.

Cerrahoğlu, A.; “*Sosyalist Mebus Vartkes Efendi*”, **Ant Dergisi**, Ocak 1971.

Durgun, Şenol; “*Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Siyaset*”, **G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Özel Sayı, Ankara, 2002.

Dogy, John; **The East in The West**, Cambridge University Press, New York, 1996.

Eröz, Mehmet; “*Atatürk İnkılâpları, Türk İstiklal Harbi ve Kadro Hareketi*”, İ.Ü. İ.F. Sosyal Siyaset Konferansları, 31. Kitap, 1982.

Fromm, Erich; **Hürriyetten Kaçış**, (çev.) Ayda Yörükân, Tur Yay., Ankara, 1972.

Gevgilili, Ali; **Yükseliş ve Düşüş**, *Bağlam Yay.*, İstanbul 1987.

Giddens, Anthony; **New Rules of Sociological Method**, Polity, UK, 1994.

Giddens, Anthony; **The Constitution of Society**, *Polity*, London, 1984.

Güngör, Erol; **İslâm’ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Güngör, Erol; **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, 1975.

Gunder, Andre Frank; **Re Orient: Global Economy in the Asian Age**, University of California Press, London, 1988.

Hoffer, Erich; **Kesin İnançlılar**, (çev) Erkal Günur, Tur Yayınları, 1978.

İnalcık, Halil; **The Otoman Empire**, Phoenix, London, 1988.

Karpat, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1967.

Keleş, Ruşen; **Kentleşme Politikası**, 7.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2002.

Kili, Suna; **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, B.Ü. Yayınları., İstanbul, 1976.

Köstekli, Ş. İpek; **İstihdâm Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi**; İSO Yay., İstanbul, 2006.

Nedim, Vedat; “*Sanayileşme Davası*”, **Kadro Dergisi**, Sayı 24, 1933.

Safa, Peyami; **İnkılabımızın İdeolojisi Cumhuriyet**, İstanbul, 29 Temmuz 1933.

Sait Halim Paşa, **Buhranlarımız**, Torcum, İstanbul, 1979.

Sayılgan, Aclan; **Türkiye’de Sol Hareketler**, Hareket Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

Sayılğan, Aclan; **SSCB ve Sultan Galiyev**, Ankara, 1966.

Özdalga, Elisabeth; **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslâm**, Sarmal Yay., İstanbul, 1998.

Öz, Esat; **Otoriterizm ve Siyaset**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

Peker, Recep; **İnkılâp Dersleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

Peker, Recep; **Cumhuriyet Halk Fırkası Program, İzâhı Mevzuu Üzerinde Konferans**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Yer Belirtilmemiş, 1933.

Tekeli, İ - İlkin, S.; *“Türkiye’de Bir Aydın Hareketi Kadro”*, **Toplum ve Bilim**, Sayı 24, İstanbul, 1984.

Toynbee, Arnold; **Medeniyet Yargılanıyor**, İnsan Yay., İstanbul, 1980.

Tunçay, Mete; **Türkiye’de Sol Akımlar**, Bilgi Yay., Ankara, 1978.

Uysal, Artun; *“TİP Yönetim Kurulları’nın Sınıfsal Yapısı”*, **Ant Dergisi**, Nisan 1971.

Weber, Max; **The Protestant Ethic and the Sprit of Capitalism**, Routledge, London, 2002.

Bugün, Türkiye'nin değişiminin önemli bir dönüm noktasına ulaştığını söyleyebiliriz. Ulaşılan aşamada dün yapılamayacakları yapmak ve başarmak şimdi daha mümkün görünmektedir.

Türk toplumu, ulaştığı sosyal gelişme düzeyinde artık çağı kavrayacak bir zihniyet değişiminin eşiğindedir. Bu zihniyet değişiminin en önemli boyutlarından birisi, insanımızın artık kendi tarih ve uygarlık birikimini objektif olarak değerlendirecek psikolojik olgunluk düzeyine sâhip olmasıdır.

19. yüzyıldan bu tarafa yaygın örnekleri görülen Batı karşısında kaybetmiş, travmatik Batıcı aydın tipinin yerini alanlar olsa da; Türkiye, bugün toplumsal olarak bu hastalıklı zihniyeti tasfiye edecek bir aşamaya gelmiştir.

Bugün Türk toplumu, gelişme tecrübesiyle hem kendi uygarlığına karşı hem de başka uygarlıklara karşı daha "anlayıcı" bir konumda bulunmaktadır. Uygarlık değerlerine güvenen, dünyayı bilen ve anlayan yeni yerli bir aydın zümreye sâhip olduğu gibi geleceği bütünüyle yeniden kuracak özgüvene de sâhip olmuştur.

ISBN 978-9944-0743-4-6

